

390.09573

๓ 394 (1)

๖.๕

วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการพัฒนาชนบทอีสาน :
การรวบรวมเอกสารทางวิชาการ ผลงานวิจัยและข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรม
เพื่อใช้ปฏิบัติการในโครงการอีสานเขียว

รศ. ดร. พลศักดิ์ จิรากรศิริ

16 พ.ย. 2541

โครงการมหาวิทยาลัย
สนับสนุนงานพัฒนาตาม
โครงการน้ำพระทัยจากในหลวง
เพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ตามแนวพระราชดำริ

ภาควิชารัฐศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
2 วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน	8
3 วัฒนธรรมการใช้น้ำ	31
4 วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้	55
5 วัฒนธรรมการเพาะปลูก	71
6 วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์	94
7 วัฒนธรรมทางหัตถกรรม	116
8 วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ	128
9 วัฒนธรรมทางการเมือง	150
10 สรุป ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ	158

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
1 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	2-1
2 พื้นที่ทำการวิจัยภาคสนาม จังหวัดเลย	2-2
3 พื้นที่ทำการวิจัยภาคสนาม จังหวัดอุดรธานี	2-3
4 พื้นที่ทำการวิจัยภาคสนาม จังหวัดนครพนม	2-4
5 ลักษณะดิน จังหวัดเลย	13-1
6 ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็มและเขตพื้นที่อนุรักษ์ อ.วังสะพุง จ.เลย	15-1
7 ลักษณะดิน หมู่บ้านวังทอง จ.เลย	15-2
8 ลักษณะดิน และเขตพื้นที่อนุรักษ์ อ.เมือง จ.เลย	18-1
9 ลักษณะดิน หมู่บ้านนาบ่ง จ.เลย	18-2
10 ลักษณะดิน จังหวัดอุดรธานี	19-1
11 ลักษณะดิน เขตพื้นที่อนุรักษ์ บริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม อ.เพ็ญ จ.อุดรธานี	22-1
12 ลักษณะดิน หมู่บ้านโนนสะอาด จ.อุดรธานี	22-2
13 ลักษณะดินบริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ กิ่งอำเภอสร้างคอม จ.อุดรธานี	24-1
14 ลักษณะดิน หมู่บ้านนาข้าวซุ่ม จ.อุดรธานี	24-2
15 ลักษณะดิน จังหวัดนครพนม	26-1
16 ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม และเขตพื้นที่อนุรักษ์ อ.ธาตุพนม จ. นครพนม	26-2
17 ลักษณะดิน หมู่บ้านแก่งโพธิ์ จ.นครพนม	26-3
18 ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็มและพื้นที่อนุรักษ์ อ.นาแก จ.นครพนม	28-1
19 ลักษณะดิน หมู่บ้านโพนตูม จ.นครพนม	28-2
20 ลักษณะภูมิประเทศ แหล่งน้ำ จ.เลย	34-1
21 เขตพื้นที่ของโอกาสมีฝนตก จ.เลย	34-2
22 ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล อ.เมือง จ.เลย	34-3
23 แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านนาบ่ง จ.เลย	35-1

แผนที่	หน้า
24 ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล อ.วังสะพุง จ.เลย	39-1
25 แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านวังทอง จ.เลย	39-2
26 ลักษณะภูมิประเทศและแหล่งน้ำ จ.อุดรธานี	42-1
27 เขตพื้นที่ของโอกาสมีฝนตก จ.อุดรธานี	42-2
28 ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างของแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล อ.เห็ญ จ.อุดรธานี	42-3
29 แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านโนนสะอาด จ.อุดรธานี	44-1
30 ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างของแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล กิ่งอำเภอสร้างคอม จ.อุดรธานี	46-1
31 แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านน่าน้ำขุ่น จ.อุดรธานี	46-2
32 ลักษณะภูมิประเทศและแหล่งน้ำ จ.นครพนม	48-1
33 เขตพื้นที่ของโอกาสมีฝน จ.นครพนม	48-2
34 ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างของแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล อ.ธาตุพนม จ.นครพนม	48-3
35 แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านแก่งโพธิ์ จ.นครพนม	49-1
36 ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล อ.นาแก จ.นครพนม	52-1
37 แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านโพนตูม จ.นครพนม	52-2
38 เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ จ.เลย	58-1
39 เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ จ.อุดรธานี	62-1
40 เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ จ.นครพนม	66-1
41 ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านนาโง่ง จ.เลย	76-1
42 ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านวังทอง จ.เลย	78-1
43 ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านโนนสะอาด จ.อุดรธานี	84-1
44 ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านน่าน้ำขุ่น จ.อุดรธานี	86-1
45 ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านแก่งโพธิ์ จ.นครพนม	89-1
46 ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านโพนตูม จ.นครพนม	91-1

บทที่ 1

บทนำ

	หน้า
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	1
ขอบเขตของการวิจัย	2
การรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูล	2
วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการพัฒนาชนบท	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6

บทที่ 1

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่เรียกกันง่าย ๆ ว่า ภาคอีสานนับเป็นพื้นที่เป้าหมายสำคัญในการพัฒนาชนบทของรัฐบาล โครงการต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมาย เพื่อสนับสนุนการพัฒนาชนบทอีสานให้มีความอุดมสมบูรณ์ และเจริญเติบโตทัดเทียมภาคอื่น ๆ แต่ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาในด้านใด นับตั้งแต่การพัฒนาที่ดิน น้ำ ป่าไม้ การเกษตรกรรม และหัตถกรรม ตลอดจนความพยายามที่จะปลูกฝังจิตสำนึกทางธุรกิจและการเมืองแก่ชาวชนบทเหล่านั้น สิ่งหนึ่งที่นักพัฒนาควรเรียนรู้ไว้เป็นอันดับแรก คือ วิถีชีวิตพื้นบ้านของชาวอีสาน เพราะความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมพื้นบ้าน ชีวิตชนบทที่ต้องเผชิญกับความยากลำบาก และความทารุณโหดร้ายของภูมิประเทศ และภูมิอากาศเหล่านี้ จะเป็นปัจจัยพื้นฐานประกอบกระบวนการพัฒนา เป็นต้นว่า การพัฒนาที่ดิน และดินภาคอีสานอย่างได้ผลนั้น นักพัฒนาจะต้องรู้ว่าชาวอีสานใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกอย่างไร มีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้เขาทำเช่นนั้น การบำรุงรักษาดินเป็นอย่างไร ระดับความสูงต่ำของพื้นที่มีผลต่อการประกอบการเกษตรอย่างไร หรือในการพัฒนาแหล่งน้ำ ก็ควรจะรู้จักวิถีชีวิตในการพึ่งพาอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภค ตลอดจนใช้น้ำเพื่อการเกษตรของชาวอีสาน เพื่อให้แนวการพัฒนาที่ดิน และดิน หรือแหล่งน้ำมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวชนบท

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมเอกสารทางวิชาการและผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน ในด้านดิน น้ำ ป่าไม้ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ หัตถกรรม จิตสำนึกทางธุรกิจและการเมือง และนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลวัฒนธรรมพื้นบ้านในภาคสนาม เพื่อศึกษาวิถีชีวิตพื้นบ้านที่แท้จริงของชาวอีสาน ซึ่งจะนำมาจัดทำคู่มือประกอบการพัฒนาอีสานเขียวต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

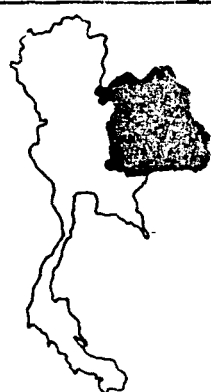
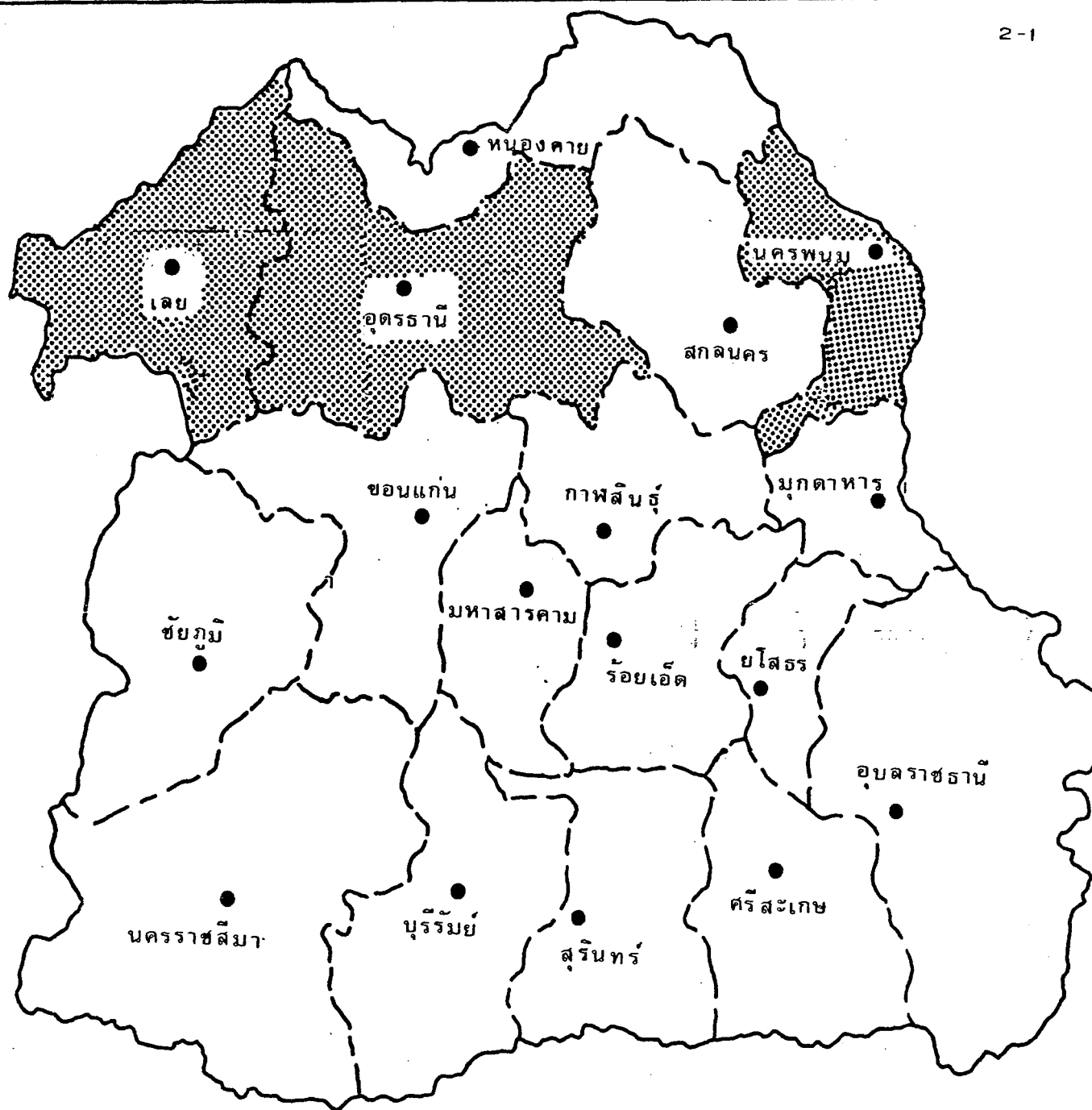
การพัฒนาอีสานเขียวในระยะ เริ่มแรก มีการกำหนดพื้นที่กลุ่มเป้าหมายใน 17 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครอบคลุมอีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ การวิจัยนี้กำหนดพื้นที่ไว้ 3 จังหวัด เฉพาะในเขตอีสานเหนือเท่านั้น (ตารางที่ 1) เนื่องจากอีสานกลางและอีสานใต้ จะ เป็นการวิจัยในโอกาสต่อไป การอ้างอิงข้อมูลจากการวิจัยนี้ จึงยังไม่อาจใช้เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมอีสานได้ทั้งหมด

ตารางที่ 1 พื้นที่ทำการวิจัยในเขตอีสานเหนือ

จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
เลย	เมือง	นาบ่ง	นาบ่ง
	วังสะพุง	หนองหญ้าปล้อง	วังทอง
อุดรธานี	เพ็ญ	บ้านธาตุ	โนนสะอาด
	สร้างคอม	บ้านโคก	น่าน้ำขุ่น
นครพนม	ธาตุพนม	น้ำก่ำ	แก่งโพธิ์
	นาแก	ก้านเหลือง	โพนตูม
3	6	6	6

การรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านกับการพัฒนาชนบทอีสานในครั้งนี้ เป็นงานวิจัยที่ผสมผสานระหว่างการวิจัยเอกสารกับการวิจัยภาคสนาม การวิจัยเอกสารเป็นการค้นคว้าผลการศึกษาของนักวิชาการต่าง ๆ ที่ได้ทำการศึกษาวิถีชีวิตของชาวอีสานในอดีต ในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสาร ได้นำมาจัดทำแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยภาคสนาม แบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นนี้ แบ่งออกเป็น 8 ตอน คือ

มาตราส่วน

0 50 0 100 กม.

แผนที่ 1

จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

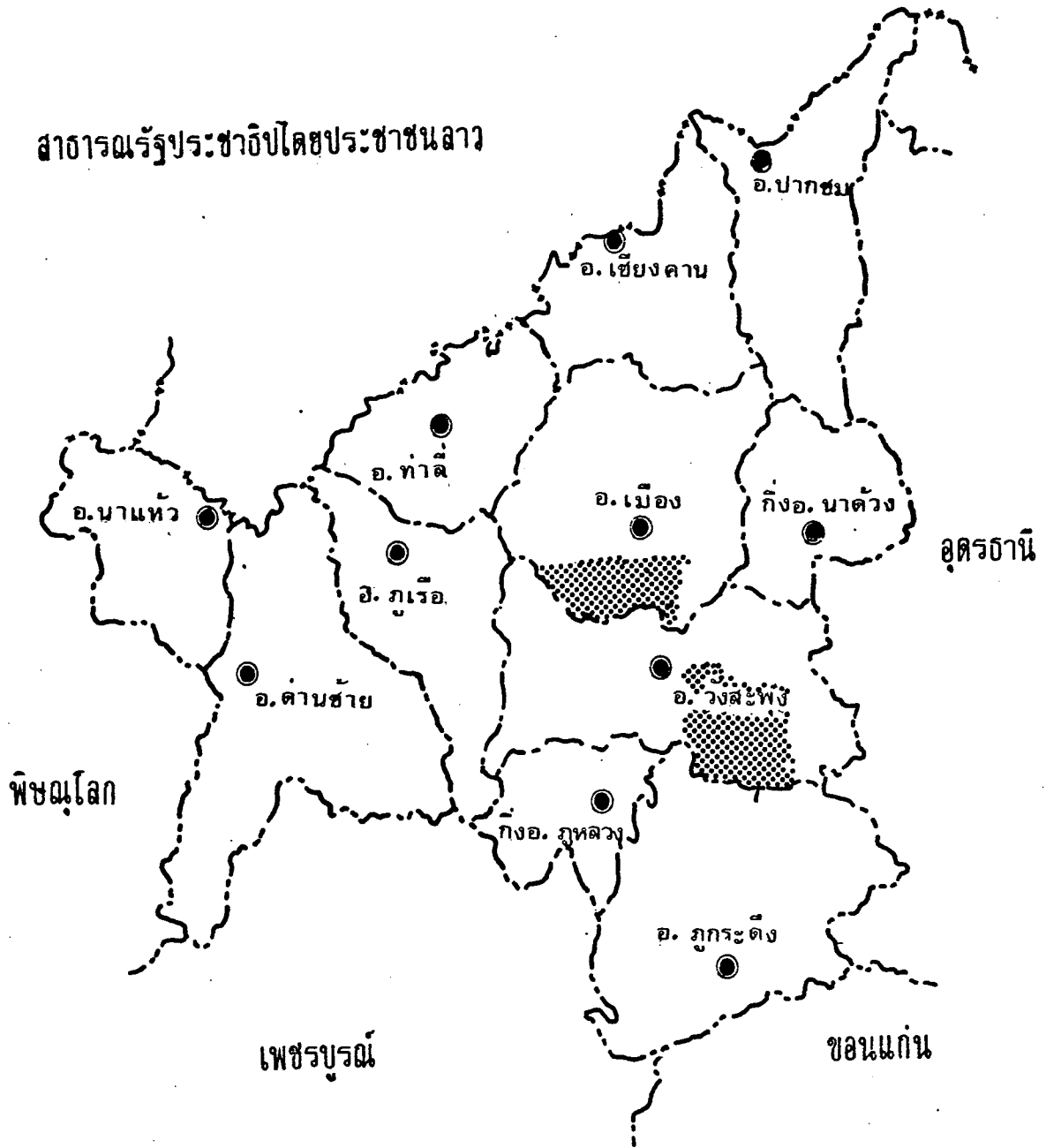
● ที่ตั้งจังหวัด

--- ขอบเขตจังหวัด

จังหวัดที่ทําวจัยในโครงการอีสานเขียว

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ

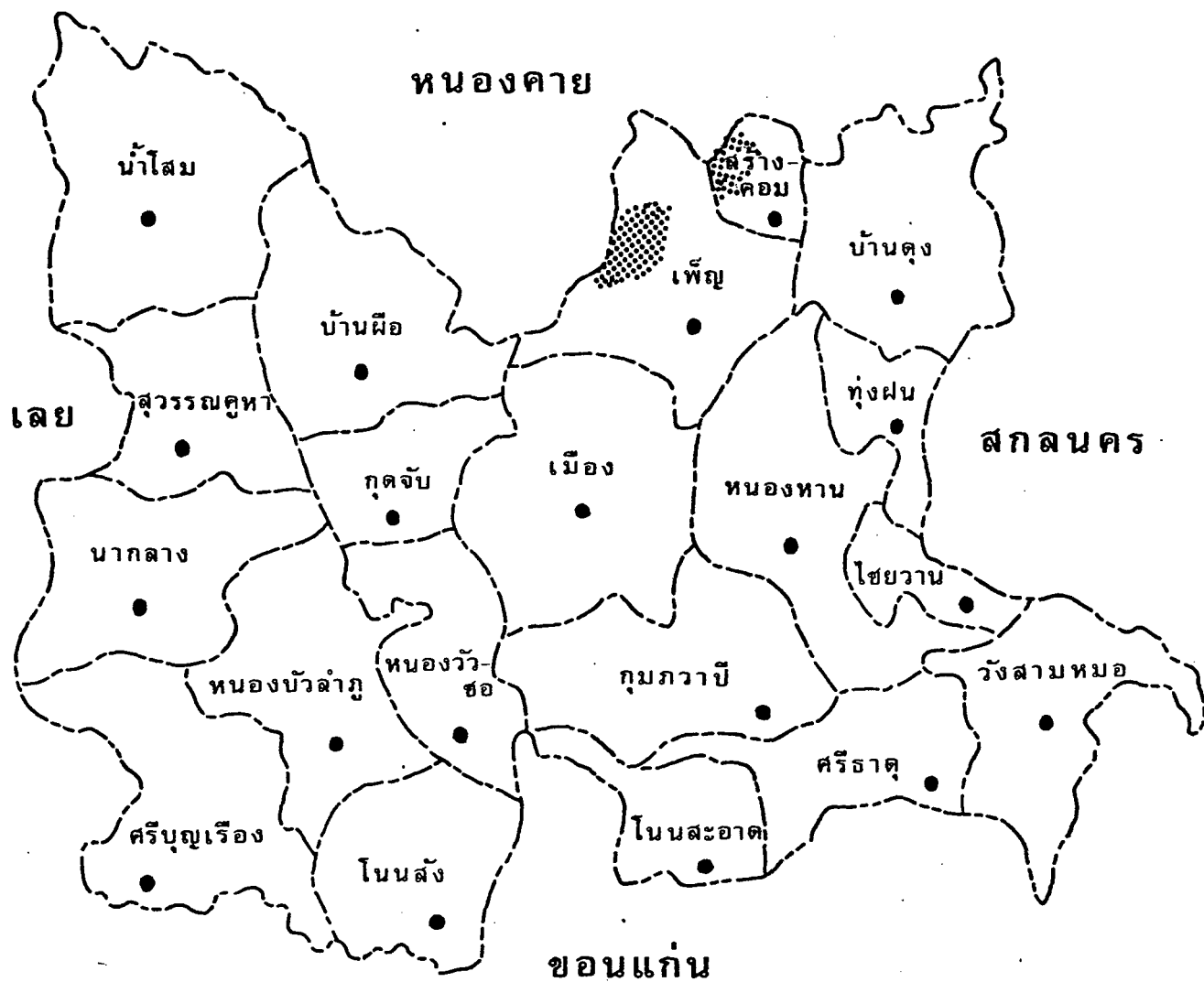
พื้นที่ทำการวิจัยภาคสนาม จังหวัดเลย

- ที่ตั้งอำเภอ
- ขอบเขตจังหวัด
- ขอบเขตอำเภอ
- +--- แนวแบ่งเขตประเทศ
- ▣ พื้นที่ทำการวิจัย

มาตราส่วน
0 5 0 10 20 กม.

แผนที่ 2

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ

มาตราส่วน

1 : 1,000

แผนที่ 3

พื้นที่ทำการวิจัยภาคสนาม จังหวัดอุดรธานี

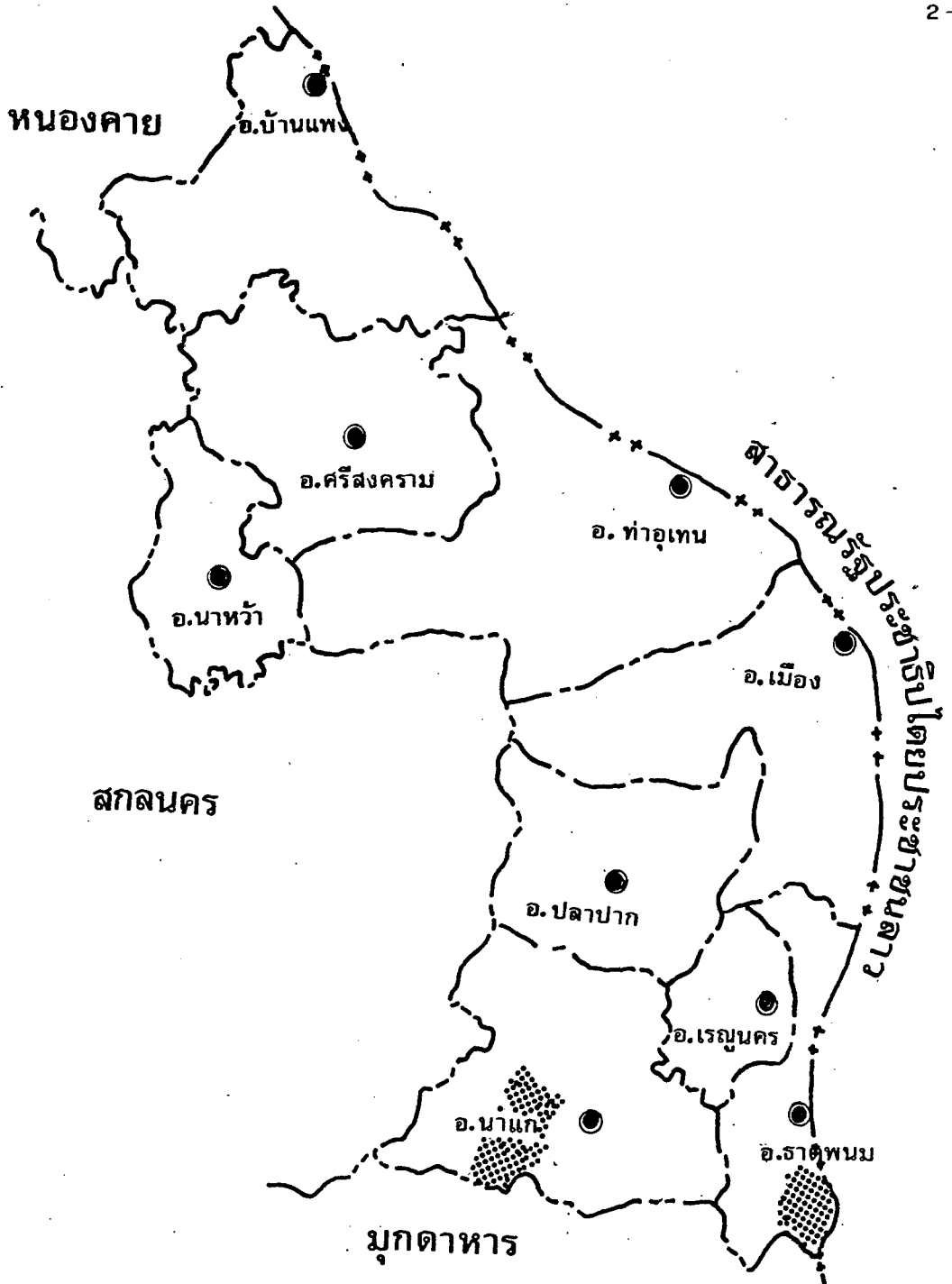
_____ แนวแบ่งเขตจังหวัด

----- แนวแบ่งเขตอำเภอ

● **ที่ตั้งอำเภอ**

 พื้นที่ทำการวิจัย

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

มาตราส่วน

กม.

5 0 5 10 15

แผนที่ 4

พื้นที่ทำการวิจัยภาคสนามจังหวัดนครพนม

- ที่ตั้งอำเภอ
- แนวแบ่งเขตอำเภอ
- แนวแบ่งเขตจังหวัด
- +--- แนวแบ่งเขตประเทศ
- ▣ พื้นที่ทำการวิจัย

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ

- ตอนที่ 1 วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน
- ตอนที่ 2 วัฒนธรรมการใช้น้ำ
- ตอนที่ 3 วัฒนธรรมการใช้อาหาร
- ตอนที่ 4 วัฒนธรรมการเพาะปลูก
- ตอนที่ 5 วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์
- ตอนที่ 6 วัฒนธรรมหัตถกรรม
- ตอนที่ 7 วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ
- ตอนที่ 8 วัฒนธรรมทางการเมือง

แบบสัมภาษณ์นี้ใช้ประกอบการบันทึกการสังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายทั้ง 6 แห่ง คือ หมู่บ้านนาโง้ง วังทอง โนนสะอาด นาน้ำขุ่ม แก่งโพธิ์ และโพนคุ่ม ทั้งนี้ได้จำกัดจำนวนแบบสัมภาษณ์

การรวบรวมข้อมูลกระทำโดยนักวิจัย 2 คน เข้าไปประจำอยู่ใน 6 หมู่บ้าน ๆ ละ 30 วัน นักวิจัยแต่ละท่านทำงานเป็นอิสระ ทำการสัมภาษณ์ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนถ่ายภาพและ บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐาน เมื่อนักวิจัยทั้ง 2 คน ได้ข้อมูลมาแล้ว แต่ละคนจะนำข้อมูลที่ตนรวบรวมได้มาสรุปเรียบเรียงเป็นข้อมูลเบื้องต้น แล้วนำมาสนทนาเปรียบเทียบเพื่อหาข้อสรุป ที่เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลในแต่ละส่วน โดยแบ่งออกเป็นตอน ๆ ทั้ง 8 ตอน ข้อมูลแต่ละตอนจะสะท้อนให้เห็นสภาพวิถีชีวิตพื้นบ้านของชาวอีสานเหนือ

ในท้ายที่สุดจะทำการวิเคราะห์รวมยอด (synthesis) ระหว่างข้อมูลที่ได้จากเอกสาร และข้อมูลจากภาคสนามในหมู่บ้าน เพื่อสรุปรวมภาพวัฒนธรรมพื้นบ้านชาวอีสานเหนือโดยสมบูรณ์

วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการพัฒนาชนบท

ประเทศไทยเป็นประเทศเสรีประชาธิปไตยประเทศหนึ่ง ที่ดำเนินการพัฒนาประเทศตามกระแสการพัฒนาสากล ที่มีกระบวนการพัฒนาที่แตกต่างจากการพัฒนาของประเทศอื่น ๆ การเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาสากลจะทำให้เห็นต้นแบบแห่งการพัฒนาประเทศได้ และในขณะเดียวกัน การเรียนรู้กระบวนการพัฒนาของไทย โดยอาศัยกรณีตัวอย่างการพัฒนาที่ผ่านมาทั้งที่

ประสบผลสำเร็จและความล้มเหลว ซึ่งการเรียนรู้ทั้งสองกระบวนการดังกล่าว สามารถนำมาสรุปวิเคราะห์ให้เห็นวิถิทางแห่งการพัฒนาชาติไทยต่อไปในอนาคต ซึ่งวิถิทางแห่งการพัฒนาในอนาคตนี้ จะประสบความสำเร็จหรือความผิดพลาด ย่อมมีผลกระทบต่อผู้คนเป็นอันมาก อาจกล่าวได้ว่า มีวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นเดิมพัน

กระบวนการพัฒนาสากล เป็นกระบวนการพัฒนาประเทศในทวีปยุโรป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ต่อมาได้กลายเป็นต้นแบบการพัฒนาของประเทศญี่ปุ่น และกระจายความนิยมออกไปทั่วโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นกระบวนการพัฒนาแบบสากลในที่สุด

กระบวนการพัฒนาประเทศแบบสากลนี้ มีแกนหลักอยู่ที่การพัฒนาอุตสาหกรรม มีการระดมทรัพยากรทุกชนิดเข้าสู่จรวดอุตสาหกรรม เทคโนโลยีใหม่ ๆ ถูกคิดค้นสร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ยังผลให้การผลิตมีประสิทธิภาพสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็ว ในสภาวะการณ์เช่นนี้ ก่อให้เกิดกลุ่มเศรษฐกิจกลุ่มใหม่ที่มีพลังทางการเงิน และกลุ่มชนกลุ่มใหม่นี้ได้อาศัยช่องทางของลัทธิเสรีนิยม แสวงหาอำนาจทางการเมืองในที่สุด

กระบวนการพัฒนาประเทศที่เกิดขึ้นในยุโรปนี้ ทำให้เกิดโครงสร้างทางการเมือง-เศรษฐกิจใหม่ขึ้น โดยที่โครงสร้างทางการเมืองนั้นมีลัทธิเสรีนิยมเป็นต้นนำ และโครงสร้างทางเศรษฐกิจมีการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นต้นนำ ผลการขึ้นนำใน 2 ศตวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดอารยธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งมีลักษณะวัฒนธรรมानุรูปวัตถุนิยมขึ้น ภายใต้การขยายตัวของสังคมอุตสาหกรรมที่ขาดประสบการณ์ในระยะ เริ่มต้นนี้เอง ทำให้เกิดทางเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจ-การเมือง ที่มีผลให้สังคมเกษตรถูกทำลายล้างอย่างรุนแรง ชุมชนเกษตรขาดเอกภาพและภูมิตนุรอนลัทธิ โดยเฉพาะลัทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง เนื่องจากรัฐบาลกลางได้เชิดชูสังคมอุตสาหกรรมเป็นวัฒนธรรมหลักของชาติ และกว่าที่รัฐบาลจะตามเข้าไปแก้ปัญหาต่าง ๆ ชุมชนชนบทก็ได้หมดสิ้น ซึ่งทุนรอนที่จะช่วยเหลือตนเองเสียแล้ว

กระบวนการพัฒนาชาติไทย กระแสการพัฒนาประเทศให้เป็นอุตสาหกรรม ได้แผ่อิทธิพลเข้าสู่กระบวนการพัฒนาชาติไทยโดยผ่านทางระบบราชการ ใน 3 ทศวรรษของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา นักพัฒนาจากส่วนราชการได้ระดมสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีเป้าหมายหลักอันสอดคล้องกับวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ทำให้ภาคอุตสาหกรรม-ธุรกิจ ได้รับการส่งเสริมและพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ภาคเกษตรในชนบทกลับต้องตกอยู่ในภาวะด้อยพัฒนาและยากจนลง ดังจะเห็นได้จากการระดมนักวิชาการทุกสาขามาช่วยงานพัฒนา ในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมอุตสาหกรรมขึ้น และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนี้เอง ได้เข้าครอบงำวัฒนธรรมเกษตร ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยทั่วไป

เมื่อพิจารณาถึงวิถีชีวิตของผู้คนในชนบททั่วไป ที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ จะพบว่า ชุมชนชนบทได้ถูกจำกัดให้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาก็แต่เพียงการใช้แรงงานเป็นหลัก การเรียนรู้ก็ถูกจำกัดอยู่ในวงแคบ ๆ จากประสบการณ์ที่ได้รับการส่งเสริมเพียงเล็กน้อย ๆ ชาวบ้านไม่สามารถนำความเข้าใจเพียงเล็กน้อยนี้ไปพัฒนาอาชีพที่ก้าวหน้าทันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ อีกทั้งการส่งเสริมกระบวนการผลิตมีเพียงเล็กน้อย ยังผลให้การพัฒนาวិทยาการชุมชนเป็นไปอย่างเชื่องช้า การสร้างถนนหนทาง รถไฟ เชื้อเพลิง กระแสไฟฟ้า มิได้ทำให้ชนบทได้รับการพัฒนาตามที่นักวิชาการมุ่งหวัง

วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการพัฒนา ได้รับการหยิบยกขึ้นมาวิเคราะห์อย่างรอบด้านอีกครั้งหนึ่ง จากหลายสถาบันการศึกษาในปัจจุบัน เป็นต้นว่า มหาวิทยาลัยมหิดล ได้จัดสัมมนาเรื่อง 'วัฒนธรรมกับการพัฒนา' เมื่อวันที่ 19-21 มกราคม 2532¹ เพื่อแสดงนัยสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีต่อการพัฒนาชุมชนไทยในอนาคต โดยเปิดโอกาสให้มีการฟื้นฟู และปรับภูมิปัญญาอันสั่งสมมาจากประสบการณ์ในวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านจึงเป็นงานเร่งด่วนก่อนการเร่งพัฒนาชนบท แนววัฒนธรรมพื้นบ้านที่ควรพิจารณามีดังนี้

¹ เสน่ห์ จามริก, "บทบาทของวัฒนธรรมในการพัฒนา," จดหมายข่าว (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2532), หน้า 5-15.

1. วัฒนธรรมพื้นบ้านมิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวในประเพณีเฉพาะท้องถิ่น หากแต่ประกอบด้วยมิติสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่น และท้องถิ่นกับเมือง
2. วัฒนธรรมพื้นบ้านโดยทั่วไป ยังคงตกอยู่ภายใต้ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงรอบด้านจากภายนอกท้องถิ่นซึ่งความรุนแรงจะมีอย่างน้อยเพียงใด สามารถวัดได้จากระยะความห่างไกลระหว่างท้องถิ่นกับชุมชนเมือง
3. วัฒนธรรมพื้นบ้านของแต่ละท้องถิ่น ย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งในเชิงขัดขวางและส่งเสริมการพัฒนา แต่ข้อแตกต่างก็มีใช้ประโยชน์ได้สำคัญเลยถ้าหากนักพัฒนาชนบทจะไม่ใช้สูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวในการพัฒนาท้องถิ่นทั่วประเทศ
4. วัฒนธรรมพื้นบ้านไทยมีเอกลักษณ์ประจำชาติโดยที่มีการรวมกลุ่มปกครองตนเอง การพัฒนาท้องถิ่นจึงควรเพิ่มแรงกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้าร่วมการพัฒนาด้วยความสมัครใจ มิใช่เป็นเพียงการเกณฑ์แรงงานในบางโอกาสเท่านั้น
5. วัฒนธรรมพื้นบ้านสามารถส่งเสริมกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมได้ ถ้าอารยธรรมอุตสาหกรรมจะประสานประโยชน์กับท้องถิ่น โดยไม่ทำลายเอกลักษณ์ของท้องถิ่น อีกทั้งยังควรคงไว้ให้เอกลักษณ์ท้องถิ่นมีความโดดเด่น จนสามารถนำมาเป็นประโยชน์ในการเสริมสร้างอารยธรรมเมืองให้มีความมั่นคงทาง เอกลักษณ์ประจำชาติ

วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นวิถีชีวิตของผู้คนชาวบ้านที่มีจิตวิญญาณ พลวัต ศักยภาพ ตลอดจนจริยวัตรของตนเอง การกีดกันรับค่านองนักพัฒนา จึงอยู่ที่ความร่วมมือร่วมใจกันแปลความหมายของคุณสมบัติของวัฒนธรรมพื้นบ้าน และสร้างสรรค์งานที่มีอยู่ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน ให้ปรากฏเป็นรูปธรรมพอที่จะสามารถประยุกต์ใช้ในเชิงนโยบายและการปฏิบัติการในท้องถิ่นต่าง ๆ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมเมืองและการพัฒนาการของวัฒนธรรมพื้นบ้าน จะมีความเกี่ยวโยงถึงความเข้าใจที่จะสร้างสรรค์สังคมอุตสาหกรรม โดยมีสังคมเกษตรเป็นพื้นฐานรองรับ การวิเคราะห์วัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างมีภาวะวิสัย อย่างน้อยเพื่อให้เห็นช่องว่างทางความคิดและการปฏิบัติ พอเพียงที่วัฒนธรรมพื้นบ้านจะสามารถสนองตอบ ในฐานะเป็นทาง

เลือกของการพัฒนาในแนวผสมผสาน ยิ่งการพัฒนาชนบทกระทำในขอบเขตที่กว้างขวางเท่าใด ยิ่งเป็นที่จะต้องระดมสรรพกำลังของชาวบ้านเข้าพัฒนาพื้นที่ และอาศัยวิถีชีวิตพื้นบ้านเป็นฐานรองรับการพัฒนาต่อไปในอนาคต

บทที่ 2

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน

	หน้า
วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินในภาคอีสาน	11
วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของจังหวัดเลย	11
1. ศักยภาพของดิน	11
2. ลักษณะที่ดิน	12
3. การใช้ที่ดินแบบชาวบ้าน	12
4. การอนุรักษ์ดิน	12
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านวังทอง	15
1. ดินร่วนวังทอง	15
2. เนินราบวังทอง	16
3. การทำไร่นาวังทอง	16
4. การอนุรักษ์ดินบนเนิน	17
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินบ้านนาโป่ง	18
1. ดินเหนียวนาโป่ง	18
2. ที่ราบสูงนาโป่ง	18
3. การแบ่งแยกที่นากับไร่นาบ้านนาโป่ง	19
4. การอนุรักษ์ดินบนที่ราบสูง	19

หน้า

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของ จังหวัดอุดรธานี	19
1. ศักยภาพของดิน	19
2. ลักษณะ ที่ดิน	20
3. การใช้ดินและที่ดินของ จังหวัดอุดรธานี	21
4. การอนุรักษ์ดินของ จังหวัดอุดรธานี	22
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านโนนสะอาด	22
1. ดินปนทรายแห่งบ้านโนนสะอาด	23
2. ที่ราบลุ่มโนนสะอาด	23
3. แหล่งที่ดินทำนา	23
4. การอนุรักษ์ดินในที่ราบลุ่ม	23
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านน่าน้ำขุ่ม	24
1. ดินปนทรายและดินลูกรังน่าน้ำขุ่ม	24
2. ที่ราบลอนคลื่น	24
3. ที่นาสลับ เนินทำไร่	25
4. การอนุรักษ์ดินน่าน้ำขุ่ม	25
วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของ จังหวัดนครพนม	26
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านแก่งโพธิ์	26
1. ดินเหนียวปนทรายแก่งโพธิ์	27
2. ที่ราบลุ่มน้ำเก่า	27
3. ที่ราบเอนกประสงค์	27
4. การอนุรักษ์ดินที่ราบลุ่มน้ำ	27

หน้า

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านรัตนตม	28
--	----

1. ดินปนทรายภูพาน	28
2. ที่ลาดเชิงเขาภูพาน	29
3. ข้าวภูเขาและหุบเขา	29
4. การอนุรักษ์ดินภูเขา	29

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของภาคอีสานเหนือ	30
--	----

บทที่ 2

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน

ดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประชากรส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพทางการเกษตร ลักษณะการใช้ดินและที่ดินจึงเป็นสิ่งสำคัญ การศึกษาสภาพการใช้ดินและที่ดินของชาวชนบทในปัจจุบัน จะช่วยให้ทราบถึงวิถีชีวิตในการใช้ดินของชาวชนบท ทั้งนี้เพื่อเป็นข้อมูลทางด้านการพัฒนา การใช้ดินให้มีความเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินในภาคอีสาน

ดินในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำเมื่อเทียบกับดินในภาคอื่น ๆ เนื่องจากลักษณะโครงสร้างทางภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะ เป็นแอ่งและที่ราบสูง และปัญหาดินที่มีสารละลายเกลือสูงทำให้เกิดภาวะดินเค็ม การตกของฝนที่ไม่สม่ำเสมอ และมักเกิดภาวะแห้งแล้งขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร

ในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน จำเป็นต้องศึกษาศักยภาพของดิน และลักษณะที่ดินเพื่อจะได้ทราบถึงวิถีชีวิตในการใช้ดินและที่ดินและการอนุรักษ์ดิน ทำให้สามารถเข้าใจความสัมพันธ์ลักษณะดิน ที่ดิน การใช้ดินกับการอนุรักษ์ดินแบบชาวบ้าน ดังนี้

1. ศักยภาพของดิน การศึกษาศักยภาพของดินแบ่งเป็น 2 ลักษณะ

1) ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง มี 2 บริเวณ คือ

บริเวณแรกเป็นดินบริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอน ทำให้ดินที่พบส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ มีการระบายน้ำที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูก อีกทั้งในบางพื้นที่ยังสามารถปลูกพืชในฤดูแล้งได้แต่มักประสบปัญหาน้ำท่วมฉับพลัน ทำให้เกิดความเสียหายกับเกษตรกร

ในบริเวณสองเป็นดินในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงทั่วไป หมายถึงบริเวณที่อยู่สูงจากบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ ดินที่พบมักเป็นดินเหนียวจนถึงดินปนทราย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการเกิดและวัตถุต้นกำเนิดดิน ดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ที่ดินทรายมีความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลงไปเหมาะสมสำหรับปลูกข้าว บางครั้งอาจใช้ปลูกพืชไร่

2) **ดินบริเวณที่ดอน** มีหลายลักษณะส่วนใหญ่ดินปนทราย ตั้งแต่ดินเหนียวปนทราย ถึงดินร่วนปนทราย บางครั้งอาจพบดินที่มีเศษหินปนอยู่และดินลูกรัง

2. **ลักษณะที่ดิน** การศึกษาจะแบ่งตามลักษณะศักยภาพของดิน ดังนี้

1) **ดินในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง** ที่ดินในภาคอีสาน มีลักษณะเป็นแอ่งและเป็น ที่ราบตามบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ มักพบที่ราบแคบ ๆ ตามหุบเขา และพบตามแอ่งที่ราบโคราช และ สกลนคร

2) **ดินในบริเวณที่ดอน** มักพบเป็นทั้งลักษณะลูกคลื่น ลอนดินและลอนเล็ก แต่บางครั้ง อาจพบเป็นที่ราบกว้าง

3. **การใช้ที่ดินแบบชาวบ้าน** แม้ว่าภาคอีสานจะเป็นภาคที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ และมีที่ราบ มาก แต่ที่ดินสามารถใช้ประโยชน์ได้เต็มที่เพียงบางส่วน มีบางส่วนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากปัญหาต่าง ๆ เช่น ดินเค็ม ดินเสื่อมคุณภาพ ดินปนทรายมาก และปัญหาการขาดแคลนน้ำ ทำการเกษตร ชาวบ้านใช้ดินในการทำนาเป็นส่วนใหญ่ มีการทำไร่ ทำสวน ปลูกพืชผักสวนครัว บ้าง แต่ไม่มากเมื่อเทียบกับการทำนา

4. **การอนุรักษ์ดิน** พื้นที่ของภาคอีสานส่วนใหญ่ทำการเกษตรปีละครั้ง อาจมีช่วงปลูก พืชหน้าแล้งบ้างในบางท้องที่ ชาวบ้านมักใช้ที่ดินทำการเกษตรโดยไม่มีการบำรุงรักษา เนื่องจาก ขาดความรู้และความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ดิน แต่ในบางครั้งเราอาจพบว่าชาวบ้านมีการใช้ ดินและที่ดินแบบอนุรักษ์บ้างตามความเคยชิน เช่น มีการทำคันนา ปลูกข้าว ปลูกพืชหมุนเวียน ยก ร่องตามขวาง ปลูกพืชคลุมดิน ซึ่งเป็นวิธีการอนุรักษ์ดินอย่างง่าย แต่การกระทำดังกล่าวยังไม่ สม่่าเสมอ ทำให้การอนุรักษ์ไม่ค่อยมีผล จึงมักพบปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ ดินจืด ผลผลิตที่ได้มีน้อยลง

การศึกษาวรรณกรรมการใช้ดินและที่ดินของภาคอีสาน จะใช้หัวข้อที่กล่าวข้างต้นเป็นแนว ในการศึกษาวรรณกรรมการใช้ดินในจังหวัดเลย อุดรธานี และนครพนม เพื่อประโยชน์ในการพัฒนา การใช้ประโยชน์ทรัพยากรดินได้อย่างสูงสุด

วัฒนธรรมการไ้ดินและที่ดินของจังหวัดเลย

จังหวัดเลยมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างจากจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสาน เพราะเป็นจังหวัดที่อยู่บริเวณขอบของภาคอีสาน สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง พื้นที่เป็นที่ลาดเชิงเขาสลับกับที่ลาดรอนคลื่น มีอัตราการชะล้างหน้าดินสูง แม้ว่าจากการวิเคราะห์สภาพดินที่ใช้ทำนาจะมีความอุดมสมบูรณ์โดยเฉลี่ยปานกลาง¹ แต่ลักษณะการไ้ดินและที่ดินทำให้ดินลดความอุดมสมบูรณ์ไปอย่างรวดเร็ว

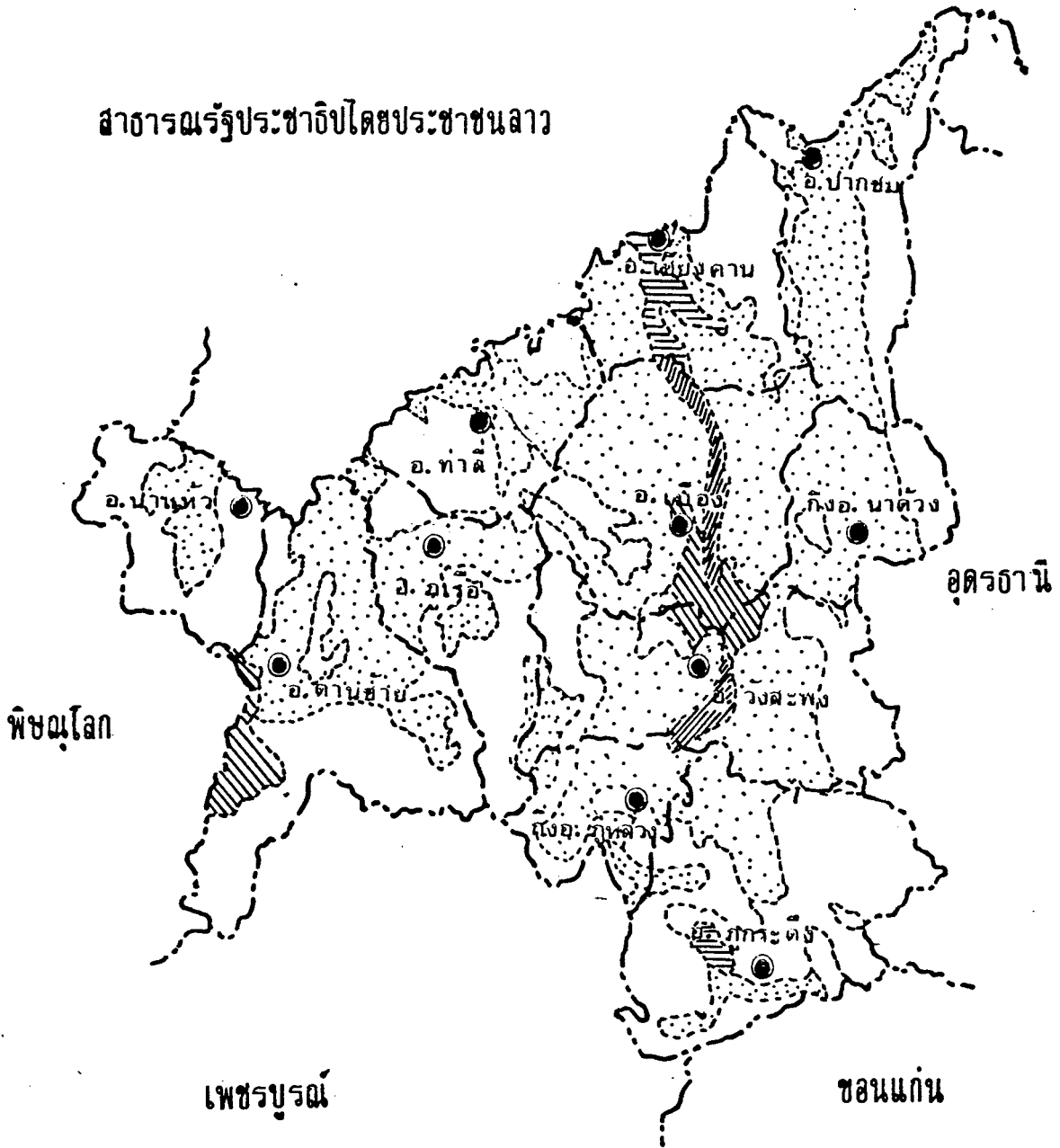
1. ศักยภาพของดิน แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

1) **ดินในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง** จะเป็นดินใหม่ซึ่งเกิดจากตะกอนลำน้ำมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็น ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง เป็นดินตะกอนที่น้ำพัดพาและมีการจัดเรียงตัวขึ้นใหม่ ดินที่พบจะมีเนื้อดินเป็นดินร่วนถึงดินเหนียว สภาพการระบายน้ำดีปานกลาง ลักษณะที่สองเป็นดินบริเวณที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา เป็นดินตะกอนที่น้ำพัดพามา และจากการพังสลายตัวของหินลาดเชิงเขามาทับถมกัน ดินที่พบมักเป็นดินเหนียว การระบายน้ำไม่ดี

2) **ดินบริเวณที่ดอนและที่ราบสูง** เป็นดินที่อยู่สูงจากระดับน้ำท่วมขึ้นไป มีหลายลักษณะดังนี้ ดินบริเวณที่เป็นลานตะพักลำน้ำ จะอยู่สูงถัดขึ้นมาจากบริเวณที่ระดับน้ำท่วมถึง เกิดจากตะกอนลำน้ำค่อนข้างใหม่บนลานตะพักลำน้ำ มีอายุแตกต่างกันแต่ไม่มากนัก ดินที่พบเป็นดินเนื้อละเอียดปานกลางถึง เนื้อละเอียด อาจเป็นดินทรายการระบายน้ำค่อนข้างเลวถึงเลว ดินบริเวณที่เป็นแอ่งหุบเขา เกิดจากตะกอนลำน้ำและการพังสลายตัวของหินลาดเชิงเขา มาทับถมกันอยู่ในหุบเขา เนื้อดินละเอียดปานกลางปฏิกิริยาของดินไม่แน่นอน ดินที่เกิดจากตะกอนลำน้ำเก่า พบอยู่ในบริเวณลานตะพักลำน้ำระดับกลาง มีการทับถมของตะกอนนานแล้ว มักพบก้อนศิลาแลงจากหินทรายบนอยู่ ดินมีเนื้อละเอียดปานกลาง การระบายน้ำปานกลางถึงดี มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ดินในบริเวณที่สูง จะเป็นดินที่อยู่ในบริเวณที่อยู่สูงขึ้นมาจากบริเวณลานตะพักลำน้ำระดับกลาง พบได้หลายบริเวณและมีหลายลักษณะแล้วแต่วัตถุต้นกำเนิด เกิดจากการตกค้างและการพังสลายตัวของหินลาดเชิงเขาซึ่งมีคุณสมบัติต่างกันตามวัตถุกำเนิด ดินส่วนใหญ่มีเนื้อละเอียดและมักเป็นดินบนทรายปฏิกิริยาของดินขึ้นอยู่กับลักษณะ เนื้อดิน

¹กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเลย (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทวี,

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

มาตราส่วน

0 5 10 20 กม.

แผนที่ 5

ลักษณะดิน

จังหวัดเลย

ดินนา

ดินไร่

ดินทราย

ดินโคละ

ดินริมฝั่งน้ำ

ดินภูเขา

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

2. **ลักษณะของที่ดิน** ลักษณะที่ดินในภาคอีสานส่วนใหญ่ เป็นที่ราบเรียบเป็นที่ลุ่มหรือแอ่งต่ำ แต่ที่ดินในจังหวัดเลยจะมีความลาดชันเป็นส่วนใหญ่ และมักพบปัญหาการกัดกร่อนหน้าดิน ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงอย่างรวดเร็ว ถ้าพิจารณาจากศักยภาพของดินจะพบลักษณะ ที่ดินเป็นดังนี้

ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง พบตามริมฝั่งแม่น้ำและตามที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา มีพื้นที่เป็นแนวแคบ ๆ ขนานตามลำน้ำและลักษณะหุบเขาเป็นบริเวณไม่มาก และมักประสบปัญหาน้ำท่วมฉับพลัน

ดินบริเวณที่ดอนและที่ราบสูง เป็นบริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัด พื้นที่จะเป็นที่ลาดชันและลักษณะ เป็นลูกคลื่นลอนลาดบางครั้งอาจพบบริเวณที่เป็นที่ราบเรียบได้บ้างบนเขา เช่น ภูกระดึง ภูเรือ

3. **การใช้ที่ดิน** พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานเป็นที่ทำนา แต่สำหรับจังหวัดเลยนั้น มีพื้นที่ดินที่ใช้ทำนาเพียงร้อยละ 21.36 ของพื้นที่ทั้งหมด² เพราะพื้นที่มีลักษณะ เป็นที่ลาดชันและที่ราบสูง และการทำนาของชาวจังหวัดเลยเป็นการทำนาดำเท่านั้น (translated rice field)³ บริเวณพื้นที่ทำนาส่วนใหญ่ จะเป็นพื้นที่ราบขนานไปตามแนวทางน้ำธรรมชาติ มีลักษณะเป็นแปลงเล็ก ๆ กระจัดกระจาย แล้วแต่พื้นที่จะอำนวย

4. **การอนุรักษ์ดิน** กล่าวมาแล้วว่าการอนุรักษ์ดินของชาวบ้านในภาคอีสานนั้น กระทำกันน้อย และยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ดิน พื้นที่ในจังหวัดเลยมีพื้นที่ต่างจากลักษณะทั่วไปของภาคอีสาน คือมีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นภูเขาและที่สูงชันคิดเป็นร้อยละ 62 ของพื้นที่ ทำให้มีปัญหาเรื่องการชะล้างพังทลายของดินสูง⁴ เป็นผลให้ความอุดมสมบูรณ์ตลอดจนปริมาณอินทรีย์วัตถุซึ่งอยู่ในดินชั้นบนลดลงอย่างรวดเร็ว. แม้ในบริเวณที่ดินที่ใช้ปลูกพืชไร่จะมีความลาดชันน้อยกว่าร้อยละ 8 ก็ตาม ความเสียหายซึ่งเกิดจากการกัดเซาะหน้าดิน ก็ยังคงเป็น

²กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินของจังหวัดเลย (กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2529), หน้า 78.

³กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินของจังหวัดเลย, หน้า 73.

⁴กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินของจังหวัดเลย, หน้า 12.

ปัญหาใหญ่ นอกจากนั้นความอุดมสมบูรณ์ของดินยังลดลง เนื่องจากการปลูกพืชติดต่อกันเป็นระยะเวลานานโดยขาดการบำรุงรักษา ทำให้ปริมาณอินทรีย์วัตถุในดินลดลง มีผลทำให้ปริมาณผลผลิตทางการเกษตรลดลง การอนุรักษ์ดินในจังหวัดเลยจึงเป็นเรื่องที่ต้องมีการทำกันอย่างเร่งด่วน โดยอาจมีการไถพรวนและปลูกพืชตามเส้นแนวระดับลานตะพัก (ขั้นบันได) ปลูกพืชขวางตามแนวลาดชัน ทำทางระบายน้ำออกและทางน้ำไหลลงให้เพียงพอ เพื่อระบายน้ำที่มากเกินไป พยายามลดผิวหน้าดินที่จะถูกฝนชะให้น้อยลงโดยการปลูกพืชแซมหรือปลูกพืชคลุม เกี่ยวกับเรื่องความอุดมสมบูรณ์ในดินลดลงนั้น ควรมีการส่งเสริมให้ความรู้ทางด้านการใช้ปุ๋ยเพื่อปรับปรุงคุณภาพของดินให้ดีขึ้น

กล่าวโดยสรุป คือ จังหวัดเลยมีลักษณะที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ลาดชัน เกษตรกรใช้ที่ดินในการทำไร่มากกว่าการทำนา และจากลักษณะพื้นที่ที่มีความลาดชันทำให้เกิดปัญหาเรื่องการชะหน้าดินในอัตราสูง นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของจังหวัดเลยโดยสำรวจพื้นที่หมู่บ้านในจังหวัดเลย 2 หมู่บ้าน ดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านวังทอง

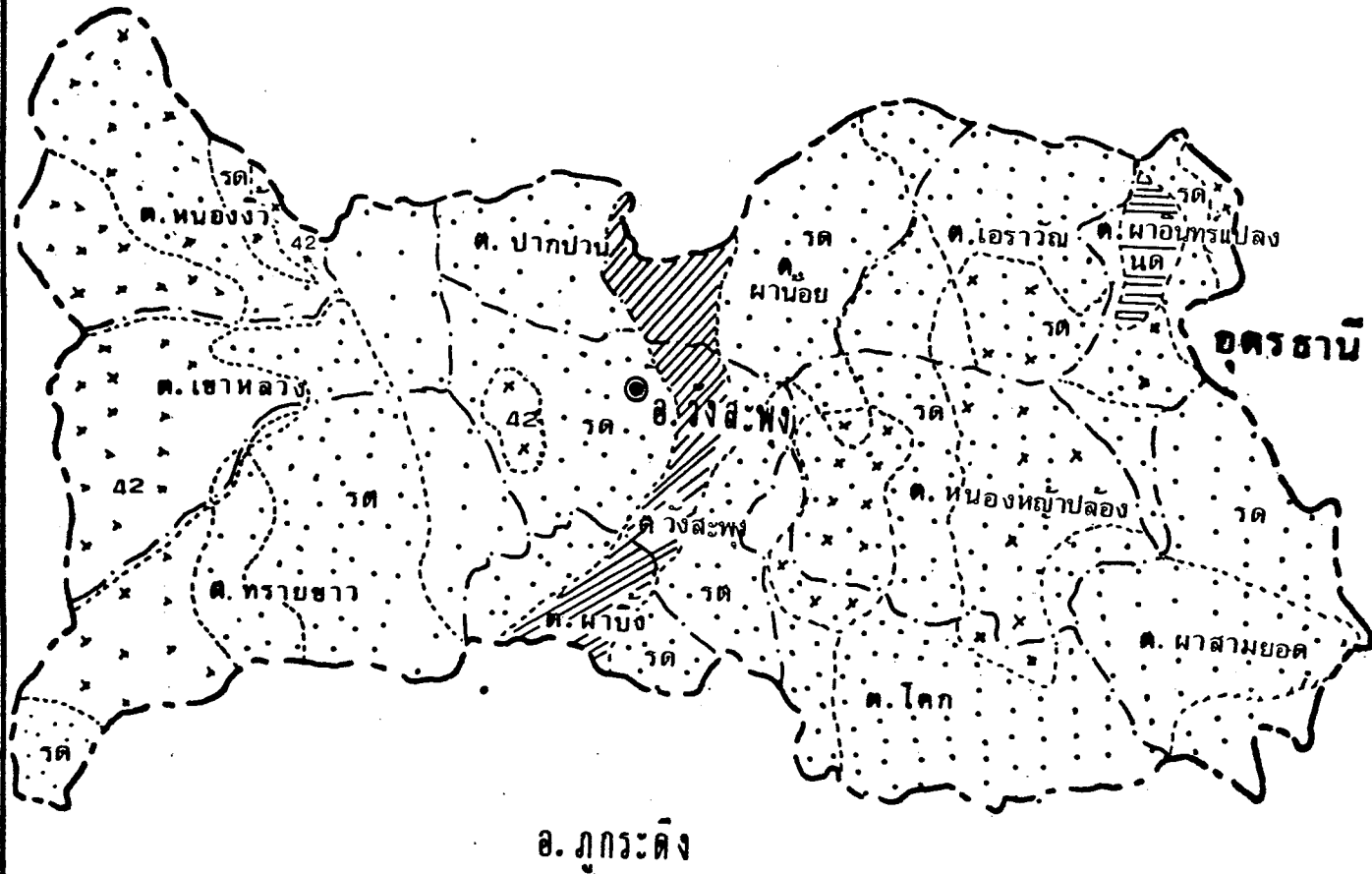
หมู่บ้านวังทอง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ในตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอวังสะพุง อยู่ห่างจากอำเภอเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียง 30 กิโลเมตร โดยเส้นทางระหว่างจังหวัดเลยกับอุดรธานี สภาพพื้นที่โดยทั่วไปจะเป็นที่ราบเชิงเขามีลักษณะเป็นเนินเตี้ย ๆ รอบ ๆ หมู่บ้านมองไปจะพบภูเขาเป็นทิวเขาโดยทั่วไป

การศึกษาจะใช้หลักเกณฑ์เหมือนกับข้อมูลที่ได้ศึกษามาแล้วคือ มีการศึกษาลักษณะดินและที่ดิน วิถีชีวิตในการใช้ดินและที่ดินของชาวบ้านแห่งหมู่บ้านวังทอง ดังนี้

1. **ดินร่วนวังทอง** ดินที่พบที่หมู่บ้านวังทองส่วนใหญ่จะเป็นดินร่วน และเนื้อดินละเอียด อาจพบดินเหนียวและดินปนทรายบ้าง ลักษณะดินแบ่งออกได้เป็น 2 บริเวณคือ

1) **บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง** ดินบริเวณเช่นนี้มีไม่มากนัก เพราะพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นที่ดอนเป็นส่วนใหญ่ ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงมี บริเวณที่ราบริมห้วย บ้านวังทองมีลำห้วยไหลผ่าน และอยู่ในอาณาเขตของหมู่บ้าน 3 ลำห้วย คือ ลำห้วยบ้านแล้ง ลำห้วยหินแตก และลำห้วย

อ. เมือง

ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็มและเขตพื้นที่อนุรักษ์
อ. วังสะพุง จ. เลย

กลุ่มดินนา

กลุ่มดินริมฝั่งน้ำ

กลุ่มดินไร่

ดินริมฝั่งน้ำ

กลุ่มดินทราย

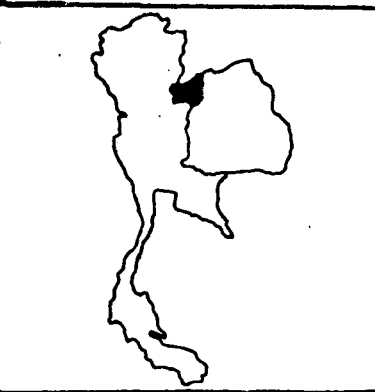
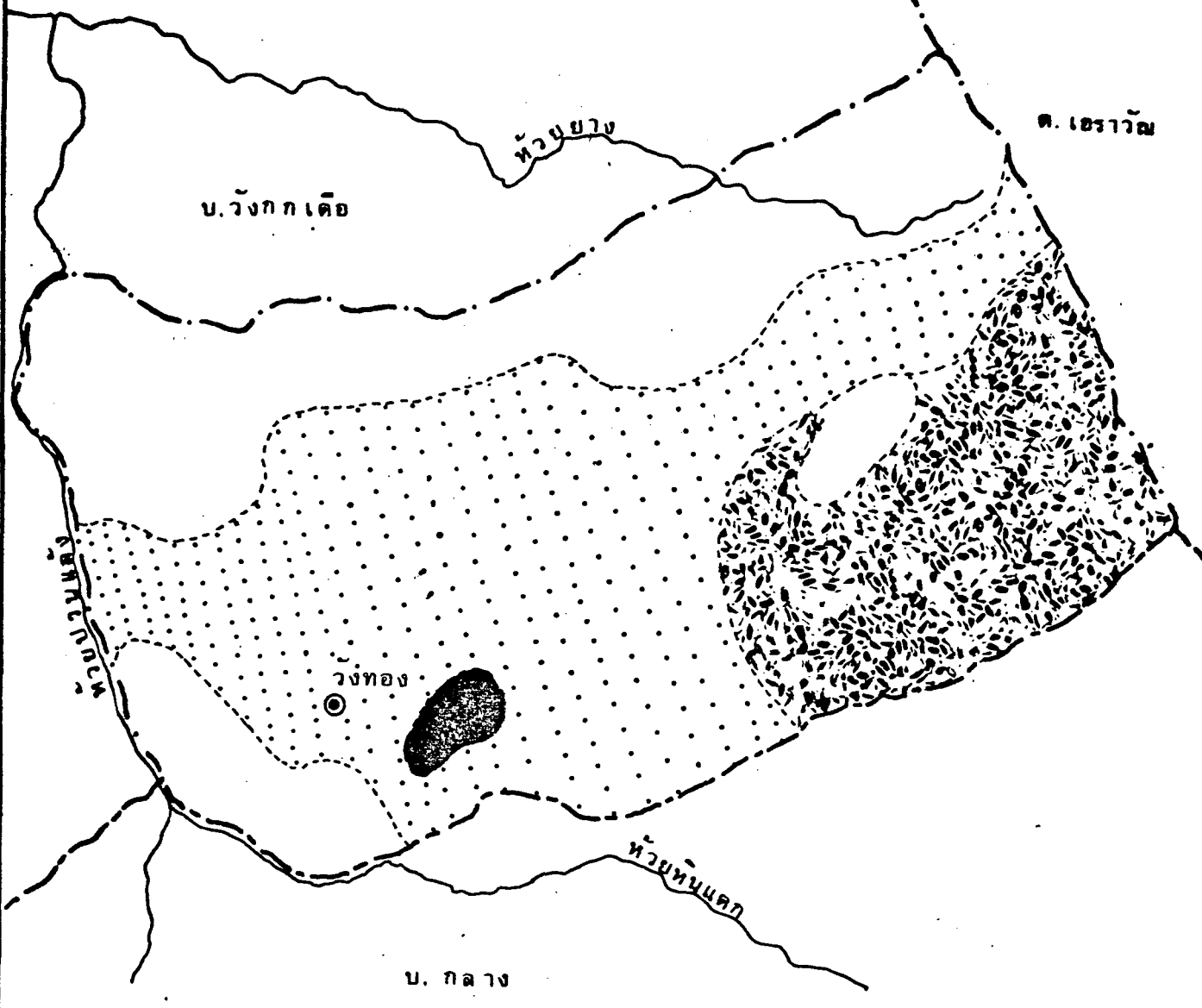
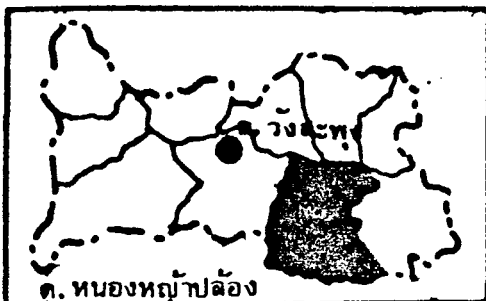

เขตพื้นที่อนุรักษ์

มาตราส่วน
1 : 1,500

แผนที่ 6

ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

มาตราส่วน
1:25,000

แผนที่ 7

ลักษณะดิน หมู่บ้านวังทอง จ. เลย

- ดินเหนียว
- ดินร่วน
- ดินร่วนปนทราย
- ดินลูกรัง

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ย่าง ดินบริเวณที่ราบริมห้วยจะอยู่ในบริเวณที่ลำห้วยป่วนแล้งและหินแตกมารวมกัน บริเวณด้านหลังโรงเรียนบ้านวังกระเดือ ดินที่พบมีเนื้อละเอียดสีจาง เป็นดินเหนียวปนดินร่วน การระบายน้ำปานกลางและดิน บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงทั่วไป เป็นดินบริเวณที่อยู่สูงถัดขึ้นมาจากบริเวณริมห้วยต่าง ๆ เนื้อดินเป็นดินร่วนปนดินเหนียว เนื้อละเอียด บางครั้งอาจพบดินร่วนปนทรายสีจาง

2) บริเวณที่ดอน เป็นดินที่อยู่สูงถัดขึ้นมาจากบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ซึ่งบริเวณดังกล่าวจะเป็นบริเวณของเนินขี้มทองเป็นส่วนใหญ่ แบ่งเป็น ดินบริเวณที่ดอนที่มีเนื้อดินคั้น จะพบบริเวณยอดเนินซึ่งมีหินดานชันใต้ดินเป็นหินปูน และในดินชั้นล่างยังพบเศษหินสีขาวคล้ายตะกอนปนอยู่ อีกแห่งหนึ่ง คือบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านใกล้เนินขี้มทอง พบดินที่มีกรวดเป็นดินลูกรังสีแดงปนอยู่แต่มีบริเวณไม่กว้างจึงไม่ก่อให้เกิดปัญหามากนัก เนื้อดินเป็นดินเหนียวถึงดินเหนียวปนร่วน และ ดินบริเวณที่ดอนที่มีเนื้อดินลึก เป็นดินที่พบมากในพื้นที่ของหมู่บ้าน ดินที่พบเป็นดินร่วนถึงดินร่วนปนทรายสีเข้ม และมีบางบริเวณเป็นสีแดงมีฟูนานชั้นดินบน พื้นที่ส่วนใหญ่จะอยู่บนเนินขี้มทอง

2. เนินราบวังทอง บ้านวังทองมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินดินความลาดชันไม่มากนักเนินดังกล่าวได้แก่ เนินขี้มทอง นอกจากที่ดอนบนเนินขี้มทองแล้ว บ้านวังทองยังมีลักษณะที่ดินบริเวณอื่นดังนี้

1) บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ลักษณะที่ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ได้แก่ ที่ราบริมห้วยป่วนแล้งกับห้วยหินแตก บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นที่ราบแคบ ๆ ครอบคลุมบริเวณลำห้วยไว้และค่อย ๆ เพิ่มระดับขึ้นไปทางบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน ที่ราบลำห้วยป่วนแล้งและหินแตกมีลักษณะเป็นแนวขนานไปกับลำห้วย ซึ่งเป็นลักษณะของที่ราบลุ่มโดยทั่วไปของจังหวัดเลย นอกจากบริเวณลำห้วยทั้งสองแล้ว ยังพบที่ราบลุ่มบริเวณห้วยยาง ซึ่งมีส่วนของลำห้วยเพียงบางส่วนที่อยู่ในเขตพื้นที่ของหมู่บ้าน จึงเป็นบริเวณที่ไม่กว้างและอยู่ติดกับเนินขี้มทอง ทำให้บริเวณดังกล่าวดูเป็นที่เนินมากกว่า

2) บริเวณที่ดอน ซึ่งมีลักษณะเป็นเนินราบเรียบมีความลาดชันไม่มากนัก มีพื้นที่เป็นบริเวณกว้างเกือบทั้งหมู่บ้าน

3. การทำไร่ส้มวังทอง ชาวบ้านวังทองยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักและมักจะทำไร่มากกว่าทำนา เพราะลักษณะที่ดินเป็นที่เนินที่ดอนและมีความลาดชันเล็กน้อย ส่วนใหญ่ชาวบ้านใช้ที่ดินในการปลูกข้าวโพด และอ้อย ในแปลงข้าวโพดมักจะพ่นยาฆ่าตวัณเล็กน้อย ๆ ขึ้นแซมเป็นแนว

บางที่ยังพบถั่วเหลืองขึ้นแซมด้วย ลักษณะการปลูกพืชไร่ของชาวบ้านจะเป็นไร่ผสมในบริเวณกว้าง บนเนินชันทอง นอกจากการทำไร่ต่าง ๆ แล้วในบริเวณที่ราบลุ่มชาวบ้านจะปลูกข้าวเหนียว เนื่องจากบ้านวังทองมีบริเวณที่ราบไม่มาก ทำให้พื้นที่ใช้ในการปลูกข้าวไม่เพียงพอ จึงมีการตัดแปลงบริเวณที่ดอนให้สามารถปลูกข้าวเพิ่ม ดังจะพบว่านอกจากจะมีการทำไร่ผสมแล้วยังมีการทำนาบนในที่ไร่ด้วย นอกจากนี้ยังมีการใช้ที่ราบลุ่มปลูกถั่วเหลืองในหน้าแล้ง และมีการแบ่งแปลงเล็ก ๆ ในที่ของตนปลูกกกและไหลสำหรับทอเสื่อ ปลูกหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม ดินในบริเวณบ้านเรือนจะปลูกพืชผักสวนครัว สำหรับบริโภคในครอบครัว

4. การอนุรักษ์ดินบนเนิน การอนุรักษ์ดินของบ้านวังทอง ถ้ามองจากสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปแล้วจะเห็นว่า เรื่องการอนุรักษ์ดินมีความสำคัญมาก แต่ลักษณะการอนุรักษ์ดินของชาวบ้านยังคงมีลักษณะที่ทำกันตามความเคยชิน และยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง มีการอนุรักษ์ดินดังนี้

1) การทำคันนา ชาวบ้านทำคันนาขึ้นเพื่อใช้กักน้ำ และใช้เป็นทางเดิน ไม่มีจุดประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ดิน แต่ช่วยย้ให้หน้าดินไม่ถูกน้ำพัดลงสู่ลำห้วย

2) ปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชต่าง ๆ บนที่ดินนั้นชาวบ้านจะคำนึงถึงผลผลิตที่ตามมา ไม่ได้คำนึงถึงการอนุรักษ์ โดยจะมีการปลูกถั่วเหลืองในนาข้าวช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว

3) การปลูกพืชคลุมดิน จะพบว่า ที่ดินบนเนินชันทองมีการปลูกพืชเกือบตลอดปี มักไม่ปล่อยให้ดินว่างเปล่า พืชที่พบคือ ข้าวโพด ซึ่ง 1 ปี จะปลูก 2 ครั้ง และอ้อย ทำให้ที่ดินบนเนินมีพืชขึ้นตลอด นอกจากนั้นยังมีการปลูกพืชสวนไม้ยืนต้นจำพวก มะขามหวาน มะม่วง ขนุน ทุเรียน แซมตามไร่ต่าง ๆ

4) การทำทางระบายน้ำ ในพื้นบ้านวังทองพบว่าการทำทางระบายน้ำน้อยมาก จะพบทางน้ำตามไร่ข้าวโพดบนเนิน และตามที่ทำเป็นทางเล็ก ๆ เท่านั้น

จากการสำรวจพบว่า การอนุรักษ์ดินยังมีน้อย พื้นที่ของหมู่บ้านวังทองน่าจะมีการอนุรักษ์ดินกันอย่างจริงจัง เพื่อป้องกันการเสื่อมคุณภาพของดินที่จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นการใช้ที่ดินโดยขาดการบำรุงรักษา ไม่มีการใส่ปุ๋ยบำรุงดิน ทำให้ดินจืดผลผลิตน้อยลง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากปุ๋ยมีราคาแพง ดังนั้นควรมีการรณรงค์เรื่องการทำปุ๋ยคอกและปุ๋ยหมักใช้แทนปุ๋ยวิทยาศาสตร์ จะช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินได้เป็นอย่างมาก.

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านนาบ่ง

หมู่บ้านนาบ่ง ตั้งอยู่ในตำบลบ้านนาบ่ง อำเภอเมือง มีระยะทางห่างจากเขตชุมชนเพียง 13 กิโลเมตรโดยประมาณ โดยใช้เส้นทางระหว่างจังหวัดเลยกับอุดรธานีเช่นเดียวกับบ้านวังทอง หมู่บ้านนาบ่งตั้งอยู่บนที่ราบสูงและที่ราบเชิงเขาซึ่งมีลักษณะ เป็นเนินดิน พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านมีความลาดชันมากลักษณะ เป็นลูกคลื่น ลักษณะการใช้ที่ดินของบ้านนาบ่งมีดังต่อไปนี้

1. ดินเหนียวนาบ่ง ดินบ้านนาบ่งส่วนใหญ่เป็นดินเนื้อละเอียด และเป็นดินเหนียว นอกจากนั้นยังมีลักษณะอื่น ๆ ที่พบอีก คือ

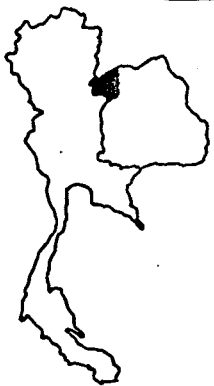
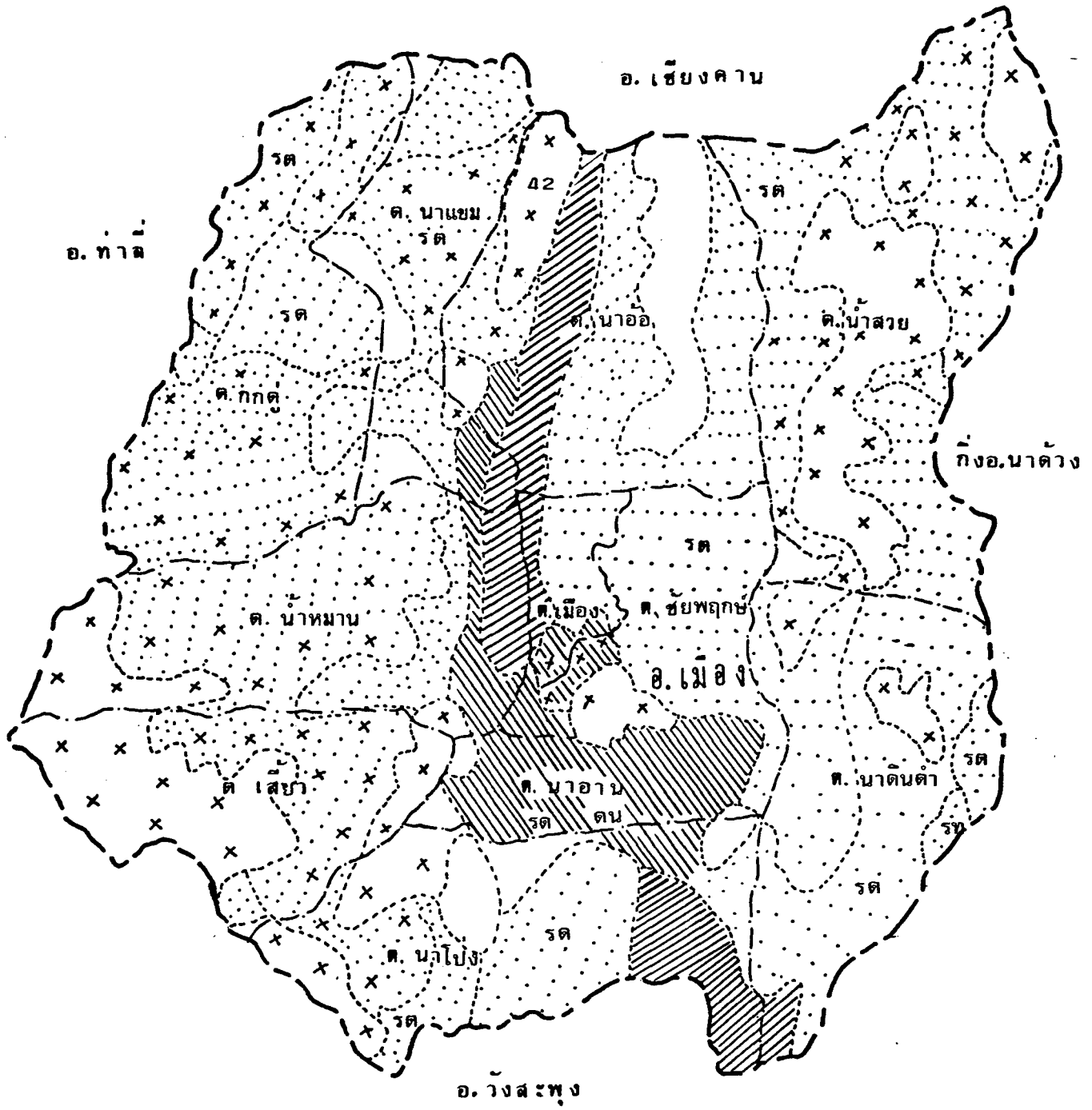
1) ดินในบริเวณที่ราบลุ่มมีดินบริเวณที่ราบลุ่มริมน้ำ พบตามบริเวณริมแม่น้ำฮวย ลำน้ำชีน้อย และชีวาใหญ่ ลักษณะดินเป็นดินเหนียวสีเข้มมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ดินมีสีเข้มในบางพื้นที่ที่มีทรายปนอยู่บ้างและ ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง เป็นที่ราบกตัญขึ้นมาจากบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ดินบริเวณนี้เป็นดินเหนียวสีเข้ม ไม่พบดินปนทรายเหมือนบ้านวังทอง

2) ดินบริเวณที่ดอน จะอยู่สูงขึ้นมาจากบริเวณที่น้ำท่วมถึง ดินที่พบมีลักษณะต่างจากที่ราบน้ำท่วมถึง คือเนื้อดินเป็นดินเหนียวปนดินร่วนสีจาง ไม่พบลักษณะดินปนทราย นอกจากนี้ยังพบดินที่มีเศษหินและลูกแร่ปนอยู่ ดินมีสีแดงเนื้อไม่แน่นมากนัก

2. ที่ราบสูงนาบ่ง ลักษณะที่ดินของบ้านนาบ่งส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงและ เป็นที่ซึ่งมีความลาดชันมาก แบ่งออกเป็น

1) ที่ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ คือ แม่น้ำฮวย ลำน้ำชีน้อย และชีวาใหญ่ มีพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบขนานไปกับลำน้ำต่าง ๆ เป็นบริเวณแคบ ๆ ระหว่างที่ดอน

2) ลักษณะที่ดินบริเวณที่ดอน เป็นที่ดินที่ค่อนข้างลาดชัน มีอาณาเขตต่อมาจากบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ทำให้เกิดลักษณะที่ดินที่แบ่งแยกกันระหว่างที่ราบลุ่มกับที่ดอนอย่างชัดเจน บริเวณเนินเขาจะค่อนข้างราบเรียบ สามารถใช้ทำการเกษตรได้ดี

มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 8

ลักษณะดิน และเขตพื้นที่อนุรักษ์ อ.เมือง จ.เลย

กลุ่มดินนา

กลุ่มดินคละ

กลุ่มดินไร่

ภูเขา (42)

กลุ่มดินทราย

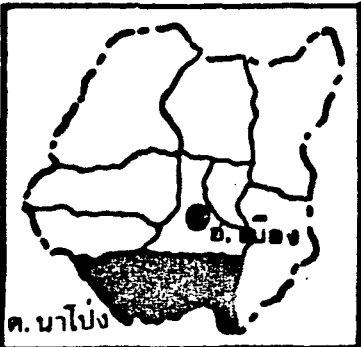

เขตพื้นที่อนุรักษ์

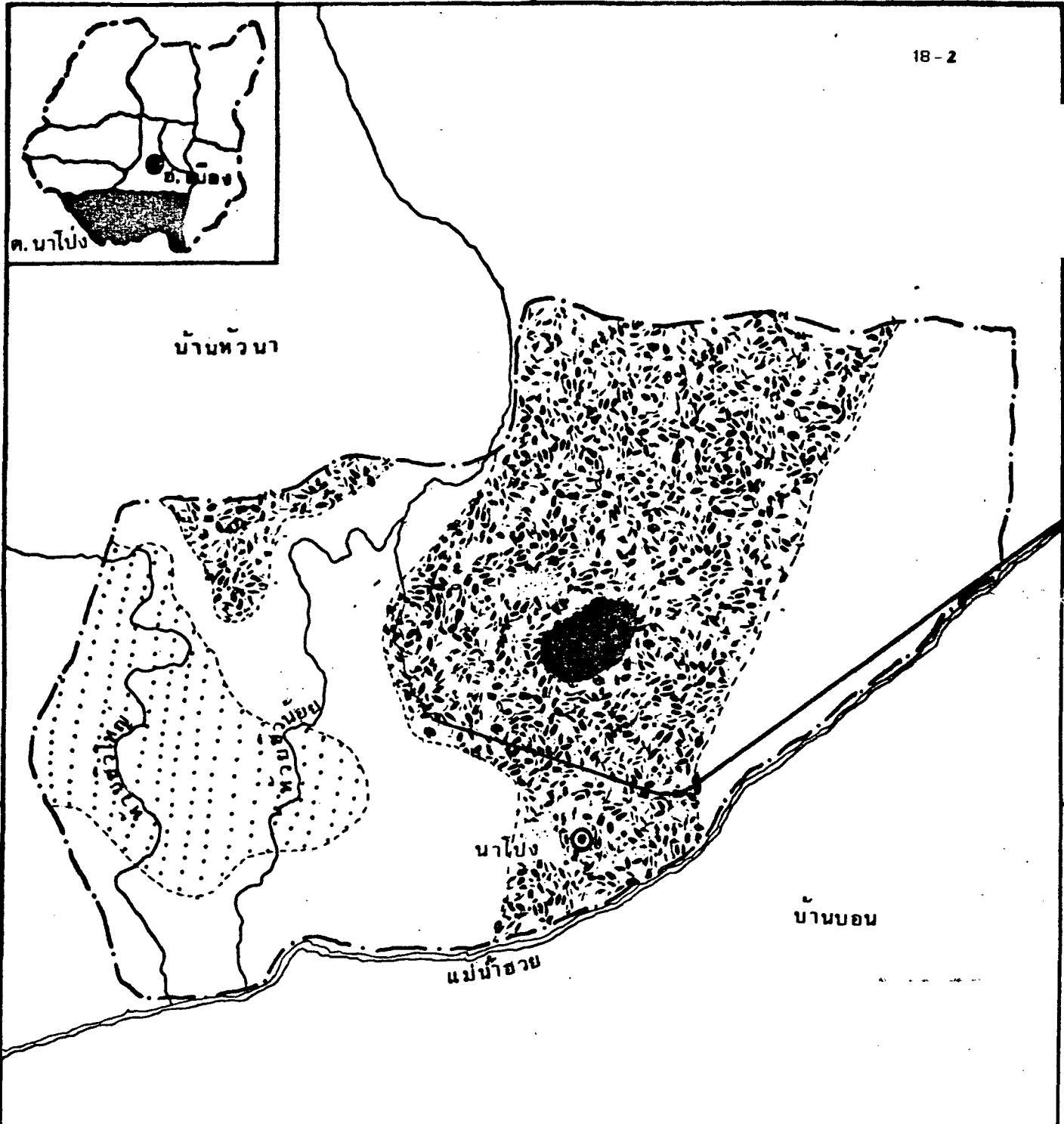

ดินริมฝั่งน้ำ

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

บ้านหวนา

ลักษณะดิน หมู่บ้านนาโป่ง จ. เลบ

	ดินเหนียว
	ดินร่วน
	ดินร่วนปนทราย
	ดินลกรัง

มาตราส่วน
1:15,000

แผนที่ 9

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

3. การแบ่งแยกที่ไร้สวนกับบ้านนาบ่ง ชาวบ้านนาบ่งจะใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทำนา และใช้ที่ดินในที่ดอนหรือบนเนินทำไร่ทำสวน ซึ่งการใช้ที่ดินถูกแบ่งแยกโดยลักษณะที่ดินของหมู่บ้านอย่างเห็นได้ชัดเมื่อมองจากที่สูง ซึ่งต่างจากบ้านวังทองที่มีพื้นที่มากกว่าบ้านนาบ่งเกือบเท่าตัว แต่การใช้ที่ดินยังคงไม่เป็นระบบดังที่กล่าวแล้ว จากการสำรวจยังพบอีกว่าชาวบ้านนาบ่งมักมีที่นาอยู่ในเขตหมู่บ้านอื่นอีก

4. การอนุรักษ์ดินบนที่ราบสูง ลักษณะทั่วไปของการอนุรักษ์ดินของบ้านนาบ่ง มีการปลูกพืชหมุนเวียน ชาวบ้านมักจะ ไม่ปล่อยให้ดินให้ว่างเปล่าไม่ใช้ประโยชน์ จึงพบว่าการปลูกพืชอยู่ตลอด ในที่นาหรือฤดูเก็บเกี่ยวจะมีการปลูกถั่วเหลือง และที่ดอนจะปลูกพืชไร่และพืชสวนสลับกันตลอดทั้งปี ทำให้ช่วยลดปัญหาการชะล้างหน้าดินได้บ้าง

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินในจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัดหนึ่งของภาคอีสานเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดเลยทางทิศตะวันตก สภาพพื้นที่โดยทั่ว ๆ ไป ของจังหวัดอุดรธานีเป็นที่ราบตอนกลาง และเป็นที่ราบสูงภูเขาทางทิศตะวันตกและทิศใต้⁵ ตัวจังหวัดอุดรธานี ตั้งอยู่ในที่ราบกันกะทะที่เรียกว่าแอ่งสกลนคร โดยมีแอ่งสกลนครแบ่งเขตกับแอ่งโคราช พื้นที่ของจังหวัดอุดรธานีจึงถูกแบ่งบริเวณที่ราบลุ่มออกเป็นสองบริเวณ บริเวณแรกตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง มีพื้นที่ลาดไปทางทิศเหนือสู่แม่น้ำโขงอีกบริเวณคือที่ลาดทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่ราบลาดไปทางทิศใต้ และทิศตะวันตกอยู่ระหว่างเทือกเขาภูพาน

เนื่องจากจังหวัดอุดรธานีเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่มาก และมีลักษณะพื้นที่ที่แตกต่างกัน มีตั้งแต่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ลูกคลื่นลอนลาด ลอนชัน เทือกเขาสูงทำให้ดินมีลักษณะต่างกันมากมาย ลักษณะการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของจังหวัดอุดรธานี จะใช้แนวทางเดียวกันกับการศึกษาที่จังหวัดเลย ดังนี้

1. ศักยภาพของดิน จากลักษณะที่ดินที่แตกต่างกันทำให้จำแนกดินได้ดังนี้

⁵กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา, 2526), หน้า 2.

1) บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงและที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา จะเกิดบริเวณที่มีตะกอนน้ำพัดพามากมาย และค่อนข้างใหม่ ลักษณะดินใหม่แน่นอน แต่มักเป็นดินเนื้อละเอียด มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างสูง เป็นดินลึก เนื้อดินมีตั้งแต่ดินร่วนปนทราย ร่วนเหนียวปนทราย ร่วนเหนียวปนแป้งถึงดินเหนียว การระบายน้ำปานกลางถึงเลว ความสามารถในการอุ้มน้ำปานกลางถึงสูง

2) บริเวณลานตะพักลำน้ำ ดินเกิดจากวัตถุต้นกำเนิดตะกอนลำน้ำเก่า ที่ถูกชะล้างและพัดพามาทับถมเป็นเวลานาน ลักษณะดินจะพบชั้นดินแบ่งแยกไว้ชัดเจน ลักษณะเนื้อดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ทรายร่วน และบางแห่งมีชั้นศิลาแลงปะปนอยู่ในชั้นดิน บริเวณลานตะพักลำน้ำที่พบในจังหวัดอุดรธานีแบ่งเป็น ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง

3) บริเวณพื้นที่ที่เหลือน้ำจากการกัดกร่อนและส่วนที่เป็นเขา ส่วนใหญ่เป็นหินดินดาน แกรนิต หินทราย และบางแห่งจะมีหินแอนดีไซต์ และหินปูนปะปนอยู่บ้าง ซึ่งดินจะเกิดจากวัตถุต้นกำเนิดเหล่านี้มี 2 ลักษณะ คือ ดินที่เกิดจากวัตถุตกค้างและหินลาดเชิงเขา ลักษณะดินที่พบมีทั้ง เนื้อละเอียดและเนื้อหยาบ ดินเนื้อละเอียดเนื้อดินค่อนข้างจะเป็นดินเหนียวถึงดินเหนียว มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ดินเนื้อหยาบและดินคั้น เนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย ถึงดินเหนียวปนทรายมีก้อนกรวดและก้อนหินปนอยู่ในชั้นดิน การระบายน้ำดี ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ดินที่เกิดจากตะกอนลำน้ำเก่าทับถมบนดินทรายที่เป็นพื้น เป็นดินคั้นมีหินโผล่ผิวน้ำดินทั่วไป

2. ลักษณะที่ดิน จะแบ่งตามศักยภาพของดิน ดังนี้

1) บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงและที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา จะพบเป็นสันดินและที่ราบตามแนวริมฝั่งแม่น้ำ หรือลำห้วยต่าง ๆ และที่ราบระหว่างหุบเขา การใช้ประโยชน์จากที่ดินบริเวณนี้มักพบปัญหาน้ำท่วมฉับพลัน

2) บริเวณลานตะพักลำน้ำ เป็นบริเวณที่สูงขึ้นมาจากที่ราบน้ำท่วมถึงมีลักษณะที่ดินหลายลักษณะในลานตะพักระดับกลางจะมีลักษณะทั่วไปเป็นลูกคลื่นลอนลาด และอาจพบบริเวณที่เป็นที่ราบสลับด้วยในลานตะพักระดับต่ำ และกลาง ในลานตะพักระดับสูงจะมีลักษณะที่ดินเป็นลูกคลื่นลอนลาดถึงลอนชัน

3) บริเวณพื้นที่ที่เหลือน้ำจากการกัดกร่อนและส่วนที่เป็นเขา ลักษณะที่ดินจะเป็นที่สูงและเทือกเขา ในดินที่เกิดจากวัตถุตกค้างและหินลาดเชิงเขา จะพบร่องรอยการกัดกร่อนหน้าดินอยู่ทั่วไป และดินที่เกิดจากตะกอนลำน้ำเก่าทับถมบนดินทราย จะพบบริเวณลานตะพักระดับสูงที่ลาดเชิงเขา และบริเวณที่เป็นเขา

3. การใช้ดินและที่ดินจังหวัดอุดรธานี จังหวัดอุดรธานีมีลักษณะพื้นที่แตกต่างกันมาก ทั้งดินก็ยังมีลักษณะต่างกันมาก แต่ประชากรร้อยละ 90 ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรม⁶ และยังเป็นจังหวัดที่มีเนื้อที่มากถึง 9.7 ล้านไร่ เนื้อดินส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวและค่อนข้างเป็นทราย ปริมาณอินทรีย์วัตถุน้อยโดยธรรมชาติ การใช้ดินและที่ดินของเกษตรกรชาดการบำรุงรักษาเป็นเวลานาน การใช้ที่ดินของเกษตรกรในจังหวัดอุดรธานี ปี พ.ศ.2521/22 เป็นต้น

ตารางที่ 2 การใช้ที่ดินของเกษตรกรในจังหวัดอุดรธานี พ.ศ.2521/22

ประเภทการใช้ที่ดิน	เนื้อที่การใช้ที่ดินต่อครอบครัว	
	ไร่	ร้อยละ
ที่นา	21.63	68.60
ที่ไร่	7.74	24.55
ที่สวน	0.16	0.48
ที่อยู่อาศัย	0.72	2.28
ที่รกร้าง	1.29	4.09
รวม	31.53	100.00

ที่มา : แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี, หน้า 54.

การใช้ที่ดินส่วนใหญ่เพื่อทำนาและทำไร่ คิดเป็นร้อยละ 93.15 เป็นที่นาร้อยละ 68.60 และที่ไร่ ร้อยละ 24.55

⁶แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี หน้า 9.

4. การอนุรักษ์ดินในจังหวัดอุดรธานี ดินในจังหวัดอุดรธานีเป็นดินเนื้อหยาบค่อนข้าง เป็นทราย ปริมาณอินทรีย์วัตถุน้อยโดยธรรมชาติ การใช้ที่ดินของเกษตรกรชาวการบำรุงรักษาและ ได้ใช้มาเป็นเวลานานแล้ว นอกจากนั้นคุณสมบัติทางกายภาพของดินยังไม่ดีอีก คือ ดินมีการอัดตัว แน่น เป็นอุปสรรคต่อการแผ่กระจายของระบบรากพืช การชะล้างและการกัดกร่อนหน้าดินเป็น สาเหตุใหญ่อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ การอนุรักษ์ดินจึงมีความสำคัญ เช่น การ ไถพรวนหรือปลูกพืชตามขวาง การทำร่องระบายน้ำบนที่ลาดชัน เพื่อลดและชะลอการไหลบ่าของ น้ำ ป้องกันการชะล้างหน้าดิน การทำพื้นที่เป็นขั้นบันได บนบริเวณที่มีความลาดชัน การปลูกพืชคลุม ดินป้องกันการชะล้างหน้าดินหลังฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ดินเพื่อป้องกันการกัดกร่อนหน้าดิน และรักษาความอุดมสมบูรณ์ให้ดิน ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของดินอาจทำได้โดยเพิ่มปริมาณอินทรีย์วัตถุ ให้แก่ดิน โดยการใส่ปุ๋ยคอก และปุ๋ยหมัก ตลอดจนปุ๋ยพืชสด ปลูกพืชตระกูลถั่ว และไถกลบควบคุมวัช พืชกับปุ๋ยเคมีตามชนิดและอัตราที่เหมาะสมกับชนิดของพืช

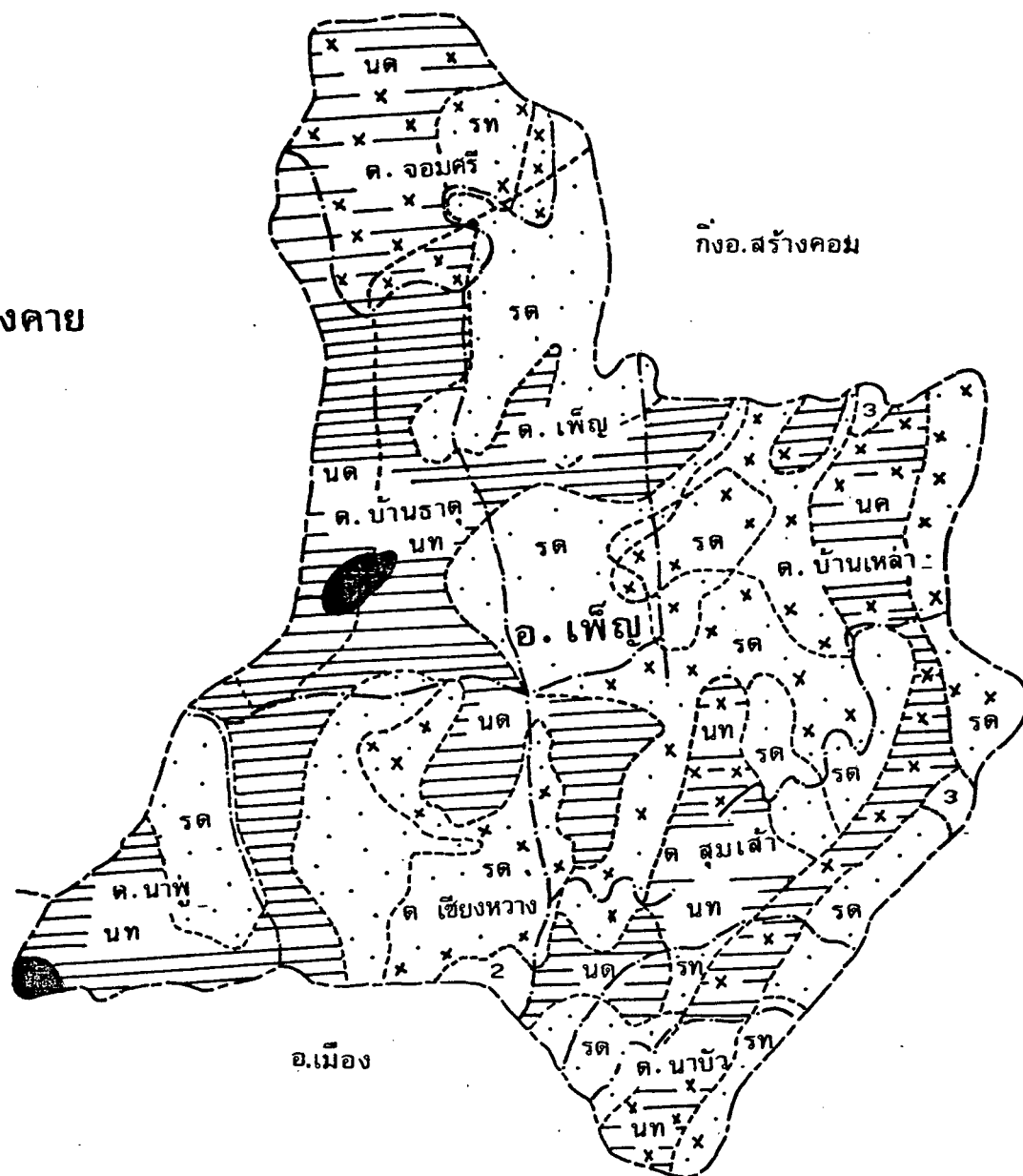
นอกจากนี้จังหวัดอุดรธานียังพบปัญหาดินเค็ม และการแพร่กระจายของดินเค็มวิธีการ แก้ไขมีวิธีที่ยุ่งยากและซับซ้อน อาจทำได้ด้วยวิธีง่าย ๆ เช่น การล้างดินก่อนการไถพรวนด้วยน้ำฝน การใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น แกลบช่วยยับยั้งการซึมผ่านของดินเค็มที่ขึ้นมายังผิวดิน ตลอดจนการใช้พืช พันธุ์ดินเค็มต่าง ๆ

จากลักษณะสภาพภูมิประเทศของจังหวัดอุดรธานี และศักยภาพของดินซึ่งมีความแตกต่าง จากจังหวัดเลย ที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงและภูเขา การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร ชาวบ้านที่จังหวัด อุดรธานี นิยมทำนาเพราะมีพื้นที่ที่เป็นที่ราบมากกว่าจังหวัดเลย ซึ่งนิยมปลูกพืชไร่ แต่การศึกษา วัฒนธรรมการใช้ที่ดินของจังหวัดในภาคอีสานจะ เลือกหมู่บ้านตัวอย่าง เพื่อเก็บข้อมูล ในจังหวัดอุดรธานี จะใช้พื้นที่ของหมู่บ้านโนนสะอาดและหมู่บ้านน้ำซุ่ม

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านโนนสะอาด

หมู่บ้านโนนสะอาดเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในอำเภอโนนสะอาด ระหว่างเส้นทางอุดรธานีกับอำเภอ นนสะอาด มีการคมนาคมสะดวกอยู่ห่างจากอำเภอมือง ประมาณ 30 กิโลเมตร มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ รามมีความลาดชันน้อย ลักษณะการใช้ดินและที่ดินมีดังนี้

หนองคาย

มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 11

ลักษณะดิน เขตพื้นที่อนุรักษ์ บริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม

อ. เพ็ญ จ. อุดรธานี

กลุ่มดินนา

กลุ่มดินไร่

กลุ่มดินทราย

กลุ่มดินคละ

ดินริมฝั่งน้ำ

แหล่งน้ำ

42 ภูเขา

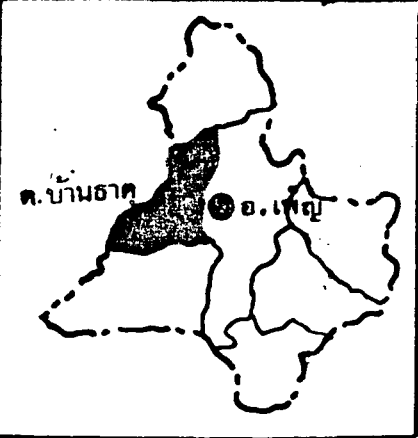
1 ดินเค็มจัด

2 ดินเค็มปานกลาง

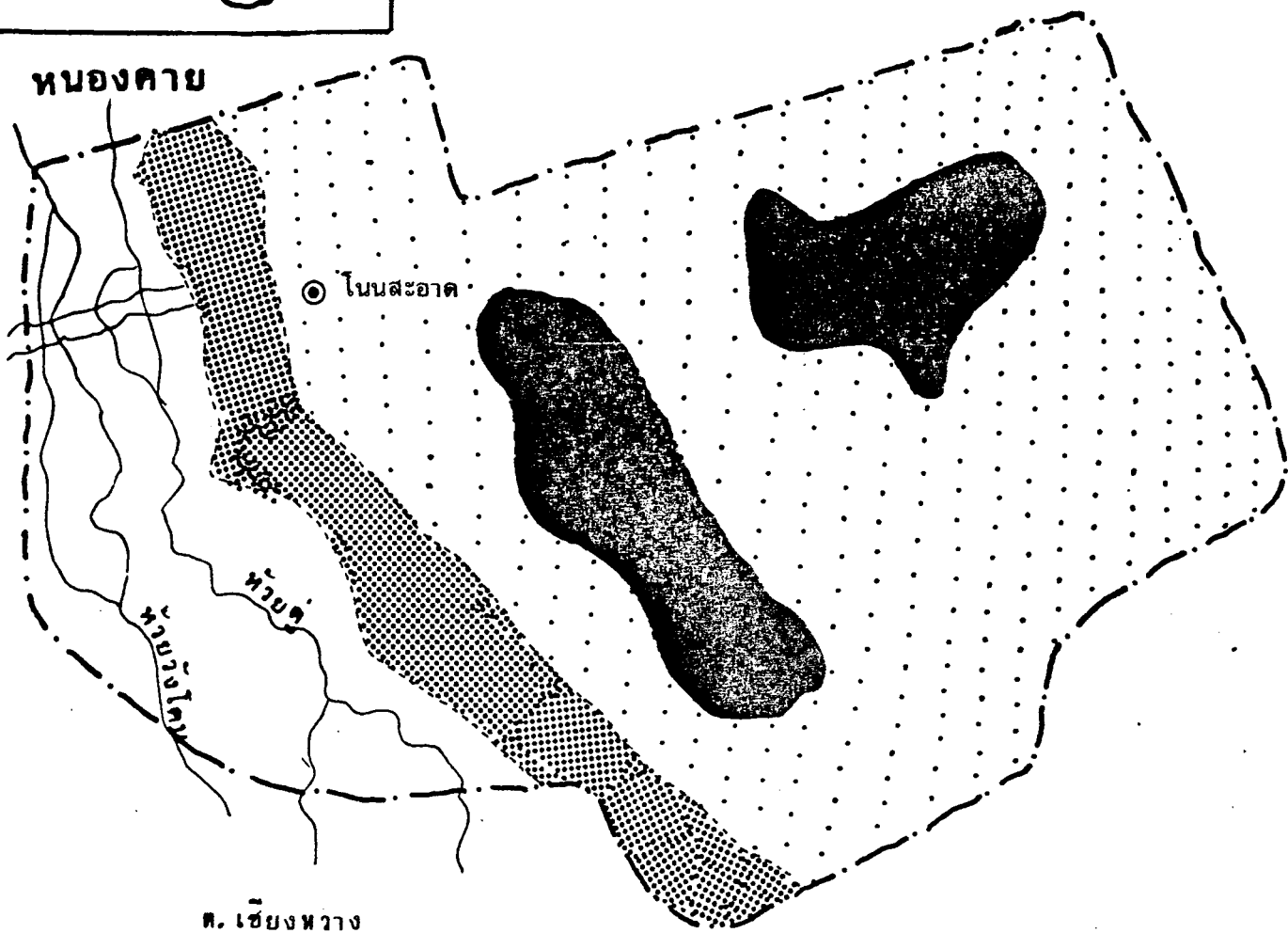
3 ดินเค็มน้อย

เขตอนุรักษ์

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ต. จอมศรี

ลักษณะดิน หมู่บ้านโนนสะอาด จ.อุดรธานี

ดินเหนียว

ดินเหนียวปนทราย

ดินร่วนปนทราย

ดินลูกรัง

มาตราส่วน

1 : 20,000

แผนที่ 12

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

1. ดินปนทรายแห่งบ้านโนนสะอาด ศักยภาพของดินของหมู่บ้านโนนสะอาด สามารถแยกศึกษาได้คือ ดินในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง จากการศึกษาลักษณะดินของจังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นดินเนื้อหยาบค่อนข้างเป็นทราย จะพบมากในพื้นที่ของบ้านโนนสะอาด เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนน้ำพัดพา เนื้อดินหยาบ เป็นดินเหนียวปนทราย เนื้อดินลึก มีสีเข้ม พบได้ตามบริเวณห้วยวังโดน ห้วยคู้ ซึ่งเป็นลำห้วยที่ไหลผ่านพื้นที่ของหมู่บ้าน และตามที่ราบทั่วไป ๆ ยังอาจพบดินที่ปนทรายถึงดินทรายอยู่ทั่วไป ส่วน ดินในบริเวณที่ดอน เป็นดินเนื้อหยาบมีลักษณะ เป็นดินร่วนปนทรายสีจาง บางบริเวณจะเป็นดินทรายสีจัดและยังพบดินที่มีลูกกรังปนสีแดง เป็นบริเวณกว้าง บริเวณที่พบจะอยู่ตามเส้นทางระหว่างบ้านโนนสะอาดกับบ้านเชียงหวาง และตามเส้นทางที่จะไปอำเภอเพ็ญ

2. ที่ราบลุ่มโนนสะอาด ลักษณะที่ดินของหมู่บ้านโนนสะอาดมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ คือ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ลักษณะที่ดินเป็นที่ราบเรียบกว้าง บริเวณลำห้วยคู้และวังโดน ทำให้ลักษณะของลำห้วยไหลคดเคี้ยวและแยกสาขาออกเป็นหลายสาย ส่วน บริเวณที่ดอน อยู่สูงจากบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมเล็กน้อยลักษณะ เป็นเนินราบมีบริเวณกว้าง และพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบ

3. แหล่งที่ดินทำนา ลักษณะการใช้ที่ดินแบบชาวบ้านที่โนนสะอาดจะต่างจากที่จังหวัดเลย คือมีการทำไร่น้อยมาก ที่ดินถูกใช้ในการทำนาเป็นส่วนใหญ่ เพราะจากลักษณะที่ดินที่มีความราบเรียบ แหล่งที่ดินที่สำคัญที่ใช้ในการทำนาจะอยู่บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงในบริเวณลำห้วยวังโดน และห้วยคู้ บริเวณที่ดอนมีการใช้ที่ดินในการทำนาเป็นบริเวณกว้างเช่นกัน จากการสำรวจพบว่า ที่นาในที่ดอนสามารถปลูกข้าวได้เป็นบางปี ซึ่งมีปริมาณฝนมาก และใช้ได้เป็นบางที่ เพราะมีปริมาณน้ำไม่เพียงพอที่จะใช้ปลูกข้าว บางพื้นที่มีการตัดแปลงนาข้าวมาปลูกพืชชนิดอื่น พืชไร่พืชผัก และแตงไทยซึ่งให้ผลผลิตได้ทุกปี

4. การอนุรักษ์ดินที่ราบลุ่ม การอนุรักษ์ดินของหมู่บ้านโนนสะอาดที่มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบมีปัญหาระลอกการชะล้างหน้าดินต่ำ จากการศึกษาน้ำที่ดังกล่าวพบว่าชาวบ้านไม่มีความรู้เรื่องการอนุรักษ์ดิน จึงไม่พบลักษณะการไถพรวน หรือปลูกพืชตามขวางความลาดเท หรือการทำร่องระบายน้ำบนที่ลาดชัน ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ดินในพื้นที่ที่มีความลาดชัน ลักษณะการอนุรักษ์ที่พบชาวบ้านจะปลูกพืชในที่นาหลังฤดูเก็บเกี่ยวเท่านั้น

ปัญหาที่พบมากคือ เรื่องดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปศุศิษาให้ผลผลิตต่ำจึงพบว่า มีการใช้ปุ๋ยหว่านลงนานาข้าว เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในดิน ปุ๋ยที่ใช้มักเป็นปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ชาวบ้านบางคนใช้มูลสัตว์ใส่แทนปุ๋ยวิทยาศาสตร์บ้าง เพื่อช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้ดิน สำหรับปัญหาดินเค็มจะไม่พบในบริเวณหมู่บ้าน แต่จะพบในหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีการทำนาเกลือแต่มีบริเวณไม่กว้าง ควรมีการระวังปัญหาเรื่องดินเค็มแพร่กระจายในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงด้วย

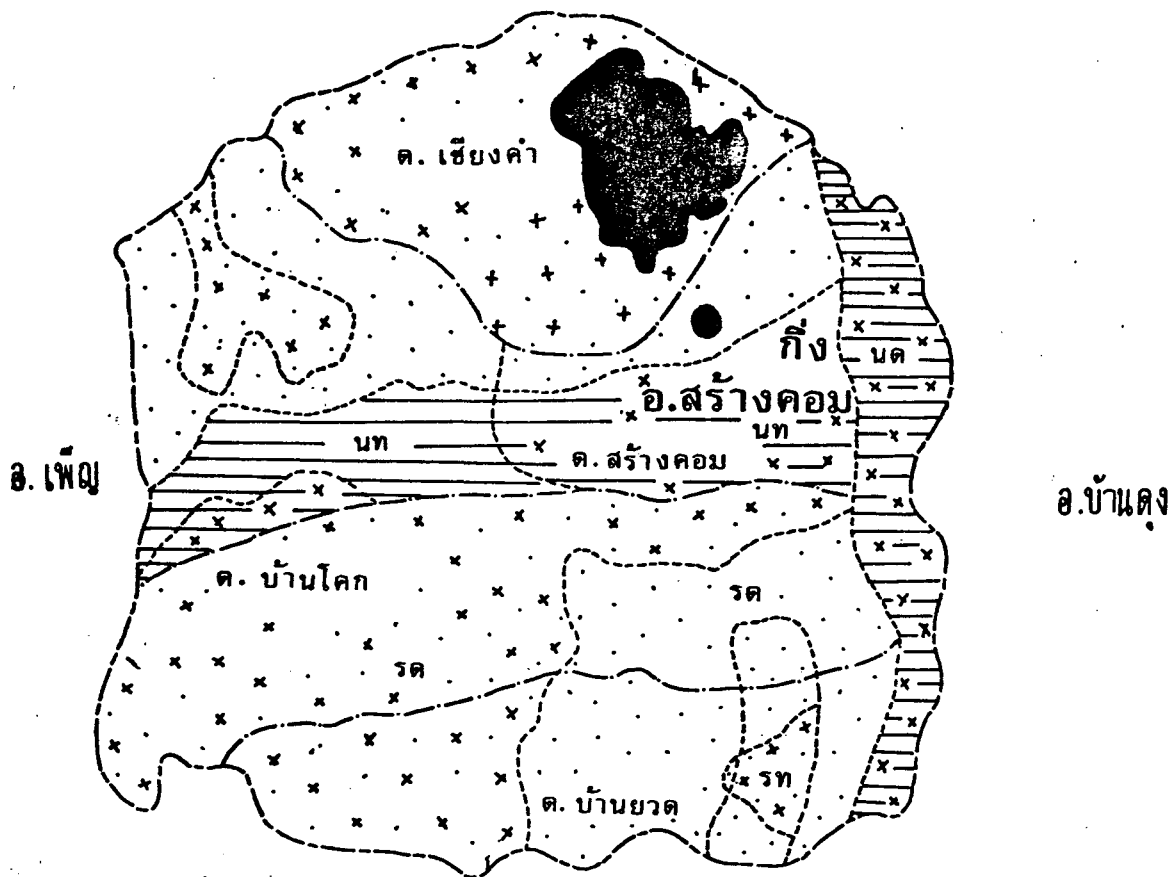
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านนาข้าวขุ่ม

หมู่บ้านนาข้าวขุ่ม เป็นหมู่บ้านที่อยู่บนเขตกิ่งอำเภอสร้างคอม ห่างอำเภอเมือง ประมาณ 60 กิโลเมตร โดยใช้เส้นทางผ่านอำเภอเพ็ญ ไปยังกิ่งอำเภอสร้างคอม สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นที่ราบลุ่มสลับเนินเขาเตี้ย ๆ เป็นที่ราบลอนลูกคลื่น ลอนลาด ซึ่งเป็นลักษณะพื้นที่อีกแบบของ จังหวัดอุดรธานี การศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน ลักษณะนี้จะใช้แนวสังเกตการดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับทรัพยากรดินของชาวบ้านในจังหวัดอุดร ดังนี้

1. ดินปนทรายและดินลูกรังนาข้าวขุ่ม ศักยภาพของดินที่หมู่บ้านนาข้าวขุ่ม จะมีดินเป็นดินเนื้อหยาบ เป็นดินปนทรายและมีเศษหินลูกรังปนอยู่เป็นส่วนใหญ่ ลักษณะดินตามที่ได้ต่าง ๆ มี ดินบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ดินในบริเวณนี้จะมีเนื้อละเอียดกว่าบริเวณอื่น ทั้งนี้เพราะเกิดจากการพัดพาตะกอนมาทับถมของลำน้ำเก่า เนื้อดินจะเป็นดินเหนียวถึงดินเหนียวปนทรายสีเข้ม มีบริเวณไม่กว้างมากเหมือนที่บ้านโนนสะอาด ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทั่วไป จะพบลักษณะของดินร่วนปนทรายและดินทรายด้วย ดินมีความอุดมสมบุรณ์ค่อนข้างต่ำ ความสามารถในการอุ้มน้ำปานกลางถึงต่ำ ส่วน ดินในบริเวณที่ดอน จะพบเนื้อดินที่เป็นดินปนทรายในที่ราบที่อยู่สูงขึ้นมาจากบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงเล็กน้อย และบริเวณเนินมักพบลักษณะดินที่เป็นดินมีเศษหินปน มักเป็นดินลูกรังสีแดง เข้ม เนื้อดินหยาบมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำไม่เหมาะสมในการใช้ประโยชน์ในการเกษตรแต่จะพบดินลักษณะที่เป็นดินลูกรังมีบริเวณไม่กว้าง

2. ที่ราบลอนคลื่น ลักษณะที่ดินจะเป็นที่ราบสลับเนินดินเตี้ยเป็นลอนลูกคลื่น บริเวณที่ราบจะไม่กว้างมาก ลักษณะที่ดินในที่ราบลุ่มทั่วไปเป็นที่ราบไม่สม่ำเสมอ เป็นแอ่งต่ำสลับกับที่ราบ ทำให้เป็นปัญหากับการทำนาของชาวบ้าน ส่วนในบริเวณที่ดอนก็จะมีลักษณะเป็นเนินดิน ความลาดชันต่ำที่ดินไม่สม่ำเสมอ ลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาด

หนองคาย

มาตราส่วน
1:1,000

ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม
เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ กิ่งอำเภอสร้างคอม
จ. อุดรธานี

กลุ่มดินนา

กลุ่มดินไร่

เขตพื้นที่อนุรักษ์

แหล่งน้ำ

แผนที่ 13

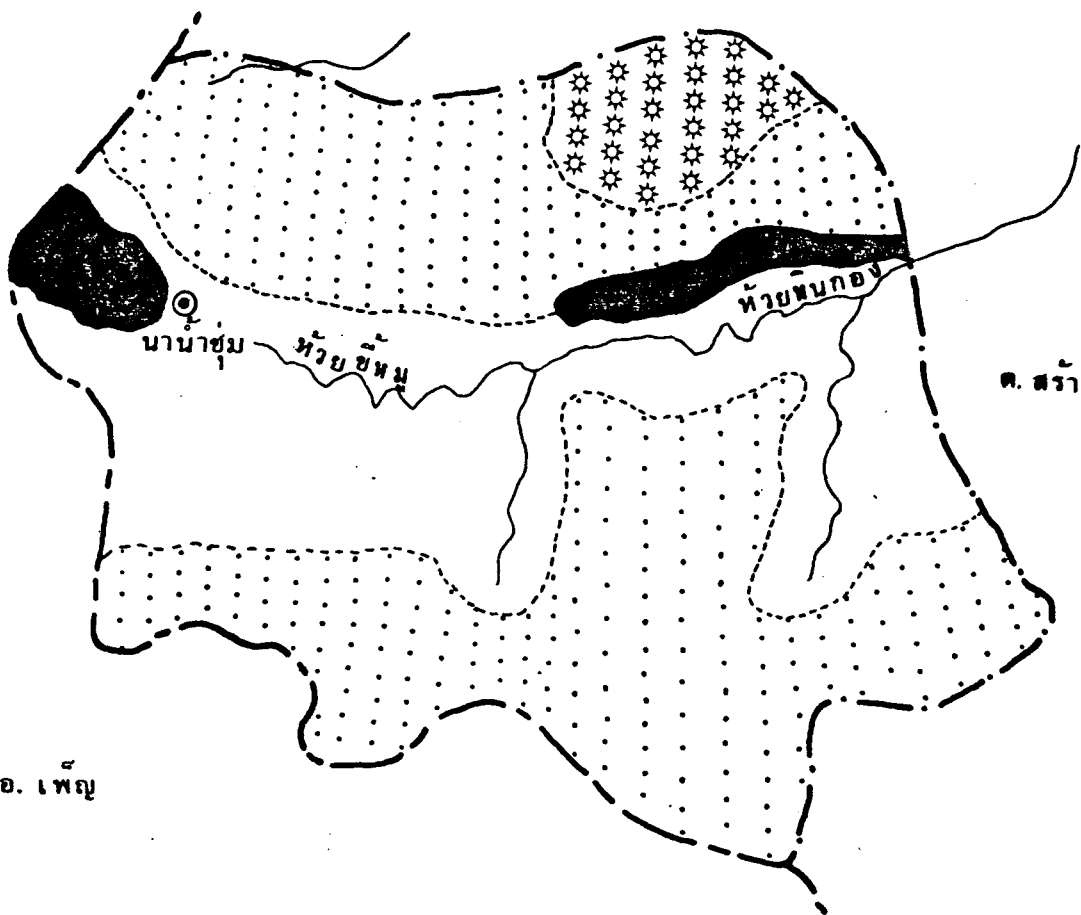
ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

อ.สร้างคอม

ท.บ้านโคก

ต.บ้านโคก

อ.สร้างคอม

อ.เพ็ญ

ลักษณะดิน หมู่บ้านน่านน้ำ จ. อุดรธานี

ดินเหนียว

ดินทรายปนร่วน

ดินร่วนปนทราย

ดินลูกรัง

มาตราส่วน
1 : 85,000

แผนที่ 14

ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

3. ที่นาสลับเนินทำไร่ การไ้ที่ดินแบบชาวบ้าน เนื่องจากลักษณะที่ดินเป็นที่ราบลุ่ม ๆ ตอน ๆ การไ้ที่ดินจึงมีลักษณะผสมกันไปตามลักษณะของที่ดิน แต่จะมีการไ้ที่ดินในการทำนาเป็นส่วนใหญ่ บางครั้งอาจพบบริเวณที่ไ้ยังไม่สามารถทำนาได้เพราะยังมีปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอ แต่จะพบที่บริเวณที่ราบลุ่มที่มีลักษณะ เป็นแอ่งสามารถทำนาได้แล้ว จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการไ้ที่ดินในการทำนาดังกล่าวเป็นเรื่องปกติ เพราะชาวบ้านทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และบางครั้งชาวบ้านอาจไ้ที่นาที่ไม่สามารถปลูกข้าวได้ในการทำไร่ เช่นเดียวกับบริเวณที่ตอน ซึ่งจะใช้ปลูกพืชไร่ที่ทนความแห้งแล้ง และช่วงฝนทิ้งช่วงได้ดี

4. การอนุรักษ์ดินนํ้าชุ่ม ชาวบ้านนํ้าชุ่มมีความรู้เรื่องการอนุรักษ์ดินน้อย แม้บางครั้งจะพบมีการไ้ที่ดินที่ช่วยอนุรักษ์ดิน แต่ก็ทำไปเพราะความเคยชิน ลักษณะการอนุรักษ์ดินที่พบมี การปลูกพืชตามขวาง มีการขุดร่องปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพดในแนวขวาง ในบริเวณที่มีความลาดชัน แต่เนื่องจากพื้นที่ที่มีความลาดชันไม่มาก จึงพบลักษณะดังกล่าวเพียงบางส่วนเท่านั้น การทำคันนา การทำนาของชาวบ้านจะอาศัยน้ำฝน จึงมีการสร้างคันนามาเพื่อเก็บกักน้ำสำหรับปลูกข้าว บริเวณที่ราบลุ่มโดยทั่วไปจะมีการทำคันนาเป็นบริเวณกว้าง

สำหรับการปลูกพืชคลุมดิน ชาวบ้านไม่นิยมปลูกเพราะขาดน้ำสำหรับใช้ในการปลูก แต่จากการปลูกพืชพวกมันสำปะหลัง ซึ่งต้องใช้เวลานานและปลูกกันมากก็ช่วยคลุมพื้นดินได้บ้าง การทำร่องระบายน้ำจะพบเพียงร่องระบายน้ำที่เกิดขึ้นเองและปล่อยให้ไหลเองตามธรรมชาติ บางครั้งอาจพบมีการทำนาขวางร่องน้ำนั้นแต่ก็มีการทำท่อน้ำแทนเพื่อให้น้ำไหลไปได้

การอนุรักษ์ดินของบ้านนํ้าชุ่มยังต้องมีการช่วยเหลือในด้านความรู้ความเข้าใจให้มากขึ้น ควรมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านเห็นถึงความสำคัญในเรื่องการอนุรักษ์ดินเพื่อช่วยให้ดินคงความอุดมสมบูรณ์ สามารถไ้ปลูกพืชให้ผลผลิตต่อไป นอกจากนั้นยังพบว่าชาวบ้านมีการไ้ปุ๋ยเคมีในการทำนาและทำไร่ซึ่งปุ๋ยเป็นสิ่งจำเป็นมากในการทำเกษตรกรรมของชาวบ้าน ชาวบ้านจะไ้ปุ๋ยทุกครั้งทีปลูกพืชไร่และทำนา เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในดิน จึงควรมีการส่งเสริมการไ้ปุ๋ยมูลสัตว์ให้มากขึ้น

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของจังหวัดนครพนม

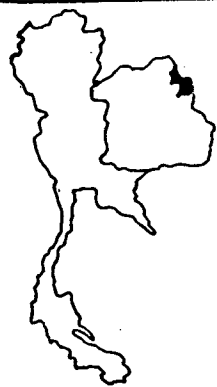
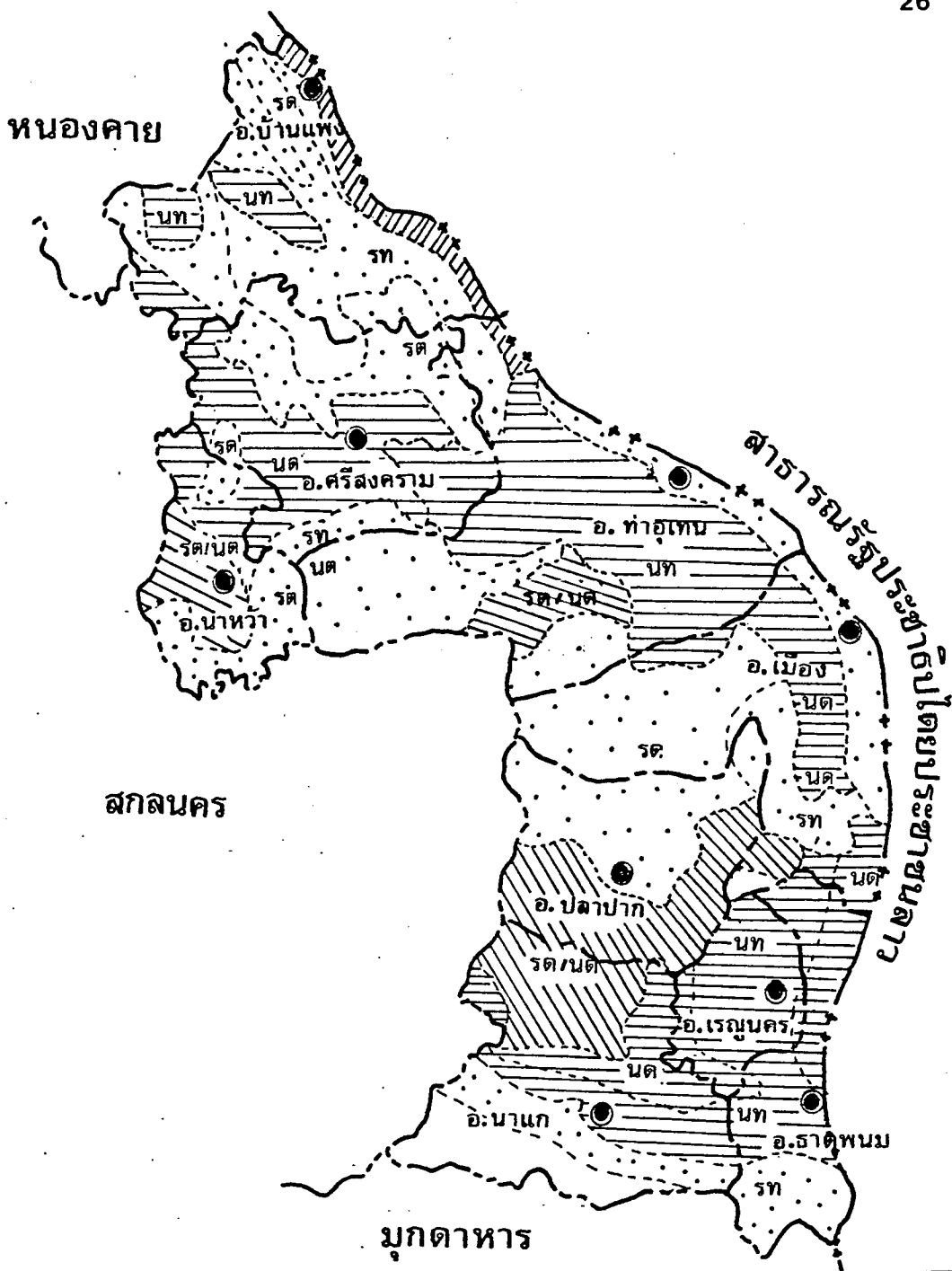
ลักษณะโดยทั่ว ๆ ไปของจังหวัดนครพนม มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดลอนตื้นสลับกับที่ราบ ในบริเวณตอนกลางและใต้ของจังหวัด ซึ่งลักษณะรูปร่างของจังหวัดนครพนม จะขวางตัวตามแนว ยาวเหนือใต้ ด้านทิศเหนือจะมีลักษณะ เป็นลูกคลื่นลอนลึก และภูเขาของ เทือกเขาภูลึงกาเหนือ ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของจังหวัดนครพนมจะคล้ายกับจังหวัดอุดรธานี ซึ่งพื้นที่มีลักษณะแตกต่างกันคือ มีลักษณะทั้งที่ราบลุ่ม ที่ราบลอนคลื่นและที่เป็นภูเขาทั้งทางทิศเหนือและใต้

จากการศึกษาข้อมูลการวิเคราะห์ลักษณะดินของจังหวัดนครพนมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพบว่า มีการศึกษาและมีข้อมูลน้อยมาก ในขณะที่กรมพัฒนาที่ดินกำลังเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำหนังสือ แผนการพัฒนาที่ดินของจังหวัดนครพนมอยู่ ข้อมูลทางด้านศักยภาพของดิน ลักษณะที่ดิน การใช้ที่ดิน และการอนุรักษ์ดินของจังหวัดจึงมีอยู่น้อย อย่างไรก็ตามจากข้อมูลของกระทรวง เกษตรและสหกรณ์ เรื่องแนวทางพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ของจังหวัดนครพนมทำให้ทราบว่า ศักยภาพของดินของ จังหวัดนครพนมมีความเหมาะสมในการทำไร่ย่อยละ 30 ทำไร่ย่อยละ 40 และเป็นพื้นที่ภูเขาและ ที่สูงร้อยละ 10 นอกนั้นเป็นดินชนิดอื่น ๆ อีกร้อยละ 20 เกษตรกรส่วนใหญ่จะใช้ที่ดินทำนาและทำ ไร่สลับผสมกันไป ดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางและพบปัญหาเรื่องดินเค็มบ้างเล็กน้อย

การศึกษาวรรณกรรมการใช้ดินและที่ดินของจังหวัดนครพนมอาศัยข้อมูลจากพื้นที่ตัวอย่าง ของสองหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสรุปเปรียบเทียบวัฒนธรรมการใช้ที่ดินของภาคอีสาน เหนือดังนี้

กรณีศึกษาวรรณกรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านแก่งโพธิ์

บ้านแก่งโพธิ์เป็นหมู่บ้านในตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม มีพื้นที่อยู่ทางใต้ของจังหวัด อยู่ห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 60 กิโลเมตร โดยใช้เส้นทางนครพนมกับมุกดาหาร สภาพพื้นที่โดย ทั่ว ๆ ไป มีลักษณะ เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงบริเวณหมู่บ้านตั้งอยู่ที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำก่ำ พื้นที่มีลักษณะ ราบเรียบเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาวรรณกรรมการใช้ดินและที่ดินของหมู่บ้านจะอาศัยข้อมูลทางด้าน ศักยภาพของดิน ลักษณะที่ดิน การใช้ที่ดินแบบชาวบ้านและลักษณะการอนุรักษ์ดิน ดังนี้

มาตราส่วน

กม.

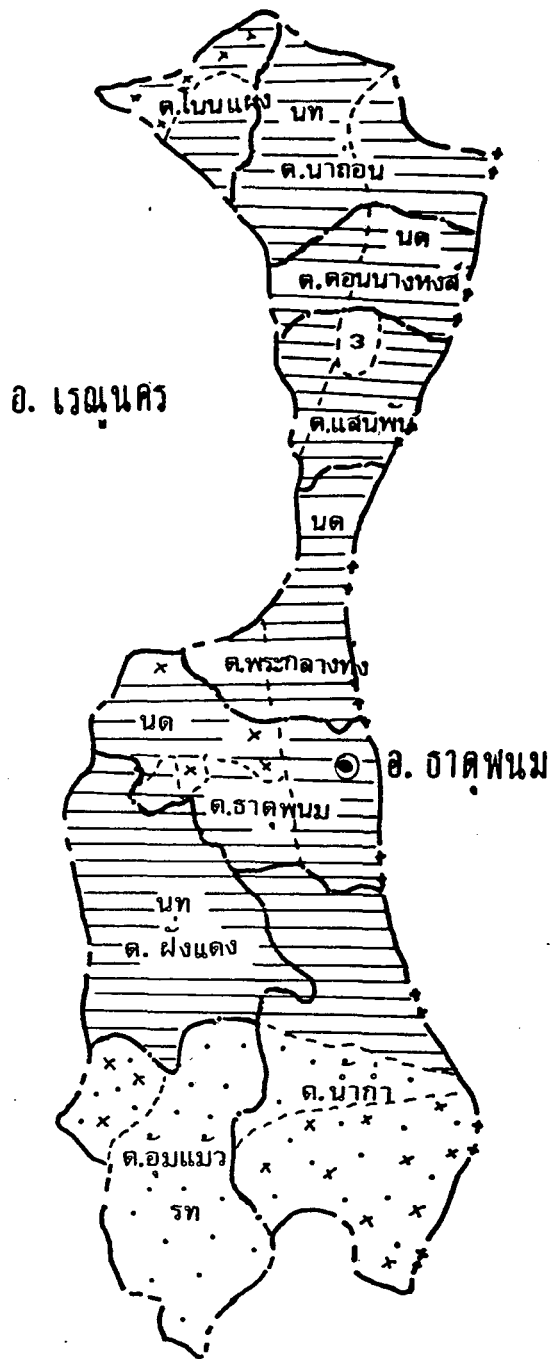
5 0 5 10 15

แผนที่ 15

ลักษณะดิน จังหวัดนครพนม

- กลุ่มดินนา
- กลุ่มดินไร่
- กลุ่มดินคละ
- ดินริมฝั่งน้ำ
- ภูเขา

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

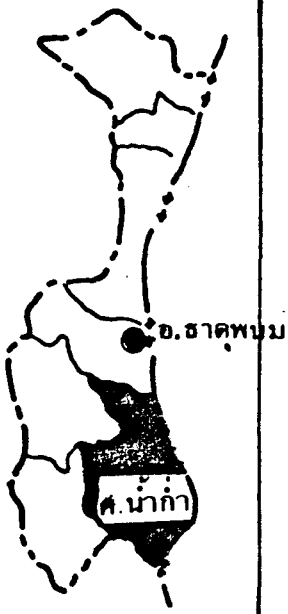
มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 16

ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม และ
เขตพื้นที่อนุรักษ์ อ. ชาติพนม จ. นครพนม

- ดินนา
- ดินไร่
- ดินเค็มน้อย
- พื้นที่อนุรักษ์

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

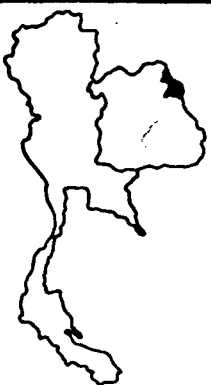

บ้านโนนสูง

แก่งโพธิ์

แม่น้ำท่า

มุกดาหาร

มาตราส่วน

1: 15,000

ลักษณะดิน หมู่บ้านแก่งโพธิ์ จ. นครพนม

ดินเหนียว

ดินร่วนปนทราย

แผนที่ 17

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

1. ดินเหนียวปนทรายบ้านแก่งโพธิ์ ดินของหมู่บ้านแก่งโพธิ์เป็นเนื้อดินละเอียด เพราะเป็นดินบริเวณลุ่มน้ำ ลักษณะดินเป็นดินเหนียวและจะมีตะกอนของดินทรายปนอยู่ในเนื้อดิน มีความอุดมสมบูรณ์สูง การศึกษาแบ่งตามลักษณะพื้นที่ ดังนี้

1) ดินบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง เป็นดินที่มีมากหรือส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน มีเนื้อละเอียดเป็นดินเหนียวปนทรายถึงดินทราย แต่จะพบลักษณะที่เป็นดินปนทรายมาก มีคุณสมบัติในการอุ้มน้ำดี สีจางถึงเข้ม ความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงสูง

2) ดินบริเวณที่ดอน พบตามริมฝั่งแม่น้ำท่า มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย การระบายน้ำดีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงสูง สีเทาถึงดำเกิดจากการทับถมของตะกอนน้ำพัดพา

2. ที่ราบลุ่มลำน้ำท่า ลักษณะที่ดินที่พบจะเป็นที่ราบกว้าง และจะมีลักษณะเป็นเนินในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเป็นแนวยาวขนานตามแม่น้ำท่า แต่เป็นเนินเตี้ยและไม่กว้างมาก

3. ที่ราบเอนกประสงค์ การใช้ที่ดินแบบชาวบ้าน ที่ดินส่วนใหญ่จะใช้ในการทำนาในหน้าฝนและจะใช้ปลูกพืชไร่ และพืชผักสวนครัวในหน้าแล้ง ซึ่งการใช้ที่ดินจะมีการใช้ทำการเกษตรตลอดทั้งปี เรียกว่าที่ดินนี้คนเดียวสามารถปลูกพืชได้ทุกชนิด บริเวณที่ดอนตามริมฝั่งแม่น้ำจะใช้เป็นที่ปลูกสร้างบ้านเรือน เพราะเป็นที่สูงพ้นน้ำตามลักษณะการปลูกสร้างบ้านเรือนแบบดั้งเดิมของคนภาคกลางที่มักจะสร้างที่อยู่อาศัยตามเนินริมฝั่งแม่น้ำต่าง ๆ

4. การอนุรักษ์ดินที่ราบลุ่มน้ำ บ้านแก่งโพธิ์เป็นพื้นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ปัญหาการชะล้างหน้าดินจึงมีอยู่น้อย และชาวบ้านก็ขาดความรู้และความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ดิน แต่ก็ยังพบลักษณะการอนุรักษ์ดิน ในลักษณะ การทำคันนา ในพื้นที่ของหมู่บ้านที่เป็นที่ราบลุ่มชาวบ้านจะมีการทำนาเป็นส่วนใหญ่มีการสร้างคันนาและตามคันนามีการปลูกพืชสวน เช่น ฝรั่ง มะม่วง และพืชผักสวนครัวด้วย และ การปลูกพืชคลุมดิน บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือตามตะลิ่งจะพบปัญหาการกัดเซาะของน้ำ ตามแนวริมฝั่งแม่น้ำท่าชาวบ้านจะปล่อยพื้นที่นั้นให้มีพืชพวกไม้เล็ก ๆ ให้อันป้องกันแนวขอบตะลิ่งจากการกัดเซาะ

สำหรับการปลูกพืชตามขวาง และการทำร่องระบายน้ำ จะไม่พบในการอนุรักษ์ดินในที่ราบลุ่มของหมู่บ้าน เพราะเป็นการอนุรักษ์ดินในบริเวณที่มีความลาดชันความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งเมื่อมีการใช้แล้วย่อมเสื่อมคุณภาพจึงมีความอุดมสมบูรณ์น้อยลงไป ดังนั้น ชาวบ้านจะมีการใส่ปุ๋ยลงในที่ดินของคนที่ใช้มีทั้งปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยวิทยาศาสตร์ เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับดินอยู่เสมอ แต่เนื่องจากปุ๋ยมีราคาแพง ชาวบ้านบางคนจึงไม่สามารถใส่ปุ๋ยในที่ดินของตนได้ จึงได้มีการให้ความรู้ด้านการทำปุ๋ยหมักไว้ใช้เอง และการใช้อย่างเหมาะสมเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินเอาไว้

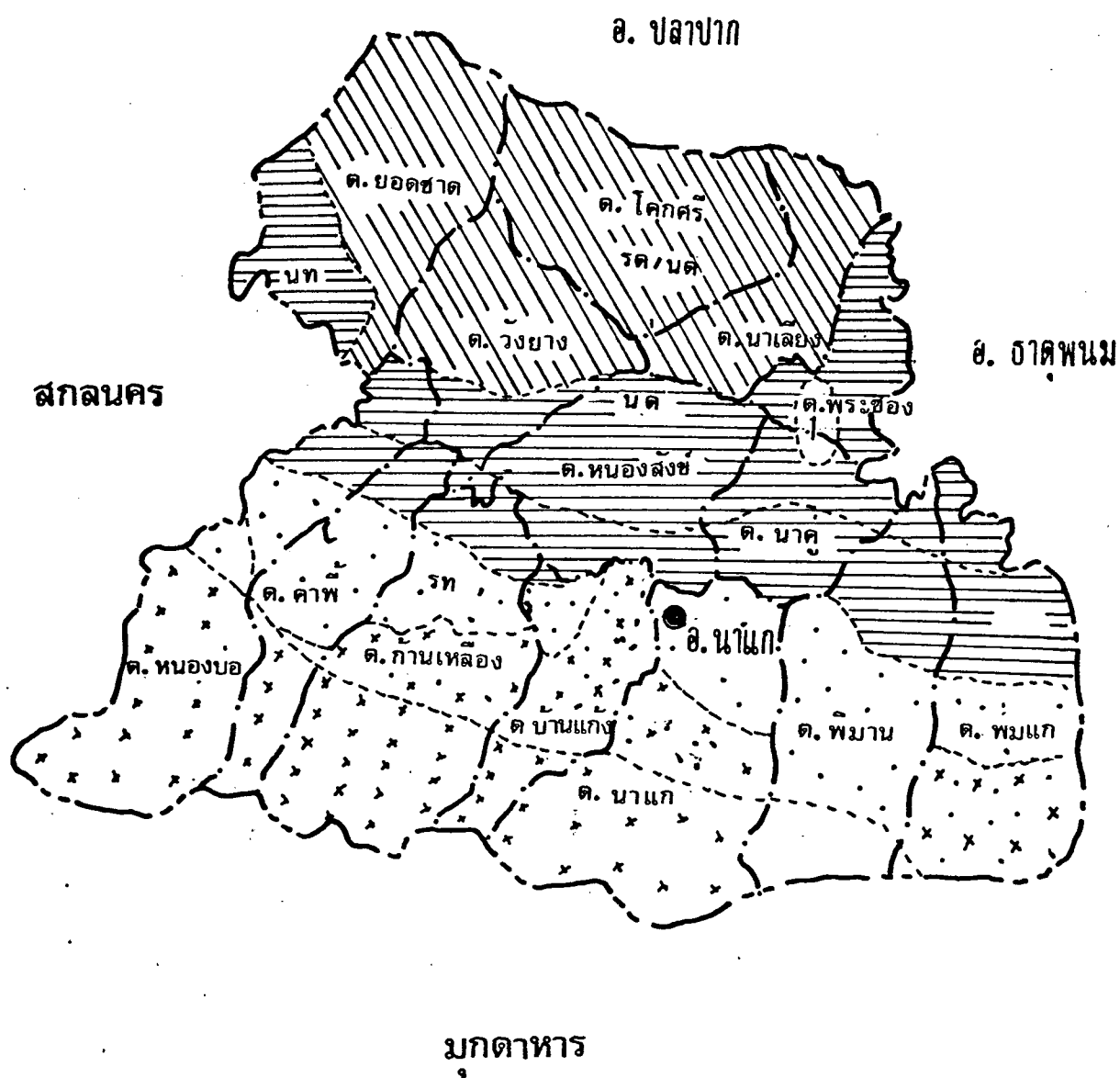
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของบ้านโพนตูม

บ้านโพนตูมเป็นหมู่บ้านอยู่ในตำบลก้านเหลือง อำเภอนาแก อยู่ห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 80 กิโลเมตร โดยใช้เส้นทางนครพนมกับสกลนคร ซึ่งตั้งอยู่ทางใต้เช่นเดียวกับบ้านแก่งโพธิ์และมีพื้นที่ติดกับจังหวัดสกลนครและมุกดาหาร โดยมีเทือกเขาภูพานกั้นอาณาเขตของจังหวัดนครพนมกับมุกดาหาร ทำให้ลักษณะพื้นที่โดยทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้านเป็นที่ราบเชิงเขา และหุบเขาคล้ายกับพื้นที่ของจังหวัดเลย ดินส่วนใหญ่จะมีเนื้อหยาบและเป็นดินปนทราย ความลาดชันของพื้นที่มีมาก ในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินตามลักษณะต่าง ๆ มีดังนี้

1. **ดินปนทรายภูเขา** ศักยภาพของดินจะมีเนื้อดินหยาบและเป็นดินปนทรายเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีอิทธิพลมาจากภูเขาหินทรายของเทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแหล่งน้ำ และดินของหมู่บ้าน ลักษณะดินตามที่ต่าง ๆ มีดังนี้

1) **ดินในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง** เนื้อดินจะมีความละเอียดกว่าบริเวณอื่น เพราะเป็นดินลักษณะที่เกิดจากตะกอนน้ำพัดพาตามหุบเขา เป็นดินเหนียวปนทรายถึงร่วนปนทรายสีเข้ม ความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ความสามารถในการอุ้มน้ำปานกลาง

2) **ดินในบริเวณที่ดอน** เป็นดินส่วนใหญ่ของหมู่บ้านมีหลายลักษณะ ตั้งแต่ดินร่วนปนทรายถึงดินทรายเนื้อดินไม่แน่นอน สีของดินมีหลายสี บางครั้งพบดินร่วนปนทรายสีน้ำตาลแดงถึงสีเทา ความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงต่ำ ความสามารถในการอุ้มน้ำเลว

มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 18

ลักษณะดิน บริเวณที่มีปัญหาดินเค็ม และ
พื้นที่อนุรักษ์ อ. นาแก จ. นครพนม

กลุ่มดินนา

กลุ่มดินไร่

กลุ่มดินคละ

ดินเค็มจัด

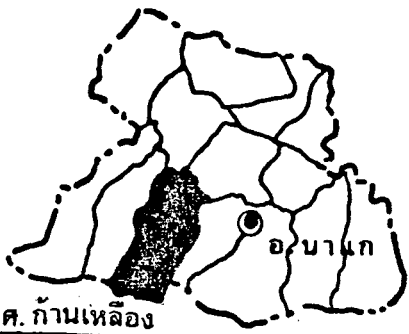

เขตพื้นที่อนุรักษ์

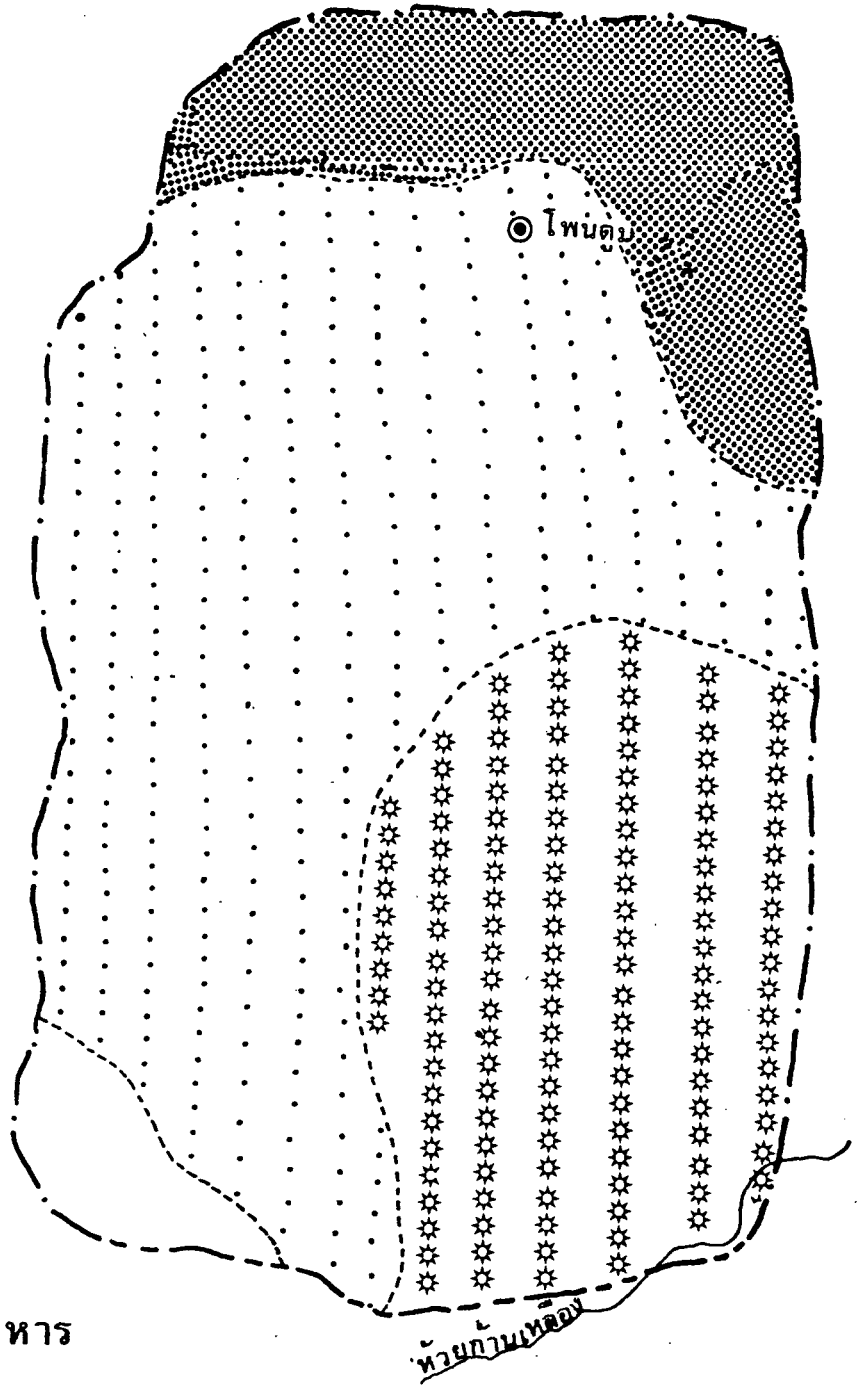
ภูเขา

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ค. กำแพงเหล็ก

ค. ค้ำพิ

มุกดาหาร

ห้วยก้านเหล็ก

มาตราส่วน
1 : 20,000

แผนที่ 19

ลักษณะดิน หมู่บ้านโพนตูม จ. นครพนม

ดินเหนียว

ดินเหนียวปนทราย

ดินร่วนปนทราย

ดินทรายปนร่วน

ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

2. ที่ลาดเชิงเขาภูพาน ลักษณะพื้นที่จะเป็นที่ลาดชันขึ้นไปทางภูเขาภูพานลักษณะที่พบมีดังนี้

1) บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง จะพบเป็นบริเวณไม่กว้าง มีลักษณะเป็นที่ราบหุบเขา และที่ราบเชิงเขา ในบริเวณหมู่บ้านไม่มีบริเวณที่เป็นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนิน จะพบที่ราบริมท้ายก้นหลิ่ง ซึ่งเป็นพื้นที่ติดกับหมู่บ้านอื่น บริเวณที่ราบริมท้ายจะมีความลาดชันเล็กน้อยสู่ลำห้วย

2) บริเวณที่ดอน มีลักษณะเป็นที่ราบลานตะพักลำน้ำ โดยพื้นที่มีความลาดชันไม่มากมีลักษณะ เป็นเนินลาด และ เนินลูกคลื่นลอนลึก เป็นบริเวณกว้างซึ่งเป็นลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน

3. ข้างภูเขาและหุบเขา การใช้ที่ดินส่วนใหญ่จะใช้ในการทำนา แม้ว่าจะมีบริเวณที่ราบเรียบไม่มากนัก ชาวที่ปลูกจะเป็นชาวเหี้ยมพันธ์ข้าวไร่ สำหรับปลูกในที่ดอน และพันธุ์ธรรมาสำหรับปลูกในที่ราบลุ่มลำน้ำและหุบเขา ซึ่งมีพื้นที่จะไม่ราบเรียบ นอกจากนั้นยังมีการใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชไร่พวกมันสำปะหลังกันมากด้วย โดยจะใช้พื้นที่ที่อยู่สูงกว่าที่ราบลุ่มหุบเขาขึ้นมา

4. การอนุรักษ์ดินภูเขา ชาวบ้านยังมีความรู้เรื่องการอนุรักษ์ดินน้อยมาก ลักษณะการอนุรักษ์ดินที่พบ มีดังนี้

1) การปลูกพืชตามขวางหรือการทำขั้นบันได พบว่ามีการทำขั้นบันไดในการปลูกพืชไว้บางแห่งเท่านั้น และมีการสร้างทำขั้นบันไดในนาข้าวด้วย

2) การทำคันนา ลักษณะการทำคันนาค้นหาในที่ราบลุ่มและในที่ดอนจะต่างกัน ในที่ดอนจะมีการทำคันนาลดหลั่นกันเป็นแปลง ๆ เพื่อช่วยในการกักน้ำสำหรับทำนา

3) การทำร่องระบายน้ำ พบว่าตามพื้นที่นาจะมีการทำทางน้ำไหลเป็นแนวลดหลั่นกันลงมา เพื่อระบายน้ำจากที่สูงลงสู่พื้นที่ราบลุ่ม นอกจากนั้นยังมีการทำร่องระบายน้ำจากคลองส่ง เพื่อถ่ายน้ำเข้านาของตนให้ในการปลูกข้าว

สำหรับบ้านโพนตมุนั้น แม้ว่าชาวบ้านจะยังขาดความรู้และความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ดินก็ตาม แต่ก็ยังพอที่จะเข้าใจในเรื่องพืชคลุมดินบ้าง และจะไม่กางป่าที่ไม่เหมาะสมสำหรับการเกษตรในลักษณะการทำไร่เลื่อนลอย จึงเป็นการช่วยอนุรักษ์ดินในบริเวณภูเขาได้เป็น

อย่างดี สำหรับการใช้ปุ๋ยจะมีการใช้สำหรับปลูกใบยาสูบเท่านั้น ซึ่งทางโรงงานเป็นผู้นำมาให้ใช้ตามแต่พื้นที่ที่เข้าปลูก

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดินของภาคอีสานเหนือ

จากลักษณะดินของภาคอีสานที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคในการทำเกษตร แม้ว่าจะมีพื้นที่มาก แต่พื้นที่ที่เหมาะสมที่จะใช้ทำการเกษตรในภาคอีสานมีอยู่เพียงไม่มาก การดำเนินชีวิตของคนในภาคอีสานจึงสัมพันธ์กับดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ซึ่งได้แก่ บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำต่าง ๆ เท่านั้น ประกอบกับภาคอีสานยังเป็นภาคที่ประสบปัญหาเรื่องดินเค็ม ซึ่งเป็นปัญหาที่มีขั้นตอนในการแก้ไขที่ซับซ้อนและยุ่งยาก ทำให้ที่ดินบางส่วนถูกปล่อยให้เป็นที่รกร้างไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ แต่ในภาคอีสานเหนือนั้น จัดได้ว่าเป็นบริเวณที่มีดินมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่อื่น ๆ โดยรวม แต่ก็ประสบปัญหาเรื่องขาดแคลนที่ราบลุ่มที่จะใช้ในการเกษตร จึงทำให้เกษตรกรหันมาสนใจพืชไร่ และสามารถผลิตพืชไร่พวกข้าวโพด มันสำปะหลังได้ดี เช่นที่จังหวัดเลย อีกทั้งยังถือได้ว่ามีปัญหาเรื่องดินเค็มน้อยมาก ทำให้สามารถที่จะพัฒนาการใช้ดินและที่ดินในพื้นที่ของภาคอีสานเหนือได้ง่ายกว่าที่อื่น ๆ

ชาวภาคอีสานเหนือได้ตั้งรกรากอยู่ในภูมิประเทศที่มีดินอุดมสมบูรณ์มากกว่าภาคอีสานใต้ ประกอบกับภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มตามสองข้างริมฝั่งแม่น้ำ เนินเขา และที่สูงชัน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านผูกพันอยู่กับการประกอบอาชีพปลูกแบบนาสมร การปลูกข้าวเหนียวมีไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก การทำไร่มีไว้เพื่อขายเป็นหลัก ผลผลิตจำพวกฝ้าย ข้าวโพด ถั่วเหลือง มันสำปะหลัง อ้อย จึงเป็นผลผลิตที่สำคัญของภาคอีสานเหนือ ชีวิตของชาวอีสานเหนือจึงมีความยึดหยุ่นไปตามสภาพพื้นที่ ที่มีความสัมพันธ์กับความต้องการพืชไร่ของตลาด การส่งเสริมทางการเกษตรใดก็ตาม ควรคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับการตลาด การส่งเสริมการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด ควรส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่หลากหลาย มากกว่าการเพาะปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะถ้าตลาดมีความต้องการน้อย ชาวบ้านจะเดือดร้อนและเป็นหนี้ธนาคาร โดยไม่จำเป็น จึงควรให้มีการคงสภาพพื้นที่ให้มีความสูงต่ำตามธรรมชาติ ไม่ควรทำลายสภาพธรรมชาติของพื้นที่ โดยการปรับเป็นพื้นราบเพื่อเพาะปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นไร่นาขนาดใหญ่ ที่เกิดขึ้นในทวีปยุโรปและอเมริกา

บทที่ 3

วัฒนธรรมการใช้น้ำ

	หน้า
วัฒนธรรมการใช้น้ำในภาคอีสาน	33
วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดเลย	34
1. แหล่งน้ำในอากาศ	34
2. แหล่งน้ำผิวดิน	34
3. แหล่งน้ำใต้ดิน	35
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำบ้านนาบึง	35
1. แหล่งน้ำที่มีตะลิ่งสูงชัน	35
2. คลองส่งน้ำแบบชาวบ้านเพื่อการเกษตร	37
3. ตุ่มขนาดใหญ่กับน้ำบ่อดิน	38
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำบ้านวังทอง	39
1. น้ำพุและน้ำบาดาลบ้านวังทอง	39
2. น้ำฝนสายธารแห่งความชุ่มชื้น	40
3. บ่อน้ำบาดาลแบบมีคันโยก	41
วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดอุดรธานี	42
1. แหล่งน้ำในอากาศ	42
2. แหล่งน้ำผิวดิน	42
3. แหล่งน้ำบาดาล	43

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านโนนสะอาด	44
1. ลำห้วยที่คดเคี้ยว บ้านโนนสะอาด	44
2. น้ำฝนกับสระน้ำสีแดง เพื่อปลูกข้าว	45
3. ต่อมแดงกับบ่อน้ำต้นข้าวคราว	46
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านนาน้ำชุม	46
1. น้ำฝนและแหล่งน้ำที่หายไป	46
2. น้ำฝนกับการเกษตรปีละครั้ง	47
3. บ่อน้ำสารพัดประโยชน์	48
วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดนครพนม	48
1. แหล่งน้ำในอากาศ	48
2. แหล่งน้ำผิวดิน	48
3. แหล่งน้ำใต้ดิน	49
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านแก่งโพธิ์	49
1. น้ำถ้าแหล่งน้ำตลอดปี	49
2. น้ำฝนและการสูบน้ำใช้ด้วยไฟฟ้า	50
3. น้ำบ่อน้ำมัย	51
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านโพนตูม	52
1. หมู่บ้านต้นน้ำ	52
2. น้ำฝนกับการตักน้ำรดพืชไร่ที่บ้านโพนตูม	53
3. บ่อน้ำกินน้ำใช้ของโพนตูม	53
วัฒนธรรมการใช้น้ำในภาคอีสานเหนือ	53

วัฒนธรรมการใช้น้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญเพราะในชีวิตประจำวันของมนุษย์จำเป็นต้องใช้น้ำอุปโภคบริโภค และ เพื่อเกษตรกรรมแต่ละลักษณะการใช้น้ำจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ย่อมมีความแตกต่างกันตามวิถีชีวิตของแต่ละท้องถิ่น ที่สัมพันธ์กับแหล่งน้ำธรรมชาติในแต่ละภูมิภาค

วัฒนธรรมการใช้น้ำในภาคอีสาน

ในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของภาคอีสานหรือในพื้นที่ใด ๆ จำเป็นจะต้องศึกษาถึงลักษณะแหล่งน้ำเพื่อความเข้าใจถึงสภาพของแหล่งน้ำในพื้นที่ที่ทำการศึกษา ซึ่งรวมถึงปริมาณน้ำฝน สภาพภูมิประเทศและปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ภาคอีสานเป็นภาคที่มีพื้นที่มากครอบคลุมพื้นที่ 1 ใน 3 ของประเทศ¹ หรือประมาณ 105.5 ล้านไร่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ง่ายต่อการชะล้างและพังทลาย ให้ผลผลิตทางการเกษตรไม่ดีเท่าที่ควร นอกจากเรื่องดินและสภาพภูมิประเทศจากบทที่ 2 แล้ว น้ำจัดว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัญหากับภาคอีสานอีกเรื่องหนึ่ง เนื่องจากปริมาณน้ำฝนและการกระจายของฝนไม่ดีเท่าที่ควร ดินไม่สามารถเก็บกักและรักษาความชุ่มชื้นไว้ได้² ปริมาณน้ำฝนของภาคอีสานมีปริมาณเฉลี่ยตลอดปีแตกต่างกันตามพื้นที่ต่าง ๆ ด้านตะวันตกและทางตอนใต้ของภาคจะมีฝนตกน้อยที่สุด คือ เฉลี่ยประมาณ 1,000-1,400 มิลลิเมตร ด้านตอนเหนือและทางตะวันออกของภาคจะมีฝนตกตลอดปีปานกลาง คือ 1,400-1,800 มิลลิเมตร และตอนเหนือสุดของภาคติดกับแม่น้ำโขงจะมีปริมาณฝนตกเฉลี่ยสูงสุด คือ มากกว่า 1,800 มิลลิเมตร

จะเห็นว่าภาคอีสานมีการกระจายของปริมาณฝนแตกต่างกันมาก พื้นที่ต่าง ๆ ของภาคจึงมีปัญหาเกี่ยวกับการใช้น้ำต่างกัน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากปริมาณและลักษณะการใช้น้ำของแต่ละพื้นที่ ดังนั้นการศึกษาวรรณกรรมการใช้น้ำของแต่ละพื้นที่ของภาคจึงอาจมีความแตกต่างกันได้

¹ กองอนุรักษ์ดินและน้ำ กรมพัฒนาที่ดิน, แผนแม่บทงานวิจัยการอนุรักษ์ดินและน้ำ (กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2530), หน้า 90.

² กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้น้ำที่ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2527), หน้า 42.

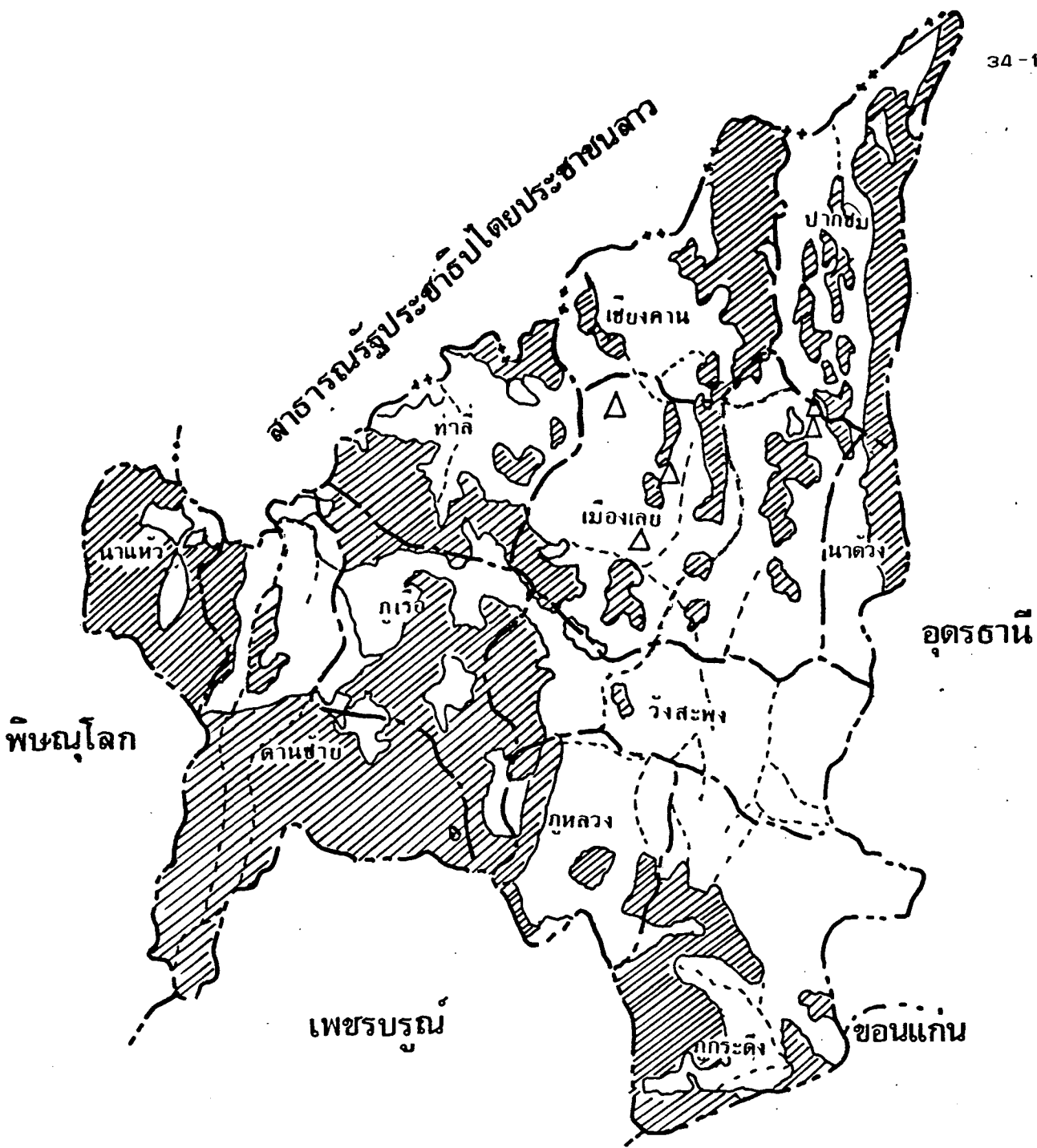
วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดเลย

จากสภาพภูมิประเทศของจังหวัดเลยเป็นที่ราบสูงและมีปริมาณความชื้นสูงสุดและต่ำสุดแตกต่างกันมาก การศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดเลย จะศึกษาจากลักษณะของแหล่งน้ำของจังหวัดและลักษณะวิถีชีวิตในการใช้น้ำจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ของชาวบ้านในพื้นที่ของหมู่บ้านในจังหวัดเลย ดังนี้

1. แหล่งน้ำในอากาศ เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญที่สุด แหล่งน้ำในอากาศ คือ น้ำฝน จากแหล่งข้อมูล ปริมาณฝนรายเดือนในรอบ 25 ปี ของกรมอุตุนิยมวิทยา ตั้งแต่ พ.ศ.2494-2518 มีปริมาณน้ำฝนรวมเฉลี่ย 1,214.8 มิลลิเมตร มีปริมาณน้ำฝนมากที่สุดในเดือนกันยายน มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 254.8 มิลลิเมตร ช่วงฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมมีปริมาณน้ำฝนอยู่ในช่วง 189.4-200.2 มิลลิเมตร เดือนที่มีฝนตกเฉลี่ยน้อยที่สุดคือเดือนธันวาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 4.5 มิลลิเมตร³ จากการวิเคราะห์สภาพสมดุลย์ของน้ำเพื่อการเกษตรของจังหวัดเลย มีช่วงน้ำมากเกินพอ หรือช่วงที่พืชไม่แสดงอาการขาดน้ำอยู่ระหว่างปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนมิถุนายน และช่วงกลางเดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม ดังนั้นการกำหนดระยะเวลาการปลูกพืชจึงควรคำนึงถึงช่วงขาดน้ำในช่วงเดือนมิถุนายนถึงกลางเดือนกรกฎาคม และควรมีการให้น้ำแก่พืชในช่วงนี้บ้าง นอกจากนั้นตั้งแต่ปลายเดือนกันยายนเป็นต้นไป พืชจะขาดน้ำเป็นระยะเวลานานติดต่อกันจนถึงปลายเดือนเมษายนในปีถัดไป อย่างไรก็ตามช่วงที่พืชจะแสดงอาการขาดน้ำอาจจะสั้นกว่านี้ เพราะต้นยังมีคุณสมบัติในการอุ้มน้ำอยู่ ถึงแม้ว่าฝนจะหยุดตกแล้ว ต้นก็ยังจะสามารถจะปลดปล่อยน้ำให้แก่พืชได้บ้าง แต่ก็เป็นระยะเวลาดึงจากนั้นต้นก็จะค่อย ๆ แห้ง พืชก็เริ่มแสดงอาการเหี่ยวเฉาถ้ายังไม่ได้มีการให้น้ำหรือขาดแหล่งน้ำอื่น ๆ ที่จะใช้ในการเกษตร ซึ่งเป็นปัญหาที่ทำให้บางพื้นที่ไม่สามารถใช้ทำการเกษตรได้

2. แหล่งน้ำผิวดิน ปริมาณน้ำผิวดินจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน ในจังหวัดเลยมีสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขา มีทิวเขากั้นขวางซัดกันมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งจะนำฝนมายังจังหวัด

³กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้น้ำที่ดินจังหวัดเลย (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทวี, 2527), หน้า 6.

มาตราส่วน
1:1,000

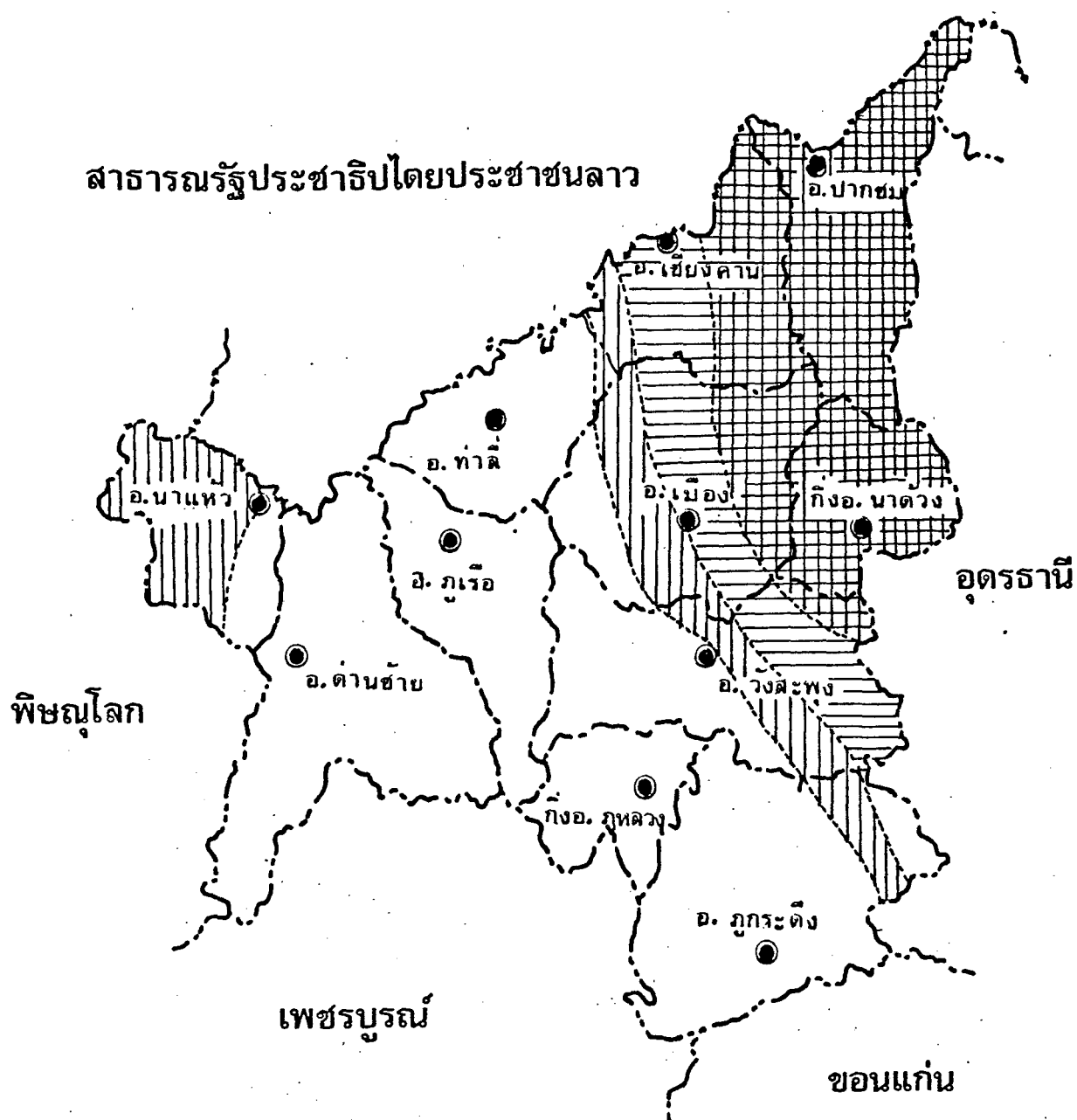
ลักษณะภูมิประเทศ แหล่งน้ำ จังหวัดเลย

- ภูเขา
- แหล่งน้ำ
- อ่างเก็บน้ำ
- พื้นที่รับน้ำชลประทาน
- แม่น้ำ

แผนที่ 20

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

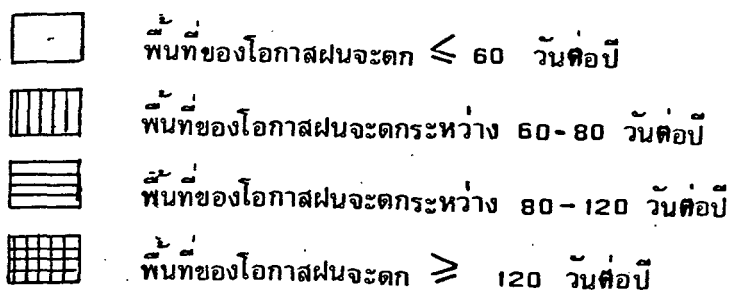

มาตราส่วน

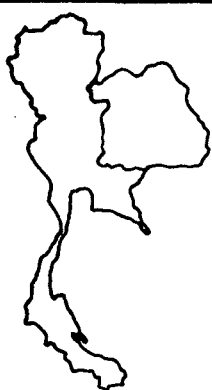
0 5 10 20 30 กม

แผนที่ 21

เขตพื้นที่ของโอกาสมีฝนตก จังหวัดเลย

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

1:1,000

บทที่ 22

๒๕. และหน่วยงานก่อสร้างแหล่งนาขนาดเล็กระดับตำบล

๑. เมือง

ຈ. ເຊຍ

- บ่อน้ำบาดาล

- อน. กรมอนามัย**

- △ ผาบน้ำต้น**

- ชป. กรมชลประทาน**

- ☐ ประมงหม่บ้าน

- กทธ.กรมทรัพยากรธรณี**

- ☒ บ่อน้ำตื้น

- รพช. สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท**

- ## == คลองส่งน้ำ

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

เลย เป็นเหตุให้ปริมาณน้ำฝนมีปริมาณน้อย และทำให้น้ำในแม่น้ำลำคลอง ลำห้วยตามธรรมชาติมักแห้งขาดน้ำเป็นระยะเวลานานในรอบปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้งจะมีการขาดแคลนน้ำมาก⁴ นอกจากนั้นจากข้อมูลปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยเป็นรายเดือนในรอบ 7 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513-2519 ปรากฏว่าจังหวัดเลยมีปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยปีละ 450.58 มิลลิเมตร ในเดือนกันยายนมีปริมาณน้ำเฉลี่ยมากที่สุดจำนวน 128.69 มิลลิเมตร และเดือนมีนาคม มีน้ำท่าเฉลี่ยน้อยสุดเพียง 70.14 มิลลิเมตร และแหล่งน้ำผิวดินที่สำคัญของจังหวัดเลยคือ แม่น้ำโขง แม่น้ำเหืองและแม่น้ำเลย

3. แหล่งน้ำใต้ดิน เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของจังหวัดเลย เพราะจากสภาพแหล่งน้ำในอากาศและแหล่งน้ำผิวดิน ในช่วงหน้าแล้งจะมีการขาดแคลนน้ำ ทำให้ประสบกับปัญหาการขาดน้ำใช้ แหล่งน้ำใต้ดินจะเป็นแหล่งน้ำใช้เสริมในช่วงเวลาขาดน้ำดังกล่าว จากการสำรวจสภาพแหล่งน้ำบาดาลซึ่งเป็นแหล่งน้ำใต้ดินด้วยวิธีการเจาะบ่อสำรวจในจังหวัดเลย พบว่า จากการขุดเจาะทั้งสิ้น 845 บ่อ รวมความลึก 51,151 ฟุต มีความลึกเฉลี่ยบ่อละ 148.26 ฟุต ในจำนวนนี้มีบ่อที่ใช้งานได้เพียง 522 บ่อเท่านั้น และมีปริมาณน้ำที่ได้รับมากกว่า 100 แกลลอนต่อนาทีประมาณ 34 บ่อ นอกนั้นเป็นบ่อที่ได้รับระหว่าง 5-90 แกลลอนต่อนาที

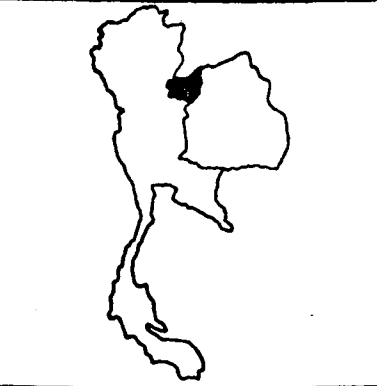
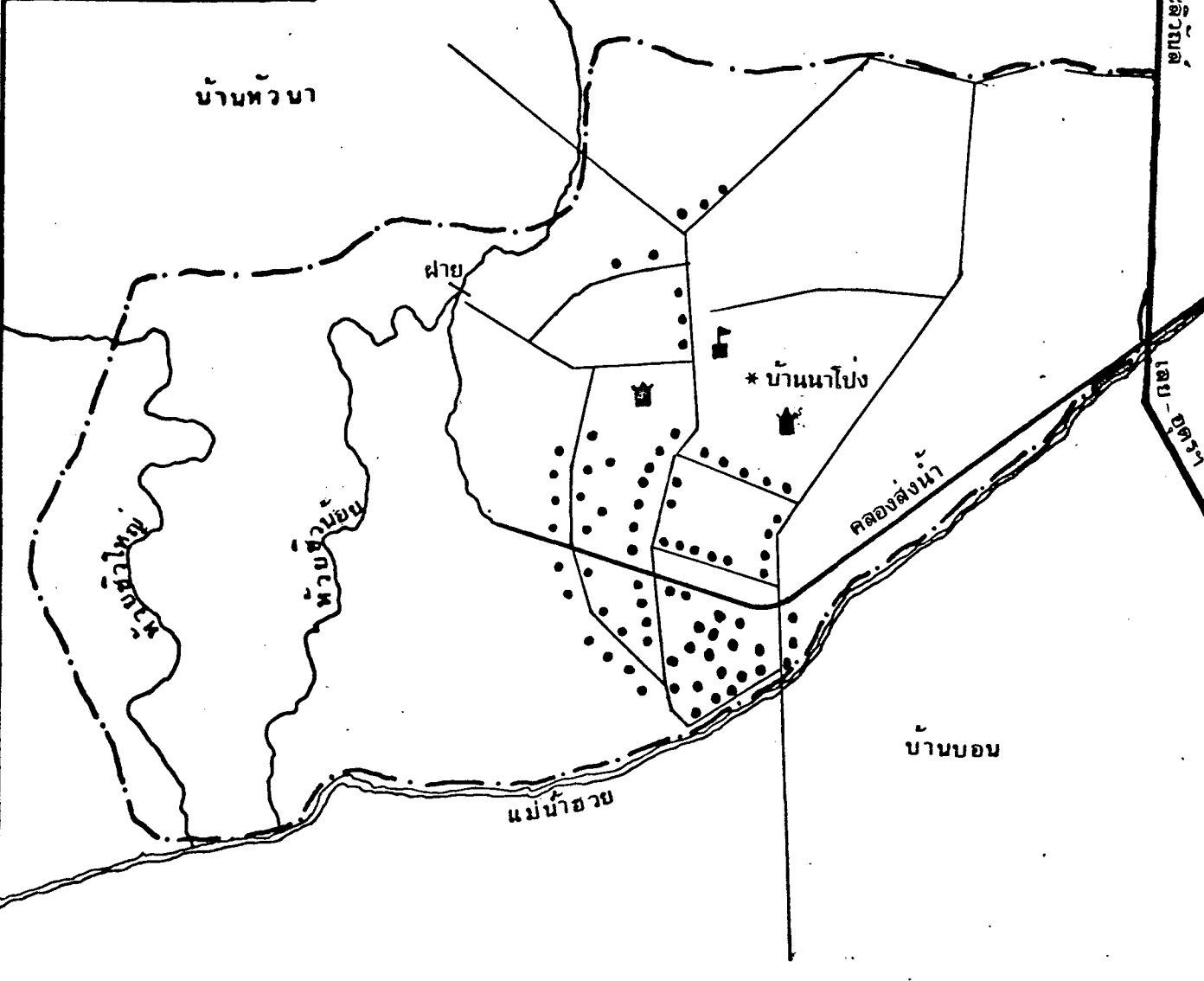
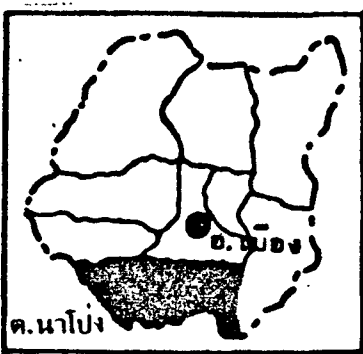
จากลักษณะแหล่งน้ำและปริมาณน้ำของจังหวัดเลย การศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำจากแหล่งน้ำต่าง ๆ เหล่านี้ จะใช้การศึกษาข้อมูลการใช้น้ำของหมู่บ้านในจังหวัดเลยเป็นแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของชาวบ้านในจังหวัดนี้ต่อไป

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านนาโง่ง

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วจากบทที่ 2 ว่าหมู่บ้านมีพื้นที่อยู่ในตำบลนาโง่ง อำเภอเมือง และมีสภาพแวดล้อมเป็นภูเขาและที่ราบสูง การศึกษาถึงวัฒนธรรมการใช้น้ำของหมู่บ้านนาโง่งมีดังนี้

1. แหล่งน้ำที่มีตะลิ่งสูงชัน แหล่งน้ำตามธรรมชาติของหมู่บ้านนาโง่ง จะมีสภาพของแหล่งน้ำผิวดินที่มักจะมีตะลิ่งสูงชันทำให้การนำน้ำมาใช้ประโยชน์ต้องอาศัยการสลับ ตกหรือทำท่าบ และฝายน้ำล้น จึงจะสามารถนำน้ำจากแหล่งน้ำได้ใช้ได้ แหล่งน้ำของบ้านนาโง่งแบ่งตามลักษณะของแหล่งน้ำมีดังนี้

⁴แผนการใช้น้ำที่คืนจังหวัดเลย, หน้า 32.

แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านนาโป่ง จ.เลย

- แหล่งน้ำ
- การตั้งถิ่นฐาน
- โรงเรียน
- วัด
- ถนน

มาตราส่วน
1:15,000

แผนที่ 23

ที่มา : จากการสำรวจ

1) แหล่งน้ำในอากาศ หมู่บ้านนาบ่งมีฝนตก อยู่ระหว่าง 80-120 วัน/ปี⁵ ซึ่งเป็นปริมาณเมื่อเทียบกับปริมาณฝนในพื้นที่จังหวัด และมีช่วงฝนทิ้งช่วงระหว่างเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ซึ่งจะมีเวลาประมาณ 1-2 อาทิตย์โดยเฉลี่ย

2) แหล่งน้ำผิวดิน ซึ่งบ้านนาบ่งจะมีแหล่งน้ำผิวดินเป็นแม่น้ำ ลำห้วย หนองน้ำ อยู่หลายแห่งดังนี้

ก. แม่น้ำฮวย เป็นแม่น้ำที่ไหลจากทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางเหนือ บรรจบกับแม่น้ำเลย มีน้ำไหลตลอดปีในหน้าแล้งน้ำจะแห้ง บางปีไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ในหน้าแล้ง ปกติลำน้ำมีความกว้างเฉลี่ยประมาณ 20 เมตร มีขอบตลิ่งสูงชัน น้ำไหลเชี่ยว และทางไหลค่อนข้างตรง

ข. ห้วยชีวาใหญ่ เป็นทางน้ำไหลที่มีปริมาณน้ำมากในหน้าฝนและในหน้าแล้ง น้ำจะแล้ง มีต้นกำเนิดมาจากบนเขาทางทิศใต้ของหมู่บ้าน และมีความสำคัญกับการทำนาในบริเวณนั้น ลำน้ำห้วยนี้จะไหลลงแม่น้ำฮวย ลำห้วยชีวาใหญ่มีตลิ่งที่สูงชันเช่นเดียวกับแม่น้ำฮวย

ค. ห้วยชีวน้อย เป็นลำน้ำที่ไหลมาจากภูเขาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านที่นาที่เป็นที่ราบ ลักษณะของลำน้ำจึงต่างจากแม่น้ำฮวยและลำน้ำชีวาใหญ่ โดยมีการไหลที่คดเคี้ยว ลัดเลาะตามที่นา ปริมาณน้ำจะมากในหน้าฝนและสามารถผันน้ำใช้ในการทำนาได้ง่าย จึงเป็นลำห้วยที่สำคัญของบ้านนาบ่ง มีการกั้นฝายส่งน้ำผ่านคลอง เพื่อนำไปใช้ในที่นาในที่ราบริมแม่น้ำฮวยด้วย

ง. หนองกุดจับ เป็นหนองน้ำเล็ก ๆ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดกับหมู่บ้านหัวนา ซึ่งเป็นหมู่บ้านติดกับหมู่บ้านนาบ่ง

จ. ฮวยลัด 1 และ 2 เป็นแหล่งน้ำที่เกิดจากการเปลี่ยนทางเดินของแม่น้ำฮวยในบริเวณใกล้เคียง ๆ กัน และมีพื้นที่อยู่ใกล้หมู่บ้านอื่น มีการกั้นเป็นสระน้ำเพื่อการเกษตรด้วย

3) น้ำบาดาล เป็นแหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคที่สำคัญของหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นบ่อขุดชั่วคราว โดยนำเอาไม้มาทำเป็นบริเวณขอบบ่อ บางบ้านอาจมีขอบบ่อที่ทำด้วยซีเมนต์ และติดตั้งเครื่องสูบน้ำ อาจพบบ่อน้ำแบบติดหัวสูบน้ำด้วยแตรไถนียม เพราะบ่อขุดมีปริมาณน้ำขึ้นมาสสูง

⁵กระทรวง เกตรและสหกรณ์, แนวทางการพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดเลย (กรุงเทพฯ, กระทรวง เกตรและสหกรณ์, 2529), หน้า 44.

สะดวกในการตัดใช้ มีบ่อน้ำบาดาลที่เป็นบ่อน้ำสาธารณะสำหรับใช้ดื่มอยู่ในบริเวณวัด ความลึกของบ่อน้ำบาดาลเฉลี่ยประมาณ 5-7 เมตร

4) แหล่งน้ำชลประทาน ที่สำคัญได้แก่การสร้างฝาย เพื่อทำให้น้ำท่วมล้นขึ้นมาจากขอบตลิ่งเพื่อใช้ในการเกษตร และมีการสร้างคลองส่งน้ำต่อจากคลองต้น ซึ่งชาวบ้านสร้างไว้แล้วในอดีต เพื่อนำน้ำมาใช้ในหมู่บ้านและใช้สำหรับการเกษตรในบริเวณที่ราบแม่น้ำฮวย ซึ่งไม่สามารถนำน้ำจากแม่น้ำฮวยมาใช้ได้ ลักษณะของคลองส่งจะเป็นคลองส่งที่ทำด้วยซีเมนต์มีความกว้างประมาณ 1 เมตร และปล่อยให้ไหลเองตามธรรมชาติขนานไปกับแนวแม่น้ำฮวยเป็นแนวยาวกว่า 2 กิโลเมตรในพื้นที่ของหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง

2. คลองส่งน้ำแบบชาวบ้านเพื่อการเกษตร การใช้น้ำทำการเกษตรของชาวบ้านนาบ่ง จะแบ่งตามลักษณะการใช้ดังนี้

1) ทำนา พื้นที่ที่ใช้ในการทำนาของบ้านนาบ่งอยู่บริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำฮวยลำน้ำชีวน้อย และชีวใหญ่ การใช้น้ำเพื่อทำนาจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก โดยจะรอทำนาค้นน้ำฝนหลังจากที่ฝนตก และมีปริมาณน้ำพอต่อการปักดำและในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง ชาวบ้านนาบ่งมักไม่ค่อยประสบปัญหา เพราะมีแหล่งน้ำผิวดินที่สามารถนำมาใช้ทดแทนในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งแหล่งน้ำต่าง ๆ นั้นจะต้องมีการทำฝายน้ำล้น เพื่อให้สามารถล้นขึ้นมาจากขอบตลิ่งที่สูงชัน แม้แต่ลำน้ำชีวน้อยซึ่งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม ก็ยังพบว่ามีกั้นฝายน้ำล้นเพื่อทำให้น้ำท่วมล้นขึ้นมาเป็นบริเวณกว้าง นอกจากนั้นยังสามารถผันน้ำจากคลองส่งน้ำของโครงการ กสช. ทำให้สามารถทำนาได้อย่างต่อเนื่อง และไม่มีช่วงขาดน้ำรุนแรง เหมือนกับภาคอีสานในจังหวัดอื่น ๆ แต่ก็ยังพบแปลงเพาะต้นกล้าที่มีสภาพพื้นดินแห้งได้บ้าง จึงควรมีการปรับปรุงสภาพแหล่งน้ำ เพื่อช่วยให้ชาวบ้านมีน้ำที่สมบูรณ์เนื่องจากการศึกษา พบว่าชาวบ้านมีการสร้างทางส่งน้ำแบบชั่วคราวตามกำลังทรัพย์ โดยพบในบริเวณลำน้ำชีวใหญ่ ซึ่งเป็นบริเวณที่ราบริมท้าย แม้ว่าจะอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำแต่ไม่สามารถใช้น้ำในลำห้วยได้ เนื่องจากประสบปัญหาที่มีตลิ่งสูงชัน ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการติดตั้งเครื่องสูบน้ำและบางคนก็ทำรางส่งน้ำจากพื้นที่อกฝั่งของลำห้วยที่มีการสร้างฝายน้ำล้นนำน้ำมาใช้น้ำทำนา โดยรางน้ำจะทำด้วยสังกะสี และสามารถใช้งานได้เพียง 1 หรือ 2 ปี ก็จะต้องซ่อมบำรุงขึ้นมาใช้ใหม่ เป็นต้น

2) ทำไร่และทำสวน พื้นที่สำหรับการทำไร่และทำสวนเป็นบริเวณที่ดอน การนำน้ำจากแหล่งน้ำผิวดินมาใช้นั้นทำได้ยาก เพราะบางพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำมักจะประสบปัญหาเรื่องตลิ่งที่สูงชัน แม้ว่าจะมีการใช้เครื่องสูบน้ำขนาดเล็กสูบน้ำขึ้นมาใช้บ้างก็ตาม แต่ก็ทำให้ค่า

น้ำจืดเพิ่มสูงขึ้น และในหน้าแล้งน้ำก็มักจะแห้ง ไม่สามารถสูบขึ้นมาใช้ได้ แหล่งน้ำสำหรับทำไร่ทำสวน ส่วนใหญ่จะอาศัยน้ำฝนและน้ำบาดาลเสริมในช่วงที่ขาดน้ำ โดยใช้เครื่องสูบน้ำขนาดเล็กสูบน้ำขึ้นมาใช้ ในช่วงหน้าแล้งที่ไม่มีฝนและน้ำในลำห้วยจะแห้งไปนั้น พื้นที่ในบริเวณที่ดอนสำหรับทำไร่จะไม่สามารถใช้ทำไร่ได้เพราะขาดน้ำ การทำไร่ปลูกพืชระยะสั้นจึงมีบริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่นับบริเวณที่ราบลุ่ม ที่ใช้พัฒนาใกล้กับแม่น้ำฮวย น้ำที่ใช้จะได้จากแม่น้ำฮวย ซึ่งยังพอน้ำใช้ทำการปลูกพืชไร่พวกถั่วเหลืองได้ ชาวบ้านจะอาศัยหน่วยงานของทางราชการทางอำเภอร่วมมือกับกรมชลประทานขอเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่มาติดตั้งสูบน้ำขึ้นมาใช้ในการปลูกถั่วเหลือง

3) การประมงและการเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านจะทำการประมงจับปลากันไม่มาก จะทำการประมงจับปลาเพื่อบริโภค แม้ว่าจะมีการเลี้ยงปลาโดยการขุดบ่อเลี้ยง และอาศัยน้ำจากคลองส่งน้ำเดิมของหมู่บ้านก็ยังเป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภคเท่านั้น ส่วนการเลี้ยงสัตว์ประเภทอื่น ๆ เช่น เป็ด ไก่ วัว ควาย พบน้อยมากและใช้น้ำบาดาล ซึ่งเป็นน้ำใช้ของชาวบ้าน การเลี้ยงหมูซึ่งต้องใช้น้ำทำความสะอาดและให้สัตว์กินนั้น จะอาศัยน้ำบาดาลเป็นหลักโดยการสูบน้ำขึ้นมาใช้ สำหรับบ้านที่เลี้ยงเพียง 1 หรือ 2 ตัว ก็จะใช้จากคลอง แต่ก็ต้องมีบ่อน้ำบาดาลสำรองไว้ใช้ เมื่อน้ำในคลองแห้งไปหรือมีปริมาณน้ำน้อยไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้

4) คู่มุขขนาดใหญ่กับน้ำบ่อดิน สำหรับเรื่องน้ำดื่ม น้ำใช้ของหมู่บ้านนั้น ในอดีตชาวบ้านจะอาศัยน้ำบาดาลเป็นหลัก และใช้น้ำฝนในช่วงฤดูฝนเท่านั้น เนื่องจากในปัจจุบันมีโครงการสร้างคู่มุขเก็บน้ำฝนขนาดใหญ่ของ กสช. ชาวบ้านนาบ่ง จึงมีการทำคู่มุขน้ำไว้ใช้ตามโครงการ แต่จากการศึกษาพบว่า มีคู่มุขน้ำขนาดใหญ่ใช้เพียงร้อยละ 30-40 เท่านั้น ทำให้ชาวบ้านบางคนสามารถใช้น้ำฝนจากคู่มุขที่เก็บน้ำฝนขนาดใหญ่สำหรับดื่ม และบางคนยังคงต้องอาศัยน้ำจากบ่อน้ำบาดาลเหมือนเดิม บ่อน้ำบาดาลจะเป็นบ่อสาธารณะซึ่งอยู่ในบริเวณวัด ใช้สำหรับดื่ม ส่วนบ่อน้ำใช้จะอยู่ในบริเวณบ้าน สำหรับการเก็บรักษาน้ำดื่มและน้ำใช้จะใช้ตุ่มดินขนาดเล็กที่ชาวบ้านเรียกว่า ตุ่มมังกร เป็นภาชนะ ซึ่งสามารถเก็บไว้ใช้ได้นานราว 5-6 วัน ก็จะต้องใช้รถเข็นไปเข็นน้ำจากบ่อที่วัดมาไว้ใช้ต่อไป สำหรับบ้านที่มีคู่มุขเก็บน้ำฝนขนาดใหญ่พบว่า ชาวบ้านจะใช้น้ำดังกล่าวทั้งสำหรับอุปโภคและบริโภค เพราะมีความสะอาดสบาย ไม่ต้องตักจากบ่อมาใช้ และ เมื่อน้ำฝนหมดก็สามารถใช้น้ำบาดาลดื่มกินแทนได้เหมือนกัน

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านวังทอง

หมู่บ้านวังทองมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายกับบ้านนาโป่ง แต่มีความลาดชันของพื้นที่น้อยกว่า และไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน แต่ก็มีแหล่งน้ำพุธรรมชาติเป็นแหล่งน้ำใช้ตลอดปี ลักษณะทั่วไปจะมีความคล้ายคลึงกัน วัฒนธรรมการใช้น้ำของหมู่บ้านวังทอง มีลักษณะดังนี้

1. น้ำพุและน้ำบาดาลบ้านวังทอง แหล่งน้ำตามธรรมชาติของหมู่บ้านวังทอง แม้ว่าจะไม่มีแม่น้ำขนาดใหญ่ไหลผ่าน แต่ก็มีลำห้วยเล็ก ๆ หลายสายไหลผ่าน และยังมีแหล่งน้ำพุธรรมชาติ ซึ่งสามารถให้น้ำใช้ได้ตลอดปีเช่นกัน แหล่งน้ำต่าง ๆ มี

1) แหล่งน้ำในอากาศ จากปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยของจังหวัดเลยรวม 1,214.8 มิลลิเมตร และพื้นที่ของหมู่บ้านวังทองเป็นพื้นที่ที่มีฝนตกเฉลี่ย 60-80 วันต่อปี ซึ่งเป็นปริมาณปานกลาง เมื่อเทียบกับปริมาณวันที่มีฝนตกของจังหวัดเลย และมีฝนทั้งช่วงระหว่างเดือนกรกฎาคม และสิงหาคม เช่นเดียวกับบ้านนาโป่ง

2) แหล่งน้ำผิวดิน บ้านวังทองมีแหล่งน้ำผิวดินเป็นลำห้วย ซึ่งมีเฉพาะหน้าฝน หน้าแล้งน้ำจะแห้งไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ แหล่งน้ำผิวดินมีดังนี้

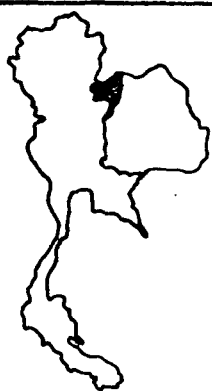
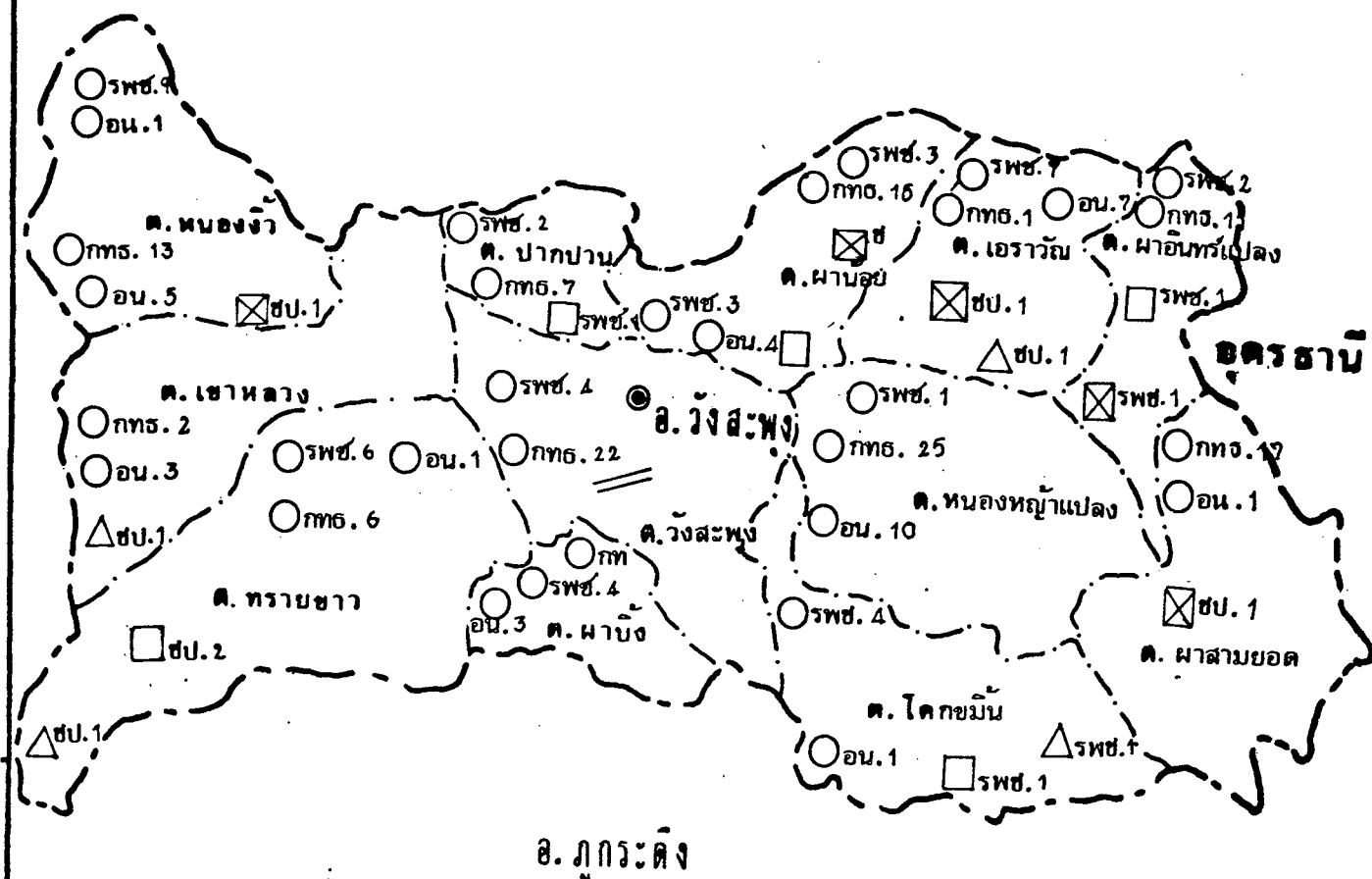
ก. ลำห้วยบ้านแล้ง เป็นลำห้วยที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีทางน้ำไหลผ่านพื้นที่ของหมู่บ้านทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือด้านหลังโรงเรียนบ้านกกเคื่อ เป็นลำห้วยที่ไหลในบริเวณพื้นที่ราบเรียบและมีขอบตลิ่งไม่สูงชัน การนำน้ำมาใช้ประโยชน์จึงไม่มีปัญหาเหมือนกับบ้านนาโป่ง

ข. ห้วยหินแตก เป็นลำห้วยอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านในอดีตเป็นลำห้วยที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ด้านการเกษตรได้แต่ในปัจจุบัน เนื่องจากมีน้ำหลากในฤดูฝนและชะเอาดินลงไปลำห้วยทำให้ลำห้วยตื้นเขิน ชาวบ้านจึงนำดินไปถมทางไหลของลำห้วยเพื่อกั้นเป็นสระน้ำเล็ก ๆ สำหรับใช้ประโยชน์ในที่ของตนเอง ทำให้ลำห้วยในปัจจุบันไม่มีน้ำไหลลงเหลือสภาพร่องน้ำตื้น ที่มีน้ำขังเป็นช่วง ๆ เมื่อฝนตกลงมาเท่านั้น

ค. ห้วยยาง เป็นลำห้วยขนาดเล็ก ทางเดินของลำน้ำส่วนใหญ่อยู่นอกเขตหมู่บ้าน จะมีบางส่วนของลำห้วยเท่านั้นที่ไหลผ่านพื้นที่ของหมู่บ้านวังทอง พื้นที่ที่ลำห้วยไหลผ่านจะอยู่ในบริเวณที่ราบเชิงเนินชันทอง ซึ่งเป็นที่ใช้ในการทำนาเช่นกัน

ง. น้ำพุซึมทอง เป็นน้ำพุที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีปากทางน้ำออกกว้างประมาณ 3 เมตร ลักษณะเป็นสระน้ำเล็ก ๆ ที่มีน้ำซึมขึ้นมาจากพื้นดิน และมีทางน้ำไหลออกไปเป็นทางลงสู่ที่ราบของหมู่บ้านนาดอกไม้ ซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่ค่อยได้ใช้

8. 1524

มาตราส่วน
1 : 1,500

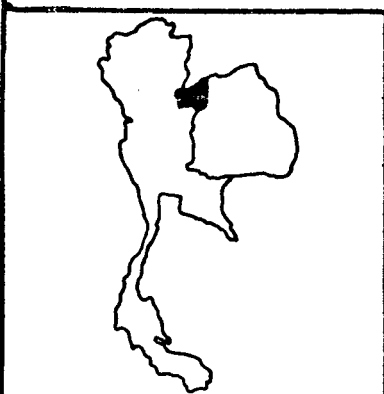
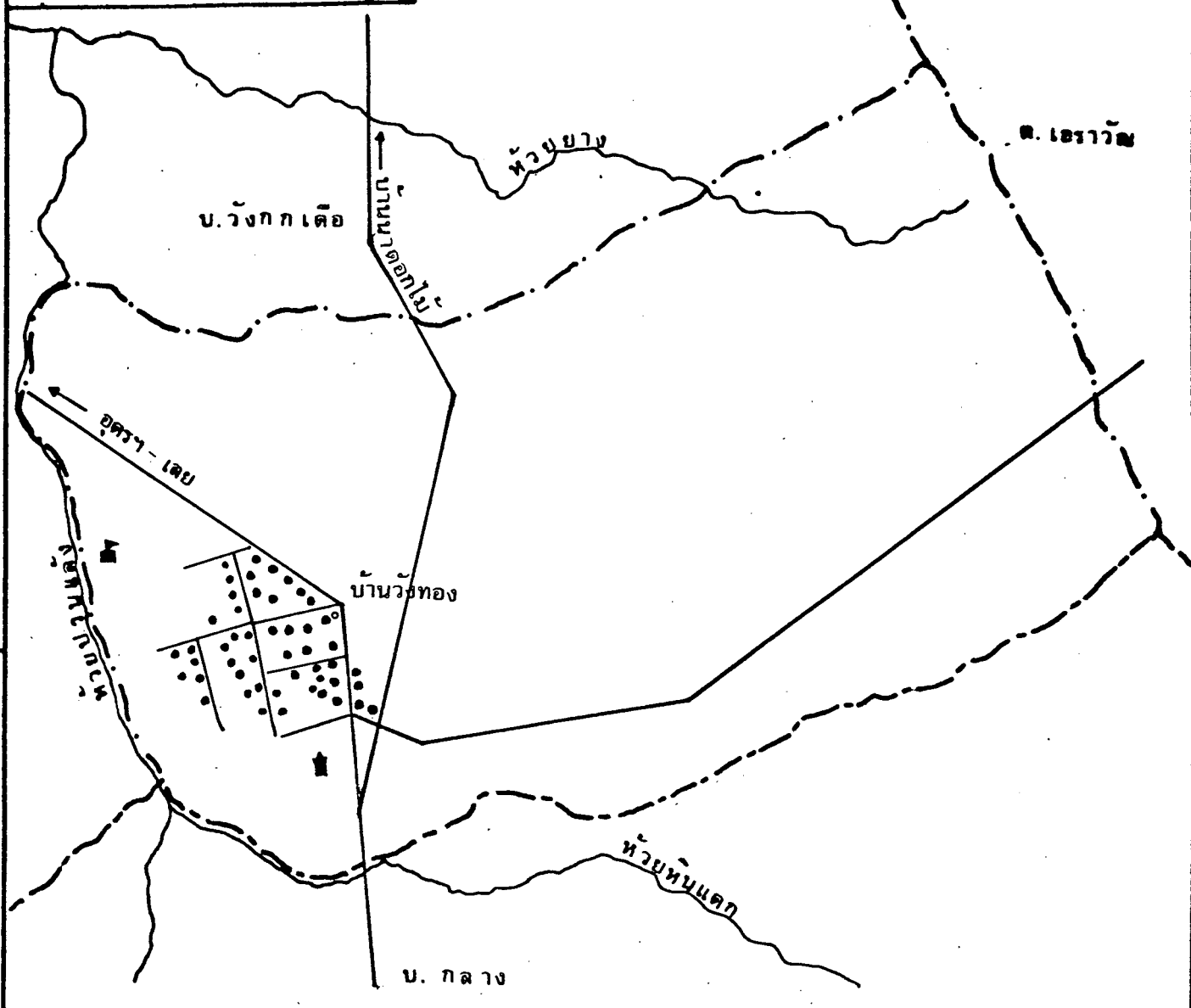
ฉบับที่ 24.

ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กระดับตำบล

๑. วัชระพุง จ. เลข

	บ่อน้ำบาดาล	อน.	กรมอนามัย
	ฝายน้ำล้น	ชล.	กรมชลประทาน
	ประมงหมู่บ้าน	กทช.	กรมทรัพยากรธรณี
	บ่อน้ำดิน	รพช.	สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

== คลองส่งน้ำ
ที่มา; กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านวังทอง จ. เลย

- แหล่งน้ำ
- การตั้งถิ่นฐาน
- โรงเรียน
- วัด
- ถนน

มาตราส่วน
1:25,000

แผนที่ 25

ที่มา : จากการสำรวจ

ประโยชน์จากน้ำพุนัก แต่ในปัจจุบันนี้สร้างสระเก็บน้ำมีพื้นที่กว้างประมาณ 10 ไร่เศษ ซึ่งจุดประสงค์ก็เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ทำการเกษตร

3) น้ำบาดาล เป็นแหล่งน้ำสำคัญชาวบ้านวังทองทุกหลังคาจะใช้น้ำบาดาลเพื่ออุปโภคและบริโภค ลักษณะของบ่อส่วนใหญ่เป็นบ่อติดคันโยกสูบน้ำ มีบางบ้านใช้เครื่องสูบน้ำแทน นอกจากนั้นยังมีบ่อน้ำสำหรับบริโภคจำนวน 2 บ่อ ในปัจจุบันไม่นิยมนำมาดื่ม

4) แหล่งน้ำชลประทาน แหล่งน้ำชลประทานของหมู่บ้านกำลังพัฒนาเพื่อสร้างแหล่งน้ำทางการเกษตร เป็นโครงการสร้างสระเก็บน้ำบริเวณเนินซ่มทอง โดยอาศัยน้ำจากน้ำพุซ่มทองเป็นแหล่งน้ำสำหรับเก็บกัก ในปัจจุบันสระน้ำมีพื้นที่ประมาณ 2-3 ไร่ และจากคำบอกเล่าของชาวบ้านว่าจะมีโครงการ กสช. เข้ามาสร้างต่ออีก 10 ไร่เศษ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำซึ่งสามารถทำการเกษตรในหน้าแล้งได้ด้วย นอกจากนั้นจะพบว่าการสร้างฝายน้ำล้นขนาดเล็กกั้นลำน้ำป่วนแล้ง เพื่อใช้น้ำทำนาในบริเวณที่ราบหลังโรงเรียน ซึ่งเป็นที่ราบกว้างมากของหมู่บ้าน

2. น้ำฝนสายธารแห่งความชุ่มชื้น แหล่งน้ำตามธรรมชาติเพื่อใช้ในการเกษตร คือฝน ชาวบ้านวังทองจะทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก และใช้แหล่งน้ำอื่น ๆ เสริม บ้านที่ค่อนข้างมีฐานะดีจะเจาะบ่อน้ำบาดาลเพื่อใช้ในการเกษตรเสริมช่วงที่ขาดน้ำฝนสำหรับการเกษตรที่ดินบริเวณซ่มทองนี้ เมื่อเจาะลงไปโดยบังเอิญได้พบบริเวณแหล่งน้ำที่มีแรงดันน้ำสูงทำให้เกิดเป็นน้ำพุขึ้น ซึ่งสามารถใช้ในการเกษตรได้ตลอดปีและมีเพียงบ่อเดียว ในที่อื่น ๆ ก็ต้องอาศัยเครื่องสูบน้ำขึ้นมาใช้ทำให้ต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายขึ้นไปอีก จึงไม่นิยมทำกันมากนัก

น้ำตามแหล่งต่าง ๆ จะใช้ทำการเกษตร รวมทั้งชนิดและประเภทการเกษตรของชาวบ้านวังทองดังนี้

1) ทำนา ชาวบ้านวังทองจะมีพื้นที่การทำนาในบริเวณที่ดอนด้วย นอกเหนือจากการทำนาที่ราบลุ่ม น้ำที่ใช้สำหรับทำนาจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ซึ่งแหล่งน้ำจากแม่น้ำลำคลองอื่น ๆ ก็ต้องอาศัยรอน้ำฝนเช่นกัน ถ้าปีใดฝนแล้งมาก ๆ ก็ไม่อาจที่จะทำนากันได้ และมีที่นาที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำพุธรรมชาติและที่เกิดจากการเจาะ แต่การทำนาต้องอาศัยน้ำพุน้ำฝน และทำนาในบริเวณไม่กว้าง เพราะที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ดอน การปรับสภาพพื้นที่ทำได้ยากจึงมักใช้ทำไร่มากกว่า นอกจากนั้นน้ำบาดาลยังเป็นแหล่งน้ำที่ช่วยเสริมในช่วงที่ขาดน้ำฝน สำหรับบางคนที่ทำนาเป็นแปลงเล็ก ๆ ก็อาศัยน้ำบาดาลจากการสูบน้ำ ตลอดจนการปลูกในช่วงการเพาะต้นกล้าและปักดำ ต่อจากนั้นในช่วงที่ข้าวเจริญเติบโตก็ต้องอาศัยน้ำฝนเช่นกัน

2) ทำไรและทำสวน แหล่งน้ำที่ใช้ทำไรและทำสวนจะคล้ายกับแหล่งน้ำที่ใช้ทำนาแต่จะปลูกในที่ต่างกัน คือจะใช้ที่ดอนเป็นที่ปลูกซึ่งต้องอาศัยน้ำฝนเช่นกัน และมีการสูบน้ำบาดาลมาใช้เสริมด้วย นอกจากการปลูกพืชไรในที่ดอนแล้ว ชาวบ้านจะใช้ที่ราบลุ่มบริเวณห้วยบ้านแล้งสำหรับปลูกข้าวเหลืองในช่วงฤดูหลังการเก็บเกี่ยวด้วย โดยอาศัยสูบน้ำในห้วยบ้านแล้งขึ้นมาใช้ใน ช่วงที่ต้องการ น้ำจากห้วยเป็นน้ำที่ได้จากการสร้างฝายน้ำล้น เพื่อกักน้ำไว้ในช่วงต้นฤดูแล้ง

3) การประมงและการเลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำที่ใช้ในการเลี้ยงสัตว์จะใช้น้ำบาดาลเป็นหลัก ส่วนในหน้าฝนตามแหล่งน้ำต่าง ๆ จะมีน้ำเพียงพอสำหรับการเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย เป็ด ไก่ น่าน จะปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติ สำหรับบ้านที่ต้องใช้น้ำมาก ก็จะใช้น้ำบาดาลจากการสูบน้ำหรือยกขึ้นมาใช้เลี้ยง ในเรื่องการประมงจะทำได้เฉพาะหน้าฝนที่มีน้ำในลำห้วย ปลาที่จับได้มีขนาดเล็ก ๆ ไม่เพียงพอสำหรับบริโภคจึงต้องซื้อมาบริโภค และเลี้ยงในบ่อซึ่งจะอาศัยน้ำฝนและน้ำบาดาลสูบไปส่งไปในบ่อที่ขุดไว้

3. บ่อน้ำบาดาลแบบมีคันโยก แหล่งน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านวังทอง ส่วนใหญ่จะใช้น้ำบาดาลเป็นหลัก ดังจะพบว่ามีบ่อที่ติดคันโยกเกือบทุกหลังคาเรือน น้ำที่ใช้สำหรับดื่มกินและประกอบอาหารจะใช้น้ำจากบ่อน้ำกิน ซึ่งเป็นบ่อน้ำสาธารณะที่มีอยู่ 2 บ่อบริเวณใจกลางหมู่บ้าน ในปัจจุบันบ่อน้ำกินมีความสำคัญลดน้อยลง เพราะชาวบ้านจะใช้น้ำฝนโดยมีภาชนะ เป็นตุ่มน้ำขนาดใหญ่จากโครงการ กสช. แม้ว่าปริมาณตุ่มน้ำฝนจะมีก้นไม่ครบทุกหลังคาเรือน บ้านใดที่ไม่มีก็ จะอาศัยใช้ร่วมกับชาวบ้านใกล้เคียง ๆ ซึ่งมักจะเกี่ยวดองเป็นญาติกัน จึงมีการใช้อย่างพอเพียง ถ้า บางครั้งมีน้ำไม่พอก็จะอาศัยน้ำจากบ่อกินบ้างเหมือนกัน นอกจากตุ่มน้ำขนาดใหญ่แล้วชาวบ้านยังมี ตุ่มดินขนาดเล็กและตุ่มมังกรใช้เก็บน้ำฝนในหน้าฝน และจะอาศัยตุ่มขนาดใหญ่ในหน้าแล้งเท่านั้น

สำหรับน้ำอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านจัดได้ว่า ค่อนข้างพอเพียง โดยเฉพาะ น้ำใช้จะใช้น้ำคันโยกซึ่งจะมีน้ำใช้ตลอดปีความลึกที่ขุดเจาะอยู่ในช่วง 20-25 เมตร จะมีปัญหาที่คือน้ำทางการเกษตรต้องอาศัยการชลประทานเข้าช่วยเหลือให้มีน้ำใช้อย่างพอเพียง ในอนาคตบ่อหรือ สระที่สร้างขึ้นในบริเวณชุมชนจะเป็นความหวังของชาวบ้านที่จะใช้น้ำจากสระนั้น เพื่อการเกษตรของหมู่บ้านต่อไป

วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดอุดรธานี

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดอุดรธานี มีพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันมาก มีตั้งแต่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ลูกคลื่นลอนลาด ลอนชัน และที่เป็นเทือกเขาสูง วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดอุดรธานีย่อมมีความแตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่และแหล่งน้ำ ซึ่งการศึกษาลักษณะแหล่งน้ำและวิถีชีวิตการใช้น้ำจำเป็นจะต้องอาศัยข้อมูลแหล่งน้ำของจังหวัดดังนี้

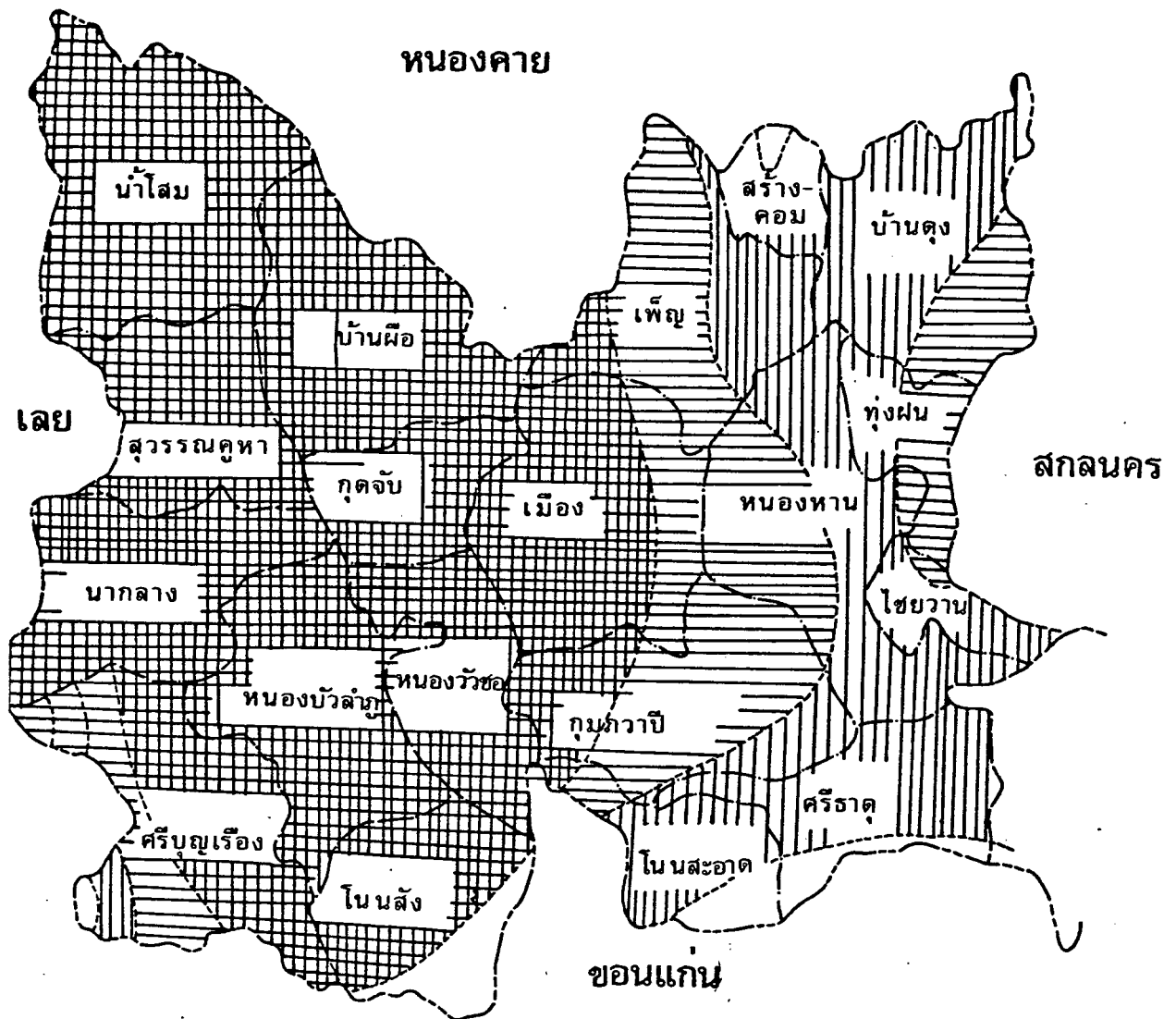
1. แหล่งน้ำตามธรรมชาติ จะแบ่งการศึกษาเป็น 3 ลักษณะ เช่นเดียวกับในจังหวัดเลย ดังนี้

1) แหล่งน้ำในอากาศ เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญเพราะ เป็นต้นกำเนิดของแหล่งน้ำผิวดินอื่น ๆ และในพื้นที่ที่ต้องอาศัยน้ำฝนเพื่อการเกษตรเป็นหลัก แหล่งน้ำในอากาศก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นไปอีก จังหวัดอุดรธานีมีปริมาณน้ำฝนในรอบ 25 ปี (2494-2518) เฉลี่ยตลอดปี 1,520.5 มิลลิเมตร ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมเป็นช่วงที่ฝนตกชุก มีปริมาณน้ำฝนร้อยละ 89 ของปริมาณน้ำฝนที่ตกทั้งปี⁶ แต่การแพร่กระจายของปริมาณน้ำฝนมีความแตกต่างกันไปแต่ละพื้นที่ เนื่องจากความแตกต่างของระดับพื้นที่และด้านการรับมรสุม ซึ่งเป็นลักษณะของจังหวัดอุดรธานี

จากการวิเคราะห์สภาพสมตลยของน้ำสำหรับการเกษตร พบว่ามีสาเหตุจากอัตราการกระจายมากกว่าปริมาณฝนตก เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกันยายนถึงกลางเดือนเมษายน ถ้าพื้นที่ในดินมีความสามารถในการอุ้มน้ำสูง ก็สามารถที่จะปลูกพืชครั้งที่สองซึ่งมีอายุสั้นได้ โดยมีอายุไม่เกิน 2 เดือน แต่ถ้าดินมีความสามารถในการอุ้มน้ำต่ำ จะไม่สามารถปลูกพืชหลังฤดูเก็บเกี่ยวได้เลย

2) แหล่งน้ำผิวดิน จากลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดอุดรธานี มีภูเขาและป่าทางทิศตะวันออกบนแนวยาวลงมาทางใต้ และแนวยาวไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และมีแม่น้ำที่มีน้ำไหลตลอดปีอยู่ 5 สาย คือ ลำห้วยหลวง ลำน้ำสงคราม ลำห้วยสอย ลำปาว และลำพะเนียง นอกจากนั้นยังมีคลองบึงขนาดเล็ก กระจัดกระจายในอำเภอต่าง ๆ อีกประมาณ 400 แห่งและประมาณครึ่งหนึ่งของแหล่งน้ำดังกล่าวจะมีน้ำใช้ตลอดปี เนื่องจากพื้นที่ป่าไม้ของจังหวัดถูกทำลาย

⁶กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา, 2526),

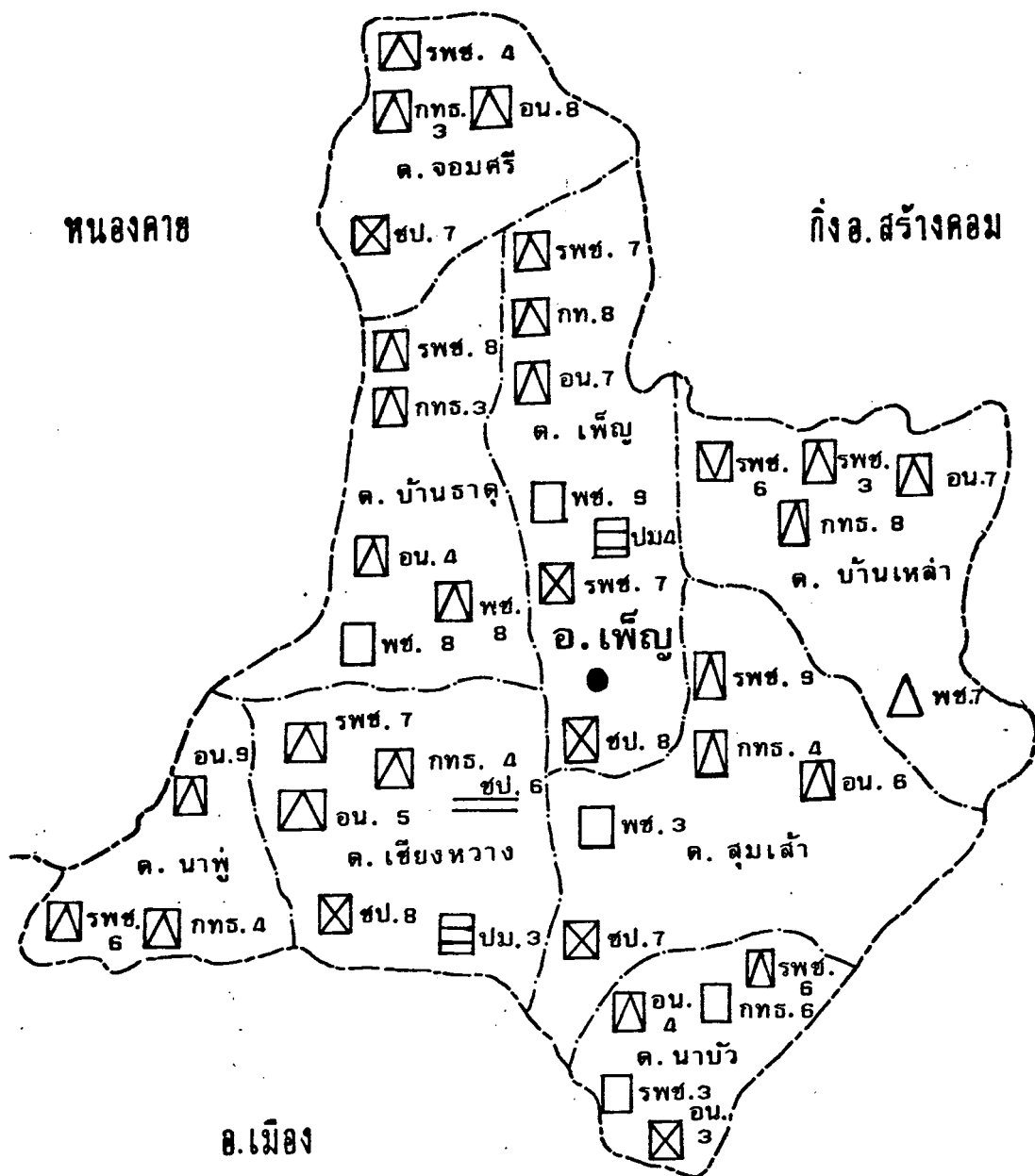
มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 27

เขตพื้นที่ของโอกาสมีฝนตก จ. อุดรธานี

	พื้นที่ของโอกาสฝนจะตก	60 วันต่อปี
	พื้นที่ของโอกาสฝนตกระหว่าง	60 - 80 วันต่อปี
	พื้นที่ของโอกาสฝนตกระหว่าง	80 - 120 วันต่อปี
	พื้นที่ของโอกาสฝนตก	120 วันต่อปี

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 28

ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้างของแหล่งน้ำขนาดเล็ก ระดับตำบล อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

- ☒ บ่อน้ำบาดาล
- ☒ อ่างเก็บน้ำ
- ประมงหมู่บ้าน
- △ ฝายน้ำล้น
- ☒ บ่อน้ำตื้น
- = คลองส่งน้ำ
- ≡ สระเก็บน้ำ

อน. กรมอนามัย

ชป. กรมชลประทาน

ปม. กรมประมง

พช. กรมการพัฒนาชุมชน

กทธ. กรมทรัพยากรธรณี

รพช. สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ทำให้ไม่มีต้นไม้อำหรับปะทะความแรงของน้ำ เมื่อถึงฤดูน้ำหลากก็จะพัดพาตะกอนลงสู่ห้วย หนอง คลอง บึง ทำให้แหล่งน้ำต่าง ๆ ต้นเขินในฤดูแล้งและเกิดน้ำท่วมในฤดูฝน

3) แหล่งน้ำบาดาล จากการสำรวจและการขุดเจาะ จะพบแหล่งน้ำในชั้นหินทรายและหินดินดาน แหล่งหินทรายจะพบทางทิศตะวันตกของจังหวัด ส่วนแหล่งหินดินดานมีอยู่โดยทั่วไปและน้ำบาดาลทั้งสองแหล่งมีคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ดี ถึงแม้จะมีความกระด้างอยู่บ้างจากการขุดเจาะพบว่า มีน้ำเค็มและน้ำกร่อยตั้งแต่ความลึกประมาณ 25 ฟุตลงไป และที่ความลึกเกินกว่า 400 ฟุต มักจะพบเกลือหิน จากการศึกษพบว่า แหล่งน้ำบาดาลที่ขุดเจาะโดยหน่วยงานต่าง ๆ จะใช้เพื่อการอุปโภคและบริโภคเท่านั้น ไม่สามารถใช้ในการเกษตรได้ เพราะต้นทุนในการผลิตสูงมากจนเกินขีดความสามารถของ เกษตรกรที่จะลงทุนได้⁷

นอกจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติของจังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการ ทำให้ต้องมีการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อแก้ปัญหาดการขาดแคลนน้ำ ถึงแม้ว่าเกือบทุกจังหวัดในภาคอีสานจะประสบกับปัญหาดการขาดแคลนน้ำ และมีความต้องการการพัฒนาแหล่งน้ำ จังหวัดอุดรธานีถือได้ว่าเป็นจังหวัดซึ่งขาดแคลนน้ำและแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เนื่องจากเกษตรกรไม่สามารถจะเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้ได้เพียงพอภายในระยะเวลาที่ต้องการ สาเหตุเนื่องมาจากป่าไม้ซึ่งจะดูดซับน้ำและรักษาหน้าดินให้ความชุ่มชื้นได้ถูกทำลายเป็นจำนวนมาก อีกสาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจากพื้นที่ดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายไม่อุ้มน้ำ ทำให้น้ำฝนไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นยังมีปัญหาฝนทิ้งช่วงโดยในระยะเวลาต้นฤดูฝน ปริมาณฝนน้อยในเดือนมิถุนายนและกรกฎาคม ต่อจากนั้นก็ทิ้งช่วงหรือตกน้อยลงมากจนไม่สามารถเพาะปลูกได้ และฝนจะเริ่มตกอีกครั้งในกลางฤดูฝนและตกหนักมากขึ้นในช่วงปลายฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงที่ความต้องการน้ำเพื่อการเกษตรมีน้อย จึงมีการดำเนินงานทางด้านการพัฒนาแหล่งน้ำในจังหวัดอุดรธานีด้วยการสร้างอ่างเก็บน้ำ ผาย คลองส่งน้ำและการชลประทานด้านอื่น ๆ อีกมาก เพื่อจัดหาแหล่งน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนในจังหวัดกว่า 40 โครงการ

การศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดอุดรธานีนี้ จะเลือกพื้นที่บางหมู่บ้านเป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษา โดยจะศึกษาถึงวิถีชีวิตในการใช้ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ดังกล่าว เช่นเดียวกับที่ศึกษาในจังหวัดเลย

⁷แผนการใช้น้ำที่ดินจังหวัดอุดรธานี, หน้า 27.

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านโนนสะอาด

หมู่บ้านโนนสะอาดมีสภาพพื้นที่เป็นที่ค่อนข้างราบเรียบเป็นส่วนใหญ่ และมีแหล่งน้ำเป็นลำห้วยที่มีลักษณะคดเคี้ยวและมีขอบของตะลิ่งต่ำ วัฒนธรรมการใช้น้ำของหมู่บ้านโนนสะอาดมีดังนี้

1. **ลำน้ำที่คดเคี้ยวของบ้านโนนสะอาด** แหล่งน้ำตามธรรมชาติของบ้านโนนสะอาด ซึ่งมีลำน้ำคดเคี้ยวตามที่ราบลุ่มลำน้ำและแหล่งน้ำอื่น ๆ มีดังนี้

1) **แหล่งน้ำในอากาศ** เป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญมาก แม้ว่าพื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่ม แต่บริเวณที่มีปริมาณน้ำใช้เพียงพอสำหรับการเกษตรไม่พบปัญหาการขาดน้ำในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง จะมีพื้นที่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มริมห้วยคู่และวังโดน น้ำฝนจึงมีความสำคัญมากทั้งด้านอุปโภคบริโภคและการเกษตร จากการสำรวจข้อมูลของปริมาณน้ำฝนของหมู่บ้านจะมีปริมาณปานกลาง

2) **แหล่งน้ำผิวดิน** แหล่งน้ำผิวดินเป็นลำห้วยที่มีความคดเคี้ยวบนบริเวณที่ราบและแบ่งแยกสาขามาก เป็นลักษณะลำห้วยที่ต่างจากจังหวัดเลย ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในที่ราบสูงและภูเขา แหล่งน้ำที่พบมีดังนี้

ก. **ห้วยวังโดน** เป็นลำห้วยเล็ก ๆ มีทางไหลของน้ำคดเคี้ยวไปมาบริเวณที่ราบลุ่มที่ใช้ทำนา

ข. **ห้วยคู่** เป็นลำห้วยที่แยกสาขาออกมาจากต้นกำเนิดเดียวกับห้วยวังโดน อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มเดียวกัน

เนื่องจากแหล่งน้ำทั้งสองอยู่ในบริเวณเดียวกัน ทำให้พื้นที่ในบริเวณอื่นของหมู่บ้านมีปัญหาเรื่องการใช้น้ำทางการเกษตร ในที่ดินบริเวณอื่น ๆ จะมีการขุดสระน้ำเล็ก ๆ เพื่อใช้สำหรับเก็บน้ำฝนไว้ใช้ในช่วงที่ขาดน้ำ สระที่ขุดจะเป็นบริเวณดินลูกรัง และน้ำจะเป็นสีแดงอิฐ

3) **แหล่งน้ำบาดาล** เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของบ้านโนนสะอาดอีกแหล่งหนึ่ง แต่น้ำบาดาลในบริเวณบ้านโนนสะอาด มีรสฝาดและกร่อย จึงเป็นแหล่งน้ำใช้เป็นส่วนน้อย และลักษณะของบ่อเป็นบ่อขุดชั่วคราว สำหรับดื่มและบ่อน้ำใช้แบบติดคันโยกและเครื่องสูบน้ำ

4) **แหล่งน้ำชลประทาน** การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการชลประทานในหมู่บ้านโนนสะอาดพบว่ามีน้อยมาก โดยจากการสำรวจพบมีการสร้างฝายน้ำล้นกันห้วยหม่ม ซึ่งเป็นลำห้วยที่นำจากห้วยคู่และวังโดนไหลไปรวมกันทางทิศเหนือ อันเป็นผลทำให้ปริมาณน้ำในห้วยคู่และวังโดน

ต. บ้านฮาด

ต. จอมศรี

หนองคาย

บ้านโนนสะอาด

อุดรฯ - อ. เพ็ญ

หนองหญ้า

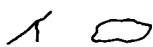
ห้วยคต
ห้วยวังโตน

เชียงใหม่

ต. เชียงหวาง

แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านโนนสะอาด

จ. อุดรธานี

แหล่งน้ำ

การตั้งถิ่นฐาน

วัด

ถนน

มาตราส่วน

1 : 20,000

แผนที่ 29

ที่มา : จากการสำรวจ

มีมาก และเป็นการกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตรของบ้านโนนสะอาด

2. น้ำฝนกับสระน้ำสีแดงเพื่อปลูกข้าว

การใช้น้ำเพื่อการเกษตรของบ้านโนนสะอาดที่สำคัญจะอาศัยน้ำฝนและน้ำจากสระที่มีการขุดเอาดินลูกรังไปใช้ โดยชาวบ้านเจ้าของที่ดินจะอนุญาตให้พ่อค้าที่ต้องการดินลูกรังมาขุดเอาไปใช้ประโยชน์โดยไม่คิดค่าดิน การใช้น้ำจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อการเกษตรตามชนิดของการเกษตรมีดังนี้

1) ทำนา บ้านโนนสะอาดเป็นหมู่บ้านที่ทำนาเป็นหลักโดยใช้พื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มทำคันนาปักน้ำปลูกข้าว โดยอาศัยน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำสำคัญ ซึ่งปริมาณน้ำฝนจะเป็นตัวกำหนดปริมาณผลผลิต นอกจากอาศัยน้ำฝนแล้ว จะพบว่าตามที่ดินที่อยู่ใกล้กับเส้นทางคมนาคม คือถนนที่รถเข้าได้สะดวก จะมีการขุดสระ ซึ่งจะเป็นการเอาดินลูกรังไปใช้ และทิ้งสภาพเป็นแอ่งน้ำรองรับน้ำฝน และจะมีการใช้เครื่องสูบน้ำไปใช้ในช่วงที่ฝนไม่ตก หรือฝนทิ้งช่วงทำให้พืชขาดน้ำ ไม่พบว่าการใช้น้ำบาดาลเพื่อการทำนา

2) ทำไร่ทำสวน มีการทำการเกษตรในการปลูกพืชไร่และพืชสวนน้อยมากและจะใช้พื้นที่ในการปลูกไม่มาก จึงเป็นการปลูกเพื่อการบริโภคและมักจะอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียวในหน้าฝน ส่วนในฤดูหลังเก็บเกี่ยวแล้วจะมีการปลูกถั่วเหลืองบริเวณที่ราบลุ่มริมห้วยคู้และวังโดน ซึ่งยังพอน้ำพอเพียงสำหรับการปลูกพืชระยะสั้น การใช้น้ำในลำห้วยจะใช้เครื่องสูบน้ำขนาดเล็กสูบน้ำขึ้นมาใช้ในช่วงที่พืชต้องการน้ำเท่านั้น

3) การประมงและเลี้ยงสัตว์ ลำห้วยที่ใช้ทำการประมงมีปริมาณน้ำไม่มากและเป็นลำห้วยขนาดเล็ก การทำการประมงจึงมีน้อย แต่จะมีการเลี้ยงปลาในสระน้ำที่พัฒนามาจากสระน้ำดินลูกรังที่ถูกขุดนำดินไปใช้โดยเจ้าของที่จะว่าจ้างให้รถขุดเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถเก็บน้ำได้มากขึ้นเพียงพอสำหรับการเลี้ยงปลา น้ำก็จะอาศัยน้ำฝน จึงเป็นการเลี้ยงได้ในระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เมื่อฝนหยุดตกในหน้าแล้งน้ำในสระดังกล่าวก็จะแห้งลงไป สำหรับสัตว์เลี้ยงอื่น ๆ พวกเป็ด ไก่ ห่าน จะปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติส่วนวัว ควาย และหมู จะอาศัยน้ำบาดาลในหน้าแล้งส่วนตอนหน้าฝนการเลี้ยงจะอาศัยแหล่งน้ำอื่น เช่น ตามห้วยวังโดน และห้วยคู้ตามสระขุดต่าง ๆ ร่วมกัน

3. ตุ่มน้ำสีแดงกับบ่อน้ำตื้นชั่วคราว

แหล่งน้ำมีความสำคัญสำหรับอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านมาก จึงมักพบว่าตามบ้านจะมีตุ่มสีแดงขนาดใหญ่สำหรับเก็บน้ำฝน ซึ่งชาวบ้านจะซื้อใช้โดยจ่ายเงินจากองค์การนาชาติเป็นการให้ยืมเงินหมุนเวียน เพื่อใช้ประโยชน์ในหมู่บ้านเป้าหมาย ทำให้ชาวบ้านมีน้ำฝนใช้ดื่มแทนบ่อน้ำบาดาล บ่อน้ำตื้นจึงลดความสำคัญลงไป นอกจากตุ่มแดงแล้วยังใช้ตุ่มน้ำขนาดเล็กเก็บรักษาน้ำใช้และน้ำดื่มด้วย จึงทำให้น้ำสำหรับดื่มมีพอเพียง การใช้น้ำสำหรับอุปโภค ใช้ น้ำบาดาลจากการเจาะตุดเครื่องสูบน้ำขนาดเล็กและแบบคณิก เพื่อนำน้ำมาใช้ประโยชน์ ซึ่งเป็นเพียงน้ำเค็มหรือน้ำกร่อยไม่จืดสนิท

แม้ว่าจะมีตุ่มน้ำขนาดใหญ่สำหรับเก็บน้ำฝนไว้ดื่มแล้ว ชาวบ้านบางคนยังได้น้ำจากบ่อน้ำตื้นด้วย เพราะเชื่อว่ามีคุณภาพเช่นเดียวกัน การใช้น้ำของบ้านนั้นสะอาด จึงเป็นหมู่บ้านที่อาศัยน้ำฝนและน้ำบาดาลในการอุปโภคและบริโภค

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำบ้านนาข้าว

บ้านนาข้าวมีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มที่ตอนบนลักษณะลูกคลื่นลอนลาด ลักษณะดินเป็นดินปนทรายไม่สามารถเก็บความชุ่มชื้นไว้บนดินได้นานและแหล่งน้ำผิวดินมีน้อย ทำให้ชาวบ้านประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำอย่างมาก วัฒนธรรมการใช้น้ำมีดังนี้

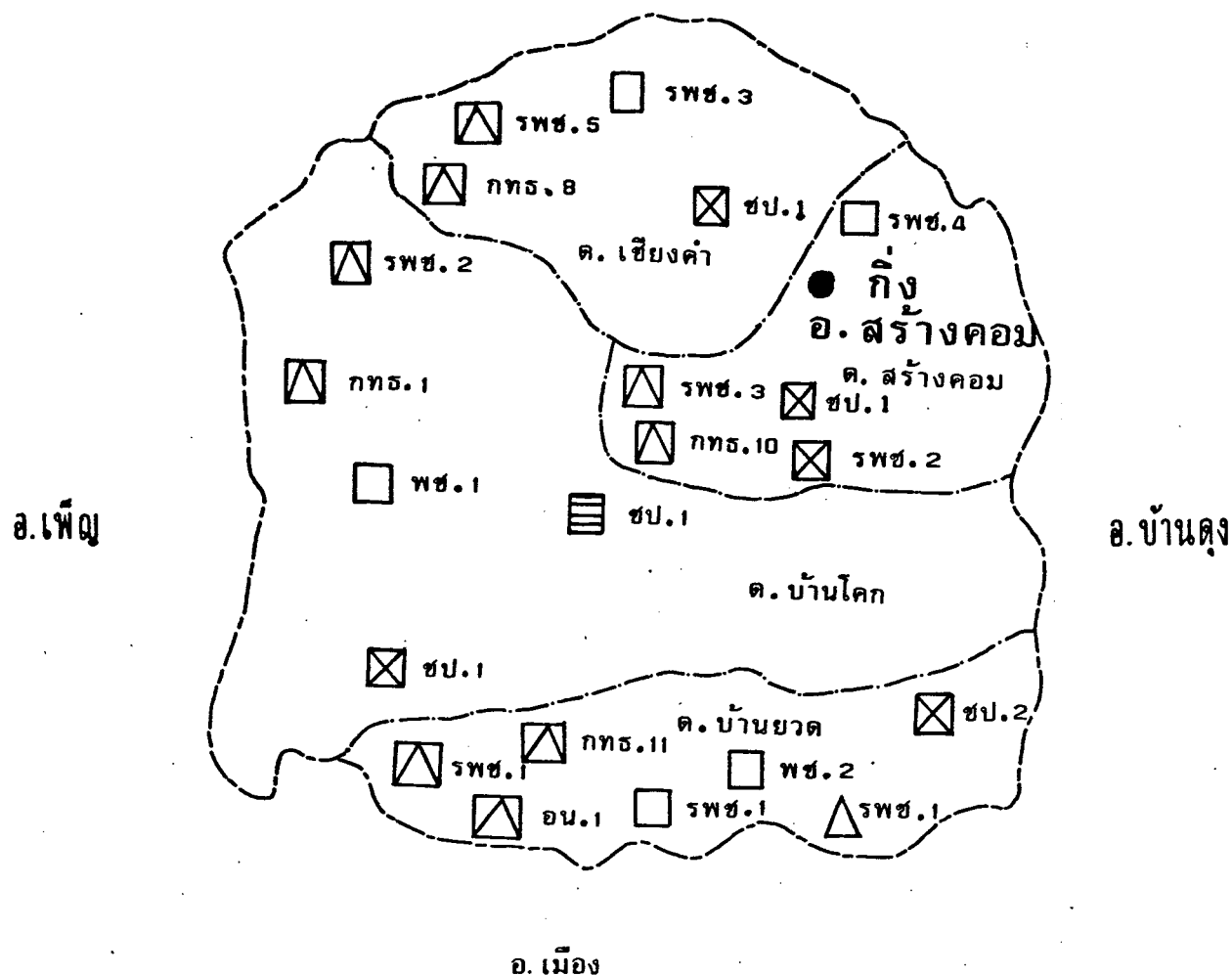
1. น้ำฝนและแหล่งน้ำที่หายไป

แหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญของบ้านนาข้าว คือ น้ำฝน ซึ่งจะเป็นแหล่งน้ำทางการเกษตรหลัก ส่วนแหล่งน้ำผิวดินจะมีอยู่น้อยและมักจะประสบกับปัญหาแหล่งน้ำตื้นเขินหรือเปลี่ยนเป็นที่ลุ่มที่ใช้ทำนาแทน ทำให้ทางเดินของน้ำหายไปคงเหลือเป็นร่องน้ำเล็ก ๆ และมีท่อน้ำเล็ก ๆ ใช้แทนทางไหลของลำน้ำห้วยขี้หมู แหล่งน้ำตามธรรมชาติของหมู่บ้านมีดังนี้

1) แหล่งน้ำในอากาศ เป็นแหล่งน้ำหลักทางการเกษตรของหมู่บ้าน ซึ่งจะทำนาเพียงครั้งเดียว และสามารถเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับพืชไร่ต่าง ๆ ด้วยปริมาณน้ำฝน

2) แหล่งน้ำผิวดิน บ้านนาข้าวมีแหล่งน้ำผิวดินเพียงลำห้วย 2 สาย และมักประสบปัญหาลำน้ำตื้นเขิน เพราะพื้นที่มีความลาดชันง่ายต่อการชะล้างดินลงสู่ลำห้วย แหล่งน้ำผิวดินที่พบมีดังนี้

หนองคาย

มาตราส่วน

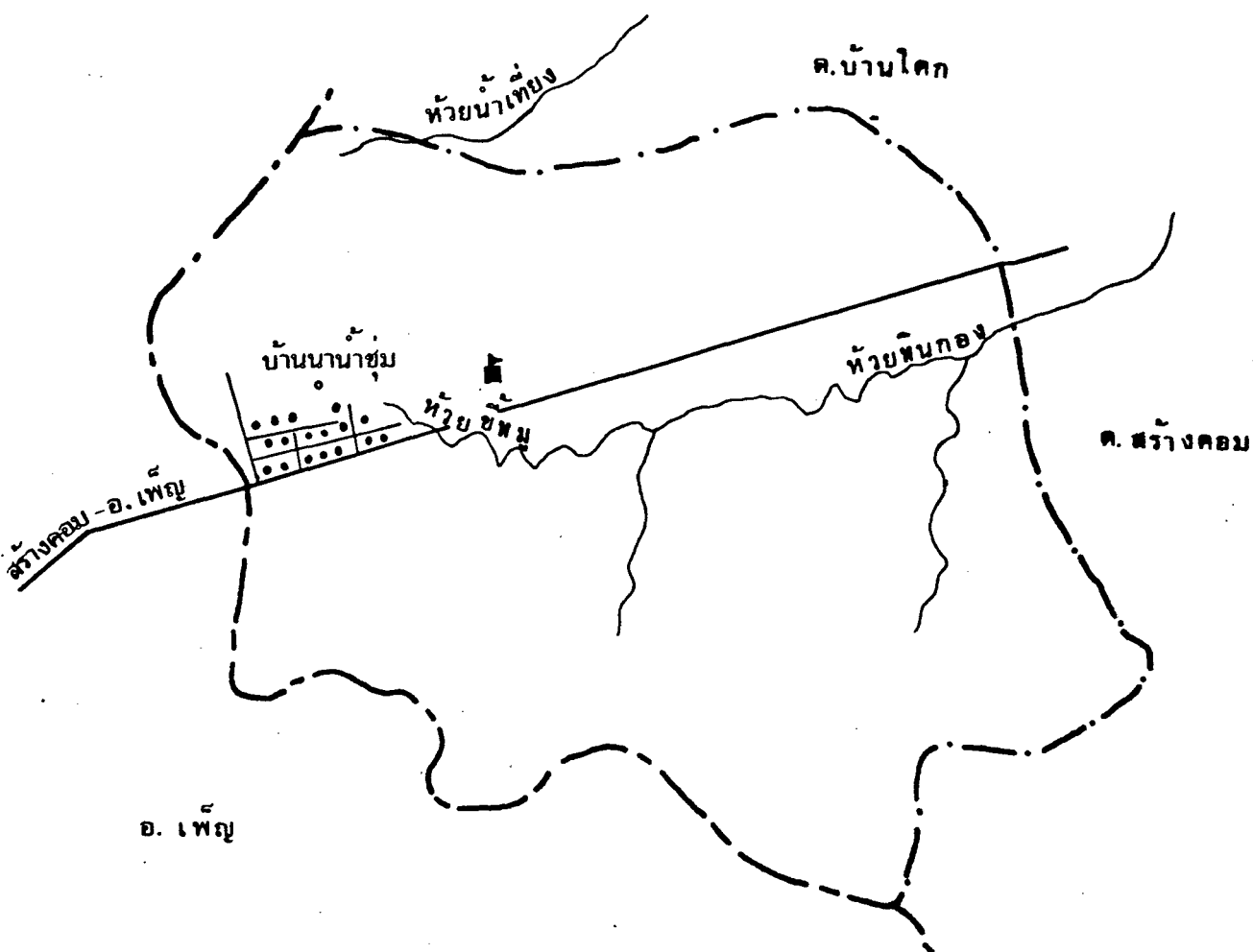
1 : 1,000

แผนที่ 30

ที่ตั้ง และหน่วยงานก่อสร้าง ของแหล่งน้ำขนาดเล็ก
ระดับตำบล กิ่งอำเภอสร้างคอม จ.อุดรธานี

△	ฝายน้ำล้น	ชป. กรมชลประทาน
▤	บ่อน้ำบาดาล	อน. กรมอนามัย
⊠	อ่างเก็บน้ำ	พช. กรมพัฒนาชุมชน
▤▤	สระเก็บน้ำ	รพช. สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
□	ประมงหมู่บ้าน	กทธ. กรมทรัพยากรธรณี

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านนาชุม

จ. อุดรธานี

- แหล่งน้ำ
- การตั้งถิ่นฐาน
- โรงเรียน
- ถนน

มาตราส่วน
1 : 85,000

แผนที่ 31

ที่มา: จากการสำรวจ

ก. ห้วยขี้หมู เป็นลำห้วยที่สำคัญที่สุดอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านและมักประสบปัญหาลำห้วยตื้นเขินมีปริมาณน้ำน้อย ทำให้ต้องมีการขุดลอกกันเกือบทุกปี และบริเวณปลายลำห้วยชาวบ้านจะอาศัยร่องน้ำที่ตื้นเขินทำนา ทำให้สภาพลำห้วยหายไ้ไป

ข. ห้วยน้ำเที่ยง เป็นลำห้วยที่ไหลมาจากหมู่บ้านอื่น และมีทางน้ำอยู่ในเขตของหมู่บ้านไม่มาก การใช้ประโยชน์จึงมีน้อย

3) น้ำบาดาล เป็นแหล่งน้ำช้และน้ำดื่มที่สำคัญ ชาวบ้านส่วนใหญ่มิมีบ่อน้ำบาดาลเป็นของตนเอง ทำให้ต้องอาศัยตักน้ำจากบ่อน้ำสาธารณะ ซึ่งสามารถใช้ได้ทั้งอุปโภคและบริโภค บ่อน้ำสาธารณะจะอยู่ห่างออกไปจากบริเวณที่ตั้งบ้านเรือน ทำให้ต้องใช้รถเข็นมาเก็บไว้ใช้ในบ้าน

4) แหล่งน้ำชลประทาน การพัฒนาแหล่งน้ำในหมู่บ้านจะมีการสร้างสระเก็บน้ำซึ่งเป็นน้ำพุตามธรรมชาติมีน้ำใช้ตลอดทั้งปี เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็ก และมีการสร้างอ่างเก็บน้ำในหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งชาวบ้านน้ำช้สามารถใช้น้ำจากแหล่งน้ำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

2. น้ำฝนกับการเกษตรปีละครั้ง การใช้น้ำเพื่อการเกษตรของหมู่บ้านจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก และสามารถใช้ทำการเกษตรได้ปีละครั้งเท่านั้น ลักษณะการใช้น้ำกับชนิดของการเกษตรมีดังนี้

1) ทำนา บริเวณที่ดินที่ใช้ทำนาจะเป็นที่ราบลุ่มที่มีความแตกต่างกัน การทำนาในพื้นที่ราบลุ่มของหมู่บ้าน จะอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ทำให้บริเวณพื้นที่ที่ใช้ในการทำนาบางพื้นที่ซึ่งอยู่ในที่ดอน จะไม่สามารถปลูกข้าวได้เพราะปริมาณน้ำฝนมีไม่มาก ไม่สามารถสร้างความชุ่มชื้นพอที่จะใช้ทำนาได้

2) ทำไร่ทำสวน บริเวณพื้นที่ใช้ปลูกพืชไร่ จะเป็นที่ดินลูกคลื่นลอนลาดทั่วไป และพบว่าการปลูกพืชไร่ที่ทนความแห้งแล้งพวกมันสำปะหลัง น้ำที่ใช้จะใช้น้ำฝนโดยกำหนดระยะเวลาในการเริ่มปลูกในช่วงที่มีน้ำฝนสร้างความชุ่มชื้นที่พืชสามารถเจริญเติบโตได้ ในที่ไร่ที่สวนของชาวบ้านบางคนจะมีการขุดเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ซึ่งต้องใช้เงินมาก

3) การประมงและการเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากแหล่งน้ำผิวดินมีน้อยจึงไม่พบว่าการทำการประมง การเลี้ยงสัตว์พวกเบ็ดไก่ จะปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติไม่ค่อยให้ความดูแล ส่วนวัวควายจะเลี้ยงโดยอาศัยน้ำบาดาลเป็นหลัก ในหน้าฝนจะอาศัยเลี้ยงตามทุ่งนา สำหรับหมู ซึ่งการเลี้ยงจะต้องใช้น้ำมาก ชาวบ้านจึงไม่นิยมเลี้ยงกันมากนัก และเลี้ยงในที่ต้งหมู่บ้านโดยกั้นคอกเลี้ยงในบริเวณบ้าน ถ้าเลี้ยงจำนวนมากก็จะย้ายคอกหมูไปใกล้แหล่งน้ำ เพื่อใช้น้ำจากสระน้ำที่

สร้างเก็บน้ำพุธรรมชาติ ทำให้พื้นที่ในบริเวณดังกล่าวไม่สามารถปลูกพืชได้เพราะผู้เลี้ยงหมูจะปล่อยหมูให้มากินต้นพืชในบริเวณนั้น

3. บ่อน้ำสารพัดประโยชน์

แหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านจะอาศัยน้ำบาดาลเป็นหลัก และไม่มีบ่อน้ำส่วนตัวโดยอาศัยบ่อน้ำสาธารณะซึ่งมีอยู่ 2 บ่อ ชาวบ้านจะต้องใช้รถเข็นไปเข็นมาใช้ทั้งอุปโภคบริโภค เพราะค่าใช้จ่ายในการขุดเจาะน้ำบาดาลสูงทำให้ไม่นิยมขุดเจาะน้ำบาดาลใช้ส่วนตัว แม้ว่าจะมีการซื้อเครื่องน้ำขนาดใหญ่ซึ่งเป็นตม่น้ำสีแดง แต่ก็เป็นการซื้อโดยอาศัยเงินจากองค์การนาชาชาติ เป็นลักษณะเงินหมุนเวียนประจำหมู่บ้าน แต่จำนวนตม่น้ำมีอยู่น้อย ส่วนใหญ่จะใช้ตม่น้ำขนาดเล็ก (ตม่น้ำกร) สำหรับเก็บน้ำดื่มและน้ำใช้

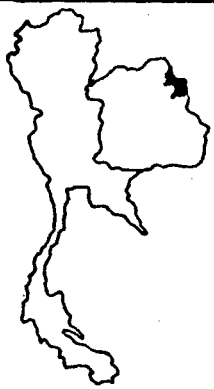
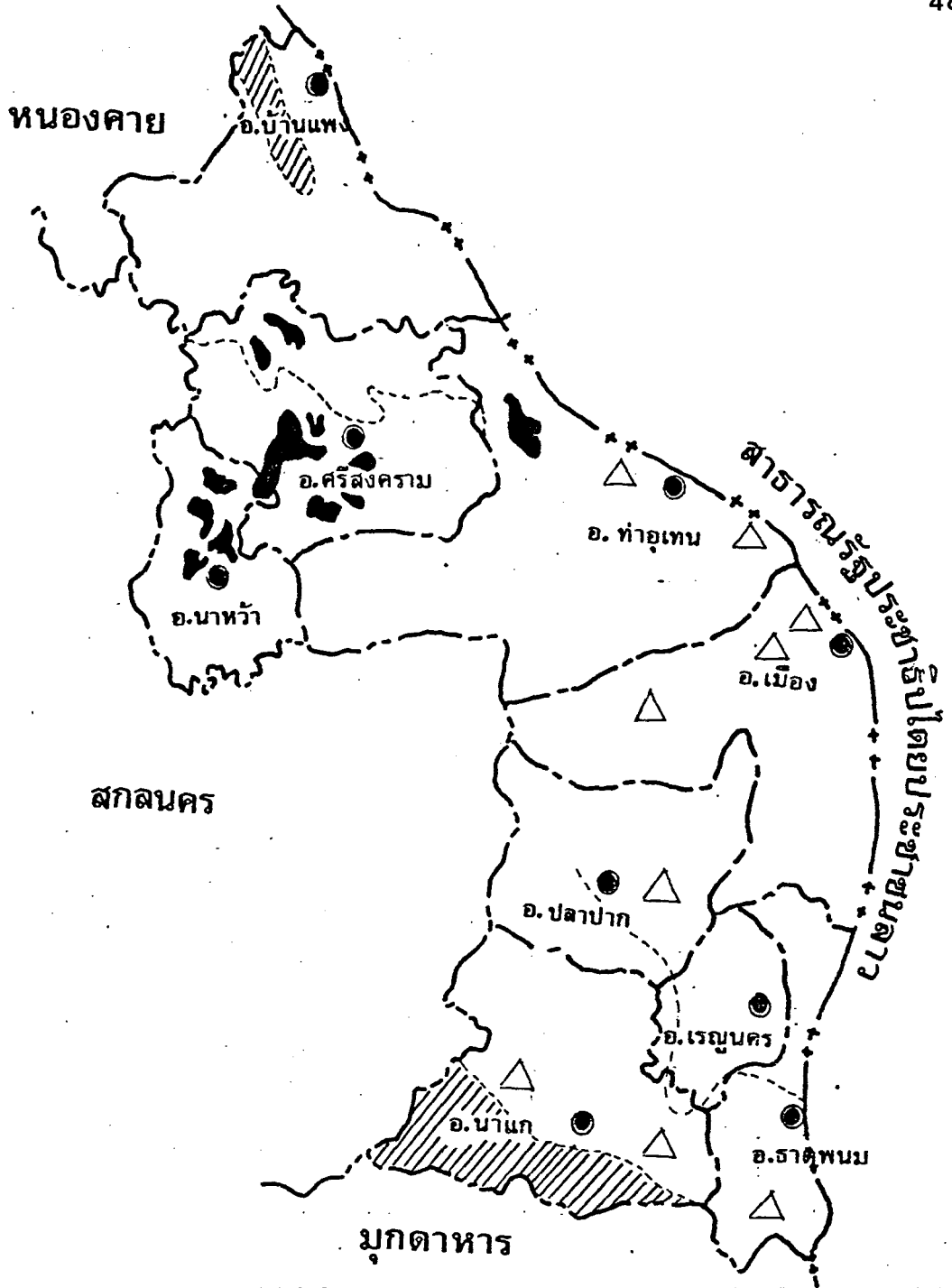
การใช้น้ำจากตม่น้ำฝนจะใช้น้ำฝนสำหรับดื่มและประกอบอาหาร และใช้สำหรับด้านอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ด้วย ทำให้มีน้ำฝนใช้ดื่มไม่เพียงพอ ต้องอาศัยน้ำจากบ่อน้ำสาธารณะไว้ใช้แทนน้ำฝน ซึ่งชาวบ้านคิดว่ามีคุณสมบัติเหมือนกัน อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงมีความต้องการตม่น้ำขนาดใหญ่อีกมาก เพราะช่วยให้มีน้ำใช้อย่างสะดวกสบายมากขึ้น

วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดนครพนม

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดนครพนมมีหลายลักษณะทั้งที่เป็นภูเขา พื้นที่ลุ่มล้นลอนต้น และที่ราบลุ่ม สภาพแหล่งน้ำของจังหวัดนครพนมมีดังนี้

1. แหล่งน้ำในอากาศ คือปริมาณน้ำฝนซึ่งเป็นสิ่งสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ในส่วนต่าง ๆ และยังเป็นแหล่งต้นกำเนิดของแม่น้ำลำธารต่าง ๆ ของจังหวัดด้วย จังหวัดนครพนมมีจำนวนวันที่ฝนตกมากกว่า 120 วันต่อปีในทุกพื้นที่ของจังหวัด จึงเป็นพื้นที่ที่มีฝนตกชุกจังหวัดหนึ่งในภาคอีสาน

2. แหล่งน้ำผิวดิน เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของจังหวัดเพราะลักษณะพื้นที่ของจังหวัดนครพนมมีความแตกต่างกัน แม้ว่าจะมีปริมาณฝนและโอกาสที่ฝนจะตกมากก็ตาม แต่ลักษณะของดินของจังหวัดเป็นดินปนทราย มีความสามารถในการเก็บรักษาความชุ่มชื้นได้น้อย ทำให้ต้องอาศัยแหล่งน้ำผิวดินและแหล่งน้ำอื่น ๆ ช่วยเสริมสร้างความชุ่มชื้น แหล่งน้ำสำคัญที่พบในจังหวัด

มาตราส่วน

กม.

5 0 5 10 15

แผนที่ 32

ลักษณะภูมิประเทศ และแหล่งน้ำ จ. นครพนม

ภูเขา

แหล่งน้ำ

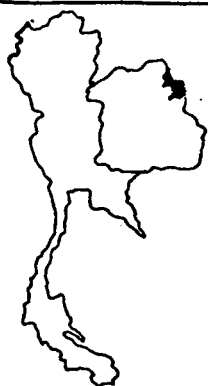
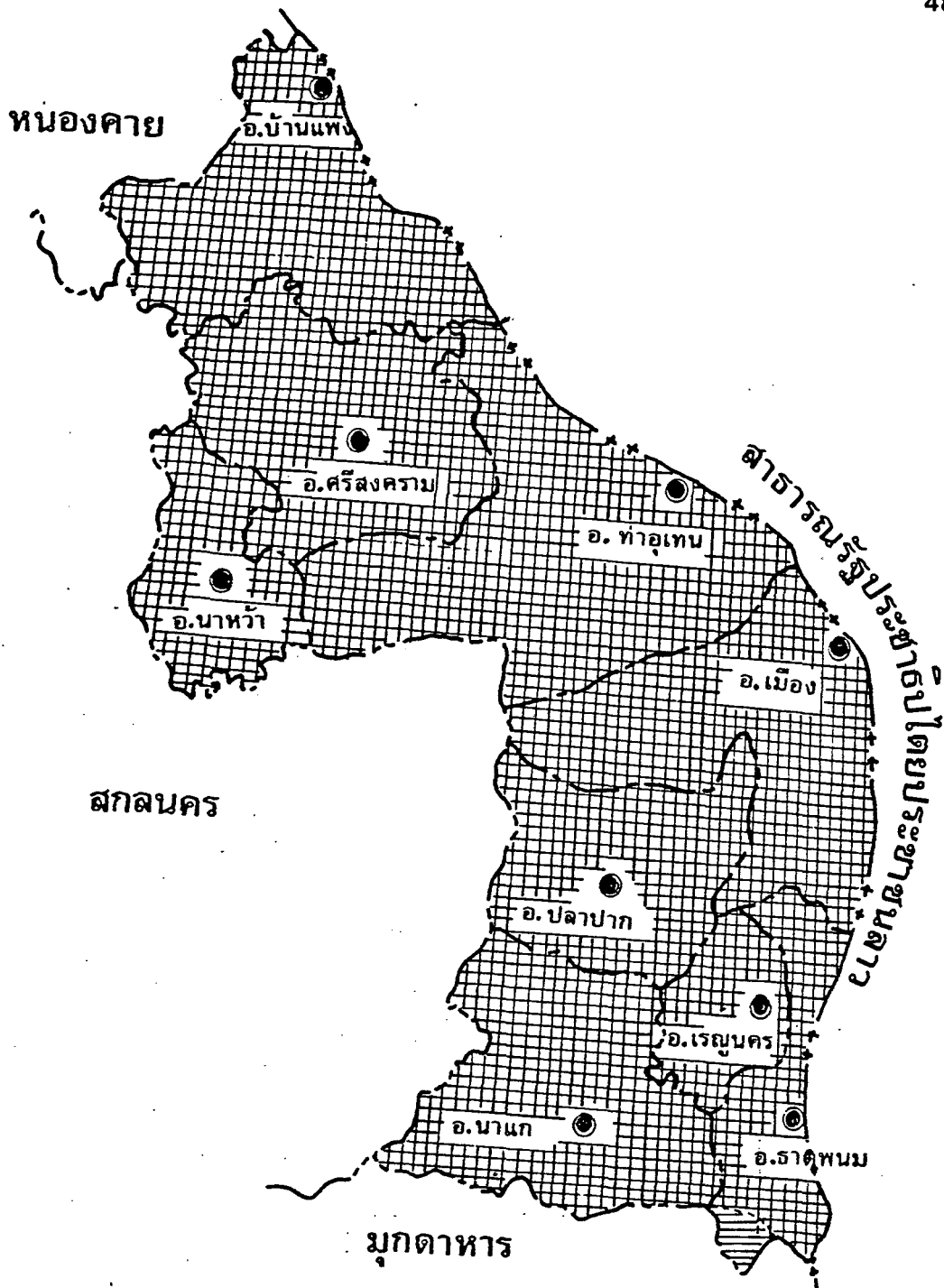

อ่างเก็บน้ำ

แม่น้ำ

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

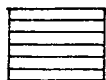
มาตราส่วน

กม.

5 0 5 10 15

แผนที่ 33

เขตพื้นที่ของโอกาสมีฝน จ.นครพนม

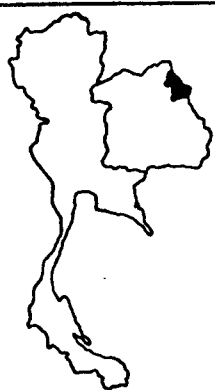
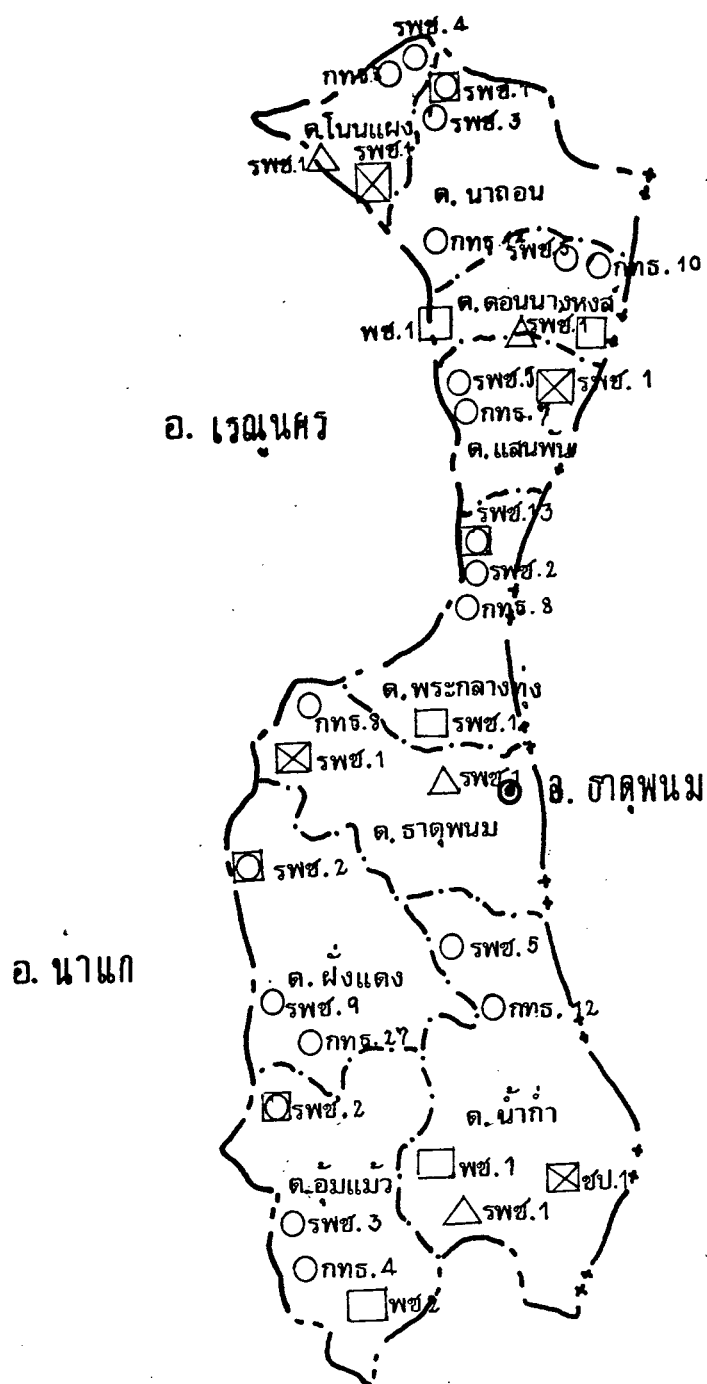

พื้นที่ของโอกาสฝนจะตกระหว่าง 80 - 120 วันต่อปี

พื้นที่ของโอกาสฝนจะตก ≥ 120 วันต่อปี

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๕.๒ ทดงและหน่งงานก่อสร้างของแหล่งนาขนาดเล็กระดับต่ำบล

๑. ชาติพนม จ. นครพนม

☐	บ่อน้ำบาดาล	กทธ.	กรมทรัพยากรธรณี
☐	ฝายน้ำล้น	ชป.	กรมชลประทาน
☐	ประมงหมู่บ้าน	พช.	กรมพัฒนาชุมชน
☒	บ่อน้ำดื่ม	รพช.	สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

นครพนมมี แม่น้ำโขง แม่น้ำสงคราม แม่น้ำบัง และลำห้วยต่าง ๆ ไหลผ่านบริเวณตอนกลางของ จังหวัด

3. แหล่งน้ำใต้ดิน น้ำบาดาลของจังหวัดนครพนมมีมาก และสามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตรได้ จึงมีโครงการสร้างแหล่งน้ำบาดาลเพื่อการเกษตรในจังหวัดนครพนมมากถึง 829 โครงการ⁸ และยังพบว่าแหล่งน้ำบาดาลในจังหวัดนครพนมอาจพบสภาพน้ำเค็มหรือน้ำกร่อยใน ปริมาณที่สูง

จากข้อมูลแหล่งน้ำของจังหวัดนครพนมอย่างกว้าง ๆ ทำให้ทราบเป็นข้อมูลเบื้องต้นว่า วัฒนธรรมการใช้น้ำของจังหวัดนครพนมอาจมีลักษณะหลากหลายไปตามสภาพของแหล่งน้ำธรรมชาติ ดั้งเดิมศึกษาในบ้านแก่งโพธิ์และบ้านโพนตูม

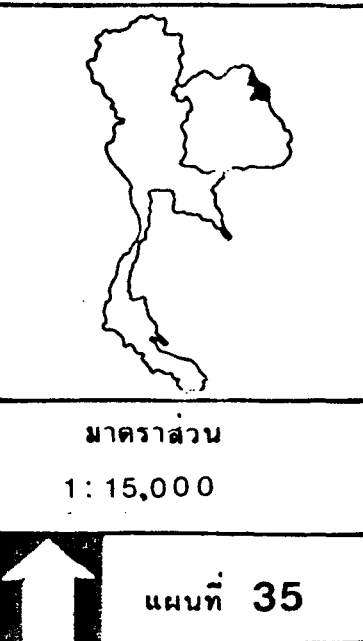
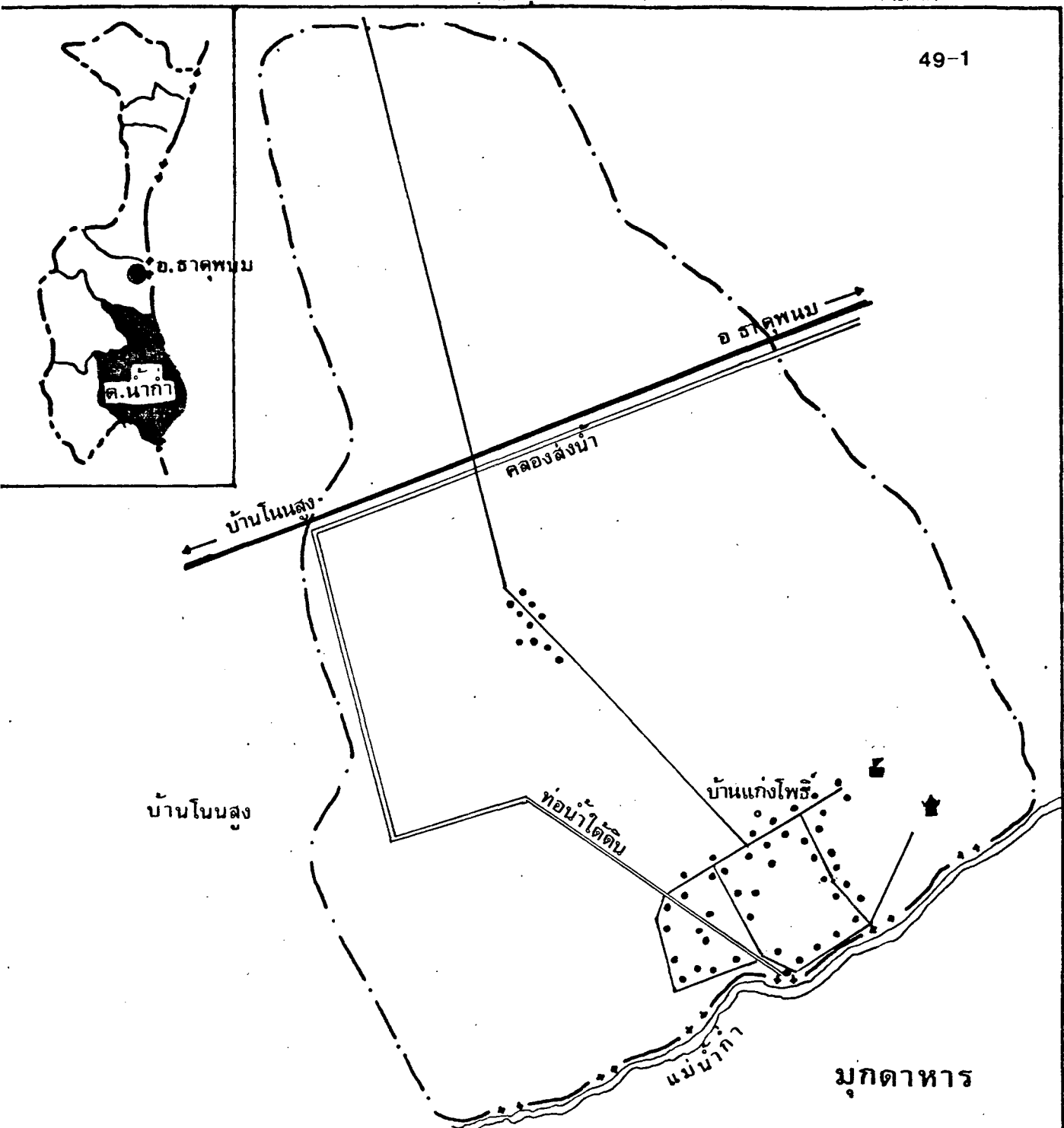
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านแก่งโพธิ์

หมู่บ้านแก่งโพธิ์มีสภาพทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง และยังมีลำน้ำก่ำซึ่งมีน้ำตลอดปี ไหลผ่าน ช่วยสร้างความชุ่มชื้นให้กับบ้านแก่งโพธิ์ และยังเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของหมู่บ้าน อีกด้วย นอกจากนั้นยังมีแหล่งน้ำอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในการใช้น้ำของชาวบ้านแก่งโพธิ์ อีกดังนี้

1. น้ำก่ำแหล่งน้ำตลอดปี แหล่งน้ำตามธรรมชาติของหมู่บ้านแก่งโพธิ์ จะมีลำน้ำก่ำ เป็นสายหล่อเลี้ยงที่สำคัญและนอกจากนั้นยังมีแหล่งอื่น ๆ อีกดังนี้

1) แหล่งน้ำในอากาศ ปริมาณน้ำฝนของบ้านแก่งโพธิ์จะมีปริมาณมาก และพอ เพียงต่อการใช้ในการเกษตรของหมู่บ้าน เพราะฝนตกสม่ำเสมอ และมีพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่ม ดิน เป็นดินเหนียวมีความสามารถในการเก็บรักษาความชุ่มชื้นได้มากในหน้าฝน เราจะพบว่าที่ตั้งของ หมู่บ้านแก่งโพธิ์จะมีน้ำขังอยู่เสมอ แม้ว่าจะมีช่วงฝนทิ้งช่วงเช่นเดียวกับพื้นที่อื่น แต่ไม่ทำให้เกิด ภาวะขาดน้ำของพืช

⁸กระทรวง เกษตรและสหกรณ์, แนวทางการพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดนครพนม (กรุงเทพฯ, กระทรวง เกษตรและสหกรณ์, 2529), หน้า 9.

แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านแก่งโพธิ์

จ. นครพนม

	แหล่งน้ำ
	การตั้งถิ่นฐาน
	โรงเรียน
	วัด
	ถนน

ที่มา : จากการสำรวจ

2) แหล่งน้ำผิวดิน ที่สำคัญได้แก่ลำน้ำเก่าซึ่งถือว่าเป็นสายธารหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านแก่งโพธิ์ และเป็นแหล่งน้ำที่ช่วยสร้างความชุ่มชื้นให้กับกับการทำการเกษตรในหน้าแล้ง ด้วยความกว้างของลำน้ำเก่ากว้างประมาณ 30 เมตร ระดับน้ำปกติอยู่ต่ำลงไป ทำให้เกิดตะลิ่งสูงประมาณ 3-5 เมตร แต่ในหน้าฝนน้ำจะหลากมาเกือบเต็มตะลิ่ง และบางปีอาจทำให้เกิดภาวะน้ำท่วมขึ้นมา แต่ไม่มีความรุนแรง ระดับน้ำจะอยู่สูงประมาณ 1-2 วัน ก็จะลดลงเป็นปกติ และนาน ๆ จะเกิดสภาพน้ำล้นตะลิ่งสักครั้ง

3) แหล่งน้ำบาดาล ชาวบ้านแก่งโพธิ์จะมีแหล่งน้ำบาดาลสำหรับใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค ลักษณะของบ่อน้ำบาดาลจะเป็นบ่อเจาะติดเครื่องสูบน้ำขนาดเล็กและติดเครื่องสูบบแบบคันโยก และพบว่าบางพื้นที่มีการขุดเจาะน้ำบาดาลเพื่อใช้ในการเกษตรกรรมด้วย เพราะการขุดเจาะง่ายและมีค่าใช้จ่ายต่ำสามารถเจาะเองได้ด้วยกำลังคน ไม่ต้องใช้เครื่องจักรเจาะ

การเจาะน้ำบาดาลของชาวบ้านต้องใช้ความชำนาญ โดยจะเดินตรวจที่ดินของตนในเวลากลางคืน ถ้าพบบริเวณใดมีโอของความอบอุ่นขึ้นมา แสดงว่าสามารถขุดเจาะน้ำน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ได้ในระดับไม่ลึกมากประมาณไม่เกิน 10 เมตร การใช้น้ำบาดาลก็จะเป็นแหล่งน้ำหลักของหมู่บ้านแก่งโพธิ์ในด้านการอุปโภคและบริโภค

4) การพัฒนาแหล่งน้ำ เนื่องจากบ้านแก่งโพธิ์อยู่ติดกับแหล่งน้ำทำให้มีการพัฒนานำน้ำจากลำน้ำเก่ามาใช้เพื่อการเกษตรในหน้าแล้ง โดยจัดตั้งเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำจากโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า จากลำน้ำเก่าขึ้นมาใช้โดยจะส่งน้ำผ่านไปยังคลองขนาดเล็กที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นทางส่งน้ำสู่พื้นที่ในการเกษตรกรรม

2. น้ำฝนและการสูบน้ำใช้ด้วยไฟฟ้า

การใช้น้ำทางการเกษตรของชาวบ้านแก่งโพธิ์ตามชนิดของการเกษตรมีดังนี้

1) ทำนา บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงหรือพื้นที่ที่ต่ำสำหรับทำนาของชาวบ้าน จะพบว่าจะมีน้ำฝนขังอยู่ตลอดเวลา การทำนาจึงสามารถอาศัยน้ำฝนได้ เพราะปริมาณน้ำฝนของบ้านแก่งโพธิ์ค่อนข้างจะสม่ำเสมอและเพียงพอ การใช้น้ำฝนสำหรับทำนาของบ้านแก่งโพธิ์มีลักษณะเหมือนกับหมู่บ้านในจังหวัดอุดรธานีและ เลย แต่เนื่องจากสภาพพื้นที่ของบ้านแก่งโพธิ์เป็นที่ราบต่ำใช้ทำนาเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้ไม่มีปัญหาการใช้น้ำในการเกษตร แม้แต่ในบริเวณที่เป็นเนินที่ไม่สามารถเก็บน้ำฝนไว้ใช้ประโยชน์ได้ จึงทำให้ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมา สามารถใช้ในการทำนาที่มีการสร้างคันนาสำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ปลูกข้าวในนาได้อย่างเพียงพอ

2) การทำไร้ทำสวน การปลูกพืชสวนในพื้นที่ข้างแก่งโพธิ์มีปัญหา น้ำท่วมขัง เพราะพื้นที่ที่มีลักษณะ เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง มีบริเวณพื้นที่ที่พ้นจากที่น้ำท่วมถึงน้อย จึงทำให้การปลูกพืชสวนไม่เป็นที่นิยม จะพบก็แต่บริเวณที่ดอนที่ตั้งหมู่บ้านและตามคันนาเป็นพืชจำพวกมะม่วงและฝรั่ง ซึ่งอาศัยน้ำฝนและความชุ่มชื้นจากดิน ส่วนการปลูกพืชไร่ มะเขือเทศ ยาสูบ ข้าวโพด โดยอาศัยน้ำจากลำน้ำเก่า ซึ่งมีโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าของหมู่บ้าน และมีการเจาะบ่อน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ในบริเวณที่คลองส่งน้ำเข้าไปไม่ถึง ซึ่งกระทำกันไม่มากประมาณ 3-4 ครั้งเรือนเท่านั้น จากการศึกษาพบว่า น้ำมีคุณสมบัติต่ำ และน้ำบาดาลของบ้านแก่งโพธิ์มีปริมาณของเกลือคลอไรด์ปนอยู่มาก ทำให้มีผลกระทบต่อ การปลูกยาสูบ คือทำให้คุณภาพของยาสูบมีความชื้นสูงใบแห้งยาก และไม่ติดไฟเท่าที่ควร ทำให้การปลูกยาสูบหลังฤดูเก็บเกี่ยวต้อง เลิกกิจการไปและหาพืชชนิดอื่นมาปลูกแทน

3) การประมงและการเลี้ยงสัตว์ บ้านแก่งโพธิ์ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ติดอยู่กับลำน้ำเก่าสามารถทำการประมงจับปลาที่ยังมีปริมาณปลาสมบูรณ์อยู่ และการจับปลานานาชาติที่ชาวบ้านนิยมจับมาเพื่อการบริโภคเท่านั้น เมื่อปลาที่จับได้มีปริมาณมาก จะนำมาขายในหมู่บ้าน และยังพบการทำฟาร์มเลี้ยงปลา ซึ่งดัดแปลงพื้นที่นาข้าวทำเป็นบ่อเลี้ยงปลา น้ำที่ใช้ในการเลี้ยงจะใช้น้ำจากลำน้ำเก่าตามโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า มีครอบครัวที่ทำอยู่เพียงครอบครัวเดียว และทำรายได้ให้มากพอสมควร สัตว์เลี้ยงประเภทอื่น พวกเป็ด ไก่ จะปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติ มีบางช่วงที่มีการเพาะเลี้ยงไก่กันมาก เพื่อนำไปทำไก่งวงขายในงานพระธาตุพนม โดยจะเลี้ยงเป็นคอกเล็ก ๆ และใช้น้ำบาดาลในการเลี้ยง สัตว์ใช้แรงงานพวก วัว ควาย นั้นมีการเลี้ยงควายกันมากและใช้น้ำบาดาลเลี้ยงด้วย เช่นเดียวกันกับการเลี้ยงหมู

3. น้ำบ่อน้ำมัย

แหล่งน้ำสำหรับใช้ในการอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านจะใช้น้ำบาดาลเป็นหลัก ลักษณะบ่อจะเป็นบ่อเจาะตื้นเครื่องสูบน้ำและติดตั้งโยก สืบขึ้นมาเก็บไว้ในตุ่มขนาดเล็กที่เรียกว่าตุ่มมังกรเท่านั้น ไม่พบตุ่มขนาดใหญ่ ดังนั้นน้ำฝนจึงมีข้ออุปโภคและบริโภคเฉพาะในหน้าฝนเท่านั้น น้ำกิน และใช้ส่วนใหญ่มากจากแหล่งน้ำบาดาล สำหรับครอบครัวที่ไม่มีบ่อน้ำก็จะอาศัยบ่อจากบ้านใกล้เคียง และมีการซื้อขายกันเป็นตุ่มมังกรขนาดเล็กตุ่มละ 1 บาท โดยจะนำตุ่มมาใส่รถเข็นไปนำน้ำมาซื้อ

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำบ้านโพนตูม

บ้านโพนตูมมีสภาพภูมิประเทศคล้ายกับบ้านนาบ่งของจังหวัดเลย ซึ่งเป็นที่ราบสูง และภูเขา มีสภาพขาดแหล่งน้ำผิวดินอื่น ๆ ทำให้การทำการเกษตรต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก แม้ว่าหมู่บ้านนี้จะขาดแคลนน้ำ หมู่บ้านนี้ก็ยังคงเป็นต้นกำเนิดแห่งลำห้วยหลายสาย สำหรับหมู่บ้านอื่นด้วยสภาพการเป็นต้นกำเนิดแหล่งน้ำ แต่ขาดแคลนน้ำทำให้อิทธิพลเกี่ยวกับการใช้น้ำของชาวบ้านแตกต่างกัน ดังนี้

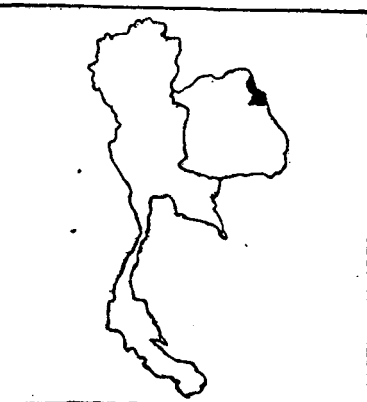
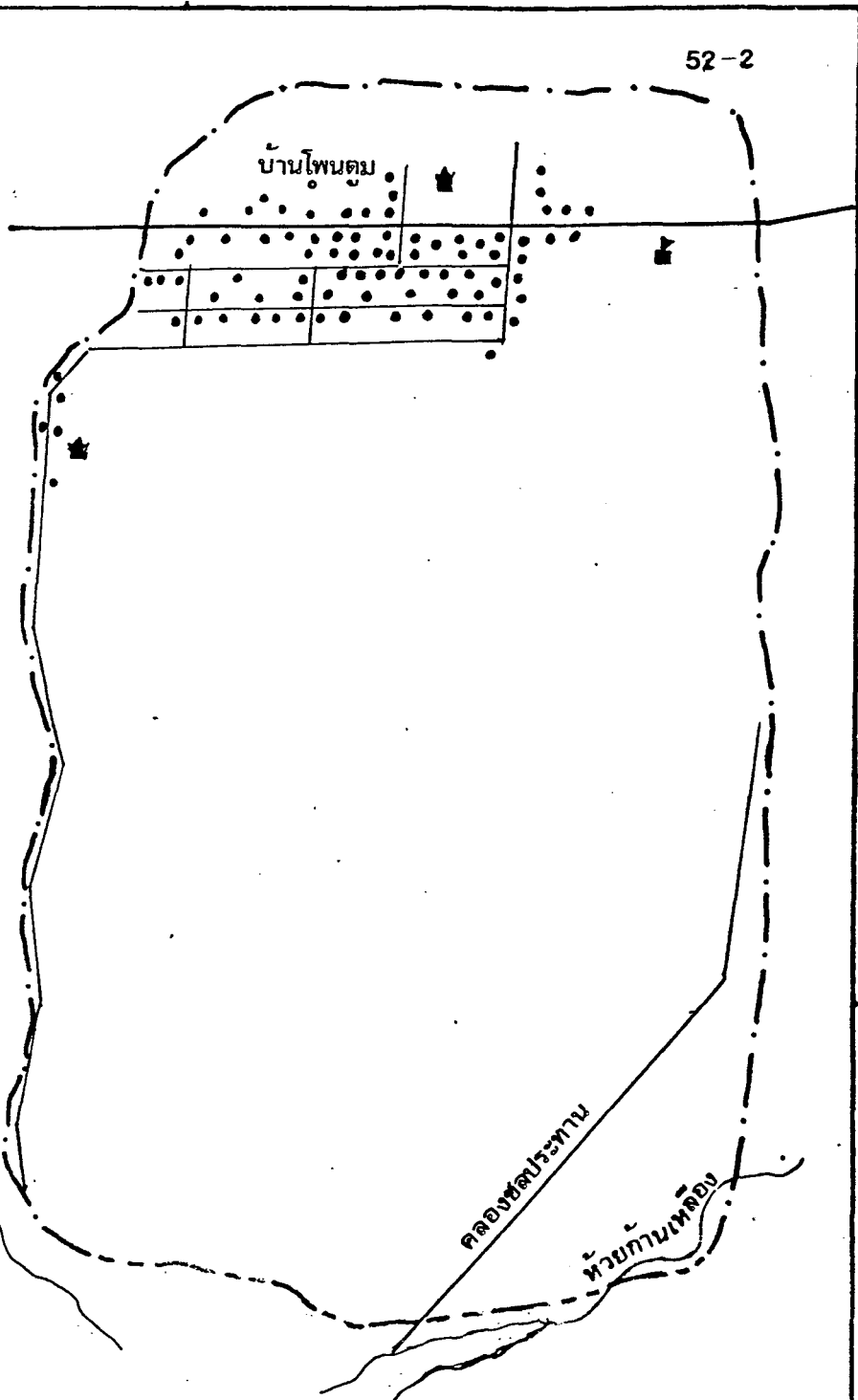
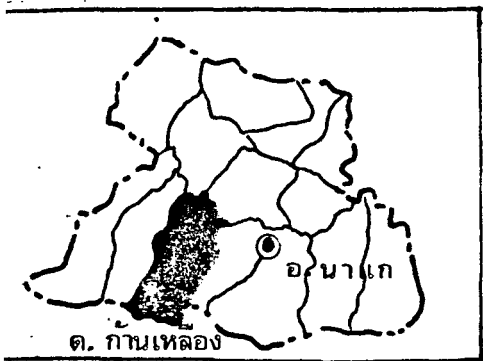
1. หมู่บ้านต้นน้ำ สภาพเ้าตามธรรมชาติของหมู่บ้านมีหลายแบบ ทำให้ชาวบ้านพยายามดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับแหล่งน้ำธรรมชาติ ดังนี้

1) แหล่งน้ำในอากาศ จากข้อมูลปริมาณน้ำฝนของจังหวัดนครพนมที่มีปริมาณน้ำฝนมากกว่า 120 วันต่อปี แต่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดนครพนมจะมีการกระจายของฝนต่างกัน และมีช่วงฝนทั้งช่วงมากน้อยต่างกัน บ้านโพนตูมเป็นหมู่บ้านที่มีแนวเทือกเขาชันฝนตกน้อยลงไปบ้าง ทำให้การเกษตรที่อาศัยน้ำฝนพบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตร และการที่มีสภาพดินเป็นดินปนทราย มีความสามารถในการเก็บความชุ่มชื้นไว้ได้น้อย ทำให้พืชที่ปลูกประสบกับภาวะการขาดน้ำ การปลูกข้าวจึงต้องรอให้ฝนตกและมีปริมาณน้ำฝนมากพอสำหรับใช้ดำนา ก่อนเริ่มทำการปลูก

2) แหล่งน้ำผิวดิน บ้านโพนตูมจัดได้ว่าเป็นพื้นที่ต้นกำเนิดลำห้วยของหมู่บ้านใกล้เคียง ไม่พบว่ามีลำห้วยใดไหลผ่านพื้นที่ของหมู่บ้าน ลำห้วยที่มีการไหลของน้ำผ่านพื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านคือห้วยก้านเหลือง แหล่งน้ำผิวดินจึงมีอิทธิพลกับการใช้น้ำของชาวบ้านโพนตูมน้อยมาก

3) แหล่งน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำบาดาลจัดเป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญมาก เพราะสามารถใช้น้ำบาดาลสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านมากมาย เช่น ใช้น้ำดื่ม ใช้น้ำประกอบอาหาร และยังใช้เพื่อการเกษตรด้วย

4) การพัฒนาแหล่งน้ำ โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่ชาวบ้านโพนตูมจะได้ใช้ประโยชน์มีน้อยมาก ที่พบก็มีฝายน้ำล้นที่ลำห้วยบนเขา ปัจจุบันเลิกใช้แล้วเพราะชำรุดเสียหายไป ชาวบ้านจึงต้องขอความช่วยเหลือในเรื่องแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรจากองค์กรต่าง ๆ ของรัฐ แต่ยังคงอยู่ในขั้นตอนการพิจารณาโครงการ โครงการดังกล่าวจะเป็นการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่รองรับปริมาณน้ำจากลำห้วยต่าง ๆ จากเทือกเขาภูพาน สำหรับสระเก็บน้ำขนาดเล็กที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์อยู่ มักจะมีน้ำในสระน้อย ไม่เพียงพอต่อการใช้สอย

มาตราส่วน
1 : 20,000

แผนที่ 37

แหล่งน้ำ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านโพนตูม

จ. นครพนม

- แหล่งน้ำ
- การตั้งถิ่นฐาน
- โรงเรียน
- วัด
- ถนน

ที่มา: จากการสำรวจ

2. **น้ำฝนกับการตักน้ำรดพืชไร่ที่บ้านโพนตูม** การใช้แหล่งน้ำเพื่อเกษตรของชาวบ้าน แบ่งตามลักษณะการใช้ดังนี้

1) **ทำนา** ชาวบ้านใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ปลูกข้าว และที่บริเวณดังกล่าวจะต้องมีน้ำพอสำหรับการเพาะปลูกซึ่งอาศัยน้ำฝน จึงทำให้พื้นที่ปลูกข้าวสามารถทำได้ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำสามารถท่วมขังได้ และบริเวณที่ราบที่มีแหล่งน้ำอื่น ๆ เช่น คลองส่งน้ำบนเขา และที่ราบบริเวณใกล้กับแหล่งน้ำพุ แต่หลังปลูกข้าวจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ถ้าฝนแล้งก็จะไม่สามารถทำการเกษตรได้เลย

2) **ทำไร่ทำสวน** พื้นที่ทำไร่ทำสวนเป็นตอนใกล้กับแหล่งน้ำ เช่น บ่อน้ำ พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นยาสูบ และมันสำปะหลัง โดยอาศัยลำห้วยกั้นเหลืองและสระน้ำใกล้บริเวณวัดที่ขุดขึ้น และตามที่ราบลุ่มทั่วไป โดยจะเริ่มปลูกตอนปลายฤดูฝน และใช้น้ำบาดาลหรือน้ำในสระเพื่อให้ความชุ่มชื้นกับพืชที่ปลูก

3) **การเลี้ยงสัตว์** แหล่งน้ำที่ใช้เลี้ยงสัตว์จะอาศัยน้ำบาดาล และแหล่งน้ำบนเขาเป็นบางครั้ง

3. **บ่อน้ำกินน้ำใช้ของโพนตูม** แหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคหลักคือ แหล่งน้ำบาดาล แม้จะพบว่าการซื้อตม่น้ำขนาดใหญ่สำหรับรองรับน้ำฝนแล้ว แต่ก็ยังมีปริมาณของตม่น้อยมาก และการใช้น้ำฝนจะใช้ทั้งอุปโภคและบริโภค ชาวบ้านคิดว่าน้ำบาดาลและน้ำฝนมีคุณสมบัติใช้แทนกันได้ แม้ในหน้าฝนชาวบ้านก็ต้องอาศัยการตักน้ำจากบ่อน้ำบาดาล ซึ่งเป็นบ่อน้ำสาธารณะสำหรับใช้ดื่ม การเก็บน้ำจะเก็บใส่ตม่นเล็ก ๆ ไว้ และจะพบว่า ในบริเวณบ้านมักพบบ่อน้ำขุด และบ่อเจาะติดเครื่องสูบน้ำและคันโยก แต่นิยมแบบคันโยกมากกว่าเพราะราคาถูกกว่า ดังนั้นจะพบว่าทุกกิจกรรมจะมีน้ำบาดาลเข้ามาเกี่ยวข้อง

วัฒนธรรมการใช้น้ำของภาคอีสานเหนือ

จากการศึกษาการใช้น้ำของหมู่บ้านในจังหวัดของภาคอีสานเหนือ พบว่า มีปัญหาเรื่อง การใช้น้ำกันมาก เนื่องมาจากปริมาณน้ำฝนน้อยและดินไม่สามารถเก็บความชุ่มชื้นไว้ได้นาน แหล่งน้ำผิวดินต่าง ๆ มักจะแห้งไป ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ หรือมักประสบปัญหาเรื่องแหล่งน้ำมักมีตมตื้นสูง ทำให้การนำน้ำมาใช้เพื่อการเกษตรทำได้ยาก สำหรับน้ำอุปโภคและบริโภคนั้นยังคง

อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำบาดาล ซึ่งมักพบในลักษณะบ่อน้ำสาธารณะ ทั้งนี้เพราะ เป็นแหล่งน้ำที่มีน้ำตลอดปี จึงมักมีการสร้างบ่อหรือขุดเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ในบ้านเรือน เพื่อจะได้มีน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าจะมีโครงการต่าง ๆ ให้ความช่วยเหลือทางด้านภาษีสำหรับเก็บน้ำฝนไว้ใช้ประโยชน์ แต่พบว่าชาวบ้านยังคงมีคุ่มน้ำขนาดใหญ่ไม่เพียงพอ เนื่องจากความยากจน การไม่เห็นคุณค่าประโยชน์ของคุ่มน้ำขนาดใหญ่ และมีแหล่งน้ำอื่นอยู่แล้ว เช่น บ่อน้ำบาดาล ในปัจจุบันน้ำบาดาล ยังคงเป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญสำหรับการอุปโภคบริโภคของชาวอีสานเหนืออยู่เช่นในอดีต จะต่างจากภาคอีสานโดยทั่วไปที่น้ำฝนจะมีความสำคัญกับการบริโภคมก เพราะแหล่งน้ำบาดาลมักพบปัญหาน้ำเค็มและน้ำกร่อย ไม่สามารถนำมาใช้บริโภคได้ทุกแหล่งน้ำ

บทที่ 4

วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้

	หน้า
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ในภาคอีสาน	57
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของจังหวัดเลย	58
1. สภาพป่าไม้ของจังหวัดเลย	58
2. อิทธิพลของป่าไม้ของจังหวัดเลย	59
3. โครงการปลูกป่าของจังหวัดเลย	59
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของบ้านนาโง่ง	60
1. หมู่บ้านกับอาณาเขตที่จำกัดโดยพื้นที่ป่า	60
2. อิทธิพลและผลกระทบของพื้นที่ป่านอกหมู่บ้าน	61
3. โครงการปลูกป่าของบ้านนาโง่ง	61
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของบ้านวังทอง	61
1. การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าสงวนบ้านวังทอง	61
2. อิทธิพลของป่าที่เหลืออยู่กับการทำลาย	61
3. โครงการปลูกป่าบ้านวังทอง	62
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานี	62
1. สภาพป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานี	62
2. อิทธิพลของป่าไม้จังหวัดอุดรธานี	63
3. โครงการปลูกป่าของจังหวัดอุดรธานี	63

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของบ้านโนนสะอาด	64
1. เขตป่าสงวนกับการใช้ประโยชน์	64
2. ป่าไม้กับอิทธิพลที่เหลืออยู่	64
3. การปลูกต้นไม้ตามฤดูกาลในพื้นที่นา	64
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้บ้านน่าน้ำขุ่น	65
1. พื้นที่ปลูกป่าไม้แดงและ เขตป่าสงวน	65
2. การเผาถ่าน	65
3. การปลูกป่าและการอนุรักษ์พื้นที่ป่า	65
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของจังหวัดนครพนม	66
1. สภาพป่าไม้ของจังหวัดนครพนม	66
2. อิทธิพลของป่าไม้จังหวัดนครพนม	66
3. โครงการปลูกป่าจังหวัดนครพนม	66
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้บ้านแก่งโพธิ์	67
1. บ้านทางการเกษตรที่ไม่มีพื้นที่ป่า	67
2. การค้าถ่านซึ่งอาศัยป่านอกเขตหมู่บ้าน	67
3. โครงการปลูกป่าต้นฤดูกาลปัส	67
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้บ้านโพนตูม	68
1. ป่าไม้หมู่บ้านและ เขตป่าสงวนเทือกเขาภูพาน	68
2. ป่าไม้แหล่งทำกินและ เลี้ยงสัตว์	68
3. เขตป่าสงวนและพื้นที่ป่าธรรมชาติ	69
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของภาคอีสานเหนือ	69

วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้

ชีวิตมนุษย์มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรป่าไม้มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ทั้งเป็นแหล่งอาหาร สิ่งของ เครื่องใช้โดยตรง และเป็นแหล่งสร้างสมดุริยให้กับธรรมชาติ เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำต่าง ๆ ในปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ถูกใช้ไปจนมีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็วทั่วโลก ในปีพ.ศ.2521 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 101.9 ล้านไร่¹ แต่ในปี พ.ศ.2525 เหลือพื้นที่ป่าไม้เพียง 90.6 ล้านไร่ พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายลงประมาณ 11.3 ล้านไร่เศษ เฉลี่ยปีละ 2.9 ล้านไร่ มีพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียงร้อยละ 30 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ และป่าไม้ยังมีแนวโน้มของการถูกทำลายสูงขึ้น สาเหตุของการทำลายป่ามาจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร กับการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูก อุตสาหกรรมการทำไม้ การทำไร่เลื่อนลอย การทำลายป่าของส่วนราชการ การเปิดป่า การตัดทางหลวง การสร้างเขื่อน การลักลอบตัดไม้โดยนายทุน พ่อค้าโรงเลื่อย และผู้มีอิทธิพล

การลดลงของพื้นที่ป่ามีผลกระทบโดยตรงกับประชากร โดยเฉพาะชาวชนบทซึ่งมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่าไม้ การศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ จะเป็นการศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ และพื้นที่ป่าไม้กับการใช้ประโยชน์ ตลอดจนความสัมพันธ์อื่น ๆ ของชาวบ้านในชนบทของภาคอีสานกับป่าไม้ของภาคอีสานเหนือ

วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ในภาคอีสาน

สภาพภูมิประเทศของภาคอีสาน มีลักษณะ เป็นแอ่งต่ำ ๆ คล้ายกะทะหงาย และลาดเอียงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เล็กน้อย ลักษณะของภูเขาเป็นยอดราบเรียบ พื้นผิวที่เหลือค้ำจาก การกัดกร่อนมีลักษณะ เป็นลูกคลื่นลอนลาด

¹ฉลาดชาย รมิตานนท์, ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๖), หน้า 115.

จากการสำรวจด้วยภาพถ่ายดาวเทียมและตรวจสอบภาคพื้นดินในปีพ.ศ.2523 สามารถจำแนกพื้นที่ป่าของอีสานได้ดังนี้²

1. ป่าที่กำหนดไว้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ มีทั้งหมด 267 ป่า รวมเนื้อที่ทั้งหมด 27.3 ล้านไร่ ปัจจุบันได้ถูกบุกรุกทำลายไป 11.6 ล้านไร่ เหลือ 0.7 ล้านไร่ต่อปี (ผลการสำรวจ พ.ศ.2508-2523) ซึ่งถ้าปล่อยให้เป็นเช่นนี้ต่อไป ภายใน 23 ปีข้างหน้าจะไม่มีป่าสงวนแห่งชาติเหลือไว้ให้ลูกหลานได้เห็น ดังนั้นจึงควรมีการกำหนดมาตรการป้องกันป่าเหล่านี้เอาไว้
2. ป่าที่ถูกกำหนดเป็นอุทยานแห่งชาติ เป็นพื้นที่ที่สงวนไว้เพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรป่า สัตว์ป่า ตลอดจนทิวทัศน์ตามธรรมชาติ โดยในปี พ.ศ.2523 มีอุทยานแห่งชาติจำนวน 5 ป่า รวมเนื้อที่ 2 ล้านไร่ หรือร้อยละ 2 ของพื้นที่ป่าทั้งหมดของภาค
3. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นที่อยู่อาศัยอย่างปลอดภัยของสัตว์สงวนไว้ เพื่อสัตว์ป่าจะได้มีโอกาสแพร่พันธุ์ได้ตามธรรมชาติ

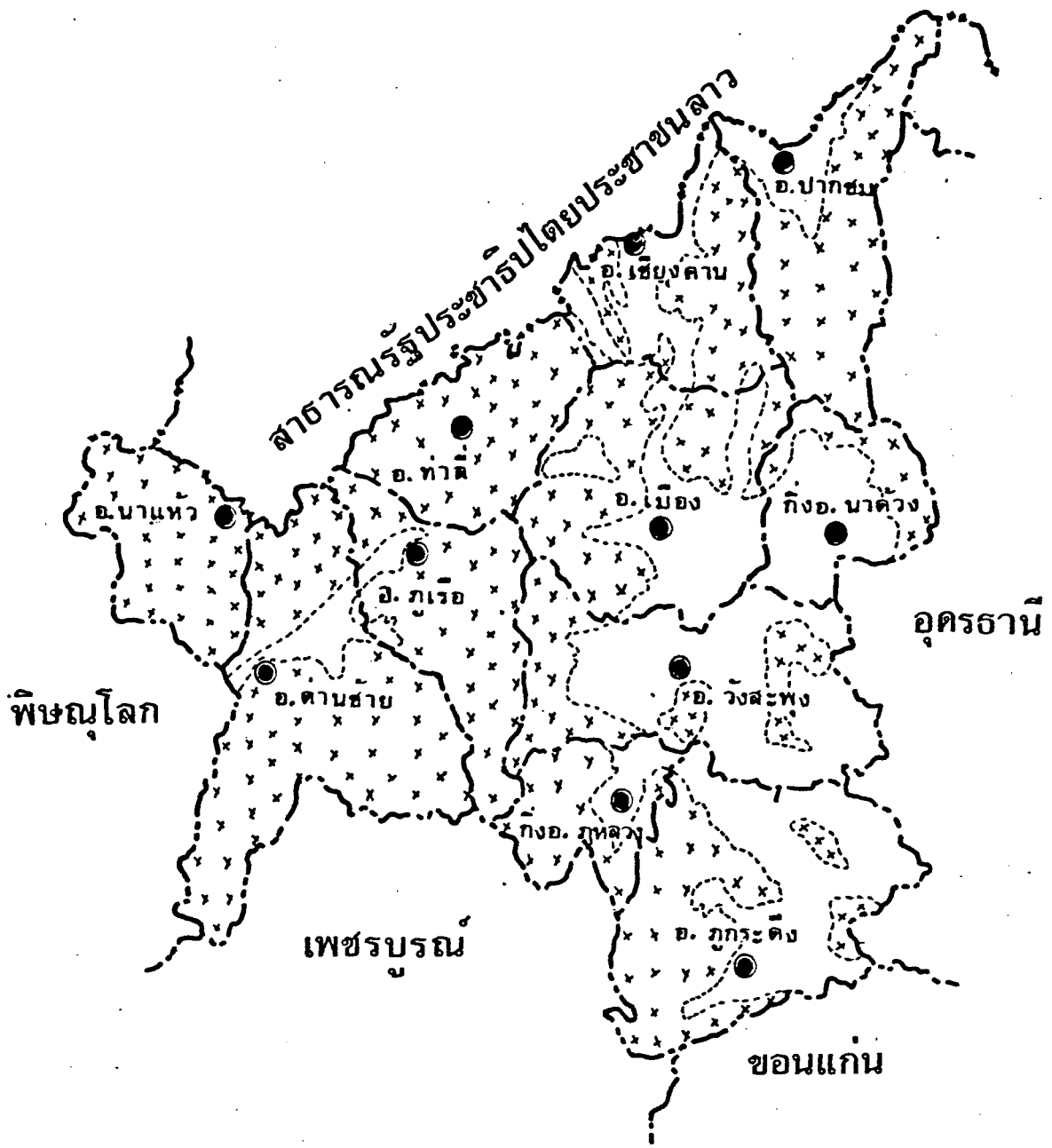
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของจังหวัดเลย

ในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์และสามารถส่งผลกระทบต่อทรัพยากรอื่น ๆ ได้เป็นอย่างมาก ถ้าถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในจังหวัดเลย มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงและภูเขา ต้องการต้นไม้คลุมดินเพื่อไม่ให้ถูกชะล้างโดยฝน ทำให้ป่าไม้มีความสำคัญมากสำหรับพื้นที่จังหวัดเลย ดังนั้นลักษณะการศึกษาวรรณกรรมการใช้ป่าไม้จะศึกษาถึงสภาพป่า ความสัมพันธ์ของป่าไม้กับการใช้ประโยชน์และพัฒนาป่าไม้ในรูปของโครงการปลูกป่าต่าง ๆ ของจังหวัดเลยดังนี้

1. สภาพป่าไม้ของจังหวัดเลย³ เป็นป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณ ไม้ที่สำคัญได้แก่ ไม้กระยาเลย ซึ่งประกอบด้วยไม้ตะแบก ไม้มะค่า ไม้พะยอม ไม้ประดู่ ไม้ยาง และไม้เต็งรัง

²กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ: กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527), หน้า 50.

³กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเลย (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทวี, 2527), หน้า 48.

มาตราส่วน

0 5 10 20 30 กม

แผนที่ 38

เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ จ. เลย

เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

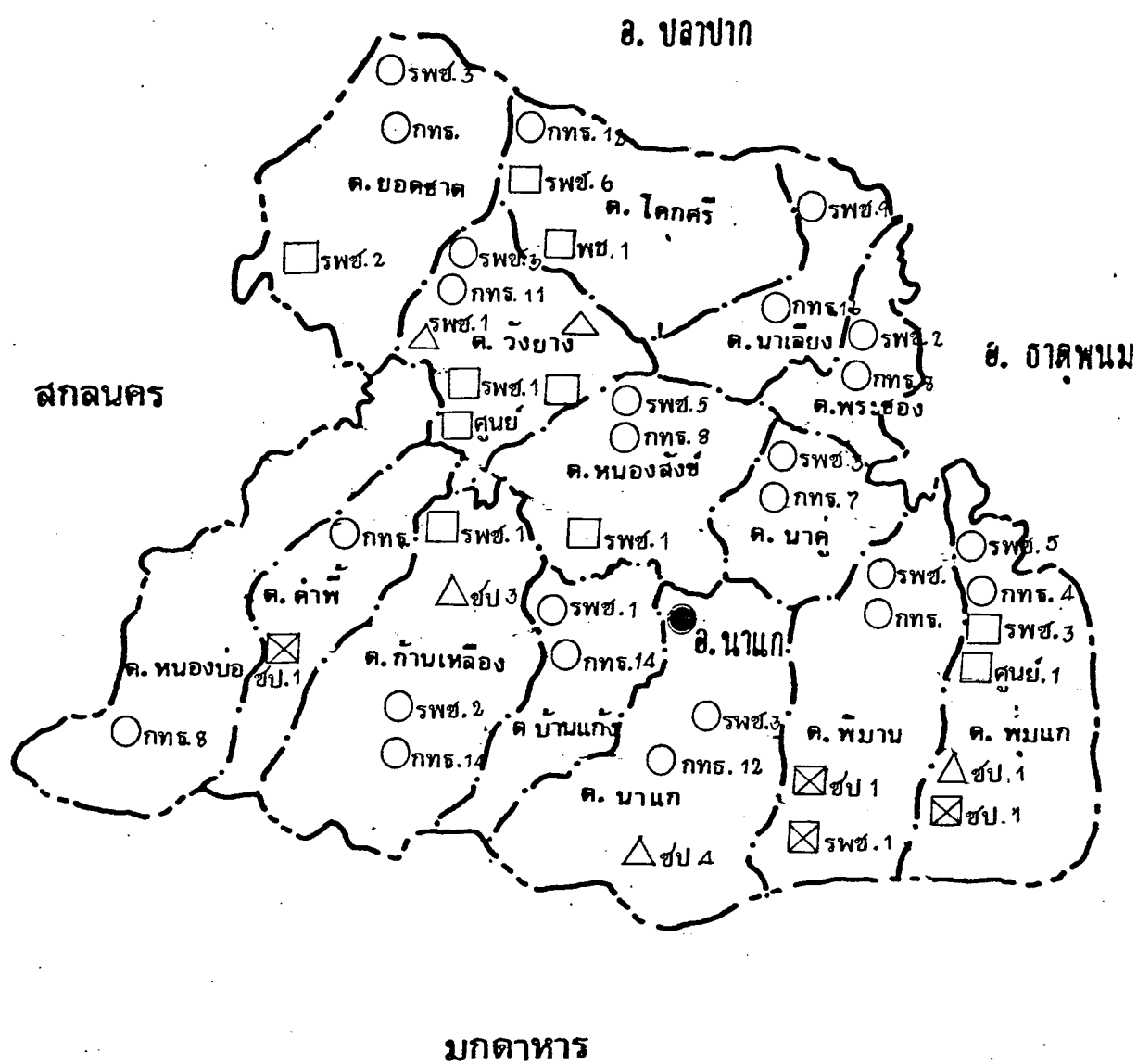
มีเนื้อที่ป่ารวมประมาณ 3,285,605.25 ไร่ ซึ่งประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติแล้ว ในปี พ.ศ. 2524 คิดเป็นพื้นที่ร้อยละ 46 ของเนื้อที่ของจังหวัด ซึ่งถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีเนื้อที่ป่ามากจังหวัดหนึ่งของประเทศ

2. อิทธิพลป่าไม้ของจังหวัดเลย หมายถึงการใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรงและอิทธิพลทางอ้อมของป่าต่อวิถีชีวิตและทรัพยากรอื่น ๆ ของจังหวัดเลย

จากข้อมูลการทำไม้ ปริมาณการผลิต และผลิตภัณฑ์อื่นของจังหวัดเลย พบว่ามีการนำไม้มาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ทั้งการแปรรูปไม้กระยาเลย ทำพื้น ถ่าน น้ำมันยาง เปลือกไม้อื่น ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านผลิตภัณฑ์ รวมมูลค่าในปีพ.ศ. 2521 ปีเดียวถึง 103.4 ล้านบาท ซึ่งในปี พ.ศ. 2517 มีมูลค่าเพียง 71.8 ล้านบาทเท่านั้น แสดงว่าแนวโน้มการทำไม้มีมากขึ้น เป็นผลให้สภาพป่าของจังหวัดเลยในปัจจุบันถูกบุกรุกทำลายในอัตราสูงขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อทำไร่เลื่อนลอยและการค้า เป็นการทำลายแหล่งต้นน้ำลำธารและสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ทางอ้อมด้วย ประกอบกับการ บุกรุกของประชาชนเข้าไปจับจองแผ้วถางอย่างกว้างขวาง เหลือบริเวณที่ไม่อาจเข้าไปใช้ประโยชน์ได้จริง ๆ คือในบริเวณที่มีความสูงชันมาก ๆ

ปริมาณเนื้อที่ป่าไม้ที่ลดลงนี้ ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรในด้านอื่น ๆ คือ เป็นการเพิ่มขบวนการชะล้างดินจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำอย่างรวดเร็ว น้ำฝนที่ตกลงมาจะชะล้างให้ดินไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองอย่างรวดเร็ว และไหลมาทับถมในลำน้ำ ลำห้วยธรรมชาติ จนลำน้ำและลำห้วยเหล่านั้นตื้นเขินไม่อาจเก็บกักน้ำได้ ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำใช้ในการอุปโภคและบริโภค ในหน้าแล้งที่ตื้นต้งกล่าวมักถูกปล่อยทิ้งไว้โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ พื้นดินจึงเกิดความแห้งแล้งและร้อนจัดเพราะขาดป่าไม้ที่จะคอยรักษาความชุ่มชื้นไว้

3. โครงการปลูกป่าของจังหวัดเลย เนื่องจากการบุกรุกทำลายป่า ทำให้เกิดภาวะแห้งแล้ง แหล่งต้นน้ำลำธารถูกทำลาย แม่น้ำลำคลองตื้นเขิน เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ โครงการปลูกเสริมป่าต้นน้ำลำธารจึงเกิดขึ้น เพื่อรักษาคุณภาพของธรรมชาติไว้ โดยเร่งรัดดำเนินการให้มีหมู่บ้านป่าไม้ในบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารที่มีสภาพเสื่อมโทรม มีการปลูกป่าเพื่ออนุรักษ์บริเวณต้นน้ำลำธารอย่างเร่งด่วน โครงการพัฒนาเกี่ยวกับป่าไม้เกิดขึ้นหลายโครงการดังต่อไปนี้

มาตราส่วน
1:1,000

บทที่ 36

๒๕๕๕
 ทตงและหนวยงานกอสรองของแหลงนาขนาดเลกเรตบตาบล

อ. นานก

จ. นครพนม

☐	บ่อน้ำบาดาล	กทธ.	กรมทรัพยากรธรณี
<input type="triangle"/>	ฝายน้ำล้น	รพช.	สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
☐	ประมงหมู่บ้าน	ชลป.	กรมชลประทาน
☒	บ่อน้ำตื้น	พช.	กรมพัฒนาชุมชน

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

- 1) โครงการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารและปลูกสร้างป่า บำรุงรักษาป่าเพื่ออนุรักษ์ต้นน้ำพอง พื้นที่ 6,400 ไร่
- 2) โครงการปลูกสร้างป่าไม้สัก ดำเนินการปลูกสร้างสวนสักดงน้อยจำนวนพื้นที่ 1,200 ไร่
- 3) ดำเนินการปลูกสร้างสวนป่าไม้กระยาเลย พื้นที่ 300 ไร่
- 4) โครงการจัดการอุทยานแห่งชาติ วนอุทยานแห่งชาติภูเรือ และป้องกันบำรุงรักษาอุทยานแห่งชาติภูกระดึง
- 5) โครงการปลูกป่าบริเวณต้นลำน้ำพอง เพื่ออนุรักษ์ต้นน้ำธรรมชาติ โดยปลูกป่าใหญ่พื้นที่ 2,800 ไร่ และบำรุงรักษาป่าเดิม
- 6) โครงการบำรุงรักษาป่าธรรมชาติบ้านโป่ง พื้นที่ป่า 900 ไร่

จะเห็นได้ว่า แม้แต่รัฐบาลยังต้องให้ความสนใจกับทรัพยากรป่าไม้อย่างเร่งด่วน มีโครงการปลูกป่าต่าง ๆ แต่ทั้งนี้โครงการต่าง ๆ จะประสบผลสำเร็จได้มากน้อยเพียงใดย่อมต้องอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังจากประชาชน เพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าและภาวะแวดล้อมอื่น ๆ ให้ความสมบูรณ์ต่อไป

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของบ้านนาโป่ง

บ้านนาโป่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงและที่เนิน แต่ไม่ใช้ต้นกำเนิดแม่น้ำลำธาร แหล่งน้ำผิวดินจะไหลมาจากแหล่งต้นกำเนิดอื่น ๆ ผ่านมายังบ้านนาโป่ง ในเขตพื้นที่ของหมู่บ้านนาโป่งจะไม่พบเห็นป่าไม้เลย แต่จะพบสภาพป่าบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่ของหมู่บ้านใกล้เคียง ดังมีรายละเอียดการใช้ป่าไม้ต่อไปนี้

1. หมู่บ้านกับอาณาเขตที่จำกัดโดยพื้นที่ป่า แม้จะไม่พบพื้นที่ป่าในเขตบ้านนาโป่ง แต่พื้นที่ของหมู่บ้านใกล้เคียงยังคงมีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น และมีลักษณะพื้นที่เป็นเนินเขา อาณาเขตของหมู่บ้านนาโป่ง จำกัดเฉพาะในบริเวณที่ราบลุ่มหุบเขา และที่ลาดเชิงเขาขอบ ๆ

2. อิทธิพลและผลกระทบของพื้นที่ป่านอกหมู่บ้าน แม้ว่า จะพบพื้นที่ป่านอกเขตหมู่บ้าน แต่บ้านบริเวณดังกล่าวก็มีส่วนที่ชาวบ้านนาบ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ โดยชาวบ้านนาบ่งจะซื้อไม้จากหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อมาใช้ในการทำบ้าน ทำฟืน และ เผาถ่าน ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านเล่าว่า ในอดีตบริเวณพื้นที่ของหมู่บ้านมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านอาศัยอยู่ไม่มากนัก มีการตัดไม้เฉพาะในพื้นที่ของตนเพื่อนำไม้มาใช้ประโยชน์ แต่ปัจจุบันมีการตัดและ เลื่อยไม้ทิ้งไว้ตามลำต้อนเรือนกอง เรียงกันจำนวนมาก ซึ่ง เป็นผลพวงมาจากการทำลายป่าไม้ในอดีต

3. โครงการปลูกป่าของบ้านนาบ่ง เนื่องจากพื้นที่ของบ้านนาบ่งไม่ได้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ประกอบกับมีพื้นที่จำกัด ทำให้ไม่มีโครงการปลูกป่าเกิดขึ้นในหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังพบว่าสภาพการบุกรุกทำลายป่าบริเวณภูเขารอบ ๆ หมู่บ้าน และใช้ที่ดินบนเขาทำการเกษตรโดยไม่ได้คำนึงถึงปัญหาการชะล้างหน้าดินที่จะ เกิดขึ้นตามมา

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้บ้านวังทอง

บ้านวังทองมีอาณาเขตพื้นที่ของหมู่บ้านกว้างกว่าบ้านนาบ่ง เกือบเท่าตัว และค่อนข้างราบเรียบมากกว่า พื้นที่ป่าส่วนใหญ่ถูกทำลายไปจนไม่เหลือสภาพป่าไม้ให้เห็น แต่มีการสงวนพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่บนเนินตามวัดและลำน้ำสงฆ์เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความร่มรื่นภายในวัดและสำนักสงฆ์ การใช้ป่าไม้ของบ้านวังทองมีดังนี้

1. การใช้ประโยชน์จากพื้นที่เขตป่าสงวนบ้านวังทอง จากการศึกษาสภาพพื้นที่วังทอง พบว่า เดิมบริเวณหมู่บ้านเป็นเขตป่าสงวน ภายหลังชาวบ้านเข้าไปบุกรุกแผ้วถางเพื่อการเกษตรจับจองที่ดิน ออกสิทธิครอบครองที่ดินได้บางส่วน แต่ยังมีพื้นที่บางส่วนซึ่งเป็นเขตป่าสงวน แต่ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกทำการเกษตร ทำให้พื้นที่ป่าของหมู่บ้านหมดไป โดยชาวบ้านใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรแทน

2. อิทธิพลของป่าที่เหลืออยู่กับการทำลาย อิทธิพลของป่าไม้ที่ชาวบ้านได้รับในการใช้ประโยชน์มีหลายประเภทดังนี้

1) การใช้พื้นที่ป่าทำการเกษตร หลังจากที่ถูกบุกรุกป่าตัดไม้ออกแล้ว ชาวบ้านใช้ที่ดินเหล่านั้นทำการเกษตร โดยชาวบ้านจะอาศัยเช่าที่ดินจากหน่วยงานของรัฐ และ เลียภาษี

การใช้ที่ดินให้แก่ผู้ใหญ่วัยบั้นปลาย

2) การนำไม้มาใช้ประโยชน์ จะพบว่าตามาได้ถูกเรือนพักของชาวบ้าน มีท่อนซุงขนาดใหญ่กองทิ้งไว้ พร้อมทั้งจะนำมาใช้ประโยชน์ได้ ไม้ดังกล่าวได้มาจากการตัดเอามาจากที่ซึ่งตนเข้าไปจับจอง การสร้างบ้านเรือนก็อาศัยไม้จากป่าดังกล่าวด้วย แม้แต่ในปัจจุบันการบุกรุกทำลายป่าไม้ในบริเวณภูเขาที่มีความลาดชัน ก็ยังคงมีอยู่ และพบเห็นได้ในพื้นที่ของหมู่บ้านใกล้เคียง โดยพ่อค้าได้ว่าจ้างชาวบ้านให้ตัดไม้ในพื้นที่ที่พ่อค้าเหล่านั้นกำหนดขึ้น

3) ทำฟืน แม้ว่าป่าไม้ในบริเวณหมู่บ้านจะไม่มี แต่ชาวบ้านวังทองจะตัดไม้จากป่าตามหมู่บ้านใกล้เคียงและตามที่ดินจับจอง เพื่อนำมา เป็นฟืนใช้หุงต้มอาหารและ เป็นเชื้อเพลิง

4) ถ่าน มีการเผาไหม้ไม้บางส่วนมาใช้เพิ่มเติมจากพื้นที่หาได้จากที่นาและไร่ของตน

ผลกระทบจากการทำลายป่า ทำให้ดินถูกชะล้างลงสู่ลำห้วยหินแตก ทำให้ลำห้วยตื้นเขิน จนชาวบ้านวังทองต้องกันสระ เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้เอง ห้วยหินแตกจึงขาดช่วงและไม่มีน้ำไหลในที่สุด

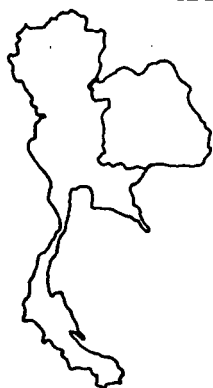
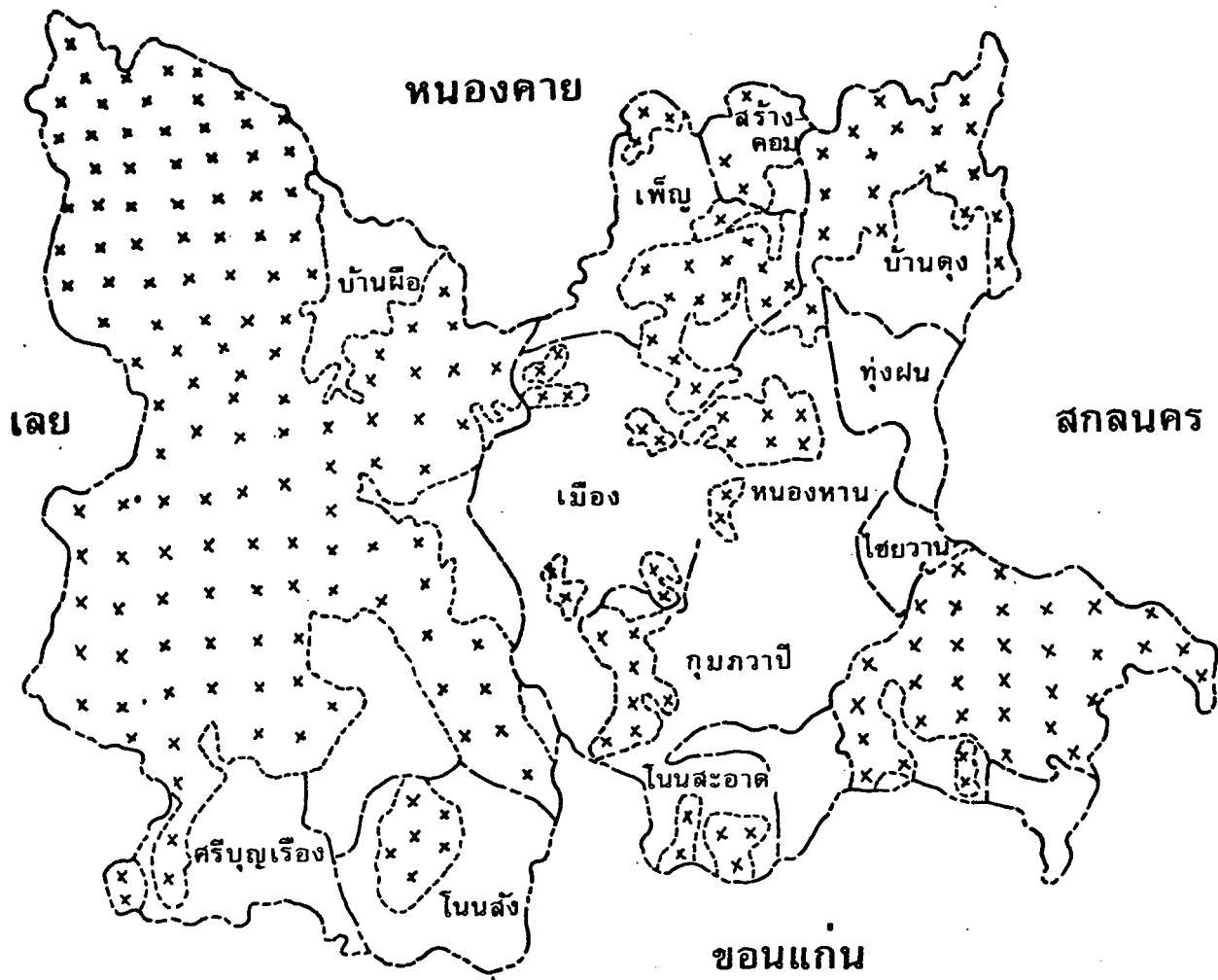
3. โครงการปลูกป่าบ้านวังทอง บ้านวังทอง เป็นพื้นที่นอกเขตอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารเช่นเดียวกันกับบ้านนาบ่ง จึงไม่มีโครงการปลูกป่าในพื้นที่ของหมู่บ้านเลย

วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานี

สภาพพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานีมีลักษณะแตกต่างกันมาก ดังนั้นลักษณะป่าและความสำคัญของป่าไม้ในแต่ละพื้นที่ของจังหวัดย่อมมีความแตกต่างกันด้วย สภาพป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานีมีดังนี้

1. สภาพป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานี จังหวัดอุดรธานีมีเนื้อที่ป่าทั้งสิ้น 4,729,975 ไร่ หรือ 7,567.96 ตารางกิโลเมตร⁴ เนื้อที่ป่าส่วนใหญ่อยู่ด้านทิศตะวันตกกับทิศตะวันออกของ

⁴กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ดินจังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา, 2526), หน้า 34.

มาตราส่วน
1:1,000

แผนที่ 39

เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ จังหวัดอุดรธานี

เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

จังหวัด นอกจากนี้ยังมีกระจายอยู่เล็กน้อยในตอนกลางและบริเวณทั่วไปของจังหวัด ป่าทางทิศตะวันตกจะเป็นป่าที่อยู่ในพื้นที่ราบสูง ควรแก่การอนุรักษ์ไว้เพื่อป้องกันการชะล้างดินและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

2. อิทธิพลป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานี ลักษณะไม้ของจังหวัดอุดรธานีคล้ายกับจังหวัดเลย คือ เป็นไม้กระยาเลย จังหวัดอุดรธานีมีปัญหาเรื่องการบุกรุกทำลายป่าเพื่อนำไม้มาใช้ประโยชน์มาก ทำให้เกิดผลกระทบในด้านต่าง ๆ ของจังหวัด ดังนี้

1) ผลกระทบทางตรง คือ การได้รับประโยชน์จากผลิตภัณฑ์ป่าไม้ของจังหวัดอุดรธานีมีหลายชนิด และสามารถให้ผลตอบแทนมีมูลค่าสูงขึ้นจนทำให้พื้นที่ป่าลดลง ผลิตภัณฑ์ที่สำคัญได้แก่ ไม้กระยาเลย และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ จำพวก ฟืน ถ่าน น้ำมัน ยาง และเปลือกไม้อื่น ๆ มีมูลค่ารวมในปี พ.ศ.2518 ถึง 138.4 ล้านบาท และมีแนวโน้มลดปริมาณลงเหลือเพียง 96.2 ล้านบาท ในปี พ.ศ.2519⁵

2) ผลกระทบทางอ้อม การบุกรุกเข้าทำลายป่าในอัตราสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณป่าสงวนแห่งชาติได้ถูกบุกรุกทำลายประมาณ 0.96 ล้านไร่ หรือร้อยละ 28.78 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด แม้ว่าป่าของจังหวัดอุดรธานีจะเหลืออยู่มากกว่าร้อยละ 37 ก็ตาม การทำลายป่ายังคงดำเนินต่อไป เมื่อป่าไม้ถูกทำลายไป จังหวัดอุดรธานีจะต้องประสบกับภาวะแห้งแล้งอย่างแน่นอน และการทำลายป่ามีสาเหตุมาจาก การจัดสรรป่าสัมปทานในเขตป่าสงวน การบุกรุกเข้าไปจับจองที่ทำกินในเขตป่าสงวน หรือการคุกคามมาจากกองกำลังผู้ก่อการร้าย

3. โครงการปลูกป่าของจังหวัดอุดรธานี สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุดรธานี ได้จำแนกป่าต่าง ๆ ออกเป็นป่าสงวน 16 ป่า ป่าเตรียมการสงวน 7 ป่า ป่าสัมปทาน 15 ป่า (ปัจจุบันยกเลิก) และป่าโครงการเอนกประสงค์ 12 ป่า เพื่อรักษาสภาพป่าไม้ให้คงอยู่ และป้องกันการบุกรุกทำลายอย่างผิดกฎหมาย นอกจากนี้ยังพบป่าโครงการต่าง ๆ เช่นป่าโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง ป่าโครงการรถไฟ และป่าโครงการนิคมสร้างตนเองเป็นการเพิ่มเนื้อที่ป่าและมีการปลูกบำรุงเพื่อความสมบูรณ์ของป่า

⁵ แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี, หน้า 39.

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้บ้านโนนสะอาด

หมู่บ้านโนนสะอาดเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบ และพื้นที่ป่าที่พบจะถูกทำลายไปจนกลายเป็นป่าเสื่อมโทรมตามบริเวณที่ดอนของหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้พื้นที่ทำการเกษตรด้วย วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของหมู่บ้านโนนสะอาดมีดังนี้

1. **เขตป่าสงวนกับการใช้ประโยชน์** สภาพป่าของบ้านโนนสะอาดเป็นป่าโปร่งอยู่บนพื้นที่ราบ และพบบริเวณพื้นที่เขตป่าสงวนซึ่งมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม นอกจากนี้ยังให้ประชาชนเข้าไปใช้ทำการเกษตรได้เป็นบริเวณกว้าง ชาวบ้านจะใช้พื้นที่จากป่าสงวนที่มีสภาพเสื่อมโทรมแล้วทำการเกษตร โดยเสียค่าเช่าปีละครั้ง แต่ชาวบ้านมักประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำที่จะใช้เพื่อการเกษตร

2. **ป่าไม้กับสิทธิพลที่เหลือนอยู่** แม้ว่าพื้นที่หมู่บ้านโนนสะอาดจะยังคงมีป่าเหลือพอที่จะใช้ประโยชน์ได้บ้าง แต่บริเวณนั้นเป็นเขตป่าสงวน ชาวบ้านจึงไม่อาจนำทรัพยากรป่าไม้มาใช้ประโยชน์ได้ อีกทั้งชาวบ้านได้ทำการขุดเอาหน้าดินออกเพื่อทำสระกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตรจนทำให้ดินสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ เจ้าหน้าที่ป่าไม้จึงห้ามทำการขุดสระในพื้นที่ป่าสงวน เป็นเหตุให้ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ป่าไม้เกิดการขัดแย้งกันอยู่เนื่อง ๆ นอกจากการใช้พื้นที่ป่าสงวนแล้วยังมีการใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ดังนี้

- 1) ทำฟืน ชาวบ้านสามารถนำกิ่งไม้เล็ก ๆ จากป่าสงวนไปทำฟืนได้แต่ไม่มากนัก
- 2) เฝาค่าน ชาวบ้านโนนสะอาดต้องซื้อค่านจากหมู่บ้านอื่นมาใช้ ไม่สามารถทำการเฝาค่านใช้เองได้ เพราะไม้ที่จะนำมาใช้เฝาค่านนั้นชาวบ้านจะต้องลักลอบตัดมาจากเขตป่าสงวน ซึ่งหากเจ้าหน้าที่ตรวจพบก็จะถูกปรับและทำลายเฝาค่านทิ้ง

3. **การปลูกต้นยูคาลิปตัสในที่นา** เนื่องจากพื้นที่ของบ้านโนนสะอาดเป็นที่ราบใช้ที่ดินในการทำนามาก การปลูกต้นไม้จึงต้องปลูกในบริเวณที่นาและการที่ปลูกต้นยูคาลิปตัสนั้น เพราะว่าทางราชการได้นำเอาต้นกล้ายูคาลิปตัสมาแจกให้ชาวบ้านปลูกเพื่อใช้ไม้จากต้นยูคาลิปตัส ซึ่งจะใช้เวลาปลูกเพียง 3-5 เดือนเท่านั้น ก็สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ การปลูกต้นยูคาลิปตัสจึงเป็นการปลูกเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวและสามารถให้ประโยชน์จากไม้ได้ในเวลาไม่นาน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ชาวบ้านโนนสะอาดใช้พื้นที่ป่าสงวนเพื่อทำการเกษตร โดยมีน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำสำคัญในการทำการเกษตร ซึ่งก็มักจะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้อยู่เสมอ

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำในบ้านนาข้าว

สภาพพื้นที่ของบ้านนาข้าว เป็นพื้นที่ที่เป็นที่ลาดลอนลูกคลื่นมีพื้นที่ป่าค่อนข้างสมบูรณ์ การศึกษาวัฒนธรรมการใช้น้ำของบ้านนาข้าวมีดังนี้

1. **พื้นที่ป่าไม้แดงและเขตป่าสงวน** บ้านนาข้าวมีสภาพป่าเป็นป่าสงวนไม้แดงทั้งที่เป็นพื้นที่เดิมและพื้นที่ป่าทดแทน ไม้ที่พบจะมีทั้งขนาดใหญ่และเล็ก แต่ส่วนใหญ่เป็นไม้ขนาดเล็กอยู่บริเวณที่ดอนเป็นพื้นที่กว้าง สภาพป่าของหมู่บ้านยังคงมีความสมบูรณ์ เพราะเป็นป่าที่เกิดจากการปลูกของกรมป่าไม้มีผู้ใหญ่นบ้านเป็นผู้ดูแลรักษาอย่างเข้มงวด

2. **การเผาถ่าน** ป่าไม้มีอิทธิพลต่อบ้านนาข้าวและชาวบ้าน เช่นเดียวกับอิทธิพลของป่าไม้ในชนบททั่วไป แม้ว่าสภาพป่าที่เหลืออยู่จะมีสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ แต่การตัดไม้ของชาวบ้านมีผลทำให้ลำห้วยซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มีน้อยอยู่แล้วมีสภาพเสื่อมโทรม อีกทั้งการใช้น้ำอย่างไม่ถูกวิธีทำให้ทางเดินของน้ำหายไป นอกจากนั้นชาวบ้านยังใช้ประโยชน์จากไม้ขนาดเล็กที่ขึ้นตามที่นาด้วย ดังนี้

1) **ทำฟืน** ชาวบ้านใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหารและฟืนส่วนใหญ่มาจากไม้ขนาดเล็กที่ขึ้นตามที่นา และบริเวณป่าในหมู่บ้านแม้จะเป็นปริมาณไม่มากแต่การใช้น้ำโดยไม่มีการปลูกป่าเสริมนั้นย่อมทำให้สภาพป่าหมดไปได้

2) **ทำถ่าน** ชาวบ้านยังคงใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงหลักในการหุงต้มอาหาร ก่อนนี้การตัดไม้ก็ยังเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านยังทำกันอย่างต่อเนื่อง แม้การเผาถ่านจะทำให้ป่าในครัวเรือน แต่กระทำการเก็บทุกครัวเรือน เตาเผาถูกสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ โดยชุดหลุมดิน ๆ เเผา และใช้แกลบกลบ ขนาดของเตาก็มีขนาดเล็กเป็นแบบชั่วคราวเท่านั้น

3. **การปลูกป่าและการอนุรักษ์พื้นที่ป่า** นอกเหนือจากโครงการปลูกป่าไม้แดงแล้ว พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมในเขตของหมู่บ้านยังมีการประกาศเขตอนุรักษ์ เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่า

ของชาวบ้าน โดยทางราชการได้มอบหมายให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าและพื้นที่ป่าของชาวบ้าน เพราะพื้นที่ดังกล่าวไม่เหมาะสมที่จะใช้ทำการเกษตร เดิมมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำและมีเศษหินลูกรังปนอยู่มาก

พื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรของชาวบ้านนำน้ำซึ่งยังคงเป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวน โดยมีการเก็บค่าเช่าเป็นรายปี และมีที่ดินบางผืนสามารถออกสิทธิครอบครองที่ดินเพื่อใช้ทำการเกษตรบนกันอยู่ และเชื่อว่าในอนาคตน่าจะมีการออกสิทธิครอบครองที่ดินในบริเวณที่ใช้ทำการเกษตรให้กับชาวบ้าน เพื่อจะได้มีการใช้ที่ดินบริเวณป่าเดิมนี้ได้อย่างมีการบำรุงรักษามากขึ้น

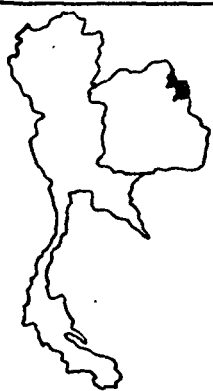
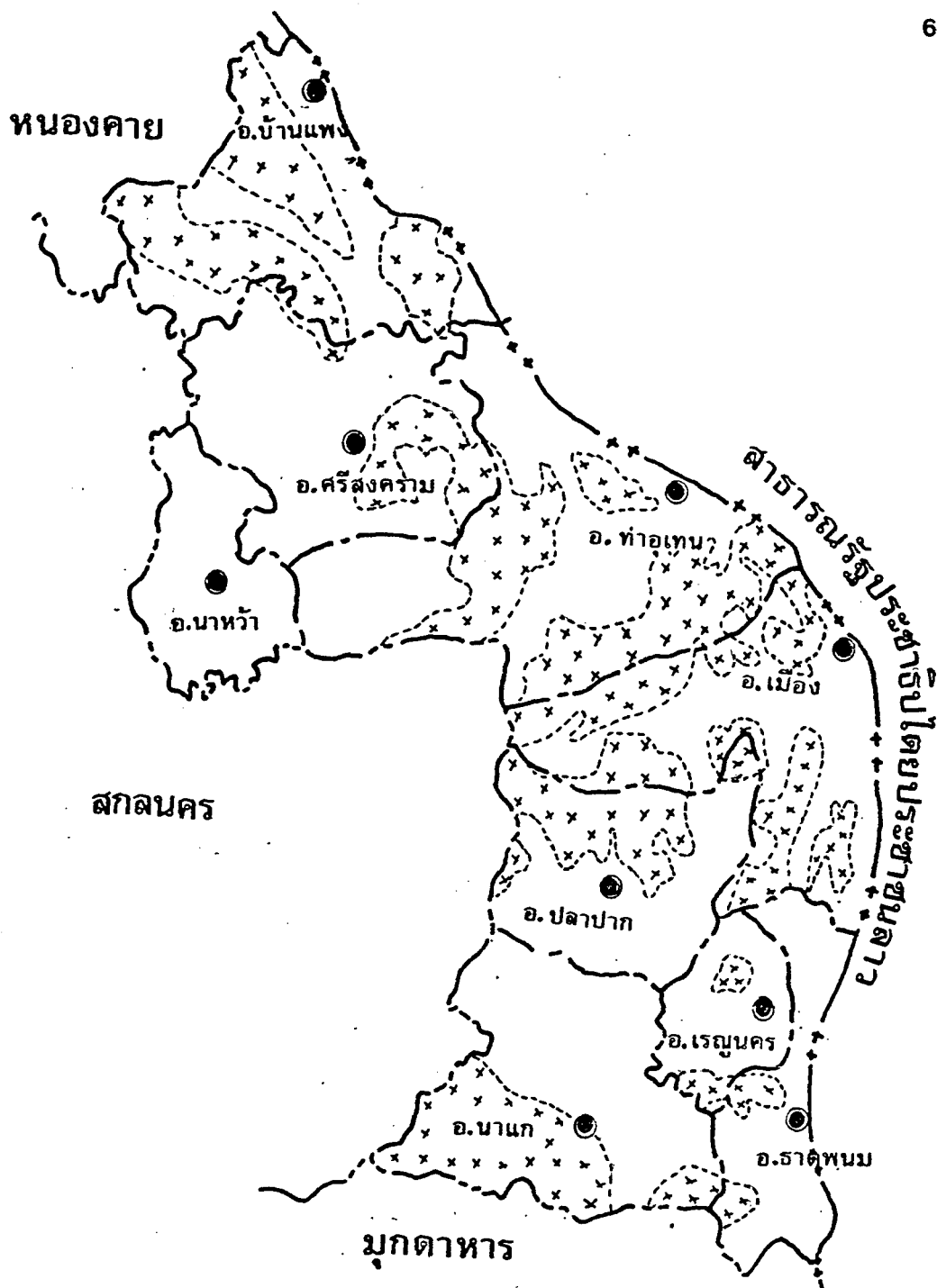
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมมีสภาพพื้นที่คล้ายกับจังหวัดอุดรธานีมีปริมาณโดยเฉลี่ยสม่ำเสมอ และมากกว่าจังหวัดอุดรธานีและจังหวัดเลย นอกจากนั้นยังมีแหล่งน้ำผืนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าทั้งสองจังหวัดข้างต้น คือมีแม่น้ำโขงขนานเป็นแนวยาวตามสภาพภูมิประเทศของจังหวัด สภาพป่าก็ยังมีความอุดมสมบูรณ์ แม้ว่าจะมีการบุกรุกเพื่อทำการเกษตรมากก็ตาม จากสภาพความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในพื้นที่ของจังหวัดนครพนมจึงทำให้ป่าไม้มีความสมบูรณ์พอสมควร

1. สภาพป่าไม้ของจังหวัด จังหวัดนครพนมมีพื้นที่ป่าไม้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ 11 แห่ง เนื้อที่ป่ามีประมาณ 3.2 ล้านไร่ ในปี พ.ศ.2504 และในปี พ.ศ.2528 พื้นที่ป่าถูกบุกรุกทำลายไปมากกว่าร้อยละ 88 หรือประมาณ 2.82 ล้านไร่ เนื่องจากความต้องการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเพิ่มสูงขึ้น

2. อิทธิพลของป่าไม้ จากสภาพป่าที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นผลให้ปริมาณบุกรุกทำลายป่ามีอัตราสูง ทั้งเพื่อใช้พื้นที่ในการเกษตร และนำไม้มาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ

3. โครงการปลูกป่าของจังหวัด จากการที่มีการบุกรุกทำลายป่าในอัตราสูง ทำให้จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดที่ต้องมีโครงการปลูกป่าเกิดขึ้นมากมาย จุดประสงค์และแนวทางหลักของโครงการต่าง ๆ มีดังนี้

เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ จังหวัดนครพนม

เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้

มาตราส่วน

กม.

5 0 5 10 15

แผนที่ 40

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

- 1) ให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ และมีประสิทธิภาพ
- 2) ส่งเสริมการปรับปรุงอาชีพเกษตรกร เพื่อยกระดับการครองชีพ
- 3) ให้มีโครงการให้ความรู้ป่าไม้พื้นฐานกับชาวบ้าน
- 4) ส่งเสริมความมั่นคงของชาติ โดยให้มีการอาศัยอยู่เป็นทีเพื่อง่ายต่อการพัฒนาอาชีพและอื่น ๆ
- 5) ปลุกฝังให้ชาวบ้านมีความรับผิดชอบและเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้

จากจุดประสงค์ต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นผลให้มีการส่งเสริมการทำโครงการเพื่อรักษาและอนุรักษ์พื้นที่ป่า เช่นมีการปลูกสร้างฟื้นฟูสภาพป่าดั้งเดิม การบำรุงรักษาสวนป่าเพื่อช่วยเพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูก และการจัดการด้านหมู่บ้านป่าไม้ เป็นต้น

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของบ้านแก่งโพธิ์

บ้านแก่งโพธิ์มีสภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบเรียบและเหมาะสมกับการทำการเกษตร ทำให้พื้นที่ป่าของหมู่บ้านหมดไปและนำพื้นที่มาพัฒนาด้านการเกษตร เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับประชาชน การศึกษาวัฒนธรรม การใช้ป่าไม้ของบ้านแก่งโพธิ์ มีดังนี้

1. บ้านทางการเกษตรที่ไม่มีพื้นที่ป่า จากสภาพของพื้นที่และความเหมาะสมที่จะทำการเกษตร ทำให้พื้นที่ป่าของหมู่บ้านหมดไป และใช้ที่ดินที่เป็นพื้นที่ป่าในอดีตมาใช้ประโยชน์ในด้านเกษตรกรรมแทน

2. การค้าถ่านซึ่งอาศัยป่านอกเขตหมู่บ้าน ชาวบ้านแก่งโพธิ์มีอาชีพทำถ่านขายมาแต่อดีต และเคยใช้ไม้จากป่าในบริเวณหมู่บ้านใกล้กับลำน้ำท่า มีการเผาถ่านกันเกือบทุกหลังคาเรือน ทำให้พื้นที่ป่าหมดไปอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันแม้ไม่มีพื้นที่ป่าในหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังสามารถยึดอาชีพค้าขายถ่านกันได้อยู่ เพราะชาวบ้านได้ไม้จากพื้นที่ป่าของหมู่บ้านอื่น พ่อค้าคนกลางจะรับเอาถ่านจากหมู่บ้านไปขาย การซื้อขายถ่านจะต้องอาศัยความคุ้นเคยกับชาวบ้านที่เผาถ่าน และต้องทำการสั่งจองเพื่อนัดวันมาขนถ่าน พาหนะที่ใช้ในการขนถ่านจะใช้รถมอเตอร์ไซด์ ลากรถเข็นที่บรรจุกถ่านได้ครั้งละประมาณ 2 ลูกบาศก์เมตร ไม่พบว่ามีการใช้รถขนาดใหญ่ขน จากการศึกษาพบว่าที่

ไม้ไผ่ขนาดใหญ่เพราะจะตกเป็นเป้าสายตาและถูกตำรวจจับ

อิทธิพลของป่าไม้กับชาวบ้านแก่งโพธิ์ในด้านอื่นจะมีความสัมพันธ์กันน้อยมาก เชื่อเพลิงที่ใช้ในการหุงต้มก็จะใช้ถ่านและพื้นที่ซื้อมาจากหมู่บ้านอื่น แล้วนำถ่านและพื้นที่มาใช้และขายด้วย

3. โครงการปลูกป่าต้นยูคาลิปตัส พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงการปลูกต้นไม้ยืนต้นจึงทำได้ไม่ดี จึงไม่พบการปลูกป่าในบ้านแก่งโพธิ์ ในปัจจุบันมีโครงการปลูกต้นยูคาลิปตัสเข้ามาในหมู่บ้าน มีการทำต้นกล้ามาเตรียมปลูกแต่การปลูกจะทำได้ยากเพราะหาที่ปลูกไม่ได้ พื้นที่ของหมู่บ้านจะเป็นที่ใช้ปลูกข้าวเกือบทั้งหมดเหลือบริเวณที่ว่างอยู่น้อย จึงพบโครงการปลูกป่าน้อยมากในบ้านแก่งโพธิ์

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้บ้านโพนคม

พื้นที่ของบ้านโพนคมมีลักษณะเป็นที่ราบเชิงเขาและหุบเขา และมีสภาพป่าไม้สมบูรณ์อยู่มาก ที่ดินที่ใช้ทำการเกษตรจะเป็นบริเวณที่ราบหุบเขาเป็นส่วนมาก พื้นที่ในบริเวณอื่น ๆ มีการใช้ทำการเกษตรกันน้อยเพราะมีปริมาณน้ำและความชุ่มชื้นไม่เพียงพอ ดังนั้นพื้นที่ป่าจึงยังไม่ถูกบุกรุกมาก และพื้นที่ของหมู่บ้านยังมีบริเวณติดต่อกันเขตอุทยานแห่งชาติที่มีการควบคุมการบุกรุกทำลายป่า การลักลอบตัดไม้จะทำได้ยาก เพราะมีการตรวจจับกันอย่างเข้มงวดจริงจัง

1. หมู่บ้านป่าไม้และเขตอุทยานตามแนวภูเขาภูพาน สภาพป่าไม้ของหมู่บ้านโพนคมนั้นป่าที่มีต้นไม้นขนาดกลางเป็นไม้เนื้อแข็ง ส่วนใหญ่เป็นต้นปรง อาจพบไม้ขนาดใหญ่ได้แต่มีไม่มาก สภาพพื้นที่ของป่าจะพบตามบริเวณที่ดอนหรือเนิน ดินเป็นดินที่มีหินกรวดปน และเป็นดินปนทรายกระจายเป็นจุด ๆ ไม่เป็นพื้นที่ผืนใหญ่ติดกัน

2. ป่าไม้แหล่งทำกินและเลี้ยงสัตว์ อิทธิพลของป่ากับชาวบ้านโพนคมจะมีมาก โดยชาวบ้านจะอาศัยป่าและใช้ประโยชน์จากป่าในหลายด้าน

1) การใช้พื้นที่ป่าทำการเกษตร บ้านโพนคมมีบริเวณที่ราบน้อย ทำให้พื้นที่ที่ใช้สำหรับทำนามีไม่เพียงพอจึงมีการบุกรุกแผ้วถางป่าขึ้นบนเขาซึ่งจะสามารถใช้พื้นที่ทำการเกษตรได้บางบริเวณ ส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการทำนา และในที่ที่มีความลาดชันจะทำไร่มันสำปะหลัง แต่

เนื่องจากน้ำและความชุ่มชื้นไม่เพียงพอกับการทำการเกษตรชาวบ้านจึงมักปล่อยทิ้งให้เป็นป่า และทำรั้วกันเป็นอาณาเขตที่ดินของตนโดยยังมิได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่

2) **ใช้เลี้ยงสัตว์** ในบริเวณอุทยานบนเทือกเขาภูพาน ชาวบ้านจะให้ความสำคัญสมบูรณ์ของป่าเป็นที่เลี้ยงวัวและควายในช่วงที่มีการทำนาหรือฤดูฝน วิธีการเลี้ยงจะปล่อยให้วัวควายเป็นอิสระและใช้ป่าเป็นแหล่งน้ำและอาหาร

3) **เชื้อเพลิง** ชาวบ้านยังใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงหลักในการหุงต้มอาหาร แต่ชาวบ้านไม่สามารถจะตัดฟันจากป่ามาใช้ได้ ต้องมีการขออนุญาตใช้ไม้ในบริเวณที่ของตนเสียก่อน ทำให้ชาวบ้านจะซื้อถ่านมาใช้มากกว่าการหาเอาตามบริเวณพื้นที่ของป่า

4) **แหล่งหาอาหาร** ในเขตอุทยานเขาภูพานนั้น ทุกวันจะมีชาวบ้านเดินทางไปที่ภูเขาเพื่อขึ้นไปหาของป่า จำพวกหน่อไม้ และลักลอบตัดจับสัตว์เล็ก ๆ มาเป็นอาหารและขาย เมื่อหาได้มีปริมาณมากเกินไปเกินต้องการ บางคนจะยึดอาชีพหาของป่าเพื่อเพิ่มรายได้นอกเหนือจากการทำนาทำไร่ตามปกติ แม้ว่าการกระทำความผิดของชาวบ้านจะถูกห้ามโดยพนักงานอุทยาน แต่ก็ไม่มี การจับกุมสำหรับผู้หาของป่า ชาวบ้านที่ถูกจับส่วนใหญ่เป็นเรื่องการลักลอบตัดไม้ในป่ามากกว่า

3. **เขตป่าสงวนและพื้นที่ป่าธรรมชาติ** บ้านโพนตุมจัดได้ว่าเป็นหมู่บ้านต้นน้ำลำธาร เป็นพื้นที่ที่ต้องมีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารให้สมบูรณ์ ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน โพนตุมมีการจำกัดเขตเป็นพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติ ห้ามบุกรุกทำลายสภาพป่าในทุก ๆ ด้าน ไม่พบโครงการปลูกป่าในบริเวณหมู่บ้าน แต่สภาพป่าของหมู่บ้านจะมีสภาพสมบูรณ์ และมีการเจริญเติบโตของไม้ตามธรรมชาติสภาพป่าจึงมีสภาพสมบูรณ์มาก

วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของภาคอีสานเหนือ

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า สภาพป่าไม้ของภาคอีสานเหนือตอนบนถูกบุกรุกทำลายเป็นจำนวนมาก พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายโดยชาวบ้านเพื่อใช้พื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งเป็นสาเหตุใหญ่เช่นเดียวกันกับทุกพื้นที่ของประเทศ และยังมีสาเหตุมาจากพ่อค่านายทุนจ้างให้ชาวบ้านตัดไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ แม้ในพื้นที่ที่มีความลาดชันมากก็ตาม ทำให้เกิดผลกระทบกับแหล่งน้ำและการทำการเกษตรของชาวบ้าน ลำห้วยต้นเขินไม่สามารถใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรได้ การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมาก ทำให้ป่าเสื่อมสภาพไป การใช้ประโยชน์ในระยะต่อมามีน้อยลง โครงการ

ปลูกป่าจะให้ความสำคัญกับแหล่งต้นน้ำลำธาร พื้นที่อื่นทั่ว ๆ ไปมักไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านมากนัก จึงควรมีการประชาสัมพันธ์และให้ความรู้ความสำคัญกับป่าให้มากขึ้นและต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่กับโครงการปลูกป่าต่าง ๆ

อนึ่งวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้เป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กับทุก ๆ เรื่องอย่างกว้างขวางในการพัฒนาป่าไม้และการอนุรักษ์พื้นที่ป่าควรมีการกระทำการร่วมกับการพัฒนาในด้านอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกันและให้มีประสิทธิภาพในการพัฒนามากขึ้น

บทที่ 5

วัฒนธรรมการ เพาะปลูก

	หน้า
วัฒนธรรมการเพาะปลูกในภาคอีสาน	73
วัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดเลย	75
1. สภาพพื้นที่ในการเพาะปลูก	75
2. ชนิดของพืชที่ปลูก	76
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านนาบ่ง	76
1. ที่ราบแม่น้ำฮวย	76
2. ถั่วเหลืองนาบ่ง	77
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านวังทอง	78
1. เนินขี้ผึ้งทอง	79
2. ข้าวโพดและอ้อยบนเนินขี้ผึ้งทอง	79
วัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดอุดรธานี	82
1. สภาพพื้นที่ในการเพาะปลูก	83
2. ชนิดของพืชที่ปลูก	83
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านโนนสะอาด	84
1. ที่ราบลุ่มลำห้วยคุดและวังโดน	84
2. ข้าวและแตงไทยโนนสะอาด	84
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านน่าน้ำขุ่น	86
1. ที่ราบลำห้วยขี้หมูและห้วยน้ำเที่ยง	86
2. ข้าวและมันสำปะหลังน่าน้ำขุ่น	86

	หน้า
วัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดนครพนม	88
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านแก่งโพธิ์	89
1. ที่ราบลุ่มลำน้ำก่ำ	89
2. ข้าวและยาสูบแก่งโพธิ์	89
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านโพนตูม	91
1. หุบเขาโพนตูม	92
2. ข้าวและยาสูบหุบเขา	92
วัฒนธรรมการเพาะปลูกในภาคอีสานเหนือ	93

วัฒนธรรมการ เพาะปลูก

ในการดำรงชีวิตของชาชนบทในประเทศไทย ประชากรส่วนใหญ่ยังมีอาชีพทางด้านการเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพาะปลูก การศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูก จึงเท่ากับเป็นการศึกษาถึงการดำรงชีวิตของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรทางด้านอื่น ๆ ของพื้นที่นั้น ๆ ทั้งการใช้ดินและที่ดิน การเลือกพื้นที่ในการเพาะปลูกให้เหมาะสมกับภูมิประเทศและแหล่งน้ำ

แม้ว่าการเพาะปลูกจะเป็นกิจกรรมของมนุษย์ตั้งแต่สมัยอดีตมานานมาแล้วก็ตาม แต่มนุษย์ได้มีการวิวัฒนาการทางการเพาะปลูกมาอย่างต่อเนื่อง การเลือกชนิดและพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงวิธีการปลูก ซึ่งล้วนแล้วแต่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสอดคล้องกับการบริโภคมากขึ้น ในการศึกษาถึงวัฒนธรรมการเพาะปลูกครั้งนี้จะทำให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของภาคอีสาน

วัฒนธรรมการเพาะปลูกของภาคอีสาน

ภาคอีสานเป็นภาคที่มีพื้นที่มากที่สุดของประเทศ แต่มีลักษณะของพื้นที่เป็นแอ่งต่ำ ๆ คล้ายกะทะหงายและลาดเอียงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เล็กน้อย มีชื่อเรียกพื้นที่นี้โดยทั่ว ๆ ไปว่า ที่ราบสูงโคราช ซึ่งจะมีบริเวณที่เป็นที่ราบสูงประกอบไปด้วยยอดเขาราบเรียบ และหินผาที่เหลือจากการกัดกร่อนมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาด การศึกษาถึงวัฒนธรรมการเพาะปลูกของภาคอีสาน จะใช้ศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

1. พื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูก แบ่งแยกโดยใช้ลักษณะของศักยภาพของดินและพื้นที่ปลูกดังนี้

1) พื้นที่ที่ใช้ปลูกพืชไร่¹ ดินที่เหมาะสมสำหรับการปลูกพืชไร่มีประมาณ 30,984,340 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 29.07 ของภาค

¹ กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527), หน้า 40.

แต่เนื่องจากดินส่วนใหญ่ค่อนข้างเป็นทรายและมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ มีภาวะเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำ การปลูกจึงต้องเลือกพืชที่มีความเหมาะสมและระยะเวลาที่เหมาะสมด้วย ถ้ามีการพัฒนาทางด้านการอนุรักษ์ดินและปรับปรุงแหล่งน้ำ ก็สามารถใช้พื้นที่ดังกล่าวสำหรับการปลูกพืชไร่ได้อย่างถาวร

2) พื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนา² ภาคอีสานมีพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนามีประมาณ 40,520,643 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 38.39 ของพื้นที่ทั้งภาค แต่เนื่องจากดินในพื้นที่ดังกล่าวเป็นดินที่ค่อนข้างเป็นทราย มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และมีภาวะเสี่ยงต่อการขาดน้ำในฤดูทำนา จึงควรมีการศึกษาและให้ความรู้ทางด้านการปรับปรุงดินและการอนุรักษ์ดิน ทางด้านแหล่งน้ำก็มีความจำเป็นสำหรับพื้นที่นี้อย่างมาก

2. ชนิดของพืชที่ปลูกที่สำคัญของภาคอีสาน พืชที่ปลูกในภาคอีสานมีทั้งพืชไร่และข้าว ดังนี้

1) ข้าว ภาคอีสานมีพื้นที่สำหรับเพาะปลูกข้าวมากที่สุดของประเทศ แต่มีผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างต่ำเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ

2) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นพืชที่ปลูกมากในจังหวัด นครราชสีมา เลย และอุดรธานี มีผลผลิตสูงสุดอยู่ในปี 2523/24 จากเนื้อที่เพาะปลูก 2,267,002 ไร่ ได้ผลผลิต 730,408 ตัน มีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 322 กก.

3) มันสำปะหลัง เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญมาก เนื่องจากมีสภาพภูมิอากาศเหมาะสม ปลูกทั่วไปทุกจังหวัด จังหวัดที่ปลูกมากคือ นครราชสีมา ซึ่งมีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่สูงกว่าผลผลิตเฉลี่ยของภาคเล็กน้อย

4) อ้อย ปลูกเป็นบางจังหวัด และปลูกมากในจังหวัดอุดรธานี ได้ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ต่ำกว่าผลผลิตของภาค

5) ถั่วเขียว ปริมาณการผลิตในภาคมีไม่มาก เมื่อเทียบกับผลผลิตเฉลี่ยของประเทศและมีเนื้อที่ทำการผลิตในแต่ละปีไม่แน่นอน ในปี 2523/24 ปลูกกันมากที่สุด ในรอบ 4 ปี ตั้งแต่ปี 2520-24

6) ถั่วเหลือง มีปลูกไม่มาก จังหวัดที่ปลูกมากที่สุด คือ จังหวัดเลย และให้ผลผลิตสูงกว่าของภาค

² แผนการเกษตรและวันออกเสียงเหนือ, หน้า 41.

7) ถั่วลิสง มีการปลูกกันมากในภาคนี้ จังหวัดนครราชสีมาปลูกมากที่สุด และมีผลผลิตเฉลี่ยเท่ากับ 185 กก. ต่อไร่ ในปี 2523/24 และมีผลผลิตเฉลี่ยทั้งภาคในปีนั้นเท่ากับ 164 กก.ต่อไร่

นอกจากนั้นจะปลูกพืชพันธุ์ที่ให้เส้นใยพวกฝ้าย ปอแก้ว ปอกระเจา ซึ่งจะมีความสำคัญน้อยลงมา พืชอื่น ๆ ที่พบจะเป็น แตงโม ขาสุบ หม่อนเลี้ยงไหม และพืชผักต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนน้อย การปลูกพืชต่าง ๆ ต้องคำนึงถึงการบริโภคน้ำเป็นสำคัญ เช่น การปลูกข้าวเหนียว ฝ้าย ซึ่งจะปลูกเพื่อบริโภคเองเท่านั้น ลักษณะการปลูกพืชเพื่อเป็นรายได้หรือพืชเศรษฐกิจก็จะกระทำกันตามความเคยชิน จะคำนึงถึงราคาในตลาดกันไม่มาก การศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกจึง เป็นการศึกษาการปลูกพืชที่ชาวบ้านนิยมปลูก และการเปลี่ยนแปลงการปลูก การขายผลผลิตทางการเกษตร และวิถีชีวิตในการเพาะปลูกของชาวบ้าน

วัฒนธรรมทางการเพาะปลูกของจังหวัดเลย

จังหวัดเลยมีที่ดินใช้ทำนาและปลูกพืชไร่มีความอุดมสมบูรณ์โดยเฉลี่ยปานกลาง มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงและภูเขาเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกเป็นบริเวณที่ราบน้ำท่วมไม่ถึงอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ทำให้ช่วงหลังฤดูทำนาพื้นที่จะถูกปล่อยว่างไว้ ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้เพราะขาดน้ำ

1. สภาพพื้นที่ในการเพาะปลูก จากสภาพภูมิประเทศของจังหวัดเลยที่มีบริเวณที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกอยู่ไม่มาก สภาพพื้นที่ในการเพาะปลูกแบ่งตามชนิดของพืชได้ดังนี้

1) พื้นที่ทำนา พื้นที่ที่ใช้ทำนาจะเป็นบริเวณพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง เป็นบริเวณแคบ ๆ ขนานกับทางน้ำตามธรรมชาติและตามแนวหุบเขา ดินค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตข้าวที่ได้จึงอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง

2) พื้นที่ทำไร่ สภาพพื้นที่ในการปลูกจะมีทั้งบริเวณที่ราบไปจนถึงที่ลาดเชิงเขา ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงสูง และอาจพบพื้นที่ที่เป็นป่าเปิดใหม่ ซึ่งจะให้ผลผลิตสูงในช่วงแรก

2. **ชนิดของพืชที่ปลูก**³ ประชากรในจังหวัดเลยจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ร้อยละ 87-90 ของจังหวัด ดินจะมีความเหมาะสมต่อการเพาะปลูกพืชไร่เป็นส่วนใหญ่ เช่น ข้าวโพด ฝ้าย และปอแก้ว การทำนาปลูกข้าวจะเป็นการทำนาดำในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง และจะปลูกข้าวไร่ ตามที่ลาดชันตามเนินเขา ข้าวที่ปลูกจะเป็นข้าวเหนียวถึงร้อยละ 96 ของเนื้อที่ปลูกข้าวทั้งหมด เพราะประชากรจะบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก การปลูกข้าวเหนียวจะเป็นการปลูกเพื่อเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือน มีการซื้อขายน้อย และมีการปลูกข้าวเจ้าเพียงร้อยละ 4 เท่านั้น ซึ่งจะเป็นการปลูกเพื่อขายเป็นรายได้แก่ครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการเพาะปลูกพืชไร่ประเภทข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ถั่วเขียว ถั่วลิสง ถั่วเหลือง จะมีการปลูกตามบริเวณที่ดอนทั่วไป และมีปริมาณการผลิตไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของปริมาณน้ำฝน และราคาผลิตผล นอกจากนั้นยังพบว่าการปลูกพืชไร่ทำเส้นใย ได้แก่ ฝ้าย ซึ่งเป็นพืชที่มีการปลูกมาตั้งแต่ดั้งเดิมนานมาแล้ว ความรู้ที่ใช้ในการปลูกจะเป็นการปลูกฝ้ายแบบดั้งเดิม เช่น การป้องกัน และกำจัดศัตรูฝ้าย ซึ่งจะทำตามระยะเวลา ไม่คำนึงถึงการระบาดของหนอน ทำให้ค่าใช้จ่ายสูง อย่างไรก็ตามเกษตรกรมีรายได้จากการปลูกฝ้ายสูงกว่าพืชไร่ชนิดอื่น ส่วนปอแก้ว เกษตรกรนิยมปลูกในอดีต ปัจจุบันมีพืชชนิดอื่นสามารถให้ผลผลิตสูงกว่า และทำรายได้สูงกว่า จึงปลูกปอแก้วน้อยลง

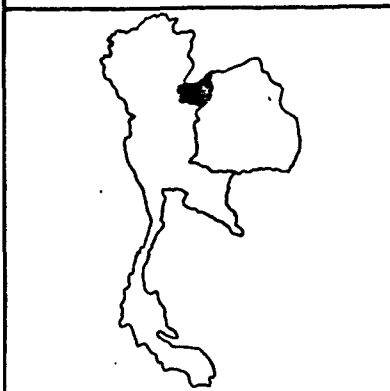
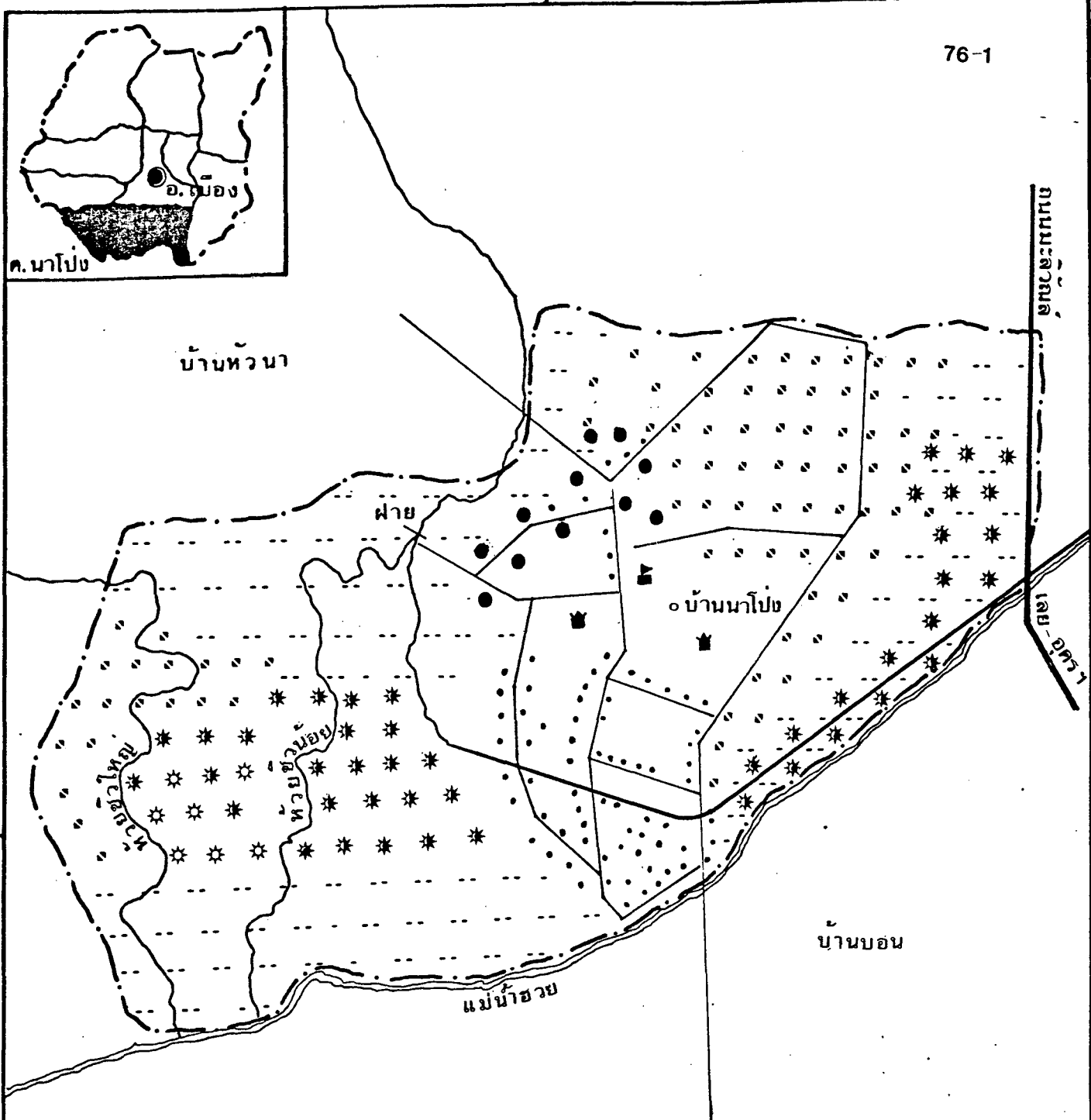
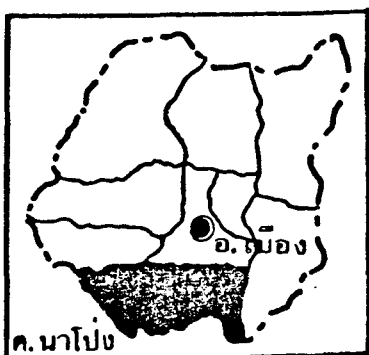
แม้ว่าการเพาะปลูกกระทำกันอย่างกว้างขวาง แต่ชนิดของพืชที่ปลูกอาจเปลี่ยนแปลงความนิยมได้ เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรมในการเพาะปลูกในปัจจุบันอาจได้ข้อมูลที่แตกต่างจากในอดีต ซึ่งการศึกษาจะใช้พื้นที่จากหมู่บ้านตัวอย่างต่อไป

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านนาโป่ง

จากสภาพภูมิประเทศของบ้านนาโป่ง และการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ที่ดินและที่ดินของบ้านนาโป่ง ซึ่งมีพื้นที่เป็นที่ราบและที่ดอนสลับกัน การใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกจะมีดังนี้

1. **ที่ราบแม่น้ำฮวย** สภาพพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกของบ้านนาโป่งเป็นที่ราบตามริมฝั่งแม่น้ำฮวย เป็นที่ราบผืนใหญ่ และที่ราบริมห้วยชั่วน้อยกับห้วยใหญ่ เป็นที่ที่มีความเหมาะสมกับการเพาะปลูกของหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังใช้พื้นที่อื่นในการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ดังนี้

³กรมพัฒนาที่ดิน แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเลย (กรุงเทพฯ, ห้างหุ้นส่วนจำกัดทวี, 2526), หน้า 90.

ลักษณะการใช้ที่ดินหมู่บ้านนาโป่ง จ. เลย

--	นาข้าว	☼☼	ฝาย
***	ถั่วเหลือง	●	ไร้ผสม(มะม่วง มะขาม)
๑๑	ข้าวโพด		

มาตราส่วน
1:15,000

แผนที่ 41

ที่มา ; จากการสำรวจ

1) **พื้นที่ที่ใช้ในการทำนา** การทำนาของบ้านนาบ่ง ใช้ที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำฮวย ลำห้วยขี้น้อย และขี้น้อย บริเวณที่ราบริมแม่น้ำฮวยเป็นที่กว้าง และบริเวณที่ราบลำห้วยทั้งสองจะมีพื้นที่ไม่กว้างมาก มีการสร้างคันนาไว้ในบริเวณที่ราบทั้งสองแห่ง นอกจากการใช้ทำนาแล้ว ในหน้าแล้งจะมีการใช้ที่ราบริมฝั่งแม่น้ำฮวยในการปลูกถั่วเหลืองด้วย เพราะเป็นพื้นที่ที่สามารถหาน้ำใช้ปลูกพืชได้ในหน้าแล้ง

2) **พื้นที่ที่ใช้ปลูกพืชไร่และพืชสวน** พื้นที่บ้านนาบ่งนอกจากบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงที่ใช้ทำนาแล้ว ชาวบ้านยังใช้บริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ลาดชัน และที่ราบบนเนินสำหรับปลูกพืชไร่จำพวกข้าวโพด ฝ้าย ส่วนมากพืชสวนจะปลูกเฉพาะบริเวณที่มีความลาดชัน พืชที่ปลูกคือ มะม่วง และมะขามเป็นส่วนใหญ่

2. **ถั่วเหลืองนาบ่ง** พืชที่ปลูกเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านนาบ่งที่สำคัญได้แก่ ถั่วเหลือง ซึ่งจะปลูกกันมากหลังฤดูเก็บเกี่ยว การปลูกพืชชนิดต่าง ๆ จะมีลักษณะดังนี้

พืชยังชีพ ชาวบ้านนาบ่งจะปลูกข้าวในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง แม้ว่าจะมีเนื้อที่ไม่มาก แต่ปริมาณผลผลิตที่ได้ก็เพียงพอสำหรับการบริโภค ซึ่งการปลูกข้าวถือว่าการปลูกเพื่อยังชีพ การปลูกข้าว ชาวบ้านนาบ่งจะเริ่มปลูกข้าวซึ่งเป็นข้าวนาดี โดยเริ่มเพาะกล้าในเดือนกรกฎาคม จากนั้นจะปล่อยให้ต้นกล้าโต ใช้เวลาประมาณ 1 เดือน ซึ่งชาวบ้านนาบ่งไม่มีปัญหาเรื่องแปลงเพาะต้นกล้าขาดน้ำ และประมาณต้นเดือนสิงหาคม ชาวบ้านจะเริ่มถอนกล้ามาดำนาข้าว ในปัจจุบันส่วนใหญ่ต้องอาศัยจ้างแรงงานจากคนในหมู่บ้านช่วย ต่างจากในสมัยก่อนซึ่งมีการลงแขกช่วยกันทำทั้งถอนกล้า ดำนา และเก็บเกี่ยว เพราะคนที่จะทำนาเหลือน้อย ลูกหลานจะต้องศึกษาเล่าเรียนไม่มีเวลาทำนา ชาวบ้านนาบ่งปลูกข้าวโดยไม่อาศัยบุญในการเพิ่มผลผลิต เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ดินแข็งและความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลงไปในช่วงเวลาที่ยาวนาน เจริญเติบโตนั้น ชาวบ้านจะปลูกพืชชนิดอื่นไปพร้อม ๆ กับข้าวด้วย ครอบครัวยึดทำนาอย่างเดียว ช่วงเวลาดังกล่าวก็จะว่างงาน ข้าวจะสุกพร้อม ๆ กัน ในเดือนธันวาคม มีการเก็บเกี่ยวพร้อม ๆ กัน ข้าวที่ปลูกได้มักจะใช้บริโภคภายในครัวเรือน และเก็บไว้ในยุ้งฉางของตนเอง แล้วค่อย ๆ นำออกมาสัรับประทาน ครั้งละ 1-2 ถังบุญ กับโรงสีในหมู่บ้าน ซึ่งไม่เสียเงินค่าสีแต่จะเสียเป็นรำและปลายข้าว ราคาประมาณ 25 บาท ต่อ 1 กระสอบ

2) การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ การปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านนาบ่งมีทั้ง การปลูกในช่วงฤดูฝน และฤดูแล้งช่วงหลังเก็บเกี่ยว โดยในบริเวณที่ดอนจะปลูกพืชในช่วงหน้าฝน และที่ราบลุ่มริมน้ำจะสามารถใช้ปลูกพืชอายุสั้นได้ ชนิดของพืชต่าง ๆ ที่พบมีดังนี้

ก. ข้าวโพด ส่วนใหญ่จะปลูกในหน้าฝน บริเวณที่มีความลาดชัน และที่ลาดเชิงเขา ในราวเดือนพฤษภาคม การปลูกจะต้องไถพรวนที่ดินโดยใช้รถไถ ซึ่งเสียค่าไถนราคา 120 บาทต่อไร่ และปลูกโดยใช้วิธีหยอดเมล็ดหลุมละ 2-3 เมล็ด จากนั้นจะปล่อยให้ข้าวโพดเจริญเติบโตเองโดยอาศัยน้ำฝน และจะเก็บเกี่ยวในเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงที่เสร็จจากการดำนา ข้าวโพดที่ปลูกเป็นพันธุ์หวาน เมล็ดโตสีเหลือง และมีฝักใหญ่ การซื้อเมล็ดพันธุ์ สามารถหาซื้อได้ตามตลาดในเมือง ซึ่งบ้านนาบ่งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองเท่าใดนัก

ข. ฝ้าย จะปลูกในหน้าฝนเช่นกัน แต่มีระยะในการปลูกช้ากว่าข้าวโพด คือเริ่มปลูกตอนปลายเดือนกรกฎาคม และเก็บเกี่ยวผลผลิตเดือนธันวาคม ถึงมกราคม ซึ่งเป็นหน้าแล้ง ทำให้ฝ้ายแห้งและมีคุณภาพดี การปลูกฝ้ายจะใช้วิธีหยอดเมล็ดพันธุ์เช่นเดียวกับข้าวโพด โดยช่วงก่อนที่ปลูกจะใช้ยาฆ่าหญ้าฉีดพ่นคลุมพื้นที่ไว้ หลังจากปลูกแล้วก็จะปล่อยให้ต้นฝ้ายโตขึ้นมาเองโดยอาศัยน้ำฝน

ค. ถั่วเหลือง ในระยะนี้เป็นพืชที่ได้รับความนิยมมาก ชาวบ้านจะปลูกในช่วงฤดูหลังการเก็บเกี่ยว โดยใช้ที่นาเป็นแปลงปลูก และเริ่มปลูกในราวปลายเดือนธันวาคม เพราะจะอาศัยความชุ่มชื้นในนาเพื่อใช้ปลูก การปลูกใช้วิธีหยอดเมล็ดหลุมละ 2-3 เมล็ด จากนั้นจะปล่อยให้ต้นถั่วงอกขึ้นมา การให้น้ำจะมีระยะเวลาที่แน่นอนเป็นช่วง ๆ ไม่ต้องน้ำทุกวัน โดยอาศัยการสูบน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำฮวย ผักเมล็ดถั่วเหลืองจะแก่และเก็บได้ในเวลาประมาณ 3-4 เดือน นอกจากการปลูกถั่วเหลืองในหน้าแล้งแล้ว ในฤดูฝนก็มีการปลูกถั่วเหลืองตามบริเวณที่ลาดชันด้วย โดยจะเริ่มปลูกประมาณเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม และจะปล่อยให้เจริญเติบโตโดยอาศัยน้ำฝน ใช้เวลาประมาณ 3-4 เดือน คือจะเก็บเกี่ยวได้ในระหว่างเดือน กันยายน-ตุลาคม การปลูกถั่วเหลืองในที่ดอนจะใช้รถไถพรวนดินและใช้รถหยอดเมล็ด ในกรณีที่ต้องปลูกเป็นบริเวณกว้างซึ่งรถหยอดเมล็ดนี้ สามารถใช้ปลูกพืชประเภทหยอดเมล็ดได้ทุกชนิด

ชาวบ้านจะขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลาง โดยพ่อค้าจะนำรถมาบรรทุกเองเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว โดยอำนวยความสะดวกให้กับชาวบ้าน เช่น นำเครื่องสีข้าวโพดมาสีให้ และนำตราขังมาขังขายกัน และซื้อในราคาต่ำกว่าในกรุงเทพฯ ประมาณครึ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นราคาที่ชาวบ้านพออยู่ได้เท่านั้น

การปลูกพืชของชาวบ้านนาโป่งนอกจากการปลูกข้าวและพืชไร่ดังที่กล่าวมาแล้ว ชาวบ้านนาโป่งยังเริ่มมีการปลูกพืชสวน ซึ่งในอนาคตมีแนวโน้มว่าจะเป็นพืชที่เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านนาโป่ง โดยการปลูกเป็นสวนในที่ลาดเชิงเขา แต่ยังมีปลูกไม่มากและยังไม่สามารถให้ผลผลิตในระยะแรก การเพาะปลูกพืชไร่และนาข้าวของชาวบ้านนาโป่งจะมีลักษณะปลูกเพื่อขายกันมากกว่า ทั้งพืชไร่และข้าวเหนียว จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านนาโป่งบางคนมีที่นาในหมู่บ้านอื่น ทำให้มีผลผลิตข้าวขาย แต่ส่วนใหญ่มักจะปลูกข้าวเพื่อบริโภคเท่านั้น

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านวังทอง

บ้านวังทอง เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ในการเพาะปลูกเกือบทั้งหมด มีบริเวณที่ราบไม่มากนัก เช่นเดียวกับบ้านนาโป่ง ลักษณะเป็นที่เนินมีความลาดชันไม่มาก พื้นที่ที่ใช้ปลูกพืชต่าง ๆ มีดังนี้

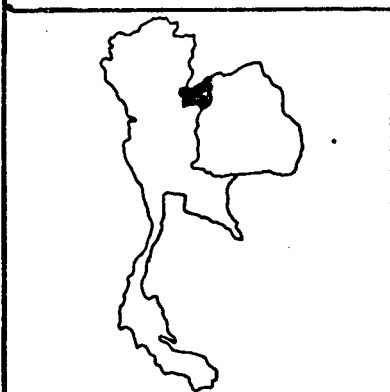
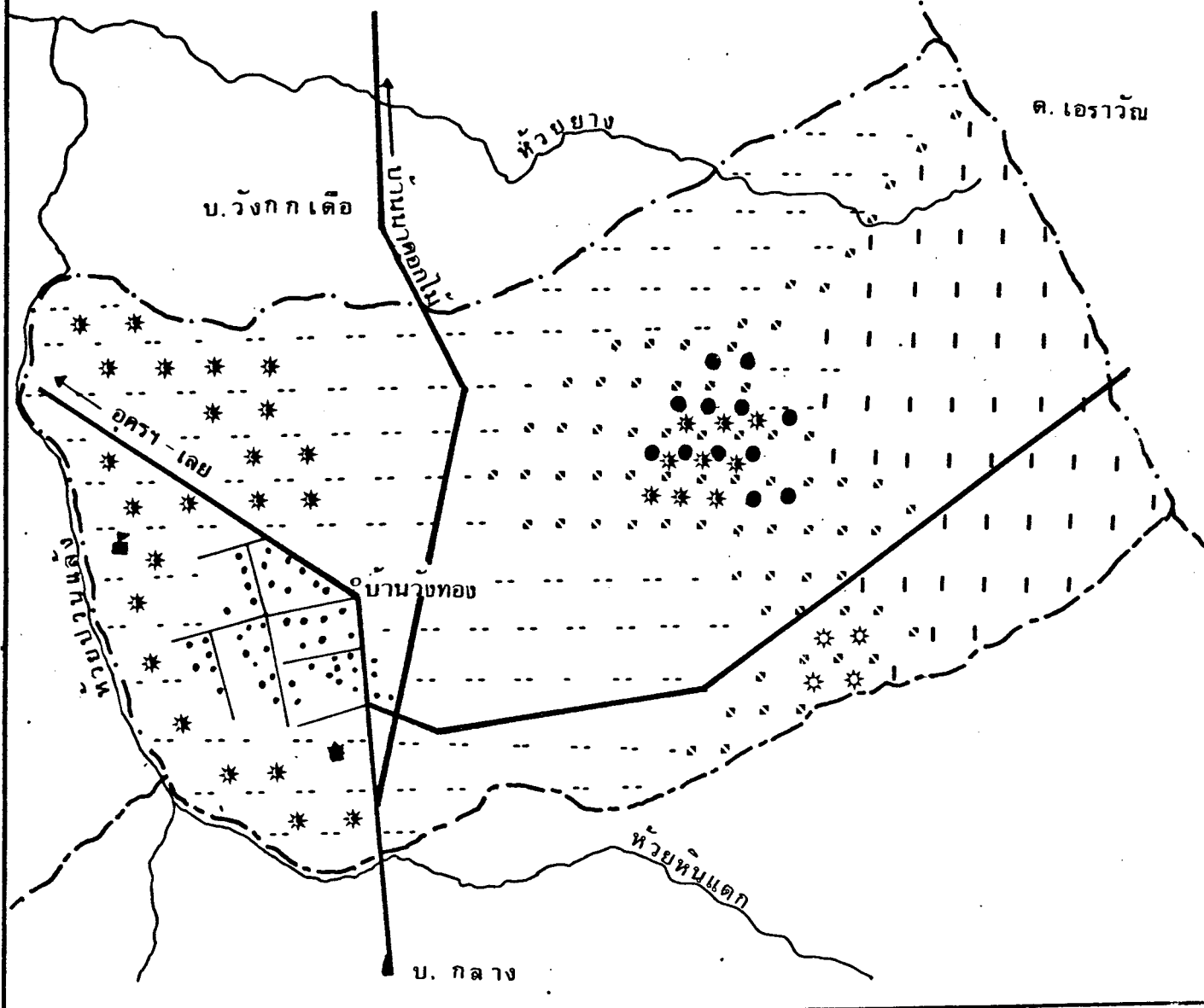
1. เนินชันทอง บริเวณสำคัญที่ใช้ในการปลูกพืชของบ้านวังทองคือ เนินชันทอง ซึ่งเป็นเนินที่ค่อนข้างจะมีความราบเรียบและใช้ปลูกพืชได้หลายชนิด การปลูกพืชจะแตกต่างกันไปตามสภาพความลาดชัน

1) พื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าว สภาพพื้นที่ปลูกข้าวเป็นบริเวณที่ราบลุ่มบ้านวังทอง โดยใช้พื้นที่ทั้งที่ราบน้ำท่วมถึง บริเวณริมห้วยบ้านแล้ง และห้วยยาง นอกจากนั้นยังพบการทำนาในบริเวณเนินชันทองที่เป็นที่ราบบนเนิน ซึ่งการปลูกข้าวจะกระจายไปตามที่ราบบนเนินเป็นแปลงเล็ก

2) พื้นที่ที่ใช้ทำไร่ สภาพพื้นที่ที่ใช้ในการทำไร่ส่วนใหญ่จะอยู่บนเนินชันทองซึ่งมีสภาพเป็นเนินเตี้ย ๆ เป็นที่ราบลอนลูกคลื่น พืชไร่ที่ปลูกบนเนินมีหลายชนิด ส่วนใหญ่เป็นข้าวโพดและอ้อย

2. ข้าวโพดและอ้อยบนเนินชันทอง พืชที่ปลูกที่บ้านวังทองมีทั้งปลูกเพื่อยังชีพและเศรษฐกิจ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าวโพด และอ้อย โดยเฉพาะอ้อยมีแนวโน้มที่จะเพิ่มเนื้อที่การปลูกมากขึ้นทุกปี ชนิดของพืชไร่ที่ปลูกและการปลูกข้าวจะมีการปลูกดังนี้

1) พืชยังชีพ ซึ่งได้แก่ ข้าวเหนียว ชาวบ้านวังทองมีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกข้าว ซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงบริเวณริมห้วยบ้านแล้งและห้วยยาง การปลูกข้าวถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นมาก เพราะชาวบ้านจะปลูกข้าวเพื่อการบริโภค ซึ่งบางครั้งเรือ่นได้ผลผลิตข้าวไม่พอกับการบริโภคในปีนั้น ทำให้ต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวมาบริโภคในราคาแพง

มาตราส่วน
1:25,000

แผนที่ 42

ลักษณะการใช้ที่ดินหมู่บ้านวังทอง

જ. ભેય

	นาข้าว		อ้อย
	ข้าวโพด		ไร้ผสม(ข้าวโพด อ้อย ถั่วเหลือง)
	ถั่วเหลือง		ฝ้าย

ที่มา : จากการสำรวจ

ข้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านมาก จึงพบว่าชาวบ้านที่ไม่มีที่นาในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง จำเป็นต้องทำนาในที่ราบบนเนินโดยแบ่งเป็นแปลง ๆ ที่นาจึงกระจายทั่วไปบนเนินชันทอง ซึ่งเป็นแอ่งที่ราบเล็ก ๆ นาที่ทำเป็นนาดำ โดยทำแปลงเพื่อเพาะต้นกล้าซึ่งต้องอาศัยน้ำฝน แปลงเพาะต้นกล้านั้นบางพื้นที่มีปัญหาเรื่องฝนทิ้งช่วงทำให้ต้นกล้าตาย และต้องใช้เวลาเพาะกล้าปักดำจนกว่าฝนจะตกอีกครั้ง นอกจากนั้นยังต้องรอให้ฝนตกติดต่อกันหลายวันให้มีปริมาณน้ำขังในนาเพียงพอสำหรับการปักดำ ชาวบ้านบางคนจึงต้องอาศัยแหล่งน้ำอื่นช่วยในการเพาะต้นกล้า ส่วนมากจะใช้น้ำบาดาลโดยสูบน้ำขึ้นมาส่งนา บางครั้งอาจต้องใช้น้ำบาดาลในการปักดำในช่วงที่ฝนทิ้งช่วงด้วย ระยะเวลาในการปลูกข้าว อยู่ระหว่าง เดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม การเพาะต้นกล้าและดำนาจะเริ่มทำกันนราวลายเดือนสิงหาคมจนถึงต้นเดือนตุลาคมแล้วแต่ปริมาณน้ำฝน

แม้ว่าบ้านวังทองจะมีน้ำพุธรรมชาติอยู่บนเนินชันทอง แต่การใช้ประโยชน์ยังมีน้อย เพราะทางน้ำจะไหลไปยังหมู่บ้านอื่น นาข้าวบางส่วนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำพุเท่านั้นที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งควรมีการปรับปรุงทางน้ำให้ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น การปลูกข้าวของชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำกันเอง แต่ในบางครั้งก็ต้องมีการจ้างคนมาถอนต้นกล้าและปักดำให้แทนในช่วงที่ฝนตกชุก ในระหว่างที่รอข้าวในนาเติบโต ชาวบ้านจะใช้เวลาไปกับการทำไร่เล็ก ๆ น้อย ๆ บางคนอาจออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน รอจนกว่าจะถึงฤดูเก็บเกี่ยวจึงกลับบ้านเพื่อเกี่ยวข้าว การปลูกข้าวของบ้านวังทองไม่นิยมใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เพราะมีราคาแพง และมักทำให้ดินเสียเพราะต้องใส่ติดต่อกันทุกปี ปริมาณการผลิตเฉลี่ย 30-40 ถังต่อไร่ ซึ่งยังเป็นปริมาณที่น้อยมาก ทำให้ข้าวไม่พอสำหรับการบริโภคตลอดปี ทั้งนี้สาเหตุเนื่องจากมีพื้นที่ในการปลูกน้อยมาก

2) **พืชเศรษฐกิจ** พืชที่ชาวบ้านวังทองปลูกเพื่อขายมีหลายชนิด แต่ที่สำคัญคือข้าวโพด และอ้อย ซึ่งจะใช้พื้นที่ปลูกมากกว่าพืชชนิดอื่น วิถีชีวิตในการปลูกของชาวบ้านมีดังนี้

ก. **ข้าวโพด** เป็นพืชไร่ที่ชาวบ้านปลูกกันมากติดต่อกันมาหลายปีแล้ว โดยจะเริ่มปลูกกันตอนต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม บริเวณที่ปลูกจะเป็นบริเวณที่มีความลาดชันเล็กน้อยลักษณะเป็นเนินดิน โดยเฉพาะบริเวณเนินชันทอง อาศัยน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญในการเพาะปลูก ใช้เวลาในการปลูกประมาณ 4 เดือน มีการใส่ปุ๋ยลงในดินก่อนปลูกเพื่อทำให้ได้ผลผลิตดี ถ้าปีใดฝนแล้งชาวบ้านบางคนอาจสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใส่แปลงข้าวโพดเพื่อไม่ให้ขาดน้ำ ซึ่งจะทำให้ผลผลิตไม่ดี บริเวณที่ปลูกข้าวโพดจะเป็นบริเวณเดียวกันและปลูกกันเป็นบริเวณกว้าง การเก็บเกี่ยวข้าวโพดจะเริ่มราวเดือนกันยายนถึงตุลาคม ซึ่งเป็นปลายฤดูฝน เพราะระยะเก็บเกี่ยวข้าวโพดต้องเป็นระยะที่ไม่มีฝน ข้าวโพดต้องแห้งเพื่อการเก็บรักษาและมีราคาดี การเก็บเกี่ยว

อาจต้องมีการจ้างแรงงานชาวบ้านบ้าง และขายให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อในหมู่บ้านซึ่งส่วนใหญ่ไม่ใช่คนในหมู่บ้าน โดยพ่อค้าจะนำเครื่องสีและตราซังมาเอง ชาวบ้านมักพบปัญหาพ่อค้าโกงตราซังโดยใช้ตม้น้ำหนักไม่ได้มาตรฐาน ชาวบ้านต้องคอยระวังกันเอาเอง พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาซื้อซึ่งมักจะให้ราคาต่ำกว่าที่ซื้อขายกันโดยทั่วไป แต่ชาวบ้านก็จำเป็นต้องขายผลผลิตในราคาที่พ่อค้ากำหนด เพราะมีการเหนี่ยวนำที่ขมมาจากพ่อค้าเป็นเครื่องผูกมัด

นอกจากปลูกข้าวโพดที่มีเมล็ดสีเหลืองแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดที่มีเมล็ดสีขาวฝักเล็กไว้เพื่อบริโภคอีกด้วย โดยจะปลูกเป็นแปลงเล็ก ๆ แยกออกมาจากแปลงอื่น ๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นอาหารเสริมที่นิยมกันมาก การบริโภคส่วนใหญ่จะนำมาต้มหรือนึ่ง บางครั้งอาจทำเป็นขนมโดยผสมกับแป้งข้าวเจ้าที่ม่เอง เรียกว่าขนมข้าวโพด ลักษณะคล้ายขนมกล้วยของภาคกลาง

ข. อ้อย เป็นพืชที่กำลังได้รับความนิยม และเริ่มมีการขยายพื้นที่การปลูกแทนที่ข้าวโพดกันมากขึ้น เพราะมีราคาดีและแน่นอนกว่าข้าวโพด โดยจะขายให้กับทางโรงงาน ซึ่งชาวบ้านต้องมีที่ดินเป็นของตนเองจึงจะมีสิทธิ์ขอโควต้าได้ โดยทางโรงงานจะจัดการมาบรรทุกและหักค่าขนส่งออกจากเงินที่จะจ่ายให้ในการรับซื้ออ้อย มีการให้กู้เงินมาลงทุนในอัตราดอกเบี้ยต่ำ ซึ่งคนที่ได้รับโควต้าปลูกส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีฐานะดีอยู่แล้ว ดังนั้นชาวบ้านวังทองที่มีฐานะไม่ดีจึงต้องอาศัยปลูกขายให้กับผู้ที่มีโควต้า โดยจะได้รับราคาขายต่ำกว่าราคาประกันตันละ 20 บาท บางคนที่ไม่มีที่ดินก็จะรับจ้างปลูกให้กับผู้ที่มีโควต้า

เนื่องจากการปลูกอ้อยต้องใช้ระยะเวลานาน ทำให้ต้องใช้เงินทุนมาก และยังเป็นพืชใหม่สำหรับชาวบ้านวังทอง จึงทำให้ยังมีการปลูกกันไม่มาก แต่เนื่องจากได้ราคาดีทำให้มีการปลูกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ปัญหาที่ชาวบ้านพบคือเรื่อง น้ำ บ้านวังทองยังขาดแหล่งน้ำที่จะใช้ปลูก ถ้าใช้น้ำบาดาลก็จะทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นไปอีกมาก จึงควรมีการพัฒนาแหล่งน้ำให้ดีขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านสามารถปลูกอ้อยและพืชชนิดอื่นเพิ่มรายได้ให้กับตนเองได้มากขึ้น

ค. ถั่วเหลือง ชาวบ้านวังทองจะปลูกถั่วเหลืองในฤดูแล้งหลังการทำนา โดยจะปลูกกันในบริเวณที่นาใกล้กับห้วยป่วนแล้ง เป็นส่วนใหญ่ และจะปลูกในช่วงฤดูฝนบนเนินชั่มทอง ใกล้กับบริเวณน้ำพุซึ่งมีพื้นที่ไม่มาก และในฤดูฝนนิยมปลูกพืชชนิดอื่นมากกว่า ชาวบ้านจึงปลูกถั่วเหลืองในหน้าแล้งหลังฤดูเก็บเกี่ยวโดยจะเริ่มปลูกกันในเดือนธันวาคม และจะเก็บเกี่ยวในเดือนมีนาคม โดยชาวบ้านจะนำฝักที่เก็บไว้มาตากให้แห้งและนวดเอาเมล็ดออก นำเมล็ดไปตากแดด แล้วจึงนำมาขายกับพ่อค้าที่มารับซื้อ ซึ่งก็มักจะได้ราคาต่ำกว่าท้องตลาดเช่นเดียวกับพืชชนิดอื่น ๆ ชาวบ้านมักจะขายผลผลิตถั่วเหลืองหมดโดยไม่เก็บไว้บริโภค

ง. พืชสวน ชาวบ้านวังทองยังไม่นิยมปลูกพืชสวนกันมากนัก ส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคเองมากกว่า อดยาใช้พื้นที่ปลูกในไร่และบริเวณบ้าน ต่างกับบ้านนาบ่งที่มีการทำกันมาก และนิยมทำสวนผลไม้กันมาก เนื่องจากชาวบ้านวังทองยังขาดความรู้และความชำนาญในการปลูกพืชสวน จึงยังไม่นิยมปลูกกัน จะมีบางคนเท่านั้นที่ทดลองปลูกในเนื้อที่ไม่เกิน 2 ไร่ มากที่สุดไม่เกิน 6 ไร่ และพบว่าการปลูกต้นมะขามกันมาก โดยนำพันธุ์มาจากเพชรบูรณ์ และทำการปลูกมะม่วงบ้างเล็กน้อย ชาวบ้านบางคนจะปลูกมะขามแซมในไร่ข้าวโพด ซึ่งก็เพิ่งเริ่มปลูกกันเป็นส่วนน้อย และยังไม่สามารถให้ผลผลิตได้ บริเวณที่ปลูกจะเป็นที่ดอนบนเนินชันทอง คาดว่าในอนาคต ชาวบ้านจะหันมานิยมปลูกกันมากขึ้น ถ้ามีการส่งเสริมและรายได้จากผลผลิตดีพอ

การเพาะปลูกพืชของชาวบ้านวังทอง ยังคงนิยมปลูกพืชชนิดเดิมซึ่งเคยปลูกกันมาในอดีต ยังไม่ค่อยมีการหาพืชชนิดใหม่ที่มีราคาดีกว่ามาปลูก เพราะยังขาดความรู้ความชำนาญการปลูกพืชชนิดใหม่ เช่น อ้อย มะขาม ต้องอาศัยสอบถามวิธีการเทคนิคการปลูกจากผู้ปลูกเดิมในหมู่บ้านใกล้เคียง ทำให้การพัฒนาการปลูกพืชสวนเป็นไปอย่างช้า ๆ เพราะขาดการส่งเสริมและแนะนำที่ถูกต้องจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งชาวบ้านเองก็ยังนิยมปลูกพืชชนิดเดิม เช่น ข้าวโพด ซึ่งแม้ชาวบ้านรู้ดีว่าราคาตก แต่ก็ยังต้องปลูกกันเพราะไม่รู้ว่าจะปลูกอะไร อีกทั้งตนเองก็ขาดความชำนาญ และไม่แน่ใจว่าจะทำรายได้ได้ดีมากนักเพียงใด เพราะไม่มีอะไรเป็นหลักประกันที่แน่นอน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ต่ำและยากจนลง บางครั้งอาจพบว่าการปลูกพืชแซมในไร่ข้าวโพด เช่น มะขาม และถั่วเหลือง ซึ่งก็ทำได้ในบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งดินและน้ำเพียงพอเท่านั้น จึงจะสามารถให้ผลผลิตที่ดีได้ การพัฒนาแหล่งน้ำ การอนุรักษ์ดิน ตลอดจนการให้ความรู้อย่างถูกต้องและพอเพียง เท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหาการปลูกพืชที่มีราคาต่ำของชาวบ้านได้

วัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่เป็นที่ราบอยู่บริเวณตอนกลาง และเป็นที่ราบภูเขาทางทิศตะวันตก และทิศใต้ ดินส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวปน ค่อนข้างเป็นทราย ปริมาณอินทรีย์วัตถุตามธรรมชาติมีน้อย นอกจากนั้นยังมีการอัดตัวของดินแน่นมากเป็นอุปสรรคต่อการกระจายของรากพืช การเพาะปลูกของจังหวัดอุดรธานี จึงประสบปัญหาดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ

1. สภาพดินที่ใช้ในการเพาะปลูก จังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่ทางการเกษตรถึง 3,672,411 ไร่⁴ ซึ่งจะใช้ทั้งการทำนาและปลูกพืชไร่ดังนี้⁴

1) สภาพที่ดินที่ใช้สำหรับทำนา สภาพที่ดินที่ชาวอุดรธานีใช้ทำนามีลักษณะ เช่นเดียวกันกับพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับการทำนามากนัก บางครั้งจะพบว่ามีการใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสมเพื่อการทำนาด้วย จังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่ทำนาถึง 2,712,508 ไร่⁵ พื้นที่ที่ใช้เพื่อการทำนาจะเป็นที่ราบบริเวณแหล่งน้ำต่าง ๆ และที่ราบทั่วไป

2) สภาพที่ดินที่ใช้สำหรับทำไร่หรือพืชสวน พื้นที่ในการทำไร่ทำสวนของจังหวัดอุดรธานีจะมีอยู่บ้างแต่น้อยเมื่อเทียบกับพื้นที่ที่ใช้ในการทำนา โดยพื้นที่ในการทำสวนจะกระจุกกระจายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ พืชไร่จะใช้ที่ดินที่มีสภาพค่อนข้างราบเรียบและอยู่สูงขึ้นมาจากที่นา และบางครั้งใช้ที่นาสำหรับปลูกพืชไร่ในหน้าแล้งด้วย

2. ชนิดของพืชที่ปลูก พื้นที่เพื่อการกลีกรรรมของจังหวัดอุดรธานีส่วนใหญ่ใช้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าว ซึ่งถือเป็นพืชหลักของจังหวัดอุดรธานี เปรียบเทียบเนื้อที่ที่ใช้ทำการกลีกรรรมกับที่นาจะเห็นได้ชัดว่า มีความแตกต่างจากจังหวัดเลยมาก นอกจากการทำนาแล้วกลีกรเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวโดยการทำสวนผลไม้ ซึ่งพบได้ตามบริเวณบ้าน มีการปลูกมะพร้าวบ้าง แต่ไม่มากนัก มีเนื้อที่ปลูกเพียง 928 ไร่ ข้าวโพดก็ปลูกกันไม่มาก พบได้ในบางอำเภอเท่านั้น ซึ่งผิดกับอ้อย และมันสำปะหลัง ที่ปลูกกันมากโดยเฉพาะ อ้อย จังหวัดอุดรธานีปลูกอ้อยมากที่สุดใภาคอีสาน พืชที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ปอ แต่ในปัจจุบันคาดว่าจะมีการปลูกน้อยลง เนื่องจากราคาปอในตลาดไม่แน่นอน เกษตรกรจึงหันกลับมาปลูกมันสำปะหลังแทน

การศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดอุดรธานี จากหมู่บ้านในจังหวัดอุดรธานี มีรายละเอียดดังนี้

⁴กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ, อักษรพิทยา, 2526), หน้า 49.

⁵แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี, หน้า 51.

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกของบ้านโนนสะอาด

บ้านโนนสะอาดมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบสูง มีความลาดชันน้อย ลักษณะของดินเป็นดินปนทราย ข้าวเป็นพืชหลักของชาวบ้านโนนสะอาด การปลูกข้าวจะอาศัยน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญ และปริมาณของพื้นที่เพาะปลูกจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนด้วย

1. **ที่ราบลุ่มลำห้วยคู้และวังโดน** ชาวบ้านพยายามใช้พื้นที่ที่มีอยู่เพื่อทำการเพาะปลูก โดยเฉพาะการทำนามากที่สุด ซึ่งจะใช้ที่ดินในที่ราบลุ่มและที่ดอน และยังมีการเพาะปลูกพืชอื่นเพื่อเพิ่มรายได้และเพื่อบริโภคในครัวเรือนด้วย พื้นที่เพาะปลูกแบ่งเป็นพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

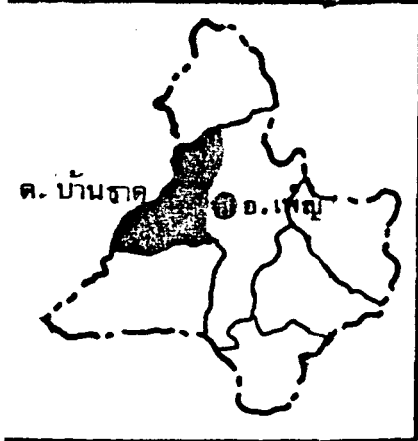
1) **พื้นที่ทำนา** ชาวบ้านทำนาทั้งในที่ลุ่มและที่ดอน โดยเฉพาะตามแนวลำห้วยคู้และวังโดน ซึ่งเป็นลำห้วยที่ไหลคดเคี้ยว และยังใช้พื้นที่ราบที่อยู่ไกลออกไปจากบริเวณห้วย ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมที่ชาวบ้านเข้าไปแผ้วถาง ลักษณะของพื้นที่มีความลาดชันเล็กน้อย การทำนาอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

2) **พื้นที่ทำไร่ทำสวน** ชาวบ้านใช้ที่บริเวณที่ดอนเพื่อการทำไร่ และเป็นบริเวณเดียวกับที่ใช้ทำนาตอน เนื่องจากลักษณะดินเป็นดินปนทรายไม่สามารถเก็บรักษาน้ำได้ การทำสวนจึงกระทำการในบริเวณไม่มาก โดยทำเป็นแปลงเล็ก ๆ แทรกอยู่ในนาข้าว

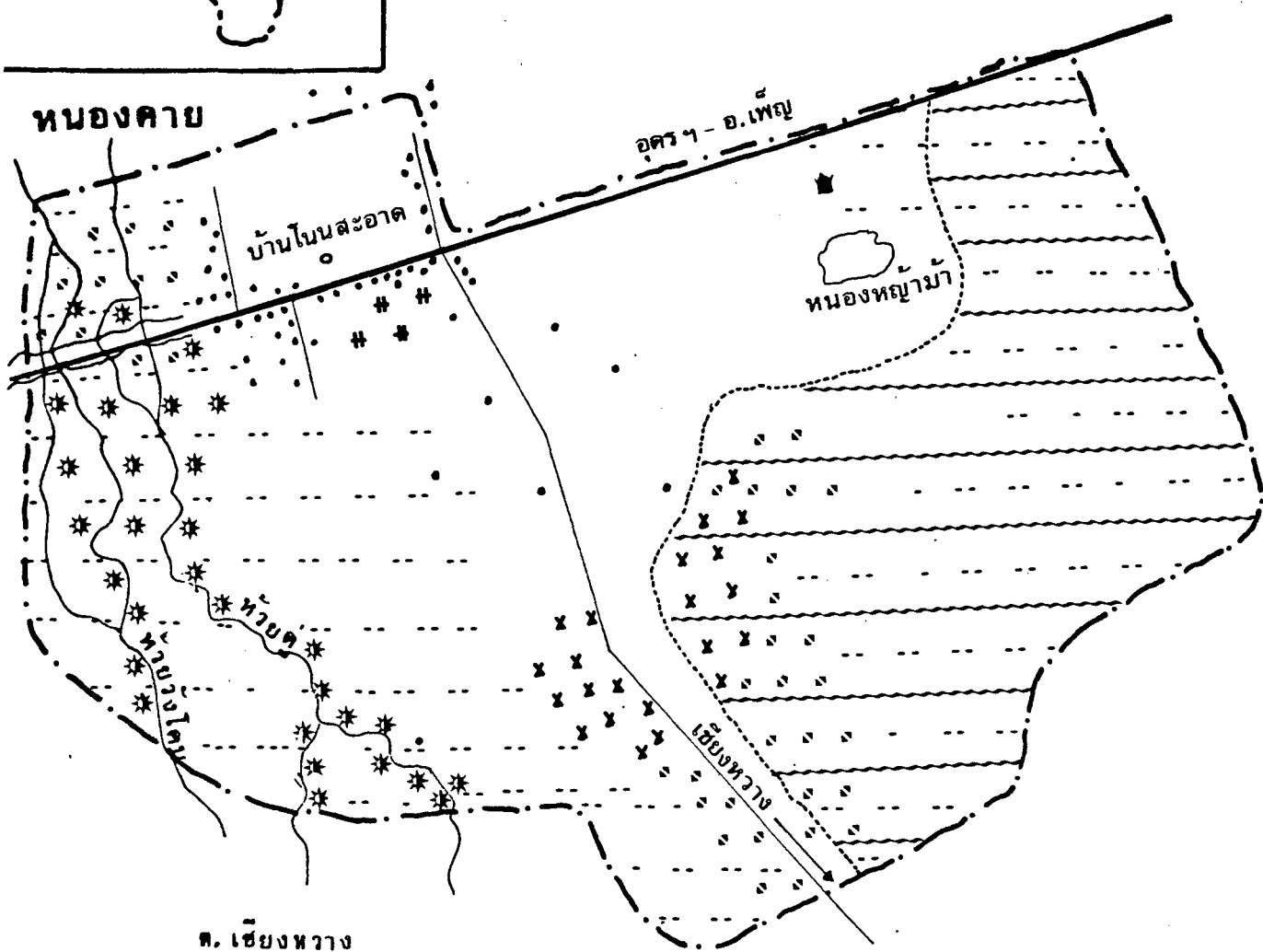
2. **ข้าวและแดงไทยโนนสะอาด** ข้าวเหนียวเป็นพืชหลักที่ปลูกกันมาก มีการปลูกข้าวเจ้าบ้างเล็กน้อย นอกจากนั้นยังมีการปลูกพืชชนิดอื่นด้วย แบ่งลักษณะของพืชที่ปลูกได้ดังนี้

1) **พืชยังชีพ** พืชที่ชาวบ้านปลูกเพื่อใช้บริโภคได้แก่ ข้าว และข้าวโพด เป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านมีวิถีชีวิตในการปลูกตามชนิดของพืชดังนี้

ก. **ข้าว** ชาวบ้านใช้พื้นที่ในการปลูกข้าวเป็นจำนวนมาก เพื่อให้ได้ผลผลิตมากพอที่จะเก็บไว้บริโภคได้ตลอดปี เพราะดินมีความสมบูรณ์ต่ำ ทำให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ได้ผลผลิตเพียง 15-20 ถังต่อไร่เท่านั้น การปลูกอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติเป็นหลัก และปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้ง บางแห่งชาวบ้านทำการขุดสระเล็ก ๆ เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในเวลาที่ขาดน้ำเนื่องจากภาวะฝนทิ้งช่วง โดยใช้เครื่องสูบน้ำใส่นาข้าว นาที่พบส่วนใหญ่เป็นนาดำ และพบนาหว่านบ้าง เพราะเนื้อที่ในการทำนามีมาก แต่มีแรงงานไม่พอเพียงสำหรับการถอนกล้าและดำนาให้ทันในช่วงฝนตก การถอนนาใช้แรงงานควายกันมากกว่าเครื่องทุ่นแรงอย่างอื่น บ้านหนึ่ง ๆ อาจเลี้ยงควาย 6-7 ตัว ชาวบ้านเลี้ยงควายกันเกือบทุกบ้าน ชาวบ้านจะมีการทำนากันอย่างเดียวนานช่วงระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม ซึ่งเป็นช่วงปักดำ หลังจากนั้นชาวบ้านจะอยู่ว่างไม่ได้ทำงานอย่างอื่น จนกระทั่งถึงฤดูเก็บเกี่ยวประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม

ด. จอมศรี

ลักษณะการใช้ที่ดินหมู่บ้านโนนสะอาด จ. อุตรดิตถ์

นาข้าว

กก

ข้าวโพด

แดงไทย

ถั่วเหลือง

เขตบุงรุกป่าสงวน

มาตราส่วน

1 : 20,000

แผนที่ 43

ที่มา : จากการสำรวจ

จากการศึกษาพบว่า พื้นที่ที่ใช้ในการทำนาไม่ค่อยแน่นอนขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน ถ้าปีใดฝนมากพื้นที่การทำนาจึงมากด้วย เพราะพื้นที่ที่ทางทำคันนาในที่ดอนมีน้ำท่วมพอสำหรับการปักดำ ถ้าปีใดฝนน้อยพื้นที่ในที่ดอนก็จะถูกปล่อยทิ้งให้กร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ จึงเป็นสิ่งที่ควรมีการปรับปรุงปรับระดับที่นาและเพิ่มศักยภาพของดิน เพื่อให้สามารถใช้น้ำในพื้นที่ดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ข. ข้าวโพด เป็นพืชที่ชาวบ้านเคยปลูกกันมาก แต่ในปัจจุบันพื้นที่การปลูกลดน้อยลงไป เพราะราคาข้าวโพดตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านเลิกปลูก คงเหลือเป็นแปลงเล็ก ๆ เพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น ข้าวโพดเคยเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ แต่จากการที่ราคาข้าวโพดตกต่ำมาก จึงเปลี่ยนพืชที่ปลูกในแปลงข้าวโพด เป็นพืชชนิดอื่นตามความนิยมของคนในพื้นที่ หรืออันละแวกหมู่บ้านใกล้เคียง

ค. กก ชาวบ้านจะปลูกไว้ตามบริเวณบ้านเพียง 1-2 งาน เท่านั้น สำหรับใช้ทอเสื่อไว้ใช้ในครัวเรือน

2) พืชเศรษฐกิจ เนื่องจากบ้านโนนสะอาดมีการปลูกข้าวเป็นหลัก พืชที่ทำรายได้หลักให้ชาวบ้านก็คือ ข้าว ทำให้มีผลผลิตเหลือพอที่จะขายเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวได้บ้าง แต่ชาวบ้านจะสามารถขายข้าวได้ไม่กี่ครั้งเรือนและไม่ทุกปี ขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิต ซึ่งก็แล้วแต่ภาวะฝน พืชชนิดอื่นที่พบว่ามี การเพาะปลูกกัน มีดังนี้

ก. แดงไทย เป็นพืชที่ปลูกกันมากในปัจจุบัน แดงไทยเป็นพืชเศรษฐกิจที่ปลูกแทนข้าวโพด ซึ่งในระยะแรก ๆ สามารถทำรายได้ให้ผู้ปลูกดีมาก แต่ในระยะ 1-2 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านหันมาปลูกแดงไทยกันมาก เพราะปลูกง่าย จึงพบไร้แดงไทยตามพื้นที่ดอนกระจ่ายทั่วไป พื้นที่ที่ใช้ปลูกมีไม่มากนัก เพียง 1-2 ไร่ก็สามารถให้ผลผลิตมากมาย และสามารถเก็บได้หลายครั้ง เพราะผลแดงไทยจะแก่ไม่พร้อมกัน ช่วงที่เริ่มปลูกจะเป็นปลายเดือนเมษายน และจะเก็บผลผลิตในเดือนกรกฎาคม ใช้ระยะเวลาประมาณ 120-150 วัน มีช่วงการเก็บผลผลิตประมาณ 2 อาทิตย์ โดยทั้งช่วงเก็บ 2-3 วัน

ข. ถั่วเหลือง ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว โดยใช้พื้นที่นาบริเวณท้ายดู่และวังโตนที่ยังพอน้ำเพียงพอต่อการปลูกเท่านั้น และยังอาศัยพื้นที่บริเวณสระที่มีขนาดใหญ่สามารถเก็บน้ำใช้ได้นาน การปลูกจะเริ่มราวปลายเดือนธันวาคม ถึงต้นเดือนมกราคม และจะเก็บผลผลิตประมาณเดือนมีนาคม

บ้านโนนสะอาดเป็นหมู่บ้านชาวนาที่ปลูกข้าวเป็นพืชหลัก เพราะลักษณะพื้นที่มีความราบเรียบ และดินเป็นดินปนทรายที่มีความสามารถกักเก็บน้ำได้ปานกลาง พืชชนิดอื่นจะเป็นพืชเสริมซึ่งมีพื้นที่การปลูกไม่แน่นอน และชนิดของพืชอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความนิยมและราคาผลผลิตในตลาด ซึ่งจะต่างจากหมู่บ้านในจังหวัดเลยที่มีการปลูกข้าวเป็นพืชหลัก และมีการทำไร่เป็นพืชรอง อีกทั้งชนิดของพืชที่ปลูกและพื้นที่ในการปลูกแน่นอนและไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านนาน้ำชุม

บ้านนาน้ำชุมเป็นหมู่บ้านที่มีการเพาะปลูกพืชหลายชนิด แต่ยังมีข้าวเป็นพืชหลัก แม้ว่าจะมีพื้นที่มาก แต่พื้นที่ที่ใช้เพาะปลูกจะใช้บริเวณที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ เพราะบริเวณที่ดอนมีปริมาณน้ำไม่เพียงพอสำหรับการปลูก ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การเพาะปลูกของบ้านนาน้ำชุมจะมีการปลูกพืชต่าง ๆ เสริมเพิ่มรายได้กันมากกว่าบ้านโนนสะอาด วัฒนธรรมการเพาะปลูกของชาวบ้านมีดังนี้

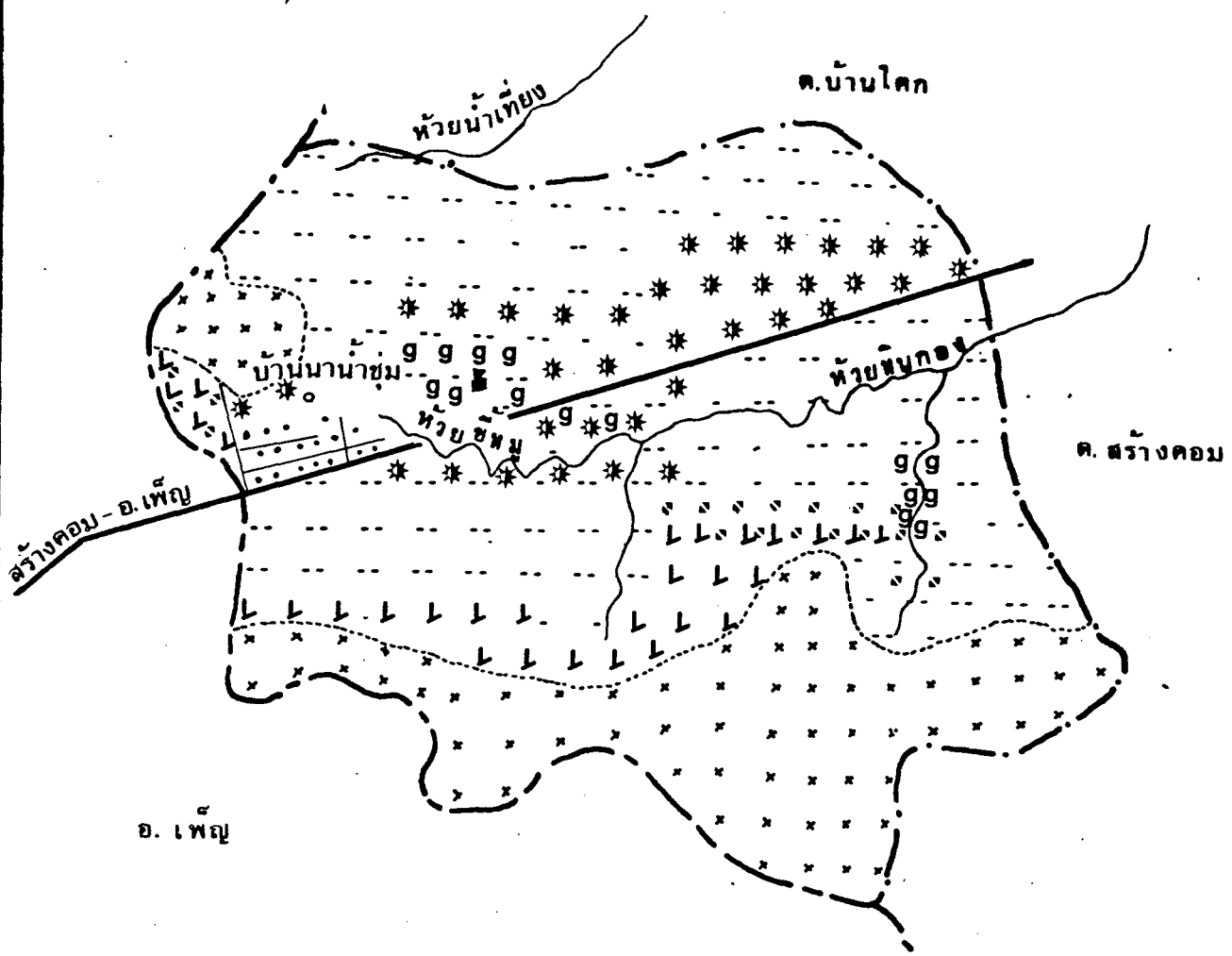
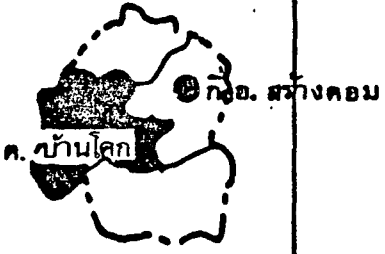
1. ที่ราบลุ่มห้วยขี้หมูและห้วยน้ำเที่ยง พื้นที่ในการเพาะปลูกจะมีลักษณะแตกต่างกัน เพราะพื้นที่มีความลาดชันเล็กน้อย มีการปลูกข้าวในที่ดินเป็นบริเวณกว้าง ทั้งนี้เพราะอาศัยน้ำฝนในการปลูกเกือบทุกพื้นที่ พื้นที่ที่ใช้ปลูกแบ่งได้ดังนี้

1) พื้นที่ที่ใช้ทำนา การทำนาของบ้านนาน้ำชุมจะมีการใช้พื้นที่ทั้งในที่ลุ่มและที่ดอน และจะใช้พื้นที่ส่วนใหญ่โดยรอบหมู่บ้านทำนา รวมทั้งบริเวณลุ่มน้ำห้วยขี้หมู ห้วยน้ำเที่ยง ในห้วยขี้หมูมีการปักดำ ทำให้ลำห้วยตื้นเขิน และยังใช้ที่บริเวณลำน้ำขุดเป็นสระขนาดเล็ก

2) พื้นที่ที่ใช้ทำไร่ทำสวน เป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งเป็นบริเวณลาดชันไปจากพื้นที่ทำนาเพื่อทำไร่ และแบ่งแปลงเล็ก ๆ สำหรับปลูกผักสวนครัว และทำสวนกล้วยด้วย

2. ข้าวและมันสำปะหลังนาบ้านน้ำชุม ชาวบ้านนาบ้านน้ำชุมปลูกพืชหลายชนิด และมีการเปลี่ยนชนิดของพืชที่ปลูกตามภาวะตลาด พืชบางชนิดอาจจะปลูกทุกปี แบ่งประเภทของพืชได้ดังนี้

1) พืชยังชีพ พืชที่ปลูกเพื่อการบริโภคที่สำคัญได้แก่ ข้าว ซึ่งเป็นพืชหลักที่ชาวบ้านปลูกและใช้พื้นที่ในการปลูกมาก ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวเหนียวเกือบทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อให้เพียงพอในการบริโภคตลอดปี บางปีผลผลิตข้าวตกต่ำ ต้องซื้อมาเพิ่มเติมบ้าง การปลูกข้าวต้องอาศัยน้ำฝนปริมาณน้ำมักไม่เพียงพอต่อการเกษตรเช่นเดียวกับบ้านโนนสะอาด ชนิดของพืชยังชีพอื่นมีดังนี้

ลักษณะการใช้ที่ดินหมู่บ้านนาหมื่น จ. อุดรธานี

	นาข้าว		มันสำปะหลัง
	ข้าวโพด		ผักสวนครัว
	ถั่วเหลือง		พื้นที่ป่าสงวน

มาตราส่วน
1 : 85,000

แผนที่ 44

ที่มา: จากการสำรวจ

ก. ข้าว เป็นเป็นพืชหลักที่ปลูกทุกปี การปลูกจะอาศัยน้ำฝนและจะทำการเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้ เนื่องจากพื้นที่มีความต่างระดับมาก จึงมีการทำร่องน้ำปล่อยน้ำจากนาในที่ดอนลงสู่ลุ่มและจะใช้พื้นที่ลุ่มปลูกเป็นหลัก นานในที่ดอนของบริเวณเดียวกันอาจจะไม่สามารถใช้ปลูกได้ในบางปี การทำนาจะเป็นนาดำและมีการเปลี่ยนแรงงานควายที่ใช้มาเป็นเครื่องไถขนาดเล็กมากขึ้น เพราะสะดวกและรวดเร็ว สามารถใช้เครื่องในงานอื่น ๆ ได้ เช่น สูบน้ำ การเก็บเกี่ยวจะใช้แรงคน จากนั้นจะนำไปสีกับโรงสีในหมู่บ้าน เก็บข้าวเปลือกไว้ในยุ้งฉางและทยอยนำออกไปสีมารับประทานครั้งละ 1-2 ฤดู

ข. พืชสวนครัว มีการแบ่งแปลงจากที่ทำไร่ปลูกพืชสวนครัวเพื่อใช้บริโภคเองเกือบทุกครัวเรือน พืชที่ปลูกได้แก่ พริกขี้หนู แตงไทย มะเขือ แตงกวา (พันธุ์ใหญ่) ต้นหอม ถั่วฝักยาว พืชพวกนี้จะปลูกลงแปลงเดียวกัน บางครั้งอาจพบเถาพืชรักชงในบริเวณบ้านบ้าง การปลูกจะอาศัยน้ำบ่อและน้ำฝน ซึ่งทำการปลูกกันตลอดปี

2) พืชเศรษฐกิจ ชาวบ้านจะปลูกพืชขายเพื่อเพิ่มรายได้ มีทั้งพืชหลักและพืชที่ปลูกเป็นแปลง ดังนี้

ก. มันสำปะหลัง เป็นพืชเศรษฐกิจที่ปลูกเป็นพืชหลักของชาวบ้าน ซึ่งจะมีพื้นที่ปลูกรองจากข้าว ถ้าปีใดราคาดี ปีถัดไปจะมีพื้นที่ปลูกเพิ่มมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่า ปริมาณการปลูกขึ้นอยู่กับราคาสตลาด การปลูกมันสำปะหลังจะต้องมีการจ้างแรงงานไถ เตรียมแปลงปลูกและจ้างปลูก เพราะมีพื้นที่มาก หลังจากปลูกแล้วก็ปล่อยให้ขึ้นเองตามธรรมชาติ อาศัยน้ำจากน้ำฝน โดยจะเริ่มปลูกประมาณเดือนมีนาคมถึง เมษายน ซึ่งเป็นช่วงที่แรงงานซึ่งอพยพไปนอกหมู่บ้านกลับมาเพื่อเกี่ยวข้าวและจะอยู่ปลูกมันไปด้วย ในช่วง 3 เดือนแรกของการปลูกจะต้องมีการไถพรวนและดายหญ้าเพื่อให้เจริญเติบโตเร็ว การเก็บเกี่ยวก็ต้องจ้างแรงงานชุดหัวมันขึ้นมาตากแล้วจึงนำไปส่งโรงงานโดยเสียค่าขนส่งต่างหาก เนื่องจากมันสำปะหลังจะเป็นพืชที่ทนแห้งแล้งได้ดี จึงยังคงเป็นพืชที่นิยมปลูกกันอยู่ แม้ว่าจะต้องใช้เวลานานเป็นปีจึงจะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้

ข. ข้าวโพด เป็นพืชที่ปลูกรองลงมาจากมันสำปะหลังและใช้ที่ดินที่มีลักษณะเหมือนกับมันสำปะหลัง แต่ข้าวโพดเป็นพืชที่ทนแล้งได้น้อยกว่า จึงทำให้บริเวณที่ปลูกและช่วงเวลาการปลูกมีจำกัด และข้าวโพดเป็นพืชที่มีปัญหาเรื่องศัตรูพืชมาก จึงได้รับความนิยมน้อยลงไป

ค. ผักกาด เป็นพืชที่ชาวบ้านเริ่มปลูกกันมาไม่นาน ชาวบ้านจะซื้อพันธุ์ผักกาดมาจากจังหวัดอื่น โดยจะเรียนรู้วิธีการปลูกจากพื้นที่ที่ตนย้ายแรงงานไปทำ แล้วพบเห็นจึงศึกษานำมาปลูกลงในหมู่บ้านของตน ซึ่งจะมีช่วงการปลูกลงในฤดูฝนเท่านั้น ผักกาดที่ปลูกจะเป็นผักกาด

ชาวพันธุ์ใหญ่ พื้นที่ที่ใช้ปลูกจะอยู่บริเวณที่ลุ่มที่สามารถมีน้ำรดผักได้เพียงพอ ช่วงเวลาการปลูกจะใช้เวลาประมาณ 45-60 วัน แล้วแต่พันธุ์ และจะเก็บผลผลิตไปขายเองในเมืองซึ่งมีรายได้ดีพอควร

ง. พืชสวน มีการปลูกพืชสวนบางชนิดเพื่อนำผลผลิตที่ได้ไปขาย เช่น นุ่น และกล้วยน้ำว้า ซึ่งเป็นพืชที่มีมาก แต่รายได้ไม่ดีเท่าใดนัก การปลูกจะใช้พื้นที่ปลูกบริเวณใกล้บ้าน และเก็บผลผลิตได้ตลอดปี แล้วนำไปขายเองในตลาด

จ. ถั่วเหลือง เป็นพืชที่ปลูกกันในพื้นที่นาเช่นเดียวกับพืชชนิดอื่น ซึ่งต่างจากหมู่บ้านอื่น ๆ ที่มีปลูกหลังฤดูเก็บเกี่ยวในหน้าแล้ง เพราะขาดแหล่งน้ำที่จะใช้ทำการเกษตร ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองกันไม่มาก และปลูกเป็นบางครั้งคราวเท่านั้น บริเวณที่ใช้ปลูกจะเป็นที่ซึ่งมีความลาดชันเล็กน้อย เพราะถั่วเหลืองไม่ชอบน้ำขังและมีดินเป็นดินปนทราย ระบายน้ำดี การเก็บเกี่ยวจะทำกันในเดือนพฤศจิกายน โดยจะนำฝักถั่วมาผ่าคาให้เมล็ดแตกออกมา แล้วนำมาตากแห้งก่อนนำออกขาย

วัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดนครพนม

ลักษณะพื้นที่โดยทั่ว ๆ ไปจะเป็นที่ราบลุ่ม สลับกับที่ราบหุบเขา และมีบริเวณเป็นที่สูง ซึ่งพื้นที่มีความแตกต่างกันมาก จากข้อมูลผลผลิตทางการเกษตรของจังหวัด พบว่า จังหวัดนครพนมมีการเพาะปลูกในปี 2526/27 - 2528/29 โดยมี ข้าว เป็นพืชที่มีการปลูกกันมากที่สุด รองลงมาได้แก่ มันสำปะหลัง บอแก้ว ถั่วลิสง ซึ่งมีผลผลิตดังตาราง

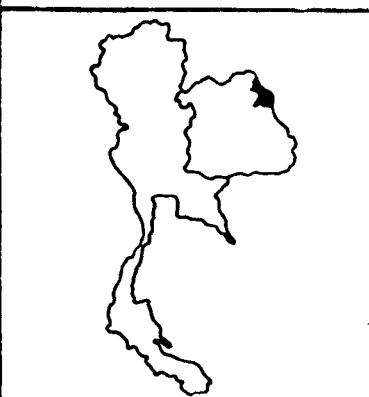
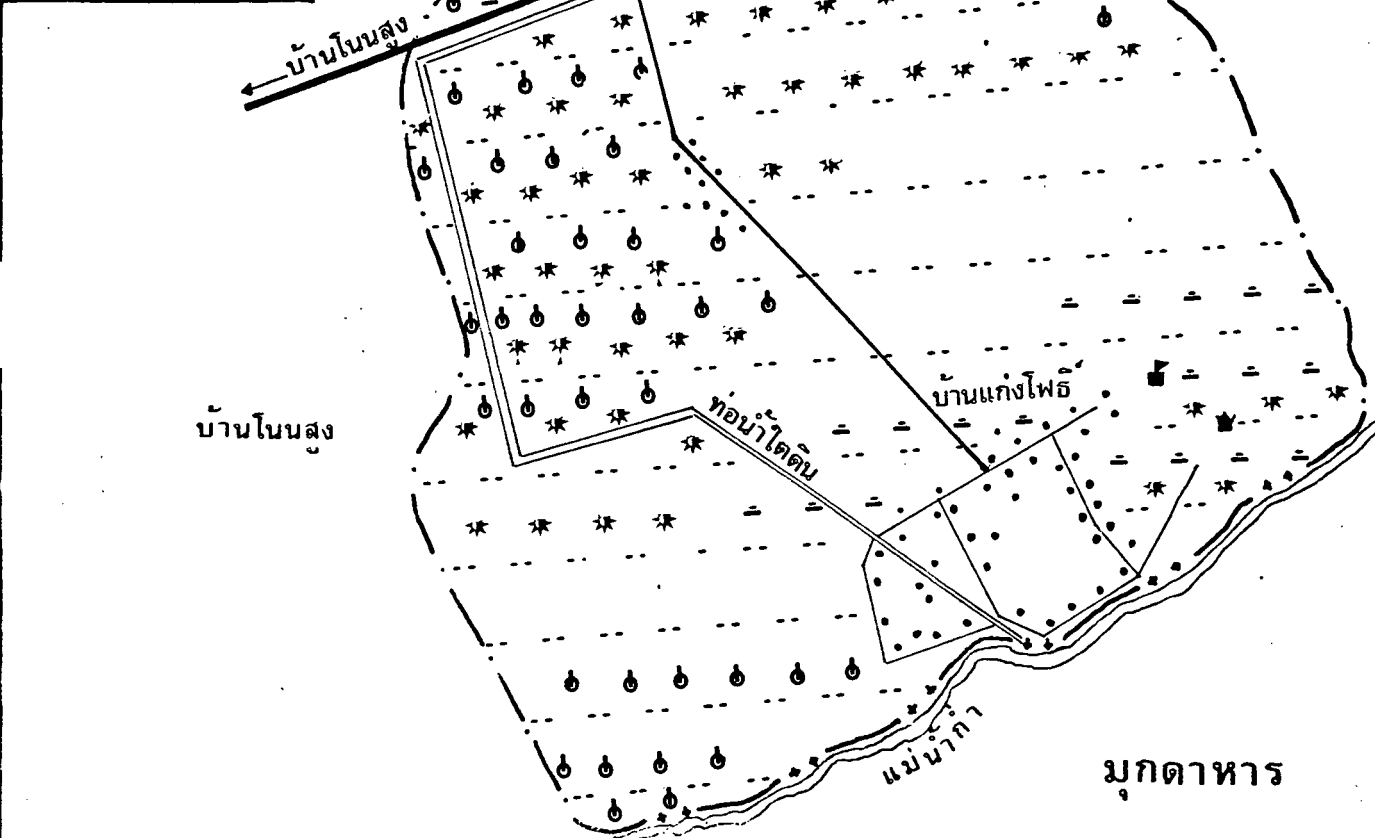
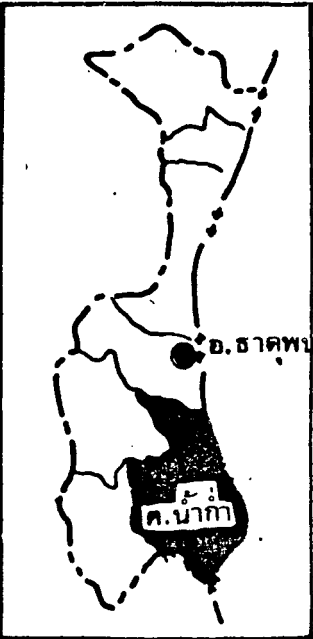
ชื่อพืช	พื้นที่เพาะปลูกโดยเฉลี่ย		ผลผลิตเฉลี่ย	
	ของนครพนม	ของภาคอีสาน	ของนครพนม	ของภาคอีสาน
	(ไร่)	(ไร่)	(ไร่)	(ไร่)
ข้าวเจ้านาปี	58,343	11,975,710	237	256
ข้าวเหนียนาปี	776,775	17,510,352	182	239
ข้าวเจ้านาปรัง	7,642	182,936	372	387
ข้าวเหนียนาปรัง	6,702	89,937	314	363
ถั่วลิสง รุ่น 1	3,670	123,557	163	183
ถั่วลิสง รุ่น 2	545	68,980	159	185
ถั่วเขียว รุ่น 1	1,570	168,848	81	91
มันสำปะหลัง	109,880	5,238,450	1,978	2,102
ฝ้าย	1,780	104,921	163	190
บอแก้ว	2,381	1,247,333	150	167

ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, แนวทางการพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ จ.นครพนม
(กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2529), หน้า 59.

การศึกษาข้อมูลการเพาะปลูกของจังหวัด จะใช้ข้อมูลจากการสำรวจหมู่บ้านในจังหวัดนครพนม 2 หมู่บ้าน คือ บ้านแก่งโพธิ์ และบ้านโพนดุม เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกของจังหวัดนครพนม ดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านแก่งโพธิ์

บ้านแก่งโพธิ์เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มลำนํ้าก้า ซึ่งเป็นที่ค่อนข้างราบเรียบ ความลาดชันน้อยมาก พืชที่ปลูกจึงเป็นการทำนาปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ทางการเกษตรของหมู่บ้านจะถูกปรับปรุงเป็นนาข้าวเกือบทั้งหมู่บ้าน และยังมีคลองส่งน้ำจากโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า ทำให้สามารถปลูกพืชได้ตลอดปี สามารถแบ่งการเพาะปลูกได้ดังนี้

ลักษณะการใช้ที่ดิน หมู่บ้านแก่งโพธิ์ จ. นครพนม

นาข้าว	มะเขือเทศ
ถั่วลิสง	บ่อเลี้ยงปลา
ยาสลบ	

มาตราส่วน
1: 15,000

1. ที่ราบลุ่มน้ำท่วม ลักษณะพื้นที่ที่ใช้ทำการเพาะปลูกของบ้านแก่งโพธิ์จะมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม และใช้ปลูกพืชได้หลายชนิดทั้งข้าว และพืชไร่ ดังนี้

1) พื้นที่ที่ใช้ทำนา จะเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมมีลักษณะเป็นที่ราบเป็นบริเวณกว้าง ความลาดชันน้อย และมีการทำคันนาเพื่อปลูกข้าวไว้ด้วย

2) พื้นที่ที่ใช้ทำไร่และทำสวน จะใช้พื้นที่ทำนาในการปลูกพืชไร่ด้วย และใช้ที่ดินตามที่ดินซึ่ง เป็นพื้นที่ที่เกิดจากคันดินธรรมชาติจากการกระทำของสัตว์ และเป็นบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้าน

2. ข้าวและยาสูบแก่งโพธิ์ ชนิดของพืชที่ปลูกของบ้านแก่งโพธิ์มีหลายชนิดซึ่งจะ เลือกปลูกตามฤดูและจะปลูกในที่เดียวกัน สลับกันไป พืชที่ปลูกแบ่งชนิดการศึกษาดังนี้

1) พืชยังชีพ บ้านแก่งโพธิ์จะมีการปลูกพืชเพื่อขายเป็นส่วนใหญ่ พืชที่ปลูกเพื่อบริโภคที่พบมีดังนี้

ก. ข้าว การปลูกข้าวจะปลูกข้าวเหนียวกันมาก เพื่อใช้บริโภคและเหลือขายด้วย สามารถปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง แต่นิยมปลูกครั้งเดียวมากกว่า การปลูกจะอาศัยแรงงานควาญในการไถเตรียมปลูก ซึ่งถือเป็นแรงงานหลัก บางคนอาจใช้เครื่องไถขนาดเล็กช่วยด้วย ระยะเวลาเริ่มปลูกและตกกล้าจะพร้อม ๆ กันทั้งหมู่บ้าน เพราะมีฝนตกชุกและที่ดินลุ่มน้ำเสมอจึงมีน้ำเพียงพอในการปักดำพร้อมกัน และใช้คนไม่มากเพราะแต่ละครัวเรือนจะมีที่ถือครองกันไม่มาก เฉลี่ยประมาณ 5-10 ไร่ การเก็บเกี่ยวจะมีการเก็บเกี่ยวข้าวซึ่งยังไม่โตเต็มที่บางส่วนเพื่อนำไปทำข้าวเม่า และจะเก็บเกี่ยวข้าวที่โตเต็มที่ตามภายหลัง

ข. พืชสวน จะปลูกกันไม่มากตามบริเวณบ้าน และคันนาซึ่งปลูกเพื่อบริโภคเท่านั้น ชาวบ้านจะพยายามใช้พื้นที่ในการปลูกให้มากที่สุดและทำได้ทุกบริเวณ เพราะมีปริมาณน้ำเพียงพอ นอกจากนั้นยังปลูกข้าวโพดเป็นแปลงเล็ก ๆ และผักสวนครัวในบริเวณบ้านด้วย ซึ่งปลูกกันโดยใช้เนื้อที่ไม่กี่ตารางวาเท่านั้น

2) พืชเศรษฐกิจ มีการปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากและเลือกปลูกกันตามฤดูเป็นช่วง ๆ โดยแบ่งแปลงละ 1-2 ไร่ ชนิดของพืชที่ปลูกมีดังนี้

ก. ยาสูบ เป็นพืชที่ปลูกกันมากที่สุดโดยจะได้รับโควตาจากโรงงานครอบครัวละ 1-2 โควตา แล้วแต่ความสามารถของเกษตรกร จะเริ่มปลูกหลังฤดูเก็บเกี่ยวและใช้น้ำจากคลองส่งน้ำ ภายหลังมีการตรวจสอบสารคลอรีนในน้ำมาก ทำให้ใบยาขึ้นไม่ติดไฟจึงมีการเลิกโควตาและลดพื้นที่การปลูกลงไปเหลือแต่ที่สามารถสูบน้ำบาดาลที่มีสารคลอรีนต่ำเท่านั้นที่ยังคงปลูกอยู่ ยาสูบเป็นพืชที่ต้องมีขั้นตอนการเก็บเกี่ยวมากตั้งแต่การเก็บจะต้องตรวจดูสีใบ การตาก และการบรรจุส่งโรงงาน ซึ่งยุ่งยากมาก แต่รายได้ค่อนข้างสูงและแน่นอนทำให้ชาวบ้านนิยมปลูกกัน

ข. มะเขือเทศ เป็นพืชสวนครัวที่ปลูกรองลงมา การปลูกจะต้องคำนวณช่วงการเก็บเกี่ยวให้ดี ซึ่งจะมีผลต่อราคาจากกิโลกรัมละ 1-2 บาท เป็น 20-25 บาท โดยชาวบ้านจะเริ่มปลูกกันหลังจากเก็บใบยาแล้ว ประมาณเดือนมีนาคม และเก็บผลตอนปลายเดือนเมษายนถึงต้นเดือนพฤษภาคม ซึ่งจะต้องเก็บก่อนฝนตก เพราะน้ำฝนจะทำให้ผลแตกชำรุดเสียหาย

ค. ถั่วลิสง จะปลูกกันหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นพืชที่ปลูกแทนยาสูบที่เลิกโคกต่ำไปเป็นพืชที่ปลูกรองลงมาจากมะเขือเทศ การปลูกและเก็บเกี่ยวจะใช้แรงงานคนในครอบครัวเท่านั้น

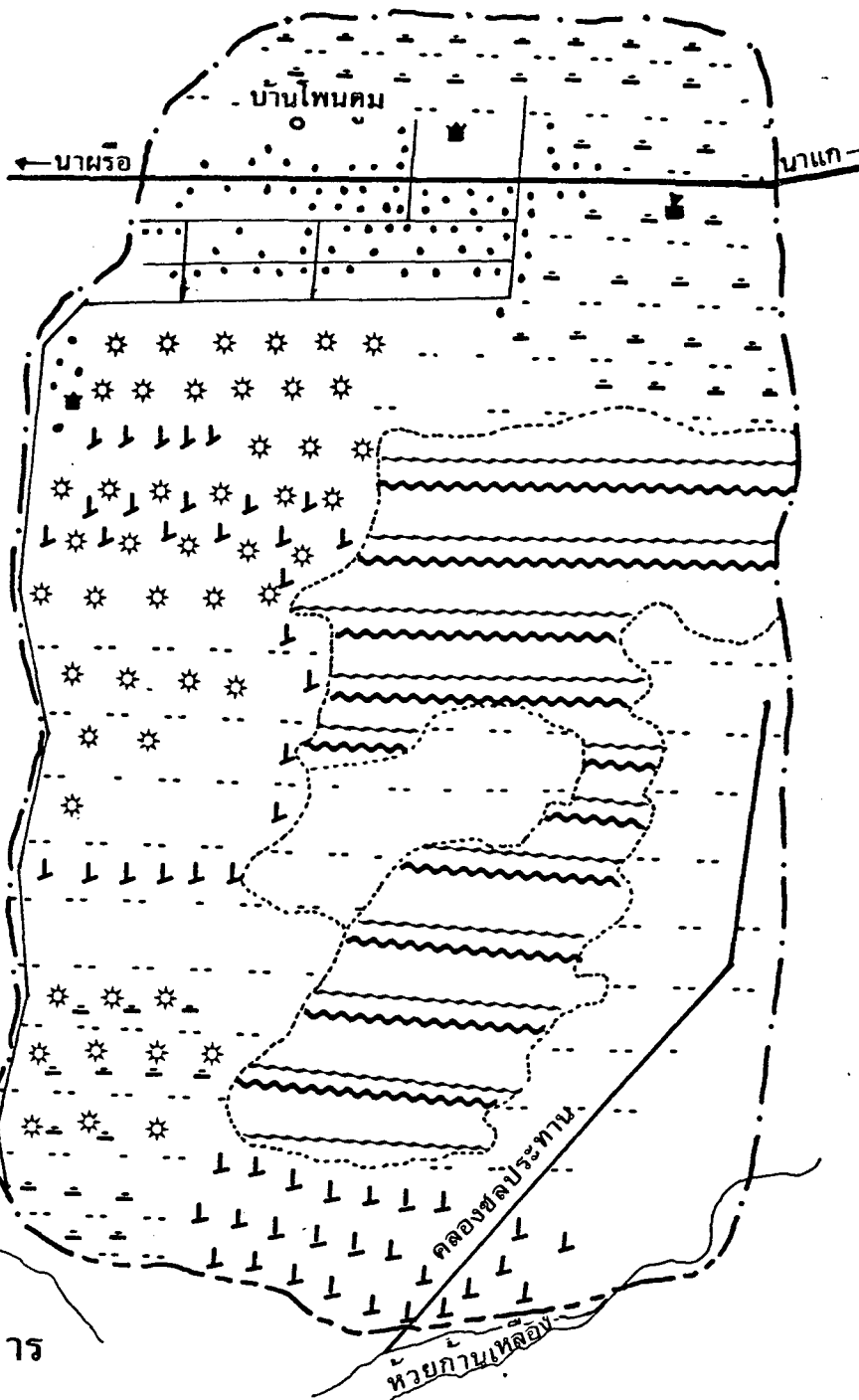
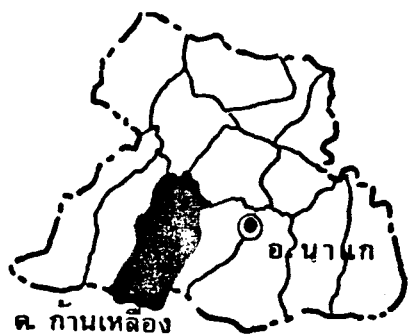
ง. ข้าวเม่า ถือได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีการทำกันมาก โดยจะใช้ข้าวที่เก็บเกี่ยวก่อนที่จะโตเต็มที่แล้วนำมาตำโดยใช้เครื่องตำ ในสมัยก่อนจะใช้ครก แรงงานคนซึ่งใช้เวลาและเปลืองแรงงานจึงมีผู้ตำกันไม่มาก ปัจจุบันสามารถใช้เครื่องตำแทนจึงมีการทำกันมากเกือบทุกหลังคาเรือน ถือได้ว่าเป็นหมู่บ้านข้าวเม่าก็ได้ การทำข้าวเม่าจะต้องผสมใบเตยในช่วงทำ ตำเพื่อให้ข้าวเม่าหอมและมีสีเขียว ชาวบ้านจึงต้องปลูกต้นเตย เป็นแปลงเล็ก ๆ ใช้สำหรับทำข้าวเม่าด้วย ต้นเตยเป็นพืชมีลักษณะคล้ายข้าวโพดและปลูกง่าย ชาวบ้านจะนำใบเตยมารับประโยชน์เท่านั้น สีเขียวของข้าวเม่าจะไม่ซีบเซยเพราะจะทำให้ข้าวเม่าขึ้น และเสียเร็ว

จ. พืชสวนครัว จะมีการปลูกผักสวนครัวหลายชนิดเช่น ผักกาดขาว ผักกาดเขียว แดงโหม แดงไทย แล้วนำผลผลิตไปขายเองในตลาด ซึ่งมีระยะเวลาเดินทางเพียง 10-15 นาทีเท่านั้น

ชาวบ้านแก่งโพธิ์เป็นบ้านที่มีการเพาะปลูกกันตลอดปี เพราะมีแหล่งน้ำสมบูรณ์ แต่มีปัญหามีที่ดินทำกันน้อย ทำให้ฐานะของชาวบ้านยากจนเป็นส่วนใหญ่ โครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าเป็นการช่วยทางด้านการเกษตรได้มาก ซึ่งก็จะทำได้เฉพาะหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำตลอดปีเท่านั้น

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกบ้านโพนตูม

บ้านโพนตูมมีพื้นที่ติดเทือกเขาภูพานทำให้มีลักษณะ เป็นที่สูงความลาดชันมาก และที่ราบหุบเขา พื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรมีมากแต่มีปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ ทำให้ไม่สามารถปลูกพืชได้ผลดีเท่าที่ควร การศึกษาจะแบ่งเป็นดังนี้

ลักษณะการใช้ที่ดินหมู่บ้านโพนคม จ. นครพนม

นาข้าว

ยางสุบ

ถั่วเหลือง

พื้นที่ป่ากร่าง

มันสำปะหลัง

มาตราส่วน
1 : 20,000

แผนที่ 46

ที่มา: จากการสำรวจ

1. **หุบเขาโพนดุม** พื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรได้ดีและสมบูรณ์จะเป็นบริเวณหุบเขาเท่านั้น เพราะทำให้มีน้ำขัง และพื้นที่เป็นที่ราบไม่มีปัญหาเรื่องความลาดชัน ง่ายแก่การปรับปรุงพื้นที่เตรียมแปลงปลูก แต่บริเวณหุบเขามีน้อย ดังนั้นจึงต้องใช้พื้นที่อื่น ๆ ด้วยดังนี้

1) **พื้นที่สำหรับทำนา** จะใช้พื้นที่บริเวณที่ราบหุบเขาเป็นหลัก เพราะสามารถเก็บกักน้ำใช้ในการปลูกได้ดี นอกจากนั้นยังพบว่ามีการใช้ที่ราบสูงบนภูเขาปรับระดับเป็นขั้นสำหรับทำนาด้วย ซึ่งจะอยู่ใกล้ลำห้วยจำปาเหลือง และคลองส่งน้ำคันดินของชลประทาน

2) **พื้นที่สำหรับทำไร่ทำสวน** จะใช้พื้นที่ลาดเชิงเขาสำหรับปลูกพืชไร่ ซึ่งต้องอาศัยน้ำฝนและน้ำบาดาลช่วยในการปลูกด้วย ลักษณะพื้นที่จะมีความลาดชันปานกลางบางครั้งอาจพบบริเวณที่ราบเชิงเขาสำหรับใช้ปลูกได้บ้างแต่มีบริเวณไม่กว้าง

2. **ข้าวและยาสูบหุบเขา** ชาวบ้านจะมีพืชที่ปลูกหลัก คือ ข้าว เพื่อใช้ในการบริโภค และพืชที่ปลูกรองลงมาคือยาสูบซึ่งรับโควต้าเช่นเดียวกับบ้านแก่งโพธิ์ แต่การปลูกจะมีปัญหาเรื่องน้ำไม่พอสำหรับปลูกทำให้ผลผลิตไม่ดี ชนิดของพืชที่ปลูกมีดังนี้

1) **พืชยังชีพ** ข้าวเหนียวถือได้ว่าเป็นพืชที่ชาวบ้านปลูกกันทุกครัวเรือน เพื่อใช้บริโภคต่อปี แต่จากภาวะขาดแหล่งน้ำและพื้นที่ไม่เหมาะสม ทำให้ผลผลิตต่ำ ไม่พอต่อการบริโภคต่อปี ต้องซื้อมาเพิ่มเพื่อบริโภคด้วย การปลูกข้าวของบ้านโพนดุม จะอาศัยน้ำฝนเป็นหลักซึ่งปริมาณน้ำฝนไม่แน่นอนทำให้ช่วงการปักดำไม่แน่นอนไปด้วย บางครั้งอาจพบมีการปักดำช้า ไม่ถึงเดือนตุลาคมซึ่งเป็นช่วงปลายฤดูฝน ทำให้ผลผลิตต่อไร่ลดต่ำลงไปอีก ชนิดของพืชยังชีพที่พบมีดังนี้

ก. **ข้าว** จะเริ่มปลูกกันในเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม บางคนอาจเลยไปถึงกันยายนถึงตุลาคม เพราะปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอ ชาวบ้านจะพยายามเพิ่มเนื้อที่การปลูกให้มาก แม้ว่าจะได้ผลผลิตต่ำก็ตาม เพราะไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้พอเพียงสำหรับการบริโภคต่อไป การไถจะใช้แรงงานควาย และช่วยกันปักดำเองในครัวเรือน ที่นาบางคนอาจจะอยู่ไกลจากบ้านถึง 2 กิโลเมตร ซึ่งต้องนำต้นกล้าจากแปลงเพาะในบริเวณที่ราบหุบเขาไปปลูกกันบนที่ราบเชิงเขาเพื่อเพิ่มผลผลิต ให้พอต่อการบริโภค การทำนาจะเป็นนาดำ

ข. **ข้าวไร่** เป็นข้าวที่ปลูกกันในที่ดอนไม่ต้องทำคันนา ใช้ชุดหลุมหยอดเมล็ดพันธุ์ บางครั้งก็ใช้หว่าน ช่วงเวลาเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวจะพร้อมกับข้าวนาลุ่ม แต่ผลผลิตจะน้อยกว่า และมีการปลูกกันไม่มาก

2) **พืชเศรษฐกิจ** มีการปลูกกันไม่มากนัก เพราะมีปัญหาการขายเมื่อผลิตได้แล้วไม่มีตลาดรองรับ จึงทำให้ชนิดของพืชที่ปลูกจะเป็นพืชที่ปลูกกันทั่วไป ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจประเภทที่สามารถหาตลาดขายได้ ชนิดของพืชที่พบมีดังนี้

ก. ยาสูบ เป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชาวบ้านจะปลูกกันมากหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยจะใช้ที่ทำนาปลูกเพราะยังมีน้ำและความชุ่มชื้นพอ ถ้าปีใดแล้งจัดชาวบ้านอาจต้องอาศัยตักน้ำจากสระและน้ำบ่อโปรดแทนด้วย การเก็บเกี่ยวจะเป็นเรื่องที่ยุ่งยากมีการคิดคุณภาพทำให้ชาวบ้านถูกกดราคาตามคุณภาพของใบยา

ข. มันสำปะหลัง จะปลูกกันไม่มากมีบางครั้งเรือนเท่านั้น โดยจะใช้พื้นที่ลาดเชิงเขาปลูก ใช้พื้นที่ไม่มากและขาดทุน และไม่ค่อยมีกำไรจากภาวะราคามันต่ำ จึงไม่ค่อยนิยมปลูก

ค. ข้าวโพด ปลูกไม่มากเช่นเดียวกัน เพราะมีพื้นที่สามารถปลูกได้ไม่มาก ต้องคำนึงถึงแหล่งน้ำ ไม่เหมือนมันสำปะหลังที่ทนต่อภาวะแห้งแล้งได้ดี

พืชชนิดอื่น ๆ เช่น ผักสวนครัว ซึ่งชาวบ้านเคยปลูกกันมากแต่ไม่มีที่ขายทำให้ขาดทุนกันมาก การปลูกก็จะได้รับการแนะนำจากเกษตรกรตำบลให้ปลูก แต่ก็ไม่สามารถหาตลาดรองรับได้ จึงไม่นิยมปลูกกันคง เหลือแต่พืชที่สามารถหาตลาดขายได้เท่านั้น แต่ราคาก็มักจะต่ำและไม่แน่นอน ชาวบ้านจึงนิยมปลูกยาสูบกันมาก

วัฒนธรรมการเพาะปลูกของภาคอีสานเหนือ

การเพาะปลูกของภาคอีสานเหนือ พืชหลักก็คือ ข้าวที่ใช้บริโภคกันในครัวเรือน ถ้าปีใดฝนดีก็จะมีผลผลิตมากพอเหลือขายได้ เพราะการเพาะปลูกยังคงอาศัยน้ำฝน การชลประทานมีน้อยมาก ประกอบกับดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ จึงทำให้ผลผลิตอื่น ๆ ต่ำลงไปด้วย ปัญหาอื่น ๆ ก็คือ ราคาสินค้าทางการเกษตรไม่แน่นอนทำให้ชาวบ้านมีรายได้ที่ไม่แน่นอน การเลือกชนิดพืชก็จะคำนึงถึงการตลาดเป็นหลัก ซึ่งควรมีการส่งเสริมการเพาะปลูกให้ครบวงจร และการทำนาของชาวบ้านยังขาดการพัฒนาทางด้านการปรับปรุงพื้นที่ทำให้พื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ปลูกในบางปี ปล่อยร้างกันไปเพราะขาดน้ำ จึงควรมีการแก้ไขเรื่องการชลประทานให้มากจะทำให้สามารถเพาะปลูกพืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเพาะปลูกของภาคอีสานเหนือยังคง เป็นการเพาะปลูกแบบที่ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก การปลูกพืชก็ยังปลูกพืชชนิดเดิมไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงและติดอยู่กับแหล่งน้ำ ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่สำคัญของการเพาะปลูกของภาคนี้

บทที่ 6

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์

	หน้า
วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน	96
วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดเลย	103
1. การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงาน	103
2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ	103
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์	103
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านวังทอง	104
1. วัวควายวังทอง	104
2. หมูวังทอง	105
3. วิถีชีวิตการเลี้ยงสัตว์วังทอง	105
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านนาบ่ง	106
1. ควายเหล็กนาบ่ง	106
2. หมูนาบ่ง	107
3. วิถีชีวิตการเลี้ยงสัตว์นาบ่ง	107
วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดอุดรธานี	107
1. การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งาน	108
2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ	108
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์	108
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านน้ำซุ่ม	108
1. ควายเหล็กน้ำซุ่ม	109
2. หมูน้ำซุ่ม	109
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์	109

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านโนนสะอาด	110
1. ผูกควายโนนสะอาด	110
2. หมู่บ้านโนนสะอาด	110
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์โนนสะอาด	110
วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดนครพนม	111
1. การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงาน	112
2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ	112
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์	112
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านแก่งโพธิ์	112
1. แรงงานควายแก่งโพธิ์	112
2. ไก่ย่างแก่งโพธิ์	112
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์แก่งโพธิ์	113
กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านโพนดุม	114
1. ควายโพนดุม	114
2. วัวโพนดุม	114
3. วิถีชีวิตแห่งการเลี้ยงสัตว์โพนดุม	114
วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของภาคอีสานเหนือ	115

วัฒนธรรมการ เลี้ยงสัตว์

โดยทั่วไปเกษตรกรเพาะปลูกข้าว และพืชไร่เป็นหลัก และนำเศษพืชและผลพลอยได้ที่ใช้ประโยชน์ไม่ได้เท่านั้นที่นำมาเลี้ยงสัตว์ พางข้าว ลำต้น และใบพืชอื่น ๆ ใช้เลี้ยงวัว ควาย ไร่ เศษอาหาร และวัชพืชใช้เลี้ยงสุกร เป็ด ไก่ ซึ่ง สุกร ไก่ และเป็ด เป็นสัตว์ที่หากินจาก เศษอาหารที่ตกตามพื้นทั่วไป การเลี้ยงสัตว์แบบพื้นบ้านไม่ต้องใช้ต้นทุนที่เป็นตัวเงิน อาหารและแร่ธาตุเสริม โรงเรือน หรือเวชภัณฑ์ ก็ไม่เป็นสิ่งจำเป็น ลูกสุกรอาจได้รับอาหารเสริม ถ้าลูกสุกรอ่อนแอและมีราคาดี เมื่อสัตว์เจ็บป่วยก็ได้รับการรักษาด้วยยาและวิธีพื้นบ้าน แรงงานที่ใช้ในการเลี้ยงสัตว์ได้จากแรงงานเด็ก สตรี และคนแก่ ที่อยู่นบ้าน ที่ดิน และน้ำ เป็นปัจจัยการผลิตจากธรรมชาติที่สำคัญที่สุด

เกษตรกรอีสานเลี้ยงวัว ควายไว้ใช้แรงงานในการทำนาทำไร่มาแต่โบราณกาล ส่วนเนื้อของวัว ควายก็นำมาบริโภค จะเห็นว่าในปัจจุบันเกษตรกรในเขตชลประทานมักนิยมใช้เครื่องทุ่นแรงประเภทอื่นแทนวัว ควาย วัว ควาย จึงไม่เป็นสิ่งจำเป็นอีกต่อไป อย่างไรก็ตามการเพาะปลูกของเกษตรกรยังต้องอาศัยน้ำฝนมากกว่าร้อยละ 80 การใช้แรงงานวัว ควาย จึงยังเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแหล่งผลิตวัวควายที่สำคัญของประเทศ กล่าวคือ มีวัวประมาณครึ่งหนึ่งของประเทศ วัว-ควายส่วนใหญ่จะอยู่ในความครอบครองของกลีกรายย่อย กลีกรเกือบทุกครัวเรือนมีควายอยู่บ้านละ 1-3 ตัว และเกือบ 50% ของกลีกรทั้งหมดเลี้ยงวัวบ้านละ 3-7 ตัว กลีกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เลี้ยงวัว ควายเอาไว้ใช้งาน เช่น ไถนา ลากเกวียน และเอาไว้ขายในกรณีที่ต้องการปลูกพืชล้มเหลว หรือเอาไว้เป็นทุนทรัพย์แก่บุตร-หลาน เมื่อออกเรือนหรือแต่งงาน

จะเห็นว่าการเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงแบบพื้นบ้าน คือเป็นส่วนเสริม หรือส่วนประกอบของการเพาะปลูก วัว ควายเลี้ยงไว้ใช้งาน สุกรเลี้ยงเป็นออมสิน ไก่-เป็ดเลี้ยงไว้เป็นอาหารเพิ่มเติมจากปลาที่หาได้จากคูคลองและแหล่งน้ำอื่น ๆ แต่ละครัวเรือนเลี้ยงสัตว์ไว้หลาย ๆ ชนิด แต่เลี้ยงเป็นจำนวนน้อย มีวัวและควายบ้านละ 2-3 ตัว แม่สุกร 1-2 ตัว ไก่ 10-20 ตัว

มีเบ็ดบ้าง โดยทั่วไปสัตว์ที่เลี้ยงเป็นพันธุ์พื้นบ้าน เก-เบ็ดส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และนำไปขายเมื่อมีเหลือจากการบริโภค

เมื่อพิจารณาในแง่สังคมเศรษฐกิจจะเห็นว่า การใช้แรงงานสัตว์มีความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงหลายประการ ประการแรก เกษตรกรมีพื้นที่เพาะปลูกน้อย โดยเฉลี่ยประมาณครัวเรือนละ 8-15 ไร่ หรือ 30 ไร่ เป็นอย่างสูง มีเงินลงทุนน้อย และมักขาดเงินสด การคมนาคมไม่สะดวก อยู่ห่างไกลจากตลาดและตัวเมือง การมีรถไถหรือจ้างรถไถจึงไม่สะดวก ประการที่สอง การไถนาหรือทำงานอย่างอื่นด้วยตนเองเป็นประเพณีนิยมของชาวบ้าน ตัวเองและสมาชิกในครอบครัวจะได้ไม่ว่างงาน และได้มีส่วนช่วยกันทำงาน ทำให้มีความผูกพันกันมากระหว่างสมาชิกของครอบครัว อันเป็นลักษณะสังคมที่ดีและมั่นคง การใช้แรงงานสัตว์ นอกจากไม่ต้องจับจ่ายเงินสดแล้ว การทำงานยังเป็นอิสระ พึ่งตัวเอง และทำได้ตามความเหมาะสมของฤดูกาล หรือตามที่ตนต้องการ ยิ่งกว่านั้นวัว ควายไม่ขึ้นสนิมและไม่ต้องใช้อะไหล่ อีกทั้งยังได้ปุ๋ยจากมูลวัว ควายอีกตัวละ 6-7 ตันต่อปีด้วย และที่สำคัญคือ วัว ควายไม่ต้องใช้น้ำมันเชื้อเพลิง แต่ใช้ฟาง หญ้า และสิ่งเหลือทิ้งต่าง ๆ จากการเพาะปลูกซึ่งใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้แล้ว นอกจากนั้นวัว ควายยังให้เนื้อ นม และแรงงานได้อีกด้วย จึงนับว่าวัว ควายเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในระบบไร่นาแบบผสมผสานของชาวชนบทเป็นอย่างยิ่ง

ในภาคอีสานนี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้แรงงาน วัว ควาย ในการเพาะปลูกเกือบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามในเขตชลประทานที่สามารถใช้น้ำในการเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปีนั้น เกษตรกรหันมาใช้เครื่องทุ่นแรง โดยเฉพาะรถไถนาขนาดเล็ก (รถไถสองล้อเดินตาม) กันมากขึ้น เพราะสามารถทำงานได้สะดวกรวดเร็ว และได้ผลผลิตคุ้มค่าการลงทุน ฉะนั้นจึงพอจะคาดคะเนได้ว่า ในอนาคตอันยาวนาน วัวควายจะยังคงเป็นสัตว์ที่ถือได้ว่าเป็น "รถไถของชาวชนบท"¹

¹พิม พรรณศิริ, โครงการพัฒนาบุคลากรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527), หน้า 18-21.

วิธีการเลี้ยง

ชาวบ้านมักขังวัว ควายไว้ใต้ถุนบ้านในยามค่ำคืน เพราะใต้ถุนบ้านเป็นที่ปลอดภัยจากขโมยที่สุด ตอนเช้ามีคักคักออกไปเลี้ยงในไร่นา ถ้ายังไม่มีการเพาะปลูก ในฤดูเพาะปลูก วัวควายจะถูกกักขังในคอกข้าง ๆ บ้าน หรือผูกไว้ตรัมไม้ การผูกอาจใช้เชือกกลมหรือในบางท้องถิ่นนิยมใช้คันกระดกทำด้วยไม้ไผ่ เพราะถ้าไว้กับหลัก วัวมักพันหลักหรือตอไม้ ทำให้เคลื่อนไหวยาก และกินหญ้าไม่สะดวก ในฤดูเพาะปลูกมักขาดแคลนหญ้าให้วัวและควายกิน ชาวบ้านจะต้องไปเกี่ยวหญ้าจากที่ไกล ๆ มาให้วัว ควายกิน อาหารหลักของวัว ควายในยามนี้ได้แก่ ฟาง ซึ่งเก็บกองไว้ที่ลอมฟางตั้งแต่หลังฤดูการทำนา วัว ควายที่เลี้ยงส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พื้นเมือง แต่ปัจจุบันได้มีการนำเอาลูกผสมพันธุ์บรามันสีขา มาเลี้ยงเป็นจำนวนมาก ในหมู่บ้านทางภาคอีสานประมาณร้อยละ 60 ของวัว ควายที่เป็นสัตว์โตเต็มที่เป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งาน ซึ่งมีทั้งตัวผู้และตัวเมีย ในบางหมู่บ้านของภาคอีสาน ควายหนึ่งตัวทำงาน (ไถนาข้าว ข้าวโพด) บิละ 60 วัน และไถได้เนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ ควายไถนาในพื้นที่ว่าวโคลนตมและมีน้ำขังได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่าวัว ในขณะที่วัวสามารถลากเกวียนบนที่เรียบได้ในความเร็วสูงกว่า

การซื้อขายวัว ควายมักมีมากเฉพาะก่อนถึงฤดูไถนาไร่ ชาวบ้านขายวัว ควายออกไปจากหมู่บ้านมากกว่าการซื้อเข้ามา ส่วนใหญ่ขายให้กับคนนอกหมู่บ้าน ในบางหมู่บ้านมีการขายวัวควายคิดเป็นจำนวนถึงร้อยละ 20-50 ของจำนวนในฝูง ในปัจจุบันราคาวัว ควายเพิ่มสูงขึ้นมาก เพราะเริ่มเกิดสภาวะการขาดแคลนวัว ควาย วัว ควายที่โตเต็มที่มียากระหว่าง 4000-6000 บาทต่อตัว แต่ราคาของวัวจะสูงกว่าควายประมาณสองเท่าถ้าเป็นเพศเดียวกัน

โดยสรุปแล้ว วัว ควายกับชาวนา ชาวไร่ ตาสี ตาสำนั้ มีความผูกพันใกล้ชิดกันเกินกว่าที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้โดยง่าย ปัจจัยทางประเพณี สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ มีอิทธิพลเหนือกว่าปัจจัยทางวิทยาศาสตร์ (สัตวบาล และสัตวแพทยศาสตร์) ในการที่จะตัดสินว่าชาวบ้านจะเลี้ยงวัว ควายหรือไม่ ชาวบ้านจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิธีการเลี้ยงสัตว์หรือไม่ ชาวบ้านจะเลี้ยงวัว ควายพันธุ์หรือไม่ ชาวบ้านจะตอนวัว ควายตัวผู้ด้วยวิธีใหม่ที่ง่ายกว่า และได้ผลดีกว่าหรือไม่ เหล่านี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ทั้งนี้เป็นเพราะชาวบ้านในชนบทไม่ได้เลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า

จะเห็นว่าในปัจจุบันนี้ จำนวนวัว ควายเริ่มลดลงและขาดแคลน ทั้งนี้มีสาเหตุมากมายหลายประการกล่าวคือ²

1. ทำเลเลี้ยงสัตว์ เช่นทุ่งสาธารณะที่รกร้างว่างเปล่า ป่าสงวน มีน้อยลงในหลายๆท้องที่
2. เกษตรกรในเขตชลประทานทำนาได้สองครั้ง โดยเฉพาะเกษตรกรในเขตนี้หันมาใช้รถไถนาไถมากกว่าใช้วัว ควายไถนา
3. เกษตรกรในบางท้องที่เลิกเลี้ยงควาย เพราะขาดแรงงานคนดูแลสัตว์ โดยเฉพาะการเลี้ยงดูในยามขาดหญ้าอาหาร
4. เกษตรกรกลายโคมยปล้นเอาวัว ควาย ซึ่งเป็นอันตรายถึงเจ้าของด้วย
5. เกษตรกรไร้ที่ทำกินมีมากในบางท้องที่จึงไม่เลี้ยงวัว ควาย นอกจากนั้นมีการฆ่าวัว ควายกันมาก โดยเฉพาะการฆ่าเถื่อน ซึ่งมีการฆ่าควายตัวเมียที่ตั้งท้องด้วย

ภาวะการขาดแคลนวัว ควายเริ่มทวีขึ้น เพียงแต่ค่อย ๆ แสดงอาการอย่างช้า ๆ ในระยะแรก ๆ และการเลี้ยงวัว ควายสำหรับใช้งานของชาวบ้าน ทำให้จำนวนสัตว์มีได้ลดปริมาณลงรวดเร็วขึ้น โดยเฉพาะในภาวะที่ยังไม่มีความกดดันจากความต้องการของผู้บริโภคสูงเกินไป แต่ส่วนใหญ่มักระเริ่มสะท้อนให้เห็นภาวะขาดแคลนวัว ควายใช้งานกันมากขึ้น

การเลี้ยงวัว ควายแบบชาวบ้านทำได้ง่าย ต้นทุนต่ำ การเลี้ยงน้อย ซึ่งการเลี้ยงแบบพื้นบ้านนี้ไม่ต้องใช้วิชาการสมัยใหม่มากก็ทำได้ ต้นทุนแทบไม่มีเลยในสายตาของชาวบ้าน แทบไม่ต้องซื้อวัว ควายมาเลี้ยง คือ เลี้ยงจาก "ลูกคอก" นั่นเอง โรงเรือน อาหาร และยาไม่ต้องหาซื้อก็เลี้ยงได้ การเลี้ยงต่อความเสียหายจากโรคมีน้อยเมื่อเทียบกับการเลี้ยงสัตว์ชนิดอื่นในทำนองเดียวกันความคิดของชาวบ้านผู้เลี้ยง ความพะวงเรื่องตลาดและราคาก็ไม่มี เพราะไม่ได้เลี้ยงวัว ควายเป็นการค้า เมื่อมีคนมาขอซื้อวัว ควาย "ถ้าพอใจก็ขายถ้าไม่พอใจก็ไม่ขายเลี้ยงไว้ก็ไม่ขาดทุนอะไร ขายไปก็สงสารมัน" นี่คือนิทัศน์คติของชาวบ้าน

² อารันต์ พัฒนาศัย, "การวิจัยการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." วารสารแก่นเกษตร 4 (ก.ค.-ส.ค. 2520), หน้า 51-52.

ส่วนการเลี้ยงวัว ควายสมัยใหม่ที่ต้องเอาวิชาการทางเทคโนโลยีมาช่วย ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการศึกษาวิจัยกันอย่างละเอียดเสียก่อน เพราะการทำฟาร์มปศุสัตว์นั้น ต้องใช้ต้นทุนสูง และอาจได้ผลไม่คุ้มทุน เท่าที่เคยมีตัวอย่างยังไม่ปรากฏว่ามีรายได้สามารถผลิตวัว-ควายได้กำไร หากอาศัยตลาดภายในประเทศอย่างเดียว³ นอกจากนี้ใช้วัวควายในไร่นาแล้ว ชาวบ้านยังใช้วัวควายในวัตถุประสงค์อื่น ๆ อีกด้วย เช่น ใช้ใช้ ใช้ในการกีฬาแข่งควาย ชนควาย ใช้ในงานพิธีต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าในชนบทอีสาน ยังมีทำกันเป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่จะเลี้ยงวัวใช้แรงงาน สัตว์ที่นิยมเลี้ยงและทำรายได้ให้แก่ชาวชนบท ได้แก่ วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ และวัวนม เป็นต้น จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้เกษตรกรจะหันมานิยมเลี้ยงวัวนมกันมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า อาชีพการเลี้ยงวัวนมเป็นอาชีพทางการเกษตรอย่างหนึ่ง ที่สามารถทำรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพถึงจุดคุ้มทุนและได้กำไรในระยะ เวลาที่ไม่นานเกินไปนัก จึงมีผู้สนใจที่จะประกอบอาชีพนี้กันมากขึ้น ถ้าจะให้ผลได้อย่างจริงจังในการเลี้ยงวัวนม เกษตรกรจะต้องมีความรู้พื้นฐานในเรื่องของวัวนม และจะต้องได้รับการอบรมจากผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และความชำนาญทางด้านนี้โดยเฉพาะ จึงจะสามารถนำเอาความรู้นั้นไปประกอบอาชีพของตนได้ ซึ่งเท่ากับว่าอาชีพการเลี้ยงวัวมนั้น สามารถยกระดับของเกษตรกรจากผู้ที่ไม่เคยรู้อะไรเลยมาก่อน จนสามารถประกอบอาชีพได้ และมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น สามารถอยู่ในสังคมได้โดยสงบสุขไม่เดือดร้อน ซึ่งก็นับว่าเป็นการยกระดับหรือพัฒนาสังคมได้ทางหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็คือ ถ้าเกษตรกรผู้เลี้ยงวัวนมมีความรู้ความชำนาญ จนถึงระดับหนึ่ง ก็จะมีการรวมตัวกันขึ้นในรูปสหกรณ์เพื่อดำเนินกิจการในกลุ่มของตนเอง ถ้าสังคมมีการพัฒนาตนเองในท้องถิ่นเกิดขึ้นโดยทั่วไป แสดงว่าชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรในชนบทดีขึ้น จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า อาชีพการเลี้ยงวัวมนั้น สามารถพัฒนาสังคมได้จริงหรือไม่ คำตอบนั้นมิได้เห็นเป็นรูปธรรม ในกลุ่มของผู้เลี้ยงวัวนมโดยทั่วไป

ผลผลิตที่ได้จากการเลี้ยงวัวนมคือ น้ามนดิบ เกษตรกรสามารถขายได้ตลอดปีในราคา รับประกัน ทำให้เกษตรกรมีรายได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้อาชีพการเลี้ยงวัวนมยังช่วยแก้ปัญหาในเรื่องการใช้จ่ายประโยชน์ที่ดินเสื่อมโทรมจากการปลูกพืชไร่อื่น ๆ มาแล้ว และไม่สามารถนำไปขาย

³ ศิริศักดิ์ แย้มศรี และ สมจิตต์ ยอดเศรณี, "ความสำคัญของการเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน," วารสารแก่นเกษตร, 8 (2523), หน้า 262-267.

ประโยชน์ในการปลูกพืชอื่น ๆ ได้อีก แต่การเลี้ยงวัวนั้นสามารถทำได้ เนื่องจากการเลี้ยงวัวนั้น ไม่ต้องการที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงมากเกินไป เพราะที่ดินส่วนใหญ่ใช้เพื่อการทำทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์เท่านั้น เพียงแต่ที่ดินนั้นสามารถไถพรวนใส่ปุ๋ยได้ และมีแหล่งน้ำในบริเวณใกล้เคียงก็สามารถทำการเลี้ยงวัวได้ ด้วยเหตุนี้เกษตรกรในชนบทอีสานจึงหันมาเลี้ยงวัวกันมากขึ้น เพราะสามารถทำให้รายได้ของครอบครัวสูงขึ้น อีกทั้งยังเป็นการยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวให้สูงขึ้นตามไปด้วย ถ้ามีการส่งเสริมแบบต่อเนื่องต่อไป คาดว่าในอนาคตข้างหน้านี้ อีสานจะไม่แล้งและยากจนเหมือนอย่างทุกวันนี้⁴

จะ เห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชาวชนบทอีสาน วัว ควายกับชีวิตชาวนา ชาวไร่ มีความผูกพันกันในฐานะผู้ร่วมชีวิต ยามงานทำงานด้วยกัน ยามสุขว้าว ควายพลอยรับสุขอันพึงไปด้วย ยามฝนแล้งหรือน้ำท่วมก็ร่วมทุกข์ร่วมยากกันทั้งคนและสัตว์ วัว ควายบางตัวเป็นมรดกตกทอดมาจากพ่อแม่ และเติบโตมาด้วยกันกับคน วัว ควายแต่ละตัวของชาวบ้านมักมีชื่อประจำตัว วัว ควายใกล้ชิดกับคนเพราะอยู่ด้วยกันทำงานด้วยกันจนแก่จนเฒ่า บางตัวทำงานไม่ไหวเจ้าของก็ส่งเสียเอาไปปล่อยวัด เป็นสัตว์เลี้ยงของสมภาร สมัยนี้ชาวนาชาวไร่ยากจนมาก วัว ควายที่แก่เฒ่าทำงานไม่ไหวก็มักถูกขายแก่พ่อค้าไป กลายเป็นเนื้อวัวเนื้อควายสำหรับบริโภคของชาวเมือง

ชาวนาชาวไร่เลี้ยงวัว ควายเพื่อเหตุผลสำคัญคือ ใช้งาน แต่หากพิจารณาให้ละเอียดลงไปอีก จะพบเหตุผลอื่นอีกหลายประการที่มาประกอบกันเกื้อหนุนให้วัว ควายดำรงฐานะสำคัญอยู่ในชนบทได้ ซึ่งเหตุผลดังกล่าวประกอบด้วย⁵

1. เป็นเพื่อนของเกษตรกรทั้งทางกายและทางใจ โดยเฉพาะสำหรับเด็ก คนชรา และแม่บ้าน
2. เป็นมรดกที่จะตกทอดให้แก่ลูกหลานต่อไป

⁴สุทธิพงศ์ อริยะพงศ์สรรค์, "เกษตรกรผู้เลี้ยงวัวนมในคัมภีร์รัตน," วารสารแก่นเกษตร, 14 (ม.ค.-ธ.ค.2529), หน้า 226-229.

⁵วรรณา โพธิสา, "อีสานกับการสร้างงานด้านเกษตร." วารสารเศรษฐกิจและสังคม, 14 (พ.ค.-มิ.ย. 2528), หน้า 29-30.

3. เป็นทุนประกันในยามที่เกิดสภาวะวิกฤติ อาทิ ฝนแล้ง แมลงและโรคทำลายพืชผล หรือในยามจำเป็นต่าง ๆ อันต้องใช้เงินมาก เช่น บวชลูกชาย ลูก-หลาน แต่งงาน ฯลฯ
4. ใช้ในการกีฬาหรือการเล่น เช่น การชนวัว การแข่งวัววิ่งลาน นอกจากนั้นยังใช้ในขบวนแห่ในพิธีสำคัญ ๆ ต่าง ๆ
5. ได้มูลาใช้เป็นปุ๋ยในไร่นา ในสภาวะที่ปุ๋ยมีราคาแพงขึ้นเรื่อย ๆ ชาวนา ชาวไร่ หันมาใช้มูลวัว ควายกันมากขึ้น บางรายมีการหมักแก๊สจากมูลวัวมูลควายเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม
6. การเลี้ยงวัว ควายเป็นงานของคนชราและเด็ก ทำให้แรงงานที่ว่างอยู่ในครัวเรือนมีงานทำ ไม่สูญเปล่า และไม่เกิดปัญหาทางจิตใจและสังคมขึ้นแก่สมาชิกของครอบครัวที่มีสถานภาพต่าง ๆ กัน นอกจากนั้นคนที่ว่างงานจากการเพาะปลูกก็ได้มีงานทำ เนื่องจากภาระที่เกิดจากการเลี้ยงควาย
7. ได้ใช้ประโยชน์จากฟางและหญ้า โดยเฉพาะหญ้าและวัชพืชที่ขึ้นอยู่ในที่รกร้างว่างเปล่าตามหัวไร่คันนา ขอบถนนหนทาง วัช ควายทำให้หญ้าไม่รกและไม่เสียเปล่า เพราะวัว ควายกินหญ้าแล้วผลิตเนื้อ นม และแรงงานได้ นอกจากนี้เกษตรกรยังมีรายได้เสริมจากมูลสัตว์ ลูกวัว ควายหรือสัตว์ที่ปลดงาน

คนเมืองเกี่ยวข้องกับวัว ควายเพียงส่วนน้อย ในขณะที่ชาวชนบทมีความสัมพันธ์กับวัว-ควายอย่างลึกซึ้ง ลูกชาวนาโตขึ้นมาพร้อมกับควาย เคยขี่หลังควาย ควายเป็นเพื่อนคู่ชีพของคนชนบท กล่าวได้ว่าเริ่มต้นชีวิตกับควาย และนั่นปลายก็อยู่กับควาย ความซาบซึ้งระหว่างคนกับควายทำให้เกิดบทเพลงมากมายที่สะท้อนถึงบทบาทของควายในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เกี่ยวข้องกันทางเศรษฐกิจ การดำรงชีพ และชีวิตสังคมของคนชนบท ควายมิได้เป็นสัตว์เลี้ยงเหมือนหมู เป็ด ไก่ แต่ควายเป็นเพื่อนของคน ควายแต่ละตัวที่ไปยังโรงฆ่าสัตว์ จะมีเรื่องราวชีวิตของชาวชนบทที่หลังควาย ติดตามไปด้วยเสมอ

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดเลย

จากสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินในจังหวัดเลยที่ใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางโดยเฉลี่ย และในพื้นที่เพาะปลูกซึ่งมีน้อยอยู่แล้วยังพบว่าร้อยละ 46 ยังพบปัญหาดินต้นประมาณ 300,000 ไร่ ดินมีก้อนกรวดปนอยู่ในเนื้อดินหรือกระจายโดยทั่วไปตามผิวดินอีกประมาณ 900,000 ไร่ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ไม่เหมาะที่จะใช้ทำการกลีกรรรม และไม่คุ้มค่าการลงทุน แต่พื้นที่เหล่านี้ยังสามารถปรับปรุงเพื่อทำเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ได้ จากการสำรวจพบว่าการปรับปรุงและจัดการต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านทุ่งหญ้าเพื่อการเลี้ยงสัตว์เพียงร้อยละ 2 เท่านั้น⁶

1. การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงาน สัตว์ใช้แรงงานที่พบในจังหวัดเลยคือ วัวและควาย ซึ่งมีปริมาณการเลี้ยงควายมากกว่าวัวประมาณ 2-3 เท่าตัว ปริมาณวัวในรอบ 5 ปี มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่จำนวนควายมีการเปลี่ยนแปลงมากกว่า และเป็นที่สังเกตว่าจะมีปริมาณการเปลี่ยนแปลงไม่แน่นอนและมีแนวโน้มลดลงคือ ในปี พ.ศ. 2517 มีจำนวนควายถึง 100,685 ตัว ปี พ.ศ. 2522 ลดลงเหลือเพียง 83,936 ตัว

2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ มีดังต่อไปนี้

1) สุกร มีการเลี้ยงที่ไม่แน่นอน ทำให้ปริมาณการเลี้ยงเปลี่ยนแปลงมาก ในบางปีอาจลดลงถึง 5,000 - 7,020 ตัว หรือน้อยกว่านี้

ข) เป็ด-ไก่ มีปริมาณไม่แน่นอนเช่นกัน การเลี้ยงนิยมเลี้ยงไว้เพื่อบริโภคและเหลือส่งขายตลาดเพื่อเพิ่มรายได้

3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ สัตว์เลี้ยงที่สำคัญคือ วัวและควาย ซึ่งพื้นที่ของจังหวัดเลยมีความเหมาะสมที่จะใช้ปรับปรุงเพื่อทำทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ แต่การเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่จะเป็นการเลี้ยงแบบธรรมชาติ คือ จะปล่อยให้สัตว์กินหญ้าตามที่ทั่ว ๆ ไป และตามนาข้าวหลังเก็บเกี่ยวซึ่งมีคุณค่าทางอาหารน้อย การปรับปรุงพื้นที่เพื่อเลี้ยงสัตว์จึงเป็นสิ่งที่น่าจะส่งเสริมให้ทำกันมากขึ้น ซึ่งปัจจุบันทำกันเฉพาะหน่วยราชการเท่านั้น⁷

⁶กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเลย. (กรุงเทพฯ: หน่วยงานส่วนจำกัดทวิ, 2527), 12 และ 27.

⁷แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเลย, หน้า 27.

ในการศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดเลย ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์อย่างหมู่บ้านวังทอง และหมู่บ้านนาบ่งมาศึกษา เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงาน การเลี้ยงสัตว์ เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งจะได้อธิบายในลำดับถัดไป

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของหมู่บ้านวังทอง

หมู่บ้านวังทองมีพื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำการเกษตรอยู่แล้ว ส่วนการเลี้ยงสัตว์ก็ต้องอาศัยพื้นที่การเกษตรนั้นด้วย ซึ่งบ้านวังทองมีการเลี้ยงสัตว์ชนิดต่าง ๆ และมีวิถีชีวิตในการเลี้ยงดังนี้

1. วัวควายวังทอง ในอดีตสัตว์เลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน มีการเลี้ยงกันน้อยลง การใช้แรงงานสัตว์จะเปลี่ยนเป็นการใช้รถไถขนาดเล็กแทน ซึ่งประหยัดเวลาและมีความสะดวกสบายมากกว่า จากการศึกษาสาเหตุของจำนวนของสัตว์ใช้แรงงาน พบว่าชาวบ้านต้องมีการะในการเลี้ยงสัตว์ของตน ต้องคอยดูแลและให้อาหาร ซึ่งอาหารก็หายากทำให้ชาวบ้านเลิกเลี้ยง และขายให้พ่อค้าเพื่อนำเงินมาซื้อรถไถแทน ในปัจจุบันราคาสัตว์จำพวกวัว ควายมีราคาสูงขึ้น ผู้เลี้ยงมีรายได้จากการขาย มากขึ้น การะในการเลี้ยงจึงคุ้มค่างกับเวลาและการหาอาหาร ชาวบ้านจึงหันกลับมาให้ความสนใจการเลี้ยงสัตว์ใช้แรงงานมากขึ้น แต่ราคาสัตว์เลี้ยงมีราคาแพง ชาวบ้านไม่มีทุนพอที่จะซื้อสัตว์มาเลี้ยงได้ จึงมีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงวัวและควาย เพื่อช่วยให้ชาวบ้านสามารถซื้อวัว ควายเป็นของตนเอง และเพิ่มจำนวนวัว ควายมากขึ้น ซึ่งต้องใช้เวลานานหลายปี ชนิดของสัตว์ใช้แรงงานที่พบคือ

1) วัว ชาวบ้านนิยมเลี้ยงวัวพันธุ์บรามันและจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงวัวนี้ เพื่อให้สามารถซื้อวัวพันธุ์มาเลี้ยงได้ เพราะราคาวัวแพงมากชาวบ้านมักไม่มีทุนพอที่จะซื้อมาเลี้ยง ปัจจุบันยังมีจำนวนน้อยมีเพียง 3 ตัวเท่านั้น ชาวบ้านซื้อแม่พันธุ์มาเลี้ยงและขยายพันธุ์มากขึ้น วัวที่เลี้ยงนิยมเลี้ยงเพื่อขายเท่านั้น มีใช้เพื่อใช้แรงงานอย่างเช่นสมัยก่อน

2) ควาย ยังคงมีการเลี้ยงกันอยู่บ้าง บางครอบครัวใช้ควายสำหรับไถนาด้วย แต่ชาวบ้านนิยมใช้รถไถมากกว่า ผู้เลี้ยงส่วนใหญ่มีฐานะยากจน บางรายไม่มีควายเป็นของตนเอง ต้องอาศัยเช่าไปใช้งาน ชาวบ้านจึงมีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงควายเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากจนให้มีควายเป็นของตนเอง โดยซื้อแม่พันธุ์มาขายให้กับกลุ่มสมาชิก ปัจจุบันราคาควายสูงมากประมาณ 8,000-10,000 บาท ซึ่งถือเป็นผลพลอยได้เพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงควายด้วย ทำให้

ชาวบ้านบางรายเลี้ยงเพื่อขายโดยตรงก็มี แต่จะเลี้ยงเพียง 2-3 ตัวเท่านั้น จำนวนควายในหมู่บ้านมีประมาณ 20 ตัว ซึ่งยังถือว่าน้อยมาก

2. **หมูวังทอง** การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจของชาวบ้านวังทองยังมีการเลี้ยงกันน้อยมาก สัตว์ที่เลี้ยงแล้วสามารถให้ผลตอบแทนรวดเร็วและคุ้มค่ากับการลงทุนก็คือ หมู ซึ่งมีเลี้ยงกันเพียงไม่กี่ครัวเรือนเพราะอาหารมีราคาแพง บางครั้งเลี้ยงแล้วไม่มีกำไร ผู้ที่จะเลี้ยงได้จึงต้องมีแหล่งอาหารเสริมตามธรรมชาติ เช่น ตามโรงสีซึ่งมีอยู่ 2 โรง ต้องมีคอกเลี้ยง เพราะจะได้นำรำและปลายข้าวมาเป็นอาหารเสริมได้ นอกจากใกล้บริเวณโรงสีแล้ว ชาวบ้านก็มักเลี้ยงไว้ตามใต้ถุนเรือน 1-2 ตัว ซึ่งก็มีเพียง 2-3 หลังคาเรือนเท่านั้น โดยผู้เลี้ยงจะทำโรงสืไปด้วยเพื่อนำรำและปลายข้าวมาเป็นอาหาร การเลี้ยงหมูจะเลี้ยงเป็นคอก คราวละ 10-15 ตัว มีการฉีดยาป้องกันโรคอยู่เสมอ เพื่อป้องกันการขาดทุนจากหมูตาย ผู้เลี้ยงใช้เวลาเลี้ยงประมาณ 4-5 เดือนก็จะไปติดต่อพ่อค้าให้มารับซื้อหมูในราคา กิโลกรัมละ 20-25 บาท

สัตว์ประเภทอื่น ๆ ที่พบคือ เป็ด-ไก่ เลี้ยงกันเกือบทุกบ้าน แต่มักเลี้ยงปล่อยตามธรรมชาติ และเป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภคเท่านั้น ชาวบ้านมักพบกับปัญหาโรคระบาด ซึ่งไก่จะตายเกือบทั้งหมู่บ้าน ส่วนเป็ดนั้นเลี้ยงน้อยกว่าไก่เพราะชาวบ้านไม่นิยมบริโภค

3. **วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์วังทอง** ปัจจุบันชาวบ้านมักเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ เพื่อขาย เช่น วัว ควาย หมู การใช้แรงงานจากสัตว์เหล่านี้จึงลดลง อีกทั้งการพัฒนาการใช้แรงงานจากเครื่องจักรมีมากขึ้น วิถีแห่งการเลี้ยงโดยทั่วไปมีดังนี้

1) **วัว ควาย** เลี้ยงโดยอาศัยแหล่งอาหารตามที่นาที่ไร่ของตนและที่ดินสาธารณะ เช่น ตามไร่ ริมห้วย โดยจะต้อนวัว ควายของตนไปผูกไว้ในที่มีหญ้า และปล่อยให้สัตว์หากินเอง โดยผู้เลี้ยงจะคอยนั่งเฝ้าอยู่ใกล้ ๆ ป้องกันการขโมย เพราะราคาวัว ควายแพงมากมีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงเพื่อเพิ่มจำนวนสัตว์ และเพื่อให้ชาวบ้านเป็นเจ้าของมากขึ้น ชาวบ้านจะนำวัว ควายของตนมาผูกไว้ใต้ถุนเรือนในตอนกลางคืนและนำไปเลี้ยงในตอนเช้า ในช่วงที่มีการทำนาก็จะต้องตัดหญ้ามาเลี้ยง และปล่อยไว้ตามวัด บางครั้งอาจต้องนำไปเลี้ยงในที่ไกลออกไปจากหมู่บ้านด้วย

2) **หมู** ชาวบ้านจะซื้อลูกหมูมาเลี้ยงให้โตเต็มที่แล้วขายให้แก่พ่อค้า ไม่นิยมเลี้ยงแม่พันธุ์ เพราะต้องคอยดูแลรักษาและฉีดยา ซึ่งยุ่งยากกว่าการซื้อลูกหมูมาเลี้ยง อาหารที่ใช้เลี้ยงเป็นหัวอาหารที่ซื้อผสมกับรำและปลายข้าว ชาวบ้านทั่วไปจึงไม่นิยมเลี้ยงหมูด้วยวิธีนี้ เพราะจะต้องเสียเงินซื้อรำและปลายข้าวซึ่งไม่คุ้มกับการเลี้ยง ชาวบ้านที่มีโรงสีข้าวเท่านั้น จึงสามารถเลี้ยงหมูได้

3) เบ็ด-โก่ ชาวบ้านจะซื้อลูกเบ็ดและโก่มาเลี้ยงให้โต โดยจะให้อาหารในช่วงแรก ๆ เมื่อโก่โตพอที่จะหาอาหารได้เอง ก็จะปล่อยหาอาหารและขยายพันธุ์เองตามธรรมชาติ

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์บ้านนาโป่ง

บ้านนาโป่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแคบ ๆ สลับกับเนินเขาเตี้ย ๆ และมีพื้นที่อยู่ไม่มาก ทำให้การทำการเกษตรต้องอาศัยพื้นที่ที่มีอยู่ในหมู่บ้านเกือบทั้งหมด และทำให้ไม่มีพื้นที่เหลือพอสำหรับเลี้ยงสัตว์ที่ต้องใช้พื้นที่มาก ๆ เช่น วัว ควาย ประกอบกับพื้นที่อยู่ไม่ห่างจากตลาดมากนัก ทำให้มีการใช้วิถีพัฒนาการอื่นเข้ามาช่วยในการเกษตร ซึ่งวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์จะมีดังนี้

1. ควายเหล็กนาโป่ง การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงานของหมู่บ้านนี้ ในสมัยรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย ยังคงใช้แรงงานจากวัว ควายในการไถนา ทำไร่ และทำการเกษตรอื่น ๆ ในปัจจุบัน ชาวบ้านไม่ได้ใช้แรงงานจากวัว ควายเหมือนแต่ก่อน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเทคโนโลยีในปัจจุบันก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และประกอบกับเกษตรตำบลได้เข้าไปเผยแพร่ความรู้ และแนะนำวิธีการสมัยใหม่ที่ดีกว่าเดิมรวดเร็ว และประหยัดเวลา จึงทำให้ชาวบ้านหันมาใช้รถแทรกเตอร์แบบเดินตามในการทำไร่ไถนาขึ้น มากไปกว่านั้นการเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควายจำเป็นต้องใช้พื้นที่มาก เพื่อให้วัว ควายเดินเล็มหญ้าซึ่งพื้นที่ของหมู่บ้านมีน้อย มักใช้ทำการเกษตรจนไม่มีที่ว่างพอจะใช้เลี้ยง และมักเกิดปัญหาเกี่ยวกับวัว ควายของตนไปกินพืชไร่ที่ปลูกไว้ ทำให้ต้องเสียค่าชดเชยกัน ชาวบ้านจึงลดการเลี้ยงลง และมักขายวัว ควายของตน แล้วซื้อเครื่องไถนามาใช้แทนแรงงานสัตว์ แต่ก็ยังมีบางครัวเรือนที่ยังใช้ควายไถนา เพราะสภาพทางครอบครัวยังยากจน ไม่มีเงินพอที่จะซื้อหรือเช่ารถมาไถนา การเลี้ยงควายในหมู่บ้านนี้มีแนวโน้มลดลง ซึ่งก็มีสาเหตุอยู่หลายประการด้วยกัน คือ พื้นที่ในการเลี้ยงจำกัด ชาวบ้านยังคงเลี้ยงไว้เพื่อขายเท่านั้น นอกจากนั้นก็ยังมีขาดคนเลี้ยงดู เพราะคนหนุ่ม-สาวส่วนใหญ่จะอพยพไปหางานทำที่อื่น เหลือไว้แต่เด็กและคนชราเพื่อเฝ้าบ้านเท่านั้น การเลี้ยงโดยส่วนใหญ่จะขังไว้ในคอกใกล้ถนน หรือบางครัวเรือนอาจจะแยกคอกไว้ต่างหากจากตัวบ้าน พอตอนเช้าก็จะต้อนออกไปตามหัวไร่ปลายนา ปล่อยให้ควายหาเล็มหญ้าตามธรรมชาติ ส่วนการดูแลรักษาสัตว์นั้น ชาวบ้านไม่ค่อยจะสนใจเท่าที่ควร การรักษาก็เป็นไปตามความเชื่อและรักษากันตามมีตามเกิด ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ถูกต้องมากนัก ถ้าเกษตรตำบลหรือเจ้าหน้าที่ที่

เกี่ยวข้องและรับผิดชอบในเรื่องนี้ให้ความสนใจกับเกษตรกรบ้าง เท่ากับเป็นการช่วยพัฒนาหมู่บ้านให้เจริญก้าวหน้าขึ้น

2. หนูนางโปล่ง การเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้านั้น ยังไม่ค่อยเป็นที่นิยมกันมากนัก ที่เลี้ยงกันมากก็ได้แก่ วัว ควาย หมู-เบ็ด ไก่ และที่กำลังนิยมเลี้ยงกันขณะนี้ได้แก่ หมู เพราะไม่เปลืองเนื้อในการเลี้ยงมาก และยังสามารถหาอาหารได้ในพื้นที่ ราคาไม่แพง ซึ่งมักจะพบว่าชาวบ้านนำข้าวเปลือกที่เก็บไว้ไปสีที่โรงสีเพื่อเอารำมาเลี้ยงหมู และทางโรงสีเองก็ต้องไปรับข้าวเปลือกจากชาวบ้านมาสีให้ฟรีเพื่อเอารำไปเลี้ยงหมูเช่นกัน ทำให้ลดต้นทุนในการเลี้ยงเป็นจำนวนมาก โดยส่วนใหญ่ครัวเรือนที่มีโรงสีจะมีรายได้จากการเลี้ยงหมูปีละ 25,000-30,000 บาท ส่วนครัวเรือนที่เลี้ยงไว้ไม่กี่ตัวจะมีรายได้ลดลงตามลงมา โดยเฉลี่ยปีละ 8,000 บาท ส่วนการเลี้ยงเบ็ด-ไก่ ชาวบ้านจะเลี้ยงไว้เพื่อบริโภคมากกว่าที่จะเลี้ยงไว้เพื่อขาย เว้นเสียแต่ว่าถ้ามีความจำเป็นต้องใช้เงินจึงนำไปขาย

3. วิถีชีวิตการเลี้ยงสัตว์นาโปล่ง ในสมัยก่อนเรารู้ว่าวัว ควายเป็นเพื่อนคู่ชีวิตของชาวนาชาวไร่ เพราะชาวนาชาวไร่ ได้อาศัยแรงงานวัว ควายในการทำไร่ไถนา ในปัจจุบันแนวโน้มในการเลี้ยงควายลดลงไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวิวัฒนาการสมัยใหม่เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ชาวนา ชาวไร่ หันมาใช้รถแทรกเตอร์ไถนาแทนควาย ส่วนควายก็เลี้ยงไว้ขายแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งนับวันก็ยิ่งจะหมดไปจากความทรงจำของชาวไร่ชาวนา นอกจากนั้นพื้นที่ในการเลี้ยงยังมีจำกัด ขาดคนเลี้ยง ทำให้การเลี้ยงลดน้อยลง บางคนก็เลิกเลี้ยงไปเลย จากการสังเกตบ้านเรือนที่เคยสร้างแบบยกพื้นสูง มีคอกสัตว์อยู่ใต้ถุนบ้าน ก็เปลี่ยนไปเป็นสร้างติดพื้น เพราะไม่มีความจำเป็นต้องมีใต้ถุนสำหรับเลี้ยงสัตว์อีกต่อไป บางครัวเรือนที่หันกลับมาเลี้ยงวัวควายก็จะต้องสร้างคอกไว้ใกล้ ๆ บริเวณบ้านแทนใต้ถุนเรือน

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีมีดินส่วนใหญ่เป็นดินทรายบนดินร่วนหรือดินร่วนปนทราย ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เหมาะเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์มากกว่าทำการเกษตรกรรมอย่างอื่น เพราะอยู่บริเวณพื้นที่เกิดจากลานตะพักลำน้ำระดับกลาง และระดับสูง มีพื้นที่ประมาณ 568,001 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 58.4 ของเนื้อที่จังหวัด นอกจากนั้นพื้นที่ที่ใช้ในการทำนามักมีน้ำขัง จึงสามารถใช้ปลูกหญ้าได้โดยปรับปรุงการระบายน้ำที่ยังอยู่ให้หมดไป อย่างไรก็ตามถ้าพื้นที่นั้นสามารถใช้ปลูกพืชได้ ก็ควรจะทำ

การปลูกพืชอย่างอื่น ซึ่งจะให้ผลตอบแทนสูงกว่าการเลี้ยงสัตว์ ในจังหวัดอุดรธานีมีสัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันโดยทั่วไป คือ วัว ควาย สุกร ไก่ และเป็ด โดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานีนับว่าเป็นจังหวัดที่มีควายมากที่สุด วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์มีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้

1. การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงาน พบว่ามีการเลี้ยงวัว ควายเพื่อใช้แรงงานกันมาก และนิยมขายเมื่อวัวควายมีอายุมากไม่เหมาะกับการใช้งาน ปริมาณวัว ควายในปี 2516-2518 มีแนวโน้มลดลง และหลังจากนั้นก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ในปี พ.ศ. 2522 พบว่ามีวัวจำนวน 118,654 ตัว และควาย 317,575 ตัว

2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ สัตว์ที่เลี้ยงเพื่อส่งขายในตลาดและบริโภคในครัวเรือน ที่พบได้แก่ หมู เป็ด และไก่ ซึ่งเลี้ยงกันอยู่ในครอบครัว ปริมาณของหมู เป็ด และไก่ เพิ่มขึ้นต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2522 มีจำนวนสุกร 39,120 ตัว เป็ด 386,275 ตัว และไก่ 1,308,619 ตัว

3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดอุดรธานีมีลักษณะเช่นเดียวกับจังหวัดเลยและจังหวัดอื่น ๆ คือ เลี้ยงโดยปล่อยให้สัตว์หากินเอง หรือปล่อยตามนาข้าวหลังการเก็บเกี่ยวซึ่งจะได้คุณค่าทางอาหารน้อย ชาวบ้านมักเลี้ยงวัว ควายไว้ใช้แรงงาน และเลี้ยงหมู ขาย เป็ด-ไก่เลี้ยงเพื่อบริโภคและเหลือก็จะขาย

ในการศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดอุดรธานี ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์อย่างหมู่บ้านนา น้ำชุมและหมู่บ้านโนนสะอาดมาศึกษา เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงาน เพื่อขาย และวิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งจะได้อธิบายในลำดับถัดไป

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์บ้านนา น้ำชุม

บ้านนา น้ำชุมมีพื้นที่มากและมีลักษณะเป็นที่ราบสลับเนิน พื้นที่ทางการเกษตรมักพบกับปัญหาความแห้งแล้งและดินไม่อุ้มน้ำ ทำให้ไม่สามารถทำการเกษตรในหน้าแล้งได้ จึงมีการอพยพแรงงาน

และทำให้ขาดแคลนแรงงานในหน้าแล้ง การเลี้ยงสัตว์จึงต้องอาศัยพื้นที่ที่ไกลออกไปจากหมู่บ้าน ซึ่งต้องอาศัยแรงงาน ทำให้ไม่สามารถทำได้สะดวกนัก และชาวนาน้ำท่วมที่อพยพไปทำงานต่างจังหวัดก็มักจะนำเอาวิวัฒนาการใหม่ ๆ มาใช้กับการทำการเกษตร จึงทำให้วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของบ้านนา น้ำท่วมมีดังนี้

1. **ควายเหล็กนา** น้ำท่วม ในปัจจุบันชาวบ้านหันมาใช้รถแทรกเตอร์แบบเดินตามกันมากขึ้น ก็เพราะการใช้รถไถนาที่สะดวก รวดเร็ว และประหยัดเวลากว่าใช้แรงงานจากควาย การเลี้ยงส่วนใหญ่มักจะปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ ตามท้องไร่ท้องนา หรือตามป่าละเมาะภายในหมู่บ้าน พอดกเย็นก็จะต้อนเข้ามาขังไว้ในคอกไม้ที่กั้นบ้าน บางคร้วเรือนอาจทำคอกแยกไว้ต่างหากจากตัวบ้าน ดังจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันชาวบ้านจะขายควายของตนเพื่อซื้อรถไถเพื่อใช้แทนควาย ลักษณะบ้านเรือนก็เริ่มเปลี่ยนไปเป็นแบบไม่มีใต้ถุน

2. **หมูนา** น้ำท่วม การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจหรือเลี้ยงเพื่อการค่านั้น ยังไม่เป็นที่นิยมกันมากนัก ชาวชนบทส่วนใหญ่มักจะเลี้ยงไว้เพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น ซึ่งได้แก่ หมู เป็ด ไก่ ห่าน เป็นต้น สัตว์ที่ชาวบ้านนิยมเลี้ยงกันมากได้แก่ หมู และมักเป็นครัวเรือนที่มีโรงสีกด้วย เนื่องจากประหยัดต้นทุนในการเลี้ยง นอกนั้นก็เลี้ยงกันครัวเรือนละ 2-3 ตัว และมีคอกอยู่ใกล้กับบริเวณบ้าน แต่จะแยกไว้ต่างหาก อาหารที่ใช้เลี้ยงได้แก่ อาหารหมูผสมรำ ผสมด้วยปลายข้าว เมื่อเลี้ยงจนหมูโตเต็มที่แล้ว ชาวบ้านจะนำไปขายให้กับพ่อค้าในตลาด หรือบางครั้งพ่อค้าจะมารับซื้อถึงบ้าน การที่ชาวบ้านหันมาเลี้ยงหมูกันมากขึ้น ก็เพราะสามารถทำรายได้ให้กับครอบครัวได้หลายพันบาท ซึ่งถือว่าเป็นรายได้พิเศษนอกเหนือจากรายได้จากการเกษตร

3. **วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์** จะเห็นว่าในปัจจุบัน แนวโน้มในการเลี้ยงควายเริ่มมีอัตราที่ลดลงเรื่อย ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงขึ้น ชาวนา ชาวไร่ หันมาใช้รถแทรกเตอร์ไถนากันมากขึ้น ส่วนควายก็เลี้ยงไว้เพื่อขาย ซึ่งนับวันก็ยิ่งจะหมดไปต่างกับรถแทรกเตอร์ซึ่งมีความสำคัญมากขึ้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวมีผลทำให้วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิม สภาพบ้านเรือนก็จะเปลี่ยนไปด้วย คือมีการสร้างบ้านที่ไม่มีใต้ถุนเรือน ชาวบ้านนิยมความสะดวกสบายกันมากขึ้น จำนวนวัว ควายก็เลี้ยงน้อยลง รายได้หลักจะมาจากการเกษตรด้านอื่นมากกว่าการเลี้ยงสัตว์

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของบ้านโนนสะอาด

บ้านโนนสะอาดมีพื้นที่เป็นที่ราบเรียบ มีความลาดชันต่ำ พื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ทำนา และมีการขุดสระน้ำเล็ก ๆ ในที่นา สัตว์เลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน เช่น วัว ควาย ก็จะใช้บริเวณที่นาและสระน้ำเป็นที่เลี้ยง วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ของบ้านโนนสะอาด มีลักษณะดังนี้

1. **ฝูงควายโนนสะอาด** ควายเป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อใช้แรงงานที่เลี้ยงกันมาก ครอบครัวยุคหนึ่ง ๆ เลี้ยงควายประมาณ 3-7 ตัว เนื่องจากที่นามีบริเวณกว้าง มีพื้นที่มาก ทำให้ต้องใช้ควายหลายตัวในฤดูปลูกข้าว ส่วนการใช้รถไถแทนแรงงานควายยังมีน้อย เพราะการเลี้ยงควายของบ้านโนนสะอาดทำได้ง่าย มีที่สำหรับเลี้ยงมาก ไม่ทำให้เกิดปัญหา และยังสามารถขายได้ราคาดี ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย สำหรับวัวก็มีเลี้ยงกันบ้างเล็กน้อยแต่ไม่เป็นที่นิยม เพราะควายขายได้ราคาดีกว่าวัว และใช้แรงงานได้อีกด้วย นอกจากนั้นยังมีการนำรถสามล้อพ่วงติดเครื่องยนต์ใช้ขี่มีกระบะหลังมาใช้สำหรับขนของแทนเกวียน ชาวบ้านนิยมใช้รถชนิดนี้มาก แต่เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยากจน จึงไม่สามารถหาซื้อมาใช้ได้ทุกบ้าน

2. **หมู่บ้านโนนสะอาด** การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจของชาวบ้านที่นอกเหนือจากการเลี้ยงวัวควายเพื่อใช้งานและขายวัวที่มีอายุแล้ว สัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งได้แก่ หมู ซึ่งมักเลี้ยงปล่อยไว้ตามไร่ไถ่กันบ้าน และผูกกับต้นไม้ในบริเวณบ้าน ไม่นิยมสร้างคอกเพราะเลี้ยงเพียง 1-2 ตัว เบ็ด-ไก่ ก็จะมีเลี้ยงเพื่อบริโภค แต่บางครั้งเรือนที่มีไก่มาก ๆ ก็จะมีจับขายส่งตลาดบ้าง มีการเลี้ยงห่านเพื่อขายด้วยแต่มีปริมาณไม่มากเพราะใช้เวลาเลี้ยงนาน และห่านมักกัดกินพืชในพื้นที่ที่เพาะปลูกไว้ทำให้พืชเสียหาย แต่ก็ยังคงมีเลี้ยงกันบ้าง เพราะขายได้ราคาดีกว่าเบ็ด-ไก่

3. **วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์โนนสะอาด** ชาวบ้านเลี้ยงสัตว์โดยวิถีธรรมชาติ คือมักจะปล่อยให้หาอาหารกินเอง ซึ่งสัตว์ชนิดต่าง ๆ จะมีการเลี้ยงดังนี้

1. **วัว** ไม่ค่อยนิยมเลี้ยง การเลี้ยงจะต้อนไปเลี้ยงไกลออกไปจากหมู่บ้าน โดยเดินไปตามถนน และตอนเย็นจะนำมาไว้ไถ่กันเรือนซึ่งแยกจากคอกควาย

2. **ควาย** นิยมเลี้ยงกันมากตามที่นา และบริเวณสระน้ำในที่นา ในฤดูทำนาจะเลี้ยงไว้ในบริเวณไถ่กันเรือน และจะต้องไปตัดหญ้ามาเลี้ยง บางคนมีคอกควายเลี้ยงอยู่ที่ทำนา การรักษาพยาบาลควายจะทำกันแบบโบราณควบคู่ไปกับสมัยปัจจุบัน มีการฉีดวัคซีนเฉพาะช่วงที่มีการระบาดของโรคเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถป้องกันโรคได้ ทุกปีจะมีพบที่เกิดโรคระบาดทุก ๆ 3-5 ปี สร้างความเสียหายให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านขาดความรู้และความ

เข้าใจเกี่ยวกับการรักษาสัตว์ และ เมื่อควายมีอายุมากก็มักจะขายไปและเลี้ยงควายรุ่นลูกต่อ ๆ ไป

3. หมู มีการเลี้ยงกันไม่มาก และมักปล่อยเลี้ยงตามบริเวณใต้ถุนเรือน ปล่อยให้หากินเศษอาหารเอง ส่วนใหญ่จะเป็นลูกหมู เมื่อหมูโตขึ้นก็จะผูกไว้กับต้นไม้ใน บริเวณบ้าน มีการให้อาหารเสริมให้อ้วน เมื่อหมูโตเต็มที่จะมีพ่อค้ามารับซื้อในหมู่บ้านในราคากิโลกรัมละ 20-25 บาท การเลี้ยงหมูของชาวบ้านนั้นสะดวกใช้เวลาในการเลี้ยงของชาวบ้านในจังหวัดเลย ซึ่งมีการให้อาหารเสริมเพื่อให้อ้วนเร็ว ชาวบ้านนั้นสะดวกใช้เวลาเลี้ยงประมาณ 10-12 เดือน จึงจะขายได้ ทำให้มีรายได้จากการเลี้ยงไม่มากนัก

4. เป็ดและไก่ จะปล่อยเลี้ยงตามใต้ถุนเรือน ชาวบ้านจะซื้อลูกไก่มาเลี้ยงและปล่อยให้ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ เมื่อมีปริมาณมากจึงจับไก่รุ่นกระหวัดซึ่งมีอายุประมาณ 2-3 เดือน ขาย และเก็บพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ไว้เลี้ยงขยายพันธุ์ต่อ

5. ห่าน มีการเลี้ยงไม่มากและไม่เป็นที่นิยม แต่เนื่องจากห่านมีราคาแพงกว่าไก่ 3 เท่าตัว จึงยังมีคนเลี้ยงกันอยู่ การเลี้ยงก็ปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติ และขยายพันธุ์เองเช่นเดียวกับเป็ดและไก่ ระยะเวลาการเลี้ยงจะต้องใช้เวลามากกว่าคือประมาณ 1-2 ปี แล้วจึงขาย

โดยสรุปแล้ววัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของชาวอุดรธานี ยังคงเป็นแบบดั้งเดิมไม่พบการเลี้ยงเพื่อขาย ยังคงนิยมใช้แรงงานจากสัตว์ และเลี้ยงกันในที่นาทั่ว ๆ ไป แม้ว่าจะมีการนำแรงงานเครื่องจักรมาทดแทนบ้าง แต่ยังมีปริมาณน้อย เพราะวัว - ควาย มีราคาสูงสามารถช่วยเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวได้ การเลี้ยงเพื่อขายยังทำกันน้อยมาก และไม่มีการพัฒนาการเลี้ยงเพื่อให้มีรายได้มากขึ้น ยังคงเลี้ยงไว้เพื่อขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น จากการศึกษาการเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดอุดรธานีที่มีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเลี้ยงสัตว์ พบว่าควรมีการส่งเสริมให้มากขึ้นเพื่อทดแทนการเกษตรที่ได้ผลผลิตน้อยและรายได้ต่ำ เนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดนครพนม

เนื่องจากข้อมูลด้านพื้นที่และลักษณะทางการเกษตรของจังหวัดนครพนมยังมีน้อยมาก จึงไม่สามารถแยกข้อมูลสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเกษตรกรรมได้ แต่จากข้อมูลปริมาณสัตว์เลี้ยงของจังหวัดนครพนมพบว่า

1. การเลี้ยงสัตว์ใช้แรงงาน ชาวจังหวัดนครพนมยังคงนิยมเลี้ยงวัว และควาย กันมากเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีการเลี้ยงควายมากกว่าวัว
2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ สัตว์ที่นิยมเลี้ยงคือ หมู เป็ด ไก่ ซึ่งก็เลี้ยงเพื่อ บริโภค และขายเมื่อมีเหลือจากการบริโภค
3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงวิถีการเลี้ยง ยังคง บล่อยให้หากินตามธรรมชาติ หรือเลี้ยงตามที่นาหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยจะนำควายไปบล่อยตาม ที่นา ส่วนเป็ด-ไก่บล่อยเลี้ยงตามใต้ถุนเรือนให้หากินเอง การเลี้ยงหมูจะมีการทำคอกเลี้ยง และให้ อาหารเสริมเร่งการเจริญเติบโตก่อนขายเพื่อเพิ่มรายได้จากการทำการเกษตรอื่น ๆ ด้วย

ในการศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของจังหวัดนครพนม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์หมู่บ้าน แก่งโพธิ์และหมู่บ้านพนมดงเมือง เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ เพื่อใช้แรงงาน เพื่อค้า ขายและวิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งจะได้อธิบายในลำดับถัดไป

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์หมู่บ้านแก่งโพธิ์

บ้านแก่งโพธิ์ใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกันอย่างหนาแน่น พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำนา โดยอาศัย แรงงานควายเป็นแรงงานหลัก จึงมีการเลี้ยงควายกันมากเกือบทุกหลังคาเรือน ลักษณะวัฒนธรรม การเลี้ยงสัตว์ของบ้านแก่งโพธิ์มีดังนี้

1. แรงงานควายแก่งโพธิ์ บ้านแก่งโพธิ์ใช้แรงงานควายเพื่อไถนาเป็นหลัก ส่วนวัวมี การเลี้ยงบ้าง แต่ไม่มีการใช้แรงงานจากวัว มีรถมอเตอร์ไซด์พ่วงรถเข็นแทนการใช้เกวียน และ ยังสามารถใช้มอเตอร์ไซด์เป็นพาหนะในการเดินทางที่สะดวกกว่าอีกด้วย แรงงานวัวจึงไม่มีความ สำคัญและเลี้ยงน้อยลง คงเหลือเพียงเลี้ยงไว้เพื่อขายเท่านั้น

2. ไก่ย่างแก่งโพธิ์ ปกติชาวบ้านเลี้ยงไก่บ้านไว้บริโภคภายในครัวเรือน และเลี้ยง ไก่พันธุ์เนื้อไว้สำหรับทำไก่ย่างขายในระหว่างที่มีงานเทศกาลสำคัญต่าง ๆ และยังมีการเลี้ยงสัตว์ ชนิดอื่นเพื่อขายอีกด้วย

1. หมู จะเลี้ยงเฉพาะบ้านที่มีโรงสีเท่านั้น โดยทำคอกเลี้ยงในบริเวณใกล้บ้าน และโรงสี พบเพียง 2 ครัวเรือนเท่านั้น โดยซื้อลูกหมูมาเลี้ยงจนโตแล้วนำไปขาย

2. วัว มีเลี้ยงเพียง 2 ครัวเรือนเช่นเดียวกับหมู วัวที่เลี้ยงเป็นพันธุ์พื้นเมือง

3. เป็ด มีเลี้ยงน้อยและบล่อยเลี้ยงตามใต้ถุนเรือนให้หากินเองตามธรรมชาติ

4. ไก่ บกติจะเลี้ยงไก่บ้านไว้บริโภคภายในครัวเรือนและเลี้ยงไก่พันธุ์เพื่อไว้สำหรับขายในระหว่างที่มีงานเทศกาลต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ เทศกาลนมัสการพระธาตุพนม

5. ปลา มีการปรับปรุงที่นาเป็นบ่อเลี้ยงขยายพันธุ์ปลา โดยใช้น้ำจากโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า มีเลี้ยงเพียงครีวเรือนเดียว และทดลองนำหมูมาเลี้ยง โดยสร้างคอกหมูข้างบนบ่อปลา ใช้ขี้หมูเลี้ยงปลาด้วย แต่เลี้ยงหมูเพียง 2-3 ตัวต่อบ่อเท่านั้น เพราะถ้าเลี้ยงมาก ๆ จะทำให้ น้ำเสียจึงเลี้ยงไม่มาก มีบ่อปลาเพียง 7 บ่อเท่านั้น ขนาดบ่อไม่กว้างและไม่ลึกมากเพียง 1-1.5 เมตรเท่านั้น

3. วิถีชีวิตในการเลี้ยงสัตว์แก่ังโพธิ์ แบ่ง เป็นสัตว์ใช้แรงงานและสัตว์เศรษฐกิจดังนี้

1. สัตว์ใช้แรงงาน ได้แก่ ควาย เลี้ยงโดยทำคอกอยู่ใต้ถุนเรือน ควายจะอยู่ในคอกเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีพื้นที่ในการเลี้ยงไม่มาก ในฤดูหลังเก็บเกี่ยวจะนำไปเลี้ยงตามทุ่งนา และนำกลับมาขังคอกในตอนเช้า ส่วนในฤดูทำนาชาวบ้านต้องหาหญ้าจากนอกหมู่บ้านมาเลี้ยง โดยนำใส่รถเข็นพ่วงกับรถมอเตอร์ไซด์ ชาวบ้านที่ไม่มีรถก็จะอาศัยเกี่ยวหญ้าจากในนาข้าวมาเลี้ยงแทน เมื่อควายมีอายุมากก็จะขายออกไป ซึ่งปัจจุบันมีราคาแพงกว่าแต่ก่อน

2. การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ ชาวบ้านนิยมเลี้ยงสัตว์ที่ไม่ต้องใช้พื้นที่มาก ดังนี้

1. หมู ชาวบ้านเลี้ยงด้วยรำและปลายข้าวเสริมกับอาหารสัตว์ ผู้เลี้ยงที่สามารถทำกำไรจากการเลี้ยงได้ จะต้องมีโรงสีกั้นกักการควบคุมกันไปด้วย การเลี้ยงส่วนใหญ่ทำโดยซื้อลูกหมูมาเลี้ยงให้โต ใช้เวลา 5-6 เดือนจึงจะขายได้ และมักนำไปขายเองในตลาด โดยนำใส่รถเข็นพ่วงกับรถมอเตอร์ไซด์เป็นพาหนะในการขนส่ง

2. วัว จะมีการเลี้ยงคล้ายกับควายแต่ไม่ได้ใช้แรงงานจากวัว และใช้พื้นที่บริเวณบ้านเป็นที่เลี้ยง และมีการนำไปเลี้ยงตามทางเข้าหมู่บ้านด้วย การหาหญ้าก็ต้องไปหามาจากนอกหมู่บ้านและตามทุ่งนาของตนและเพื่อนบ้าน

3. ไก่ มีการเลี้ยงเป็นช่วง ๆ ในระหว่างเทศกาลจะมีการเลี้ยงกันมาก ครอบครัวหนึ่งอาจเลี้ยงมากถึง 150-200 ตัว โดยนำไก่พันธุ์มาเลี้ยงให้อาหารเสริมทั้งวันประมาณ 40 วัน จึงนำไปทำไก่ย่างขายในงาน ในช่วงปกติจะมีการเลี้ยงเพียง 10-20 ตัวเท่านั้น และมักเป็นไก่พันธุ์พื้นบ้าน

4. เป็ด จะเลี้ยงปล่อยให้เจริญเติบโตจากธรรมชาติและเลี้ยงเพื่อบริโภคเท่านั้น

5. ปลา เลี้ยงโดยทำเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาเท่านั้น และขายลูกปลาให้กับลูกค้าที่มารับซื้อที่ฟาร์ม ปลาที่เพาะพันธุ์มี ปลาดตะเพียน ปลานิล ปลานิล ปลาอีสง ซึ่งจะขายเป็นร้อยตัวและมีราคาแตกต่างกัน อาหารที่เลี้ยงเป็นรำ ลูกกุ้งตัวเล็ก ๆ และขี้หมูที่ทำคอกเลี้ยงไว้เหือบปลา ซึ่งเจ้าของฟาร์มจะมีกิจการโรงสียู่นมบ้านด้วย

กรณีศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์บ้านโพนคม

สภาพภูมิประเทศของบ้านโพนคมเป็นที่ราบหุบเขาสลับกับเนินเขามีเนื้อที่ทางการเกษตรน้อยพืชที่สำคัญคือ ข้าว ชาวบ้านนิยมเลี้ยงควายและวัวกันมาก โดยเฉพาะเลี้ยงควายเพื่อใช้ไถนา การเลี้ยงสัตว์มีดังนี้

1. ควายโพนคม บ้านโพนคมมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้แรงงานที่สำคัญคือ ควาย ซึ่งเลี้ยงกันมาก เพราะมีที่เลี้ยงมาก สัตว์ใช้แรงงานอื่นไม่มีการเลี้ยงเพื่อใช้งาน เช่น วัวจะเลี้ยงเพื่อขายเท่านั้น

2. วัวโพนคม เป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญ ซึ่งเลี้ยงกันมากเป็นฝูง แต่การเลี้ยงจำเป็นต้องใช้ทุนมาก จึงมีผู้เลี้ยงเพียงบางครัวเรือนเท่านั้น สัตว์ประเภทอื่นก็มีพวกหมู เป็ด ไก่ แต่มีการเลี้ยงเพียงเล็กน้อย

3. วิถีชีวิตแห่งการเลี้ยงสัตว์ชาวโพนคม ชาวโพนคมมักนำวัวและควายของตนไปเลี้ยงบนเขาภูพาน โดยจะนำไปปล่อยตั้งแต่ฤดูกาลปลูกข้าว และมีการไปตรวจตราเป็นระยะ ๆ เว้นช่วงประมาณ 1 อาทิตย์ และหลังฤดูเก็บเกี่ยวก็จะได้นำกลับมาเลี้ยงตามที่นาและนำกลับบ้าน หลังจากนั้นชาวบ้านจะใช้ที่นาในการปลูกพืชไร่ หลังฤดูเก็บเกี่ยวก็นำวัวควายของตนกลับขึ้นไปบนเขาอีก

หมู จะมีวิธีการเลี้ยง โดยจะมีการคัดเลือกพันธุ์ที่แข็งแรง บางครั้งชาวบ้านจะต้องลงทุนเช่ารถไปซื้อลูกหมูถึงจังหวัดทางภาคกลาง เช่น สุพรรณบุรี นครปฐม เป็นต้น การเลี้ยงจะใช้อาหารเสริมในช่วงแรก และภายหลังจาก 1 เดือนไปแล้วจะให้รำและปลายข้าวผสมกับอาหารเสริม เพื่อให้โตเร็วและมีน้ำหนักมาก ปกติจะเลี้ยงอยู่ประมาณ 4-6 เดือน แล้วจึงขายไป และซื้อรุ่นใหม่มาเลี้ยงต่อ

เป็ด, ไก่ จะปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติบริเวณใกล้ ๆ บ้านและนิยมเลี้ยงเป็ดโดยซื้อลูกเป็ดมาเลี้ยงให้โตแล้วกินไข่ ส่วนไก่จะเลี้ยงตามที่ไร่, นา และบ้านเรือนที่มีใต้ถุน บางครั้งอาจมีการสร้างกรงเล็ก ๆ ขึ้นเพื่อเลี้ยง แต่มักปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติมากกว่า

โดยสรุปแล้ววัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของชาวนครพนมยังคงนิยมเลี้ยงควายกันมากเพราะยังคงนิยมใช้แรงงานจากควายในการไถนา ส่วนแรงงานวัวนั้นเลิกใช้ไปแล้ว การเลี้ยงวัวส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงเพื่อขาย และมักเป็นพันธุ์พื้นบ้านเพราะเลี้ยงง่ายและต้นทุนต่ำ สัตว์ประเภทอื่นที่พบก็มีพวก หมู ไก่ เป็ด และปลา ซึ่งจะเลี้ยงกันไม่มากและเลี้ยงไว้เพื่อบริโภคเป็นหลัก ส่วนหมูจะเลี้ยงเฉพาะบ้านที่มีโรงสี นอกจากนั้นยังทำการเลี้ยงปลาด้วย เพราะจังหวัดนครพนมมีแหล่งน้ำที่สมบูรณ์กว่าจังหวัดอื่น

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ของภาคอีสานเหนือ

จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันนี้ถึงแม้เทคโนโลยีจะก้าวหน้ามากขึ้นก็ตาม แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ของภาคอีสานเหนือก็ยังต้องใช้แรงงานจากควายในการไถนา แต่ที่แตกต่างออกไปเห็นได้จากที่จังหวัดเลย ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่จะหันมาใช้รถแทรกเตอร์ไถนากันมากขึ้น ซึ่งมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ยังคงใช้แรงงานจากควายไถนา การที่ชาวบ้านยังนิยมใช้แรงงานจากควายไถนาอยู่นั้นเนื่องจากควายกับชีวิตชาวนาชาวไร่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งยากที่จะแยกออกจากกันได้ ซึ่งอาจถือว่าเป็นเพื่อนคู่ชีวิตเลยก็ว่าได้

ส่วนการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า ในปัจจุบันมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับสมัยก่อน เพราะวิวัฒนาการสมัยใหม่เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ชาวบ้านมีความรู้ทางด้านการเลี้ยงสัตว์มากขึ้น เมื่อนำความรู้เหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชีวิตประจำวัน จึงได้รู้ว่าการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้านั้นสามารถทำให้ชาวบ้านเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวได้ เป็นรายได้พิเศษนอกเหนือจากรายได้ที่มาจากการเกษตร และที่สำคัญที่สุดก็คือ ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และสะดวกสบายขึ้น เมื่อประชาชนมีความสมบูรณ์สุขอยู่ดีกินดีมีรายได้พอที่จะจับจ่ายใช้สอย ก็ย่อมส่งผลให้ชาวชนบทมีการศึกษาทั่วถึงมากขึ้น ยกสภาพความเป็นอยู่ให้ทัดเทียมกัน สิ่งเหล่านี้นย่อมจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ประเทศชาติประสบความสำเร็จมั่นคงได้

บทที่ 7

วัฒนธรรมทางหัตถกรรม

	หน้า
วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของภาคอีสาน	118
1. การทอผ้า	119
2. เครื่องจักสาน	119
3. เครื่องปั้นดินเผา	119
4. การตีเหล็ก	120
วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดเลย	120
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านวังทอง	120
1. ผ้าไหมวังทอง	121
2. จักสานไม้ไผ่	121
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านนาโปล่ง	121
1. เครื่องนอนนาโปล่ง	122
2. หวดนาโปล่ง	122
วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดอุดรธานี	122
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมบ้านโนนสะอาด	123
1. ผ้าไหมโนนสะอาด	123
2. กระติบข้าวโนนสะอาด	123
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านน่าน้ำขุ่น	124
1. ผ้าไหมน่าน้ำขุ่น	124
2. หวดน่าน้ำขุ่น	124

วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดนครพนม	125
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านแก่งโพธิ์	125
1. ผ้าห่มแก่งโพธิ์	125
2. ชะลอมถ่าน	125
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านโพนตูม	126
1. ผ้าฝ้ายทอมือ	126
2. กระติบข้าวโพนตูม	126
3. ที่นอนโพนตูม	127
4. แคน	127
วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของภาคอีสานเหนือ	127

วัฒนธรรมทางหัตถกรรม

หัตถกรรมเป็นงานฝีมือพื้นฐานของชาวบ้าน ที่อาศัยวัสดุรอบกายหรืออาศัยวัสดุจากธรรมชาติ ในการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ เพื่อยังชีพอย่างปกติสุขตามยถากรรมแห่งชีวิตชนบท งานจำพวกเสื้อผ้า ผ้าห่ม เครื่องจักสาน เครื่องเหล็กนั้น ชาวบ้านอีสานได้กระทำขึ้นติดต่อกันมาหลายพันปี และได้ดัดแปลงแก้ไขให้ใช้ได้ดียิ่งขึ้น สำหรับการดำรงชีวิตประจำวัน จนหัตถกรรมเหล่านั้นได้ตกทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบมาอย่างไม่ขาดสาย หัตถกรรมจึงเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่ทำขึ้นรับใช้ครอบครัวและญาติมิตร ที่เหลือบ้างก็อาจขายแลกเปลี่ยนกับเครื่องยังชีพอย่างอื่น ๆ มาใช้ในชีวิตรประจำวัน การศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของชาวอีสานจึงมุ่งเพื่อเรียนรู้ศิลปะ ภูมิปัญญา วิริยะอุตสาหะ การมีจิตสำนึกช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก รวมตลอดทั้งการเรียนรู้ที่จะอยู่กับสภาพธรรมชาติของที่ราบสูง

วัฒนธรรมทางหัตถกรรมในภาคอีสาน

หัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไปจะแตกต่างกันไปตามถิ่นกำเนิด ทั้งรูปแบบ วิธีการ และวัสดุที่ใช้ หัตถกรรมพื้นบ้านทั้งหลายตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ มีความสอดคล้องไปตามคติและความเชื่อ แบบแผนนี้สืบทอดมาแต่โบราณกาลตามสภาพเศรษฐกิจของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพความเป็นอยู่ของชาวชนบท ทำให้ต้องประดิษฐ์เครื่องมือใช้สอยด้วยตนเอง จากวัสดุตามธรรมชาติที่พอจะหาได้ในท้องถิ่น และบางทีก็เหลือพอที่จะแลกเปลี่ยนหรือขายให้กับเพื่อนบ้านได้บ้างในระหว่างหน้านานหรือว่างจากการทำนา งานศิลปหัตถกรรมนี้ ถือเป็นงานอดิเรกที่ทำให้ได้รับความเพลิดเพลินเจริญใจอยู่มิใช่น้อย หัตถกรรมพื้นบ้านนี้จะใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นปัจจัยหลักในการผลิต แต่ในปัจจุบันจะพบว่า มีการนำวัสดุบางอย่างที่เป็นของสมัยใหม่มาใช้ประกอบงานหัตถกรรมพื้นบ้านบางชนิด ซึ่งเป็นอิทธิพลทางวัฒนธรรมเศรษฐกิจที่เข้ามามีบทบาทต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์มากขึ้นนั่นเอง จะเห็นได้ว่า หัตถกรรมนี้นิยมทำกันโดยทั่วไปในอีสาน ประกอบด้วย

1. การทอผ้า ในท้องถิ่นชนบทอีสานมีประวัติเล่าขานสืบต่อกันมาถึงการทอผ้าว่า หญิงสาวทุกคนในหมู่บ้านจะต้องทอผ้าไหมไว้ใช้เอง และเพื่อเตรียมตัวสำหรับที่จะออกเรือน เพราะต้องมีผ้าทอผ้าไหมไว้ให้ฝ่ายพ่อแม่สามี อีกทั้งฝ่ายชายก็ต้องเตรียมผ้าไว้รับให้ลูกสะใภ้ รวมทั้งฝ่ายเขยด้วย การทอผ้าจึงมักทำกันด้วยความประณีตและมีการประกวดกัน¹ เนื่องจากกระบวนการทอผ้าไหมนั้นต้องใช้ทั้งแรงงานและเวลา ต้องมีความวิริยะอุตสาหะอย่างสูง ผ้าทุกผืนที่ทอจึงมีความหมายทั้งต่อผู้ทอและผู้ใช้อย่างยิ่ง ปัจจุบันการทอผ้าไหมของภาคอีสานเป็นที่รู้จักแพร่หลายไปถึงต่างประเทศ ชาวชนบทมีวิถีเลี้ยงไหมสืบทอดกันต่อ ๆ มายังลูกหลานมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันต่อไป²

2. เครื่องจักสาน³ เครื่องจักสานนับเป็นศิลปะพื้นบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวอีสานมาจนถึงปัจจุบัน และแทบทุกกิจกรรมตั้งแต่การเกิด การทำมาหากิน การสร้างบ้าน การทำศพ อีกทั้งยังเป็นเครื่องตกแต่งประดับประดาบ้านเรือนของชาวเมืองผู้มีรสนิยมและมีความภูมิใจในศิลปะพื้นบ้าน

เครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้หรือภาชนะที่ประดิษฐ์จากวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น อาทิ เช่น หวาย ไม้ไผ่ ฟาง กกใบลาน ก้านมะพร้าว และใบมะพร้าว เป็นต้น เครื่องจักสานที่นำไปใช้สอยในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กระบุง ตระกร้า ไม้คาน กระด้ง หวด กระเบียน ไซ กระติบ แอบ ชันหมาก เป็นต้น

3. เครื่องปั้นดินเผา⁴ เครื่องปั้นดินเผาพื้นเมืองอีสานมีประวัติเล่าขานมาแต่โบราณว่า ชาว "กุดข่า" ซึ่งชาวบ้านเรียก "ชาวข่า" ได้ขุดดินมาปั้นร้องไห้ แต่ครั้งโบราณ โดยใช้

¹คมหวัง คงประยูร, "การทอผ้าไหม" วารสารศิลปพื้นบ้าน. 5(กรกฎาคม: 2527), หน้า 221-230.

²อุทุมพร หมั่นทำการ, "ก้นตุ้ม" วารสารอุตสาหกรรมสาร. 11 (พฤศจิกายน: 2528), หน้า 33-41.

³คมหวัง คงประยูร, "กระบุงในภาคอีสาน" วารสารพื้นบ้าน. 5(กรกฎาคม: 2527), หน้า 159-160.

⁴วิโรฒ ศรีสุโร, "เครื่องปั้นพื้นเมืองอีสาน" วารสารศิลปวัฒนธรรม. 7(ธันวาคม: 2528), หน้า 86-91.

กรรมวิธีที่เรียกว่า "พะมอน" และเผาเตาขุดได้จอมปลวก ใช้พื้นเป็นเชื้อเพลิง ผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านออกแบบในยุคแรก ๆ เป็นภาชนะใช้สอยประจำวัน ประจำฤดูกาล อาทิเช่น โองน้ำ ไห ปลาร้า ครกส้อมตำ เป็นต้น ส่วนการขนส่งก็นิยมใช้เกวียนบรรทุกจนเริ่มเข้าไปเป็นกองคาราวาน การซื้อขาย อาจใช้สิ่งของแลกเปลี่ยนกันแทนเงิน เช่น โองน้ำแลกข้าวเปลือก ไหปลาร้าแลกผ้าไหม หรืออย่างใดก็สุดแต่จะตกลงกัน

4. การตีเหล็ก การตีเหล็กในท้องถิ่นส่วนใหญ่แล้วเป็นงานเล็ก จัดเป็นศิลปะพื้นบ้าน ทำกันอยู่ในครอบครัว จะเห็นได้ว่าเกือบทุกจังหวัดในภาคอีสาน มีการตีเหล็ก ปั้นรูป และผลิตภัณฑ์จากเหล็ก ทั้งนี้เป็นการผลิตเพื่อเป็นเครื่องมือทางการเกษตร เช่นที่ จังหวัดร้อยเอ็ด ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มีการตีเหล็กกันมาก ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่ที่ได้จะเป็นเครื่องมือทำไร่ไถนาครุวเรือน และการเกษตร ได้แก่ จอบ พลั่ว เสียม ขวาน และมีดชนิดต่าง ๆ ซึ่งสามารถทำรายได้ให้แก่ผู้ผลิตเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้ว่าลักษณะพื้นฐานของหัตถกรรมพื้นบ้านคือ รูปแบบไม่ยุ่งยาก สบาย หรือพิศดาร

วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดเลย

จังหวัดเลยมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาสลับกับภูเขาสูงและมีที่ราบลุ่มน้อย ลักษณะภูมิจะมีภูมิอากาศที่มีฝนตกชุกสลับกับหน้าแล้งในเขตร้อนหรือที่เรียกว่า ประเพณีเมืองร้อน เฉพาะฤดู และมีฤดูแล้งชัดเจน⁵ ลักษณะเช่นนี้ปลูกพืชที่สร้างเส้นใยได้ดี เช่น ฝ้าย และบอแก้ว การศึกษาถึงวัฒนธรรมทางด้านหัตถกรรมของจังหวัดเลยจะศึกษาในระดับหมู่บ้านเป็นกรณีศึกษาดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านวังทอง

บ้านวังทองมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับเนิน พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพืชไร่ และพบว่าการปลูกฝ้ายสลับในไร่ข้าวโพดและอ้อยด้วย นอกจากนั้นยังมีการปลูกต้นกกและไผ่ เพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในการทำเครื่องจักรสานด้วย ลักษณะหัตถกรรมที่สำคัญของบ้านวังทองมีดังนี้

⁵กรมพัฒนาที่ดิน, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดเลย

(กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทวี, 2527), หน้า 3.

1. **ผ้าไหมวังทอง** หัตถกรรมทางด้านสิ่งทอที่สำคัญของบ้านวังทองคือ การทอผ้าไหม โดยมีการจัดตั้ง เป็นกลุ่มผู้เลี้ยงไหมขึ้นเพื่อช่วยเหลือผู้เลี้ยงไหม ให้สามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์การทอผ้าไหมให้มีคุณภาพมากขึ้น โดยจะมีการแนะนำพันธุ์ไหมและให้คำปรึกษาการเลี้ยงและการตลาด ใบหม่อนที่ใช้เลี้ยงก็จะปลูกกันไม่มาก โดยแบ่งพื้นที่ออกมาจากพืชไร่อื่น ๆ และปลูกไว้เลี้ยงตัวไหมกันเอง เนื่องจากมีการเลี้ยงตัวไหมกันมากทำให้บางครั้งใบหม่อนที่ปลูก มีไม่พอ ชาวบ้านก็ต้องซื้อ มาเพิ่มเติม นอกจากการทอผ้าไหมแล้ว ชาวบ้านวังทองยังมีหัตถกรรมสิ่งทออื่น ๆ อีก

ผ้าฝ้าย เนื่องจากพบว่ามีการปลูกฝ้ายกันในบ้าน ชาวบ้านก็จะมีการนำฝ้ายที่ปลูกนั้นมาทำเส้นใยสำหรับทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน เช่น ทำผ้าตัดเสื้อ ทำผ้าห่ม ทำหมอน โดยจะใช้กี่กระตุกแบบเก่าทอด้วยมือและมีลวดลายซ้ำ ๆ แบบเดิม แต่อาจมีการเปลี่ยนสลับกันบ้าง ทั้งนี้ เพราะทำสำหรับใช้เอง จึงไม่มีการพัฒนาลวดลายใหม่ขึ้นมา ซึ่งการทอผ้าไหมอาจทำไว้ขายบ้าง เพราะมีราคาดี

ทอเสื้อ บ้านวังทองมีการทอเสื้อ ไว้ใช้ในครัวเรือนและจะปลูกต้นกกและไหล ใช้ทอเอง การทอก็จะเป็นการทอมือ โดยใช้กี่กระตุกที่มีลักษณะง่าย ๆ โดยทำไม้เป็นกรอบยึดมุมเสื้อเอาไว้เท่านั้น

2. **จักสานไม้ไผ่** เครื่องจักสานของบ้านวังทองพบว่าจะทำมาจากไม้ไผ่ทั้งหมด เช่น กระด้ง หวด ไซ ซึ่งจะพบว่ามีการทำกันน้อย มักจะเป็นผู้เฒ่านั่งทำในเวลาว่าง เพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น

จากการศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมที่บ้านวังทองจะ ไม่พบหัตถกรรมทางการค้า ดีเหล็กและ เครื่องปั้นดินเผา

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านนาบ่ง

บ้านนาบ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงลาดไปสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำฮวย มีการปลูกฝ้ายกันบ้างเล็กน้อย ลักษณะชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างคือ มีลักษณะ เป็นชุมชนเมืองมากขึ้น ซึ่งจะสังเกตได้จากบ้านเรือนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ไม่มีไม้ตุงเรือนสำหรับเลี้ยงวัวควาย ลักษณะหัตถกรรมที่พบมีดังนี้

1. เครื่องนอนนาบ่ง หัตถกรรมทางด้านสิ่งทอก็ยังมีให้เห็นได้บ้าง แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมหรือชุมชนเมืองมากขึ้นก็ตาม ประเพณีทางการสะสมเครื่องนอนสำหรับต้อนรับแขกและการออกเรือน ก็ยังมีให้เห็นอยู่ โดยชาวบ้านมักจะซื้อเส้นใยฝ้ายมาทอเองเพื่อทำผ้าฝ้ายขึ้นมาใช้เอง ฝ้ายที่ปลูกไว้ก็มีเพื่อขายเท่านั้นไม่ได้นำมาเป็นวัตถุดิบในการทอผ้าเหมือนกับที่บ้านวังทอง หัตถกรรมสิ่งทออื่น ๆ ก็ไม่พบ

2. หวดนาบ่ง หัตถกรรมเครื่องจักสาน มีพบเพียงเล็กน้อยเท่านั้น โดยคนชราจะใช้เวลาวางมานั่งสานหวดที่หน้าบ้านเพื่อใช้ในครัวเรือน โดยจะต้องซื้อตอกมาเป็นวัตถุดิบในการสานหวด กระติบข้าวก็พบไม่มาก ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณกลางพื้นที่ ทำให้การเดินทางไป-กลับจากที่นาไร่ไม่ไกลมาก กระติบข้าวจึงมักไม่มีความจำเป็น และมักใช้ภาชนะอื่นแทน เช่น หม้อ ถ้วย ชาม เป็นต้น

จากการศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านวังทองและนาบ่ง จะพบว่ามีแตกต่างกันทั้งทางด้านแหล่งวัตถุดิบและประโยชน์ใช้สอย เช่น การทอผ้าเพื่อใช้ทำผ้าตัดเสื้อที่บ้านวังทอง จะไม่พบที่บ้านนาบ่ง เพราะบ้านนาบ่งมีการคมนาคมสะดวก สามารถติดต่อกับตัวเมืองและตลาดได้รวดเร็ว มีทำเลที่ตั้งไม่ไกลจากถนนใหญ่มากนัก ทำให้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แพร่หลายเข้าได้ง่าย วัฒนธรรมทางด้านหัตถกรรมจึงลดความสำคัญลงไป

จังหวัดเลยยังคงเป็นพื้นที่หนึ่งของภาคอีสาน ที่มีวัฒนธรรมทางหัตถกรรมให้เห็นได้อยู่ แม้ว่าจะลดความสำคัญลงไปบ้างก็ตาม แต่ชาวบ้านเองก็ยังคงมีความรู้ทางด้านการทำหัตถกรรมต่าง ๆ เช่น ทอผ้า ทอเสื้อ ทำหวด กระติบข้าว และยังมีการทำกันอยู่อย่างประปราย ปัจจุบันทางราชการได้มีการส่งเสริมอาชีพทางด้านหัตถกรรมขึ้นมา เพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับคนในชนบทอีสาน ทำให้ชาวจังหวัดเลยได้รับผลกระทบดังกล่าว และเริ่มมีโครงการทางด้านหัตถกรรมขึ้นมาอีก

วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดอุดรธานี

จังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่เป็นลักษณะของที่ราบและค่อนข้างราบ ทางตอนกลางของจังหวัด และมีบริเวณอื่นเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้นสลับลอนชัน บางครั้งอาจพบเทือกเขาได้บ้าง ลักษณะอากาศ

เป็นแบบ⁶ เมืองร้อนเฉพาะฤดู และมักมีปัญหาลาดแควนน้ำทางการเกษตรพื้นที่ทางการเกษตรทำใช้ปลูกพืชพวกเส้นใย เช่น ฝ้าย และปอแก้วมีน้อย โดยเฉพาะฝ้ายมีแนวโน้มการปลูกลดลง ส่วนปอแก้วจะมีพื้นที่และปริมาณการปลูกเพิ่มหรือลดลงขึ้นอยู่กับภาวะตลาด การศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดอุดรธานีจะศึกษาจากพื้นที่หมู่บ้านเป็นกรณีดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมบ้านโนนสะอาด

บ้านโนนสะอาดมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบ ดินมีทรายปนอยู่มากและมักเกิดปัญหาลาดแควนน้ำสำหรับทำการเกษตร การปลูกพืชเพื่อใช้ในด้านหัตถกรรมมีพบบ้างเล็กน้อย เช่น ไหล และใบหม่อน หัตถกรรมที่พบ มีดังนี้

1. **ผ้าไหมโนนสะอาด** หัตถกรรมทางด้านการทอผ้าของชาวบ้านโนนสะอาดมีกระทำการบ้าง และมักจะซื้อด้ายฝ้ายมาทอทำผ้าไหมไว้ใช้ ซึ่งในอดีตชาวบ้านเคยมีการปลูกฝ้ายและนำมาทำเส้นใยเอง ปัจจุบันความสะดวกสบายจากการคมนาคมทำให้การซื้อด้ายฝ้ายจากตลาด สะดวกและประหยัดเวลากว่า การปลูกฝ้ายจึงน้อยลงและหมดไปในที่สุด นอกจากการทอผ้าแล้วยังพบว่ามีการทำหัตถกรรมการทออื่น ๆ อีก

การทอเสื่อ พบมีการทำกันมากกว่าการทอผ้า เพราะวัตถุดิบต้นไผ่นั้น ชาวบ้านจะปลูกขึ้นมาเองโดยจะใช้น้ำในการทำเส้นใยเป็นแปลงเล็ก ๆ ไว้ในบริเวณบ้าน จากนั้นก็จะนำเอาต้นไผ่ตากแดดให้แห้งแล้วย้อมสี ทอขึ้นมาเป็นผืน ซึ่งชาวบ้านพบว่าเสื่อสามารถใช้เป็นสินค้าขายได้ บางครั้งชาวบ้านกันเองก็จะมาซื้อเอาไปใช้จึงทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น จึงพบว่ายังคงมีการทอเสื่อให้เห็นเป็นจำนวนมาก

2. **กระต๊อบข้าวโนนสะอาด** เป็นหัตถกรรมทางด้านการจักสาน ที่พบเห็นมากและมักมีลวดลายง่าย ๆ โดยบางครอบครัวจะทำการสานใช้เองและผู้สานมักเป็นผู้สูงอายุเท่านั้น เครื่องจักสานที่พบอย่างอื่นก็มี กระดัง หวด ซึ่งมักซื้อมาใช้มากกว่าที่จะทำขึ้นมาเอง

⁶กรมพัฒนาที่ดิน, กระทรวง เกษตรและสหกรณ์, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี (กรุงเทพฯ: อักษรพิทยการพิมพ์, 2526), หน้า 2.

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมบ้านน้ำซุ่ม

บ้านน้ำซุ่มมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับเนินเป็นบริเวณกว้าง ดินเป็นดินปนทรายมาก ทำให้ดินไม่สามารถเก็บความชื้นไว้ได้นานและยังประสบกับภาวะขาดน้ำฝน หรือมีช่วงหน้าแล้ง เด่นชัด ทำให้พื้นที่เพาะปลูกจะสามารถกระทำได้ปีละครั้ง พื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรเป็นป่าสงวนเป็นส่วนใหญ่ และชาวบ้านมักจะอพยพแรงงานไปทำงานทำชั่วคราวในต่างถิ่นกันทั้งหมู่บ้าน ทำให้วัฒนธรรมทางด้านหัตถกรรมและอื่น ๆ พบเห็นได้บ้างดังนี้

1. **ผ้าทอน้ำซุ่ม** หัตถกรรมทางด้านสิ่งทอมีให้พบเห็นน้อยมากแม้แต่การทอผ้าฝ้ายซึ่งมักพบเห็นตามหมู่บ้านชนบททั่วไปของอีสานก็พบเห็นได้น้อย เนื่องจากชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการย้ายแรงงานไปทำงานในต่างจังหวัดได้เงินมาใช้จ่ายในครอบครัว โดยไม่ต้องหารรายได้พิเศษใด ๆ เพิ่มเติม แต่ก็ยังพอพบก็กระตุกตามบ้านเรือน ซึ่งเปลี่ยนรูปทรงจากยกพื้นเป็นแบบไม่ยกพื้นเป็นส่วนใหญ่

2. **หวดน้ำซุ่ม** หัตถกรรมทางด้านเครื่องจักสานที่พบก็มีการนำเอาไม้ไผ่มาทำดอกสานทำหวด ซึ่งคนที่ทำมักจะมีอายุมากแล้ว ไม้ไผ่จะได้มาจากการปลุกไผ่ในบริเวณบ้านเป็นกอเล็ก ๆ สำหรับเอาไม้ไผ่ไว้ใช้เป็นประโยชน์ การจักสานที่พบอีกก็มี การสานกระดัง อีกเล็กน้อย หัตถกรรมอย่างอื่นก็ไม่พบเช่นกัน

จากการที่ได้ศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดอุดรธานีแล้ว พบว่าสภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมกับการทำหัตถกรรมทางการทอและจักสาน และประกอบกับชาวบ้านมักประสบปัญหาภาวะแห้งแล้ง ทำให้ไม่ค่อยมีคนอยู่กันในบ้าน โดยแรงงานเหล่านี้จะย้ายไปทำงานในต่างจังหวัดในช่วงหน้าแล้ง และมักจะรับเอารูปแบบการทำการเกษตร และความรู้ใหม่ ๆ กลับมาปรับปรุง หมู่บ้านของตน ทำให้ศิลปะหัตถกรรมลดความสำคัญลงไปอย่างที่ได้ศึกษามาแล้ว

วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับเนินลูกคลื่นลอนลาดถึงลอนเล็ก และจัดได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์จังหวัดหนึ่ง เพราะอยู่ติดแม่น้ำโขงและมีแม่น้ำเล็ก ๆ ไหลผ่านภายในอีกหลายสาย และยังพบว่าเป็นจังหวัดที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับประเทศลาว ทำให้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและหัตถกรรมอื่น ๆ ด้วย การศึกษาวัฒนธรรมทางด้านหัตถกรรมของจังหวัดนครพนมจะศึกษาจากหมู่บ้านเป็นกรณีดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านแก่งโพธิ์

บ้านแก่งโพธิ์มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีพื้นที่ติดแม่น้ำท่าและมีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำสำหรับทำการเกษตรตลอดปี และพืชหลักที่ปลูกคือ ข้าว พืชสวนครัว ซึ่งใช้ในการบริโภค และขายเพิ่มรายได้ การทำหัตถกรรมในอดีต สามารถหาแหล่งวัตถุดิบได้ง่าย แต่ปัจจุบันแหล่งวัตถุดิบต่าง ๆ จะต้องหาซื้อจากนอกหมู่บ้าน ลักษณะหัตถกรรมที่พบมีดังนี้

1. ผ้าห่มแก่งโพธิ์ หัตถกรรมการทอผ้าจะพบว่าการทอผ้าฝ้ายกันเพียงไม่กี่ครัวเรือน และเส้นด้ายก็จะต้องหาซื้อจากตลาดมาทอทำผ้าห่มไว้ใช้ เพราะในหน้าหนาวอากาศจะเย็นมาก ผ้าห่มจึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่ชาวบ้านในปัจจุบันมักจะซื้อผ้าห่มสำเร็จรูปมาใช้กันมากกว่า เพราะหาซื้อได้ง่าย และมีราคาไม่แพง และตนเองยังไม่ต้องมาเสียเวลาทำการทอผ้าเองซึ่งต้องใช้เวลานานไม่คุ้มกัน เพราะชาวบ้านมักมีกิจกรรมอย่างอื่นเพื่อเพิ่มรายได้ เช่น การทำข้าวเม่า การปลูกพืชในฤดูแล้ง เป็นต้น

2. ชะลอมถ่าน เป็นหัตถกรรมการจักสานที่มีทำกันบางครั้งเรือน แต่สามารถทำรายได้เป็นอย่างดี การที่มีการทำชะลอมใส่ถ่านขึ้นนั้นเพราะว่าบ้านแก่งโพธิ์มีการรับถ่านจากหมู่บ้านอื่นมาแบ่งขายในตลาดโดยขายเป็นชะลอม จึงมีการจ้างทำกันที่หมู่บ้าน ไม้ที่นำมาทำเป็นไม้ที่มีขนาดปานกลางถึงใหญ่ ซึ่งเจ้าของผู้สั่งทำชะลอมจะต้องหาไม้ให้ผู้ทำโดยจะต้องไปหาซื้อมาจากหมู่บ้านอื่น ซึ่งมีระยะทางประมาณ 10-15 กิโลเมตร เครื่องจักสานอย่างอื่นที่พบเห็นได้อีก เช่น แห เป็นหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญและความอดทนสูง จะพบว่ามีชาวบ้านบางคนทำแหไว้

าใช้เอง และอาจขายให้กับเพื่อนบ้านด้วย โดยคนที่ทำขึ้นมาจะมีความยาวกว่าท้องตลาดและคงทนกว่า โดยผู้ทำแทบจะค่อย ๆ ผูกเงื่อนทำตารางไปจนเสร็จใช้เวลาประมาณ 6-8 เดือน โดยใช้เวลาในช่วงว่างเท่านั้น

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางหัตถกรรมของบ้านโพนคึม

บ้านโพนคึมมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขาสลับเนิน พื้นที่มีภูมิความลาดชัน และพื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นที่ยังเป็นที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร เพราะความอุดมสมบูรณ์ของดินและปริมาณน้ำฝนมีน้อย เนื่องจากหมู่บ้านเคยเป็นพื้นที่สีแดง (คอมมิวนิสต์) จึงทำให้มีการสร้างเส้นทางคมนาคมที่มีความสะดวกสบาย แต่อยู่ห่างไกลจากชุมชนใหญ่ จึงพบว่ายังคงมีลักษณะการทำหัตถกรรมอยู่มาก ชาวบ้านยังคงทอผ้า ทอเสื่อ สานกระติบ หวด ไม้ใช้เองกันอยู่มาก ลักษณะหัตถกรรมที่พบมีดังนี้

1. ผ้าฝ้ายทอมือ หัตถกรรมทางด้านการทอผ้าจะยังคงพบเกือบทุกครัวเรือนชาวบ้านจะซื้อด้ายจากตลาดมาทอใช้เอง เพื่อจะได้ลวดลายและขนาดตามที่ต้องการ ไม่นิยมซื้อของสำเร็จรูปมาใช้เพราะมีราคาแพง นอกจากนั้นยังพบว่ามีการทำหัตถกรรมการทออย่างอื่นด้วยเช่น ทอเสื่อ ถือเป็นหัตถกรรมสิ่งทอที่รองมาจากการทอผ้า บ้านไหนทอผ้าก็จะต้องมีการทอเสื่อด้วยควบคู่กันไป เพราะลักษณะการทำคล้ายกัน วัตถุประสงค์พวก กก ชาวบ้านจะต้องออกไปหาในแหล่งน้ำนอกหมู่บ้านตามห้วยริมถนนหลวงก็พบเห็นได้มาก จากการสอบถามพบว่า พี่พวกนี้ขึ้นเองไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อ จึงนิยมทำกันอยู่ทั่วไป

2. กระติบข้าวโพนคึม หัตถกรรมทางด้านจักสานในหมู่บ้านก็ยังเป็นที่นิยมทำกันอยู่ ทั้งนี้เพราะสามารถหาวัตถุดิบได้ง่าย เพราะมีพื้นที่ที่เป็นป่าไผ่และไม้เนื้ออ่อนอยู่มาก ชาวบ้านจะนิยมหั่นกระติบข้าวหรือซื้อจากคนในหมู่บ้านด้วยกัน เพื่อใช้ในการใส่อาหารไปกินในไร่นาของตน ซึ่งมีระยะทางไกลจากบ้าน บางคนต้องขี่รถจักรยานไปทำไร่นาก็มี เครื่องจักสานอื่น ๆ ก็พบว่ามีทำกันเช่น หวด และกระดัง เป็นต้น

3. **ที่นอนโพนคัม** ชาวบ้านจะรับเย็บที่นอนที่มีคนสั่งทำเท่านั้น ไม่มีการวางแผนการขาย โดยชาวบ้านได้ทุนจากองค์การระหว่างประเทศมาซื้อจักรสำหรับงานเย็บทั่วไป และชาวบ้านก็รับงานที่ตนถนัด คือการเย็บที่นอน ซึ่งต้องซื้อผ้าและนุ่นมาทำเอง แล้วจึงให้ลูกค้ามารับเอาไป

4. **แคน** ในอดีตบ้านโพนคัมมีผู้ทำแคนขายเป็นจำนวนมาก แต่ภายหลังความนิยมในการเป่าแคนมีน้อยลงทำให้ความต้องการ และราคาของแคนตกต่ำลง ชาวบ้านจึงเลิกทำ เพราะไม่คุ้มค่าเหนื่อย แต่ยังคงเหลือทำขายกันเพียง 2 ครัวเรือน ลักษณะการทำก็เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนเล็ก ๆ โดยจะต้องหาซื้อไม้สำหรับทำช่องแคนที่ตลาดสกลนคร และนำไปขายที่สทกรณ ศิลปะหัตถกรรมในจังหวัดสกลนคร ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านเพียง 20 กว่ากิโลเมตรเท่านั้น

เนื่องจากจังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดชายแดนและยังคงมีการติดต่อซื้อขายประเทศเพื่อนบ้าน และชาวบ้านยังคงมีวัฒนธรรมพื้นบ้านอยู่ทำให้วัฒนธรรมทางด้านหัตถกรรม ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก และยังมีการทำหัตถกรรมกันอยู่มากด้วย แม้ว่าบางคนอาจจะเลิกทำไปแล้วก็ตาม ปัจจุบันได้มีการส่งเสริมการทำหัตถกรรมพื้นบ้านมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านหันมาให้ความสนใจมากขึ้น เช่นที่โพนคัมก็กำลังมีโครงการทำที่กระตุกสาธิตในหมู่บ้าน ให้ชาวบ้านผลิตผ้าฝ้ายและผ้าไหมออกจำหน่ายต่อไปในอนาคตด้วย

วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของภาคอีสานเหนือ

ในปัจจุบันนี้ วัฒนธรรมทางหัตถกรรมของอีสานเหนือมีแนวโน้มที่จะลดลงเรื่อย ๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีเพียงการทอผ้าและเครื่องจักสานเท่านั้น ส่วนเครื่องปั้นดินเผาและการตีเหล็กนั้นแทบจะไม่มีเลย วัฒนธรรมเหล่านี้อาจจะเสื่อมสลายไปในที่สุด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีในปัจจุบันได้ก้าวหน้ามากขึ้น คนต้องการความสะดวกสบายมากขึ้น และที่สำคัญที่สุดก็คือขาดคนที่จะสืบทอดวัฒนธรรมทางด้านนี้ คนในวัยหนุ่มสาวหรือวัยทำงานส่วนใหญ่จะอพยพไปทำงานที่อื่นกันมากขึ้น ถ้าขึ้นยังเป็นเช่นนี้ต่อไปอีกในอนาคตข้างหน้าวัฒนธรรมเหล่านี้คงจะหายไปจากวัฒนธรรมของชาวชนบทอย่างแน่นอน

บทที่ 8

วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจ

	หน้า
คำนำ	130
วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของภาคอีสาน	130
1. แหล่งเงินทุนทางการเกษตร	130
2. การรวมกลุ่มอาชีพ	130
3. แรงงานในชนบทและการย้ายแรงงาน	131
4. การใช้จ่ายและรายได้	131
วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของจังหวัดเลย	132
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของบ้านวังทอง	132
1. วังทองบ้านลูกหนี้	133
2. กลุ่มการเกษตรวังทอง	133
3. แรงงานในชนบทสู่กรุงเทพฯ	134
4. สินค้าอำนวยความสะดวกที่จำเป็นบ้านวังทอง	135
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจบ้านนาบ่ง	136
1. แหล่งเงินทุนส่วนตัวบ้านนาบ่ง	136
2. การรวมกลุ่มทางสังคม	137
3. แรงงานที่มีการศึกษาบ้านนาบ่ง	138
4. ค่าใช้จ่ายการเกษตรนาบ่ง	138
วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธานี	139
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของบ้านโนนสะอาด	139
1. เงินทุนปลูกข้าวโนนสะอาด	140
2. กลุ่มอาชีพที่หายไปของโนนสะอาด	140
3. แรงงานสู่ภาคตะวันออกของโนนสะอาด	141
4. ค่าใช้จ่ายในการส่งเสริมการผลิต	141

	หน้า
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจบ้านนาข้าว	141
1. ทนส่วนตัวเพื่อการเกษตรนาข้าว	142
2. กลุ่มอาชีพที่ไม่มีสมาชิกบ้านนาข้าว	142
3. แรงงานสู่จังหวัดกาญจนบุรี	142
4. ค่าอุปกรณ์ทุนแรงทางการเกษตรบ้านนาข้าว	142
วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของ จังหวัดนครพนม	143
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของบ้านแก่งโพธิ์	143
1. ทนตั้ง เดิมบ้านแก่งโพธิ์	143
2. กลุ่มเศรษฐกิจบ้านแก่งโพธิ์	143
3. แรงงานผู้มีการศึกษา	144
4. ค่าใช้จ่ายอุปโภค-บริโภคบ้านแก่งโพธิ์	145
กรณีศึกษาวัฒนธรรมของ เศรษฐกิจบ้านโพนตูม	145
1. เงินทุนจากธนาคารบ้านโพนตูม	146
2. การรวมกลุ่มที่เริ่มใหม่	146
3. แรงงานสู่กรุงเทพฯของโพนตูม	146
4. ค่าใช้จ่ายในการบริโภค	146
วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของภาคอีสานเหนือ	147

วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบ และถือได้ว่าเป็นภาคที่มีพื้นที่สำหรับใช้ทำนามากที่สุดของประเทศ แต่ผลผลิตต่ำและมักประสบปัญหาดินขาดความอุดมสมบูรณ์และขาดน้ำในการทำเกษตร แต่ก็ยังถือได้ว่าผลผลิตทางการเกษตรเป็นรายได้หลักของภาคอีสาน ซึ่งทำให้มีรายได้น้อยไม่พอกับการจับจ่ายใช้สอย จึงพบว่ามีแรงงานของภาคอีสานเดินทางมาหางานทำในจังหวัดทางภาคกลางและตามเมืองใหญ่ในภาคอีสานเอง เพื่อเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว

วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของภาคอีสาน

การศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของภาคอีสาน จะศึกษาจากวิถีชีวิตของชาวอีสานในด้านอาหารรายได้ และการใช้จ่ายอุปโภคบริโภคจากหัวข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แหล่งเงินทุนทางการเกษตร¹ เกษตรกรส่วนใหญ่มีฐานะยากจนเนื่องจากผลผลิตมีประสิทธิภาพต่ำได้ผลผลิตต่อไร่ต่ำ การทำการเกษตรเพื่อการจำหน่ายหรือขายมีน้อย เกษตรกรมักมีปัญหาหนี้สิน และมักกู้เงินจากนายทุนมาลงทุน และจะต้องนำผลผลิตทางการเกษตรไปขายกดขี่เจ้าหนี้ และจะต้องขายให้กับนายทุนที่กู้เงินมาในราคาต่ำ ทำให้เกษตรกรมีรายได้ต่ำ ปัจจุบันนี้รัฐบาลได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านเงินทุน ในรูปของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์และสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เช่นสหกรณ์การเกษตรเพื่อช่วยให้มีรายได้เพิ่มขึ้น อีกทั้งยังมีแหล่งเงินทุนจากธนาคารพาณิชย์ทั่วไปด้วย

2. การรวมกลุ่มอาชีพ จากการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาสภาวะทางสังคม และ เศรษฐกิจของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ² พบว่าประชาชนส่วนใหญ่จะมีปัญหาทางด้านการเกษตร คล้าย ๆ กัน เช่น ต้องการปุ๋ยดี ๆ จำหน่ายในราคาถูก ต้องการให้แนะนำวิธีการในการผลิต แผนใหม่ ต้องการให้มีเงินกู้ยืมอัตราดอกเบี้ยพอสมควร ซึ่งจากปัญหาเหล่านี้ถ้ามีการรวมกลุ่มผู้ที่มีความต้องการคล้ายกันเข้าด้วยกัน ก็จะทำให้มีพลังในการต่อรองมากขึ้น และหากต้องการกู้เงินก็

¹ทิพวัลย์ พรหมผลาก, "การศึกษาดำเนินตามโครงการพัฒนากลุ่มอาชีพ ในจังหวัดชัยภูมิ และนครราชสีมา" (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2514), หน้า 2.

²อุทิศ นาคสวัสดิ์, การศึกษาสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2512), หน้า 91.

สามารถทำได้โดยมีกลุ่มเป็นผู้ดำประกัน และมีสมาชิกในกลุ่มรับรอง³ การจัดตั้งกลุ่มได้มีการจัดตั้งขึ้นโดยกรมการพัฒนาชุมชนและหน่วยราชการต่าง ๆ ที่เป็นนโยบายส่งเสริมอาชีพของประชาชนกับกลุ่มที่ไม่เป็นทางการซึ่งเกษตรกรรวมกลุ่มกันขึ้นเอง เพื่อต่อต้านอุปสรรคต่าง ๆ และรับความช่วยเหลือจากทางการ⁴ แต่จากการศึกษาภายหลังพบว่า การจัดตั้งกลุ่มของเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มยุวเกษตรกรไม่อาจปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง อาจเนื่องมาจากนโยบายของหน่วยงานที่รับผิดชอบในเรื่องดังกล่าวยังไม่ชัดเจน ทำให้เกษตรกรตำบลปฏิบัติงานไม่เร่ร่อนรัดในการปฏิบัติบทบาทดังกล่าว

3. **แรงงานในชนบทและการย้ายแรงงาน** จากการศึกษาแรงงานในครอบครัวเกษตรกรที่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครอบครัวหนึ่ง ๆ มีคนในฟาร์มทั้งปี 3.73 คน จากคนในครอบครัวทั้งสิ้น 7.08 คน และปีหนึ่ง ๆ ทำงานกันจริง ๆ เพียง 87 วัน ซึ่งถือว่ามีความแออัดเหลือว่างงานกันมาก ทำให้รายได้ซึ่งมีอยู่น้อยไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย จึงพบว่าแรงงานในภาคอีสานจะมีการอบรม เคลื่อนย้ายแรงงานไปในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคกลาง และตามเมืองใหญ่ ๆ ทุกภาค เพื่อหารายได้เพิ่มให้กับครอบครัวการย้ายแรงงานแต่การย้ายแรงงานมีทั้งการย้ายแบบชั่วคราวและถาวร⁵

4. **การใช้จ่ายและรายได้** เนื่องจากชาวชนบทส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม และชาวชนบทของภาคอีสานก็มักประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมด้วย แต่จะมีรายได้สุทธิจากการทำการเกษตรไม่มากนัก เพราะยังเป็นการทำการเกษตรแบบดั้งเดิม และขึ้นอยู่กับภาวะดินฟ้าอากาศตามธรรมชาติเป็นสำคัญ และยังพบว่ามีหนี้สินที่ต้องชำระอีก ทำให้การใช้จ่ายของเกษตรกรมีกำลังซื้อน้อย ซึ่งไม่พอกับความต้องการจึงตกอยู่ในภาวะลูกหนี้ตลอดเวลา

การศึกษาวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของภาคอีสานจะทำการศึกษานในพื้นที่ของจังหวัดเลย อุดรธานี และนครพนม ซึ่งจะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของภาคอีสานมากขึ้น

³ทิพวรรณ พรรณลาภ, "การศึกษาการดำเนินตามโครงการที่ดินจากกลุ่มอาชีพ ในจังหวัดชัยภูมิและนครราชสีมา", หน้า 18.

⁴เกียรติศักดิ์ อ่ำบุญธรรม, "การเปรียบเทียบบทบาทที่กรมส่งเสริมการเกษตรมอบหมายกับบทบาทที่ปฏิบัติจริงของตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2522), หน้า 27.

⁵ทิพวรรณ พรรณลาภ, "การศึกษาการดำเนินตามโครงการพัฒนากลุ่มอาชีพ ในจังหวัดชัยภูมิและนครราชสีมา", หน้า 4.

วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของจังหวัดเลย

จังหวัดเลยมีสภาพภูมิประเทศทางการเกษตรเหมาะสำหรับทำไร่มากกว่าทำนา เพราะมีบริเวณที่เป็นที่ราบน้อยและเป็นที่ราบแคบ ๆ เท่านั้น การทำการเกษตรจะทำได้เลี้ยงชีพมากกว่าเพื่อเป็นธุรกิจการค้า และได้มีการปรับปรุงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการเกษตร เช่นการ ไร่ขี้ปุย ไร่ขี้น้ำ ขาดแคลนเงินที่ใช้ลงทุน ความรู้และเทคนิคใหม่ ๆ และขาดความรู้ทางด้านการตลาด ด้วย จากการศึกษาวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจพบว่าเกษตรกรในจังหวัดเลยที่เป็นนี้มีประมาณ ร้อยละ 11.56 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร รองลงมาได้แก่ สหกรณ์การเกษตร พ่อค้า กลุ่มเกษตรกร ญาติและเพื่อนบ้าน และมักใช้ที่ดินเป็นหลักประกันโดยจะกู้ระยะสั้นมากกว่าระยะปานกลางและระยะยาว สถาบันส่งเสริมอาชีพมีประมาณ ร้อยละ 68.89 ของสถาบันชนบททั้งหมด และเกษตรกรเป็นสมาชิกสถาบันส่งเสริมอาชีพ ร้อยละ 56.25 ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ สหกรณ์การเกษตร รองลงมาได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกรอื่น ๆ มีระดับแรงงานครอบครัวละ 6 คน ทำการเกษตร 3 คน ทำงานนอกการเกษตร 1 คน และไม่ได้ทำงาน 2 คน ส่วนมากได้แก่ บุตรหลานที่กำลังเล่าเรียน เด็ก คนชราอย่างไรก็ดี ชาวบ้านยังคงมีรายได้หลักมาจากการทำไร่ และทำนาเพื่อบริโภค นอกจากนี้การศึกษาถึงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของจังหวัดเลย ยังศึกษาพื้นที่ของหมู่บ้านในจังหวัดเลยเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของจังหวัดเลยมากขึ้นดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของบ้านวังทอง

บ้านวังทองมีพื้นที่เป็นที่ราบสลับเนินเตี้ย ชาวบ้านจะใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ทำไร่ และเหลือที่ราบแคบ ๆ สำหรับทำนา การถือครองที่ดินของชาวบ้านจะเป็นเจ้าของที่ดินแปลงเล็ก ๆ ไม่เกิน 5-10 ไร่เป็นส่วนใหญ่ และมีรายได้ส่วนใหญ่มาจากผลผลิตข้าวโพด และถั่วเหลือง บางครอบครัวอาจมีผลผลิตหลักเป็นอ้อย ซึ่งกำลังได้รับความนิยมและมีแนวโน้มที่จะปลูกมากขึ้น เพราะราคาขายดีสามารถทำกำไรได้อย่างแน่นอน การศึกษาวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของบ้านวังทองมีรายละเอียดดังนี้

1. **วังทองบ้านลูกหนี้** แหล่งเงินทุนทางการเกษตรที่บ้านวังทอง ส่วนใหญ่ได้มาจากพ่อค้าที่เข้ามาซื้อผลผลิตข้าวโพด และถั่วเหลืองจากชาวบ้าน เพราะสะดวกรวดเร็วไม่มีขั้นตอนมากมายให้ยุ่งยาก ทำให้พ่อค้ามีอำนาจในการเรียกซื้อสินค้าทางการเกษตรที่ตนต้องการในราคาต่ำกว่าท้องตลาด ซึ่งก็เป็นผลทำให้รายได้ของชาวบ้านซึ่งมีน้อยอยู่แล้วยิ่งน้อยลงไปอีก ภาระหนี้สินจึงเพิ่มขึ้น ในที่สุดก็ต้องขายที่ดินที่ใช้ทำมาหากินให้กับพ่อค้าไป เพราะไม่สามารถหาเงินมาชำระหนี้สินได้ตามกำหนด นอกจากนั้นยังพบว่ามีแหล่งเงินทุนอื่น ๆ ในหมู่บ้านดังนี้

1) **ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร** ถือได้ว่าเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีหลักทรัพย์หรือที่ดินเป็นของตนเองมักจะไปกู้ยืมเงินและใช้หลักทรัพย์ของตนค้ำประกันไว้ ถ้าดูจากสภาพของการทำการเกษตรหลักคือไร่ข้าวโพดและอ้อยนั้นรายได้จะไม่พอกับการใช้จ่าย ยิ่งปีไหนฝนแล้งด้วยแล้วจะทำให้ภาระหนี้สินของชาวบ้านเพิ่มขึ้น และไม่สามารถผ่อนชำระหนี้สินกับธนาคารได้ และจะไม่สามารถกู้ยืมเงินเพิ่ม ชาวบ้านจึงมักหันกลับไปพึ่งพ่อค้าอีก ปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีการรวมกลุ่มของสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) แต่ชาวบ้านจะได้รับประโยชน์เพียงแค่อำนาจซื้อสินค้าที่ทาง ธกส. ต้องการขายให้ในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาดนิดหน่อยเท่านั้น การให้คำแนะนำทางการเกษตรก็มักไม่ได้รับความสนใจ และไม่มีติดตามผล จนในที่สุดชาวบ้านไม่สามารถชำระหนี้สินได้ตามสัญญา หรือไม่ก็ต้องขายที่ดินเพื่อนำเงินมาชำระหนี้สิน

2) **กองทุนหมู่บ้าน** ถือเป็นทุนกลุ่มเล็กที่ชาวบ้านตั้งขึ้นเองเพื่อช่วยเหลือกัน ในกรณีที่เงินฉุกเฉินหรือผู้ที่เดือดร้อนมากจริง ๆ ซึ่งเงินจะมีจำนวนเพียง 2,000-3,000 บาทเท่านั้น และให้กู้เป็นระยะสั้น กำหนดวันชำระแน่นอนประมาณ 1-2 เดือน เพื่อชาวบ้านคนอื่นจะได้รับประโยชน์จากเงินทุนนี้ต่อไป

2. **กลุ่มการเกษตรวังทอง** การรวมกลุ่มอาชีพของชาวบ้านวังทองพบว่าการรวมกลุ่มกันหลายอาชีพ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางด้านเกษตรกรรม วัฒนธรรม การรวมกลุ่มอาชีพของบ้านวังทองอยู่ในช่วงเริ่มต้น และหลากหลายที่สำคัญมีดังนี้

1) **กลุ่มผู้เลี้ยงไหม** ชาวบ้านวังทองมีการจัดตั้งกลุ่มนี้ขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือ และให้การสนับสนุนผู้เลี้ยงไหมในหมู่บ้านที่มีอยู่ให้มารวมตัวกัน พัฒนาอาชีพการเลี้ยงไหม โดยมีการซื้อพันธุ์ไหมมาเลี้ยง มีการเชิญวิทยากรมาอบรมให้กับสมาชิกผู้เลี้ยง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชน และใช้บ้านของสมาชิกเป็นที่ตั้งที่ทำการกลุ่มและมีคณะกรรมการทำงานประสานกันเพื่อสนับสนุนกลุ่มให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมขายในนามของกลุ่ม

2) กลุ่มธนาคารข้าว เป็นกลุ่มที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นมาเพื่อเก็บข้าวเปลือกในฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อนำมาขึ้นบักตบได้อย่างพอเพียง โดยสมาชิกในกลุ่มทุกคนจะต้องนำข้าวเปลือกมาเก็บไว้ ณ รางข้าวของธนาคาร และจะมีการเบิกใช้ได้แต่ต้องเสียดอกเบี้ยในการส่งคืนเป็นข้าวเปลือกเช่นกัน ซึ่งจะ เป็นผลทำให้ชาวบ้านมีข้าวเปลือกสำรองสำหรับทำเมล็ดพันธุ์ขึ้นบักตบได้โดยไม่เดือดร้อน และยังมีข้าวเปลือกในยุ้งฉางของธนาคารเพิ่มขึ้นทุกปีด้วย

3) กลุ่มผู้เลี้ยงวัวและควาย มีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงวัว และกลุ่มผู้เลี้ยงควายขึ้น โดยจะ เรียกเก็บเงินจากสมาชิกในปริมาณที่เท่า ๆ กัน ในทุก ๆ เดือนจนครบหรือมีปริมาณพอที่จะซื้อแม่วัวหรือควายมาเลี้ยง โดยจะให้สมาชิกในกลุ่มเลี้ยงเวียนกันคนละ 1 ปี ถ้าวัวหรือควายตก ลูกก็ให้ถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้เลี้ยงในปีนั้น ๆ นอกจากนั้นสมาชิกยังสามารถยืมควายไปไถนาได้อีกด้วย

4) กลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันของสตรีที่มีครอบครัวแล้วร่วมกันรับผิดชอบงานที่ได้รับการขอความร่วมมือจากทางอำเภอ กลุ่มแม่บ้านวังทองมีการรวมตัวกันไม่มาก เพราะไม่มีเวลาในการร่วมแรง เนื่องจากจะต้องทำหน้าที่รับภาระในครอบครัวและยังมีกิจกรรมร่วมกับกลุ่มทางการเกษตรอื่น ๆ เช่น กลุ่มผู้เลี้ยงไหม ดังนั้นกลุ่มแม่บ้านมักใช้เวลาว่างในการทอผ้าฝ้าย และ เลี้ยงตัวไหมมากกว่าที่จะร่วมมือในด้านอื่น ๆ

5) กลุ่มเยาวชน เป็นกลุ่มที่เป็นแรงงานหลักในการพัฒนาหมู่บ้านวังทอง เยาวชนส่วนใหญ่ซึ่งผ่านการอบรมมาแล้ว จะร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านเป็นอย่างดี ทำให้เป็นแรงจูงใจผู้ใหญ่มาร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านและเป็นหลักร่วมในกลุ่มทางการเกษตรต่าง ๆ ด้วย

6) กลุ่มกองทุนยา เป็นกลุ่มที่มักไม่ค่อยได้รับความสนใจมากนัก เพราะการเป็นสมาชิกแล้วมีสิทธิ์ที่จะรักษาฟรีตามอนามัย แต่มักต้องผ่านขั้นตอน ไม่รวดเร็ว ชาวบ้านจึงมักไม่นิยมที่จะใช้บริการ มักจะใช้บริการตามคลินิกเอกชนหรือตามโรงพยาบาลในเมืองมากกว่า

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านวังทองมีการจัดตั้งกลุ่มและรวมตัวกันมาก และร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านอย่างจริงจัง ซึ่งมีกลุ่มเยาวชนเป็นแกนนำ ทำให้กลุ่มต่าง ๆ ดำเนินงานไปอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้ว่าจะเป็นช่วงเริ่มต้นก็ตาม

3. แรงงานในชนบทสู่กรุงเทพฯ วิถีชีวิตในการเคลื่อนย้ายแรงงานของบ้านวังทองนั้นมีมานานแล้ว ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากปัญหาการมีรายได้จากการเกษตรกรรมมีน้อย ไม่พอกับการใช้จ่ายใช้สอย ทำให้แรงงานหนุ่มสาวอพยพออกไปหางานทำโดยเข้ามายังกรุงเทพฯ แล้วจึงย้ายต่อไปแหล่งต่าง ๆ เช่น ภาครใต้ ภาคกลาง ลักษณะการเคลื่อนย้ายและแหล่งของงานมีดังนี้

1) **ภาคใต้** ชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตในการเคลื่อนย้ายแรงงานที่มีระยะเวลาเนิ่นนาน บางคนออกจากบ้านไปเป็น 10 ปี โดยทำงานกับเรือประมงออกหาปลาที่จังหวัดสงขลา นครศรี-ธรรมราช ภายหลังจากทำงานนาน ๆ จึงเริ่มคิดถึงบ้านและหวนกลับคืนมาช่วยกันพัฒนาหมู่บ้านของตนหลังจากผ่านประสบการณ์มากมาย

2) **ภาคกลาง** จะเป็นแรงงานที่มีวิถีชีวิตในการย้าย มีระยะเวลาไม่นานมากนัก ประมาณ 1-2 ปี ก็มักจะกลับบ้าน มักเป็นแรงงานทางด้านการเกษตร เช่น ตัดอ้อยที่จังหวัดกาญจนบุรี ปลูกข้าวที่สุพรรณบุรี โดยจะได้รับค่าจ้างวันละ 50-60 บาท บางคนอาจได้ถึง 80-90 บาทก็มี ซึ่งถ้ารับจ้างที่บ้านวังทองจะมีอัตราจ้างเพียงวันละ 30-35 บาทเท่านั้น แรงงานพวกนี้มักทิ้งระยะเวลาเก็บเงินประมาณ 1-2 ปี จึงกลับบ้านเพื่อนำเงินมาให้ทางบ้าน จากนั้นก็จะกลับลงไปทำงานต่อ

3) **แรงงานที่กรุงเทพฯ** จะเป็นแรงงานที่มีวิถีชีวิตในการเคลื่อนย้ายมีระยะเวลาไม่นาน มักเป็นกลุ่มผู้ขายแรงงานหรือกรรมกรแบกหามตามงานก่อสร้าง บางคนก็เข้ามาขับรถแท็กซี่ และมักกลับคืนสู่บ้านวังทอง เมื่อถึงฤดูทำนาและเก็บข้าวโพดซึ่งอยู่ในช่วง เมษายน-สิงหาคม จากนั้นก็จะกลับเข้ากรุงเทพฯ และกลับมาอีกครั้งในฤดูเก็บเกี่ยว คือเดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม และจะกลับลงไปทำงานที่กรุงเทพฯ อีกจนกว่าจะถึงฤดูทำนาอีกครั้ง แต่ปัจจุบันแนวโน้มมีการเคลื่อนย้ายแรงงานมีน้อยลงกว่าในสมัยก่อน และรวมตัวกันพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้น

4. **สินค้าอำนวยความสะดวกที่จำเป็นของบ้านวังทอง** วิถีชีวิตในการอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านวังทองเริ่มมีค่านิยมในการที่จะซื้อทีวีสี มอเตอร์ไซด์ ตู้เย็น ชุดเครื่องเสียงไว้ประจำบ้านกันมากขึ้น เพราะความเจริญทางด้านเทคโนโลยีเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้น แม้ว่าหมู่บ้านวังทองจะตั้งอยู่ห่างจากถนนใหญ่สายอุดรธานี-เลย ถึงกว่า 8 กิโลเมตรก็ตาม และห่างจากอำเภอวังสะพุงถึง 20 กิโลเมตร แต่เนื่องจากไฟฟ้าได้เข้าถึงนานแล้ว เครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ จึงตามมา และชาวบ้านก็นิยมซื้อมาใช้ บางคนจะนำเงินจากการกู้ยืมมาซื้อทีวีสี หรือนำเงินที่ขายสินค้าเกษตรได้เกือบทั้งหมดมาซื้อมอเตอร์ไซด์ ทำให้ไม่มีทุนเหลือพอที่จะใช้ในการเกษตร ทำให้ต้องกู้ยืมมาจากร้านค้าเพื่อการเกษตรหรือนายทุน ซึ่งมักมีปัญหาการชำระหนี้สินตามมาเรื่อย ๆ จนต้องขายที่ดินเพื่อนำเงินมาชำระหนี้สิน และเพราะว่าคิดหนี้สินที่กู้ยืมเงินมาจึงทำให้ต้องนำสินค้าทางการเกษตรมาขายกับพ่อค้านายทุน ซึ่งจะนำรถและเครื่องจักร เครื่องสีข้าวโพดมารับจากเกษตรกรชาววังทองถึงในหมู่บ้านด้วยราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาด ทำให้รายได้ของเกษตรกรลดน้อยลงไป ดังนั้นจึงมีผู้นำชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรผู้มีหนี้สิน และขาดเงินทุนที่จะลงทุนทำการเกษตรในปีต่อ ๆ ไปขึ้นมา

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของบ้านนาบ่ง

บ้านนาบ่งมีขนาดของพื้นที่เล็กกว่าบ้านวังทอง และมีลักษณะทางภูมิศาสตร์แตกต่างกับวังทองคือมีลักษณะพื้นที่ เป็นที่ลาดชันมากกว่าและมีที่ราบเป็นบริเวณแคบ ๆ ตามแม่น้ำฮวย และลำน้ำชีเท่านั้น ที่สามารถปลูกข้าวได้ การถือครองที่ดินก็มีกันไม่มาก เฉลี่ยเพียง 5 - 10 ไร่ต่อครอบครัว แต่บางคนอาจมีที่ดินอยู่นอกเขตหมู่บ้านอีก และที่ดินมักจะมีคามอุดมสมบูรณ์กว่าคือมีแหล่งน้ำธรรมชาติและคลองส่งน้ำช่วยในการทำการเกษตร ดังนั้นสภาพทางด้านเศรษฐกิจจึงค่อนข้างดีกว่าบ้านวังทอง และยังมีที่ตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองเพียง 10 กิโลเมตรเท่านั้น ทำให้สภาพสังคมมีลักษณะ เป็นสังคมเมืองมากกว่าบ้านวังทอง สภาพต่าง ๆ เหล่านี้สามารถนำมาอธิบายถึงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจได้ดังนี้

1. **เงินทุนส่วนตัวบ้านนาบ่ง** วิถีชีวิตการหาแหล่งเงินทุนทางการเกษตรของบ้านนาบ่งมักเป็นการลงทุนโดยใช้เงินส่วนตัว ไม่นิยมกู้ยืมจากธนาคารหรือพ่อค้านายทุน แต่แหล่งเงินทุนอื่น ๆ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ก็ยังเป็นแหล่งเงินทุนรองลงมาจากทุนส่วนตัว ซึ่งก็พบว่ามีบ้านที่เป็นสมาชิกของ ธกส. อยู่ในบ้านนาบ่งเช่นเดียวกับบ้านวังทอง แต่ความสำคัญของ ธกส. จะน้อยลงไป ลักษณะแหล่งเงินทุนทางการเกษตรของบ้านนาบ่งมีดังนี้

1) **ทุนส่วนตัว** เป็นแหล่งเงินทุนที่ชาวบ้านนิยมใช้ทำการเกษตรกันมาก เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง และสามารถมีเงินเหลือจากการขายผลผลิตทางการเกษตรในปีที่แล้วมาไว้ในบักด ๆ ไป และราคาที่ดินของบ้านนาบ่งยังมีราคาค่อนข้างสูงประมาณ 15,000-20,000 บาทต่อไร่ เมื่อเทียบกับบ้านวังทองมีราคาเพียง 3,000-5,000 บาท

2) **ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)** เป็นแหล่งเงินทุนที่บางครั้งชาวบ้านจะไปกู้ยืมมาทำการเกษตรบ้างไม่มากนัก เนื่องจากชาวบ้านมักจะกังวลกับขั้นตอนและปัญหาที่ยุ่งยากเกี่ยวกับสัญญา ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าไม่ควรที่จะไปกู้ยืมให้มีปัญหากับตัวเอง จึงมักใช้เงินทุนของตนเอง

3) **ญาติพี่น้อง** เมื่อมีปัญหาเรื่องเงินทุนก็มักจะพบว่าชาวบ้านจะไปขอกู้ยืมจากญาติพี่น้องของตน ซึ่งไม่ต้องเสียดอกเบี้ยในการกู้ยืมและบางครั้งก็ไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันที่ยุ่งยากอีกด้วย

2. การรวมกลุ่มทางสังคม วิถีชีวิตในการรวมกลุ่มของบ้านนาบ่งมักประสบปัญหาขาดคนให้ความร่วมมือ ทำให้กลุ่มทางการเกษตรต่าง ๆ เช่น สหกรณ์การเกษตร กลุ่มผู้เลี้ยงไหม ต้องเลิกและสลายไป แต่กลุ่มบางกลุ่มก็ยังคงอยู่ได้ ซึ่งจะเป็นกลุ่มทางสังคมเช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ลักษณะกลุ่มต่าง ๆ มีดังนี้

1) สหกรณ์การเกษตร เป็นกลุ่มที่ชาวบ้านร่วมมือกันทำตามนโยบายของทางอำเภอ แต่เนื่องจากขาดบุคลากรที่จะทำงานประจำที่สหกรณ์ เพราะทุกคนต้องทำงานของตน ทำให้คณะกรรมการที่ตั้งขึ้นเพื่อทำงานก็ต้องเลิกไป คงเหลือแต่ที่ทำการและลักษณะของร้านขายของประจำหมู่บ้านในนามของสหกรณ์บ้านนาบ่ง โดยผู้ทำงานจะได้รับผลกำไรเป็นค่าตอบแทน เพื่อจะได้มีรายได้จากการทำงานแทนที่จะต้องไปทำงานทางด้านเกษตรของตน

2) กลุ่มผู้เลี้ยงไหมและอื่น ๆ ในอดีตบ้านนาบ่งโดยการนำของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านเคยมีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงไหม เลี้ยงวัว เลี้ยงหมู และอื่น ๆ ขึ้น แต่มักไม่ค่อยได้รับความร่วมมือทั้งด้านการประชุม และการร่วมมือกันทำงานทำให้กลุ่มต่าง ๆ ต้องเลิกไป ทั้งนี้สาเหตุมาจากต่างคนคิดว่าการที่ต้องรวมกลุ่มกันทำการแยกกันทำก็ได้ผลประโยชน์เหมือนกัน และต่างคนต่างทำต่าง เลี้ยงก็มักจะ ได้ผลตอบแทนมากกว่าจึงแยกย้ายกันทำและภายหลังก็เลิกทำ

3) กลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มทางสังคมโดยการรวมตัวของแม่บ้านในบ้านนาบ่งเพื่อทำงานส่วนรวม เช่น จัดงานทำบุญหมู่บ้าน งานประเพณีต่าง ๆ งานเลี้ยงพระในเทศกาลหรือวันพระ โดยยังคงความเป็นกลุ่มและทำงานกันอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะไม่ครบจำนวนของสมาชิกทั้งหมดของกลุ่มที่ทำงานอยู่ก็ตาม แต่ผลงานก็ยังมิให้เห็นอย่างต่อเนื่อง

4) กลุ่มเยาวชนหมู่บ้าน ยังเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังคงมีสมาชิกกลุ่มเหลือทำงานอยู่ แต่จะเป็นการทำงานอย่างไม่ต่อเนื่อง และภายหลังการทำงานจะขาดความตั้งใจทำให้สมาชิกลดน้อยลง เหลือแต่ผู้นำเยาวชนที่ยังให้ความร่วมมือพัฒนาหมู่บ้านบ้างเป็นครั้งคราว

5) กองทุนหมู่บ้าน เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรม เช่น การตาย ไฟไหม้ โดยจะมีการเรียกเก็บเงินจากเกือบทุกครอบครัวในหมู่บ้านครั้งละ 10 บาทต่อครอบครัว ซึ่งเป็นเงินจำนวนไม่มาก เพื่อช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของคนที่ประสบเคราะห์กรรม

จะเห็นว่ากลุ่มที่ยังคงอยู่จะเป็นการรวมกลุ่มทางสังคมเป็นส่วนมาก ทั้งนี้เพื่อทำงานในการพัฒนาเพื่อส่วนรวม ซึ่งก็ค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไป มีเพียงกลุ่มแม่บ้านซึ่งยังคงรวมตัวกันได้ดี และในอนาคตกลุ่มแม่บ้านจะจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงไหมขึ้นมาใหม่ เพราะได้รับความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศในด้านกาให้พันธุ์ไหมซึ่งบ้านนาบ่งและวังทองได้รับเหมือนกัน

3. แรงงานที่มีการศึกษานานาปี วิถีชีวิตของการเคลื่อนย้ายแรงงานของบ้านนาปี บ่งมักจะไปทำงานในกรุงเทพฯ และรับราชการตามต่างจังหวัด เพราะวัยรุ่นของหมู่บ้านจะมีการศึกษาสูง และมักเรียนจนจบ ม.3 หรือ ม.6 เพราะว่ายู่ใกล้โรงเรียนในเมือง และชาวบ้านยังมีค่านิยมให้ลูกหลานเรียนสูง ๆ และเข้ารับราชการ ซึ่งก็มีแรงงานจำนวนไม่น้อยที่สามารถทำได้ แรงงานอื่น ๆ ที่พบมีดังนี้

1) แรงงานมุ่งเข้ากรุงเทพฯ จะเป็นกลุ่มแรงงานที่มุ่งเข้าไปศึกษาต่อในระดับมัธยมและมหาวิทยาลัย จะมีแรงงานไม่มากที่มุ่งเข้ากรุงเทพฯ เพื่อทำงานกรรมกร เพราะสภาพทางเศรษฐกิจชาวบ้านนาปีที่ดีและมีค่านิยมเช่นนั้น

2) แรงงานสู่ตัวเมืองเลย จะเป็นกลุ่มแรงงานที่สามารถไปทำงานตอนเช้าและกลับมาในตอนเย็น มักเข้าไปกับสามล้อและมอเตอร์ไซด์รับจ้างทั่วไป เพราะมีที่ตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองเลย

ส่วนแรงงานที่เหลืออยู่ในหมู่บ้าน ก็มักจะต้องมีการเวียนกันทำงานเป็นกลุ่ม โดยจะคล้ายกับการลงแขกแต่จะต่างตรงต้องจ้างมาช่วยกันทำโดยจะเวียนกันไปตามบ้านต่าง ๆ โดยแรงงานคนกลุ่มเดิม ถ้าจ้างแรงงานวันละ 40-45 บาท ซึ่งสูงกว่าบ้านวังทองเล็กน้อย

4. ค่าใช้จ่ายการเกษตรนาปี วิถีชีวิตในการอุปโภค-บริโภคของบ้านนาปี พบว่า ค่าใช้จ่ายจะหนักไปทางการจ่ายเงินทุนในการเกษตร เช่น ค่าไถ ค่าหยอดเมล็ดพันธุ์ค่าถอนต้นกล้า ปักดำ และการเก็บเกี่ยว เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ต้องจ้างคนทำ อาจใช้เครื่องทุ่นแรงช่วย เช่น ใช้รถไถ และเครื่องหยอดเมล็ด การใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ ของชาวนาปีมีดังนี้

1) ค่าใช้จ่ายและรายได้ทางด้านการเกษตรกรรม จากการศึกษพบว่าวิถีชีวิตในการใช้จ่ายทางด้านการเกษตรจะต้องสิ้นเปลืองกับค่าจ้างแรงงานในหลายขั้นตอนดังที่กล่าวมา ทั้งนี้เพราะขาดแรงงานทางด้านการทำการเกษตร ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องจ้างเพื่อที่จะได้เสร็จทันช่วงฤดูการปลูกและการเก็บเกี่ยว ทางด้านการขายสินค้า ทางด้านการเกษตร ซึ่งชาวนาปีจะปลูกพืชหลายชนิดในรูปไร่นาผสม และสินค้ามีหลายชนิด ทำให้มีรายได้จากหลายทางคือ ชาวนาจะผลิตข้าวไว้เพื่อบริโภค และจะปลูกถั่วเหลืองในหน้าแล้งหลังฤดูเก็บเกี่ยวและยังมีพืชไร่พวกข้าวโพดฝ้าย พืชสวนพวกมะม่วง มะขาม ซึ่งจะมีผลผลิตออกมาตลอด และขายให้กับพ่อค้าที่มาซื้อในราคาต่ำกว่าท้องตลาดเล็กน้อย แต่จะได้ราคาดีกว่าบ้านวังทอง

2) ค่าใช้จ่ายด้านการอุปโภค-บริโภคอื่น ๆ ค่าใช้จ่ายจากการอุปโภค-บริโภคจะมีมากกว่าบ้านวังทอง เพราะต้องซื้อหาเกือบทุกอย่าง ยกเว้นข้าวซึ่งปลูกเพื่อบริโภคเอง บางคนยังพอมีเหลือขายในบางปีด้วย ค่าใช้จ่ายอีกด้านคือด้านการศึกษาของบุตรหลานซึ่งคิดรวมแล้ว

1,000-2,000 บาทต่อเดือน ทางด้านพิธีกรรมจะเสียไม่มากเพราะทุก ๆ ครอบครัวร่วมกันออก
คนละ เล็ก ๆ น้อย ๆ

วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธานี

สภาพการใช้ที่ดินทางการเกษตรของจังหวัดอุดรธานี⁷ส่วนใหญ่ใช้ในการทำนา ส่วนน้อย
ปลูกพืชไร่และพืชสวน กล่าวคือมีพื้นที่สำหรับทำนา, ปลูกพืชไร่ และทำสวนประมาณร้อยละ 68.60,
24.55, และ 0.48 ตามลำดับ และประชาชนส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเองเฉลี่ย 31.53 ไร่ต่อ
ครอบครัว พืชที่นิยมปลูกคือ ข้าวเหนียว, ข้าวเจ้า, บอ, มันสำปะหลัง ตามลำดับ นอกจากนั้นยัง
พบว่าการปลูกอ้อยและพืชอื่น ๆ อีก ซึ่งการทำการเกษตรจะต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก โดยอาศัย
แรงงานคนภายในครอบครัวเกือบทั้งสิ้น ในปีหนึ่ง ๆ เกษตรกรใช้แรงงานในการเกษตรโดยเฉลี่ย
ครอบครัวละ 281.11 วัน เลี้ยงสัตว์ 5.01 วัน ใช้แรงงานในครอบครัวร้อยละ 78.03 ที่เหลือ
จะได้อาจจากการจ้าง เมื่อคิดรายได้ของเกษตรกรเป็นมูลค่าผลผลิตในการเกษตรเฉลี่ยต่อครอบ
ครัว เมื่อนำผลผลิตทั้งพืชและสัตว์ตลอดจนผลิตภัณฑ์อื่น ๆ มาคำนวณ ปรากฏว่าสามารถผลิตสินค้า
เกษตรได้ทั้งหมด ครอบครัวละ 22,216.61 บาท เป็นผลผลิตพืช 21,274.89 บาท คิดเป็นร้อย
ละ 95.76 และสัตว์ 941.72 บาท คิดเป็นร้อยละ 4.24 ซึ่งจากสภาพเศรษฐกิจทั่วไปของ
จังหวัดอุดรธานีที่กล่าวมา น่าจะได้มีการศึกษาวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธานีเพิ่มเติม
จากข้อมูลการสำรวจหมู่บ้านของจังหวัดอุดรธานี 2 ตำบล ซึ่งใช้เป็นกรณีศึกษาดังต่อไปนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของบ้านโนนสะอาด

สภาพพื้นที่ทางการเกษตรโดยส่วนใหญ่ของบ้านโนนสะอาด เป็นพื้นที่ใช้ในการทำนา
เพราะมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบเรียบ และมีพื้นที่เป็นเนินสลับบนที่ราบ ที่ใช้ปลูกพืชไร่สลับกับ
ข้าวเหนียวเป็นบริเวณแคบ ๆ และยังใช้พื้นที่บริเวณริมท้ายปลูกข้าวโพดและถั่วเหลืองหลังฤดูเก็บ
เกี่ยว โดยอาศัยความชุ่มชื้นของท้ายคู ท้ายวังโดน ซึ่งบริเวณที่ปลูกก็มีบริเวณแคบ ๆ ไม่กว้างมาก
ขนานไปตามแนวริมท้าย ดังนั้นผลผลิตหลักของบ้านโนนสะอาดจึงเป็นข้าวเหนียว นอกจากนั้นวิถี

⁷กรมพัฒนาที่ดิน, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุดรธานี, (กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2526),
หน้า 52-76.

ชีวิตทาง เศรษฐกิจของชาวบ้านโนนสะอาดยังมีประเด็นที่น่าศึกษาหลักจากหัวข้อต่อไปนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นดังนี้

1. เงินทุนปลูกข้าวโนนสะอาด วิถีชีวิตในการลงทุนปลูกข้าวของบ้านโนนสะอาดชาวบ้านจะใช้เงินทุนของตนเองก่อนเพราะใช้ไม่มากนัก ทั้งเมล็ดพันธุ์ก็มีอยู่แล้ว จึงไม่พบปัญหาด้านการลงทุนทางด้านการเกษตร แต่ก็มีบางครอบครัวต้องอาศัยการกู้ยืมเงินทุน ซึ่งแหล่งเงินทุนต่าง ๆ มีดังนี้

1) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เพราะมีความต้องการซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลงจากสหกรณ์การเกษตรในราคาถูกกว่าท้องตลาด ซึ่งทางธนาคารสามารถสนองความต้องการของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านต้องการเหมือน ๆ กันทั้งหมด นอกจากนั้นชาวบ้านบางคนยังมีการกู้ยืมเงินลงทุนทางการเกษตรจาก ธกส. เช่น กู้เลี้ยงหมู กู้ปลูกถั่วเหลือง ไร่ยาใช้ที่ดินเป็นหลักทรัพย์สินค้ำประกัน ซึ่งไม่พบปัญหาการชำระหนี้สินของบ้านโนนสะอาด

2) ญาติพี่น้อง จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านโนนสะอาดจะมีนามสกุลคล้ายกัน และเหมือนกันเป็นละแวกบ้าน ซึ่งจากการสอบถามทราบว่า เป็นพี่น้องกันเกือบทั้งหมดบ้าน ดังนั้นการกู้ยืมเงินกันจึงสะดวกโดยยืมกันลงทุนภายในเครือญาติของตนเอง และ ไม่ต้องอาศัยหลักทรัพย์สินค้ำประกันแต่พบว่าชาวบ้านนิยมกู้จาก ธกส. มากกว่า เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะใกล้เคียงกัน

2. กลุ่มอาชีพที่หาขายของโนนสะอาด ชาวบ้านโนนสะอาดมีวิถีชีวิตในการทำการเกษตรที่ต้องใช้เวลาเดินทางไปยังที่นา และต้องเสียเวลาคอยดูแลทั้งวันทำให้วิถีชีวิตในการรวมกลุ่มอาชีพเกิดขึ้นได้ยาก และมักหาขายไปเพราะทุกคนไม่มีเวลาให้กับการรวมกลุ่มอาชีพ แต่ก็สามารถพบการรวมกลุ่มอื่น ๆ ได้คือ

1) กลุ่มแม่บ้าน เป็นการรวมกลุ่มกันทางสังคมของชาวบ้านโดยแม่บ้านของบ้านโนนสะอาดจะยังคงมีการรวมตัวกันบางครั้งสำหรับงานพิธีการของวัด และวันสำคัญทางศาสนา

2) กลุ่มสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร จะเป็นการรวมกลุ่มกันโดยมีผลประโยชน์ของสมาชิก เป็นหลักในการรวมตัว ซึ่งภายหลังจากที่มีการซื้ออุปกรณ์ทางการเกษตรแล้วจะแยกย้ายกันทำนาของตน ไม่มีการรวมกลุ่มประชุมกันตามลักษณะกลุ่มต่าง ๆ

3) แรงงานสู่ภาคตะวันออกของอินโดนีเซีย วิถีชีวิตในการเคลื่อนย้ายแรงงานของบ้านอินโดนีเซียค่อนข้างจะถาวรและมีมานานแล้ว เนื่องจากไม่มีการพัฒนาอาชีพทำให้แรงงานมากเกินความต้องการที่ใช้ทำนาจึงมีการอพยพแรงงานกันมากและมักย้ายออกไปนาน ๆ จึงจะกลับมาเยี่ยมบ้านสักครั้งหนึ่ง จังหวัดที่นิยมไปทำงานได้แก่ ระยอง ชลบุรี ซึ่งเป็นแรงงานประเภทกรรมกรเป็นส่วนใหญ่ แรงงานที่อพยพไปที่อื่นอีกมีดังนี้

แรงงานสู่กรุงเทพฯ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานผู้หญิงที่เข้ามาทำงานในโรงงานต่าง ๆ ซึ่งได้รับค่าจ้างวันละ 60-70 บาทต่อวัน และมักเข้ามาอาศัยอยู่ตามหอพัก หรือตามโรงงานนั้น ๆ บางคนก็ได้ครอบครัว และตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงเทพฯ เพราะที่บ้านไม่มีอะไรให้ทำ นอกจากทำนาปีละครั้งเท่านั้น คงเหลือไว้แต่พี่น้องที่สามารถทำนาอยู่ได้เท่านั้นที่อินโดนีเซีย นอกจากนี้ยังพบว่าการอพยพแรงงานหนุ่มสาวเพื่อมาศึกษาต่อ และหางานทำที่กรุงเทพฯ อีกบางส่วนด้วย

4. ค่าใช้จ่ายในการส่งเสริมผลิต วิถีชีวิตด้านการอุปโภค-บริโภคของชาวบ้านอินโดนีเซียจะหนักไปในเรื่องการเกษตรคือเพิ่มผลผลิตข้าวโดยการซื้อปุ๋ยมาใส่ ชนิดของปุ๋ยก็เป็นชนิดเม็ดและใช้หว่านลงไปในแปลงหลังจากปักดำและออกรวงใหม่ ๆ ค่าใช้จ่ายด้านอื่น ๆ มีอีกดังนี้

1) ค่ายานพาหนะในการขนส่ง ซึ่งยานพาหนะก็จะเป็นในรูปแบบดัดแปลงมาจากรถสามล้อที่มีกระบะสำหรับใส่ของข้างหลัง และติดเครื่องยนต์มอเตอร์ไซด์ ซึ่งชาวบ้านนิยมใช้กันมาก มีราคาประมาณ 20,000 บาทต่อคัน

2) ค่าใช้จ่ายในการบริโภค ชาวบ้านจะสามารถมีข้าวสำหรับบริโภคเองเพียงพอและมีเหลือขายโดยจะมีการปลูกข้าวหอมมะลิซึ่งมีราคาดีขายไป และเก็บข้าวเหนียวสำหรับบริโภค รายได้ต่อปีประมาณครอบครัวละ 25,000 บาท ค่าใช้จ่ายในการบริโภคจึงมีแต่กับข้าวซึ่งสามารถหาเองได้บ้าง และต้องซื้อมาเพิ่มบ้าง ซึ่งคิดเป็นมูลค่า วันละ 20-50 บาท ซึ่งหักออกจากรายได้ และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ แล้วก็ยังพอมีเงินสำรองไว้สำหรับใช้ลงทุนต่อและเก็บออมได้บ้าง

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจบ้านน่าน้ำขุ่น

สภาพการใช้ที่ดินทางการเกษตรของบ้านน่าน้ำขุ่น จะปลูกพืชไร่ในฤดูแล้ง และปลูกข้าวเหนียวและพืชผักสวนครัวในระหว่างฤดูฝนเท่านั้น เพราะขาดแหล่งน้ำที่จะทำการเกษตรอย่างต่อเนื่อง จากสภาพต่าง ๆ เหล่านี้ เราสามารถศึกษาถึงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจบ้านน่าน้ำขุ่นดังนี้

1. **ทุนส่วนตัวเพื่อการเกษตรบ้านนาข้าวชุ่ม** วิถีชีวิตในการใช้แหล่งเงินทุนทางการเกษตรของบ้านนาข้าวชุ่ม ชาวบ้านจะอาศัยทุนของตนเองสำหรับการทำการเกษตรทั้งหมด ซึ่งเงินทุนเหล่านี้จะได้มาจากการอพยพแรงงานไปทำงานในต่างจังหวัดและนำเอาเงินทุนและเทคนิคต่าง ๆ กลับมาเริ่มที่บ้านของตน ส่วนแหล่งเงินทุนอื่น ๆ ไม่พบในหมู่บ้านนี้

2. **กลุ่มอาชีพที่ไม่มีสมาชิกบ้านนาข้าวชุ่ม** วิถีชีวิตในการรวมกลุ่มของบ้านนาข้าวชุ่มนั้นเกิดขึ้นยากมาก เนื่องจากหลังฤดูการเก็บเกี่ยวไปแล้วบ้านนาข้าวชุ่มจะเกิดภาวะแห้งแล้ง ทำให้แรงงานต้องอพยพออกไปเกือบหมดทั้งหมู่บ้าน เหลือเพียงคนชราและเด็กเล็ก ๆ เท่านั้น ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้การจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ไม่อาจหาสมาชิกกลุ่มได้ จึงไม่พบลักษณะการรวมกลุ่มที่บ้านนาข้าวชุ่ม

3. **แรงงานสู่จังหวัดกาญจนบุรี** การเคลื่อนย้ายแรงงานถือได้ว่าเป็นวิถีชีวิตตามปกติของชาวบ้านนาข้าวชุ่ม ทั้งนี้เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว และแหล่งที่แรงงานบ้านนาข้าวชุ่มนิยมไปมากที่สุดคือ จังหวัดกาญจนบุรี โดยจะไปรับจ้างตัดอ้อย ได้ค่าแรงวันละ 80-90 บาทต่อวัน แต่รายได้นี้สามารถทำให้สูงขึ้นกว่านั้นได้ แล้วแต่ความขยัน ทำให้บางคนสามารถทำได้วันละ 120 บาทต่อวัน และหลังจากเก็บสะสมรายได้เหล่านี้ได้จนถึงฤดูทำนา ชาวบ้านนาข้าวชุ่มก็จะอพยพกลับมาช่วยครอบครัวของตนทำนา และรับจ้างเก็บมันสำปะหลัง ค่าจ้างวันละ 45 บาท จนกระทั่งหมดช่วงฤดูการทำนาและเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ก็จะกลับไปทำงานต่อที่จังหวัดกาญจนบุรี

4. **ค่าอุปกรณ์ทุนแรงทางการเกษตรบ้านนาข้าวชุ่ม** วิถีชีวิตในการอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านนาข้าวชุ่มจะ เน้นหนักทางด้านเครื่องมือและอุปกรณ์ทางการเกษตรพวกรถไถนาแบบเดินตาม เครื่องสูบน้ำ ซึ่งจะต้องใช้เงินมากที่จ่ายไปกับค่าอุปกรณ์ที่จำเป็น จึงมีทุนเหลือไม่มาก และเริ่มทำการเกษตรที่ใช้ทุนน้อย เช่น ปลูกพืชผักสวนครัว ที่สามารถให้ผลตอบแทนเร็วและมีระยะเวลาในการทำสั้น ๆ เป็นช่วง ๆ และพบว่าชาวบ้านที่อพยพไปทำงานจะกลับมาพร้อมเทคนิคในการเกษตรใหม่ ๆ เช่น ผักพันธุ์ใหม่นำมาปลูกขายซึ่งให้ผลตอบแทนภายใน 45-60 วัน โดยจะขนใส่รถนำไปขายที่ตลาดในอำเภอเพ็ญ ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นอีก ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ได้แก่

1) **ค่าใช้จ่ายกับเครื่องอำนวยความสะดวก** เมื่อมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการย้ายแรงงานไปทำในต่างจังหวัด และกลับมาพร้อมเงินก้อนหนึ่ง ชาวบ้านนิยมซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกพวก ตู้เย็น ทีวีสี เครื่องเสียง มอเตอร์ไซด์ แต่ทั้งนี้ก็สามารถมีรายได้เพียงพอที่จะเก็บไว้ทำทุนทางการเกษตรในปึกต่อไป

2) **ค่าใช้จ่ายด้านอุปโภค-บริโภค** รายได้ทางการเกษตรนอกเหนือจากข้าว ซึ่งจะปลูกไว้กินเอง เป็นส่วนน้อย ก็มี ข้าวโพด และมันสำปะหลัง ชาวบ้านจะ เขารดมาขายไปขายยัง

แหล่งรับซื้อ เช่น ตามโชโลและตลาด ซึ่งจะได้ราคาต่ำกว่าราคากำหนดเล็กน้อย จึงกล่าวได้ว่าพอมีรายได้อยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ทางด้านค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารการกินและเครื่องใช้สอย ส่วนใหญ่จะใช้เวลาซื้อหาในบริเวณหมู่บ้านนาน ๆ จึงจะออกไปซื้อที่ตลาดสักครั้ง ซึ่งเฉลี่ยค่าใช้จ่ายต่อวันประมาณ 10-20 บาท เท่านั้น นับได้ว่าน้อยมาก เมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายทางด้านการเกษตร

วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมมีพื้นที่ทางการเกษตรที่ใช้ในการปลูกข้าวเช่นเดียวกับจังหวัดอุดรธานี และมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศลาวซึ่งมีลำน้ำโขงกั้นแนวลดตลอดทั้งจังหวัด และยังมีการติดต่อซื้อขายกับลาวหลายจุด เช่นที่ อำเภอเมือง และ อำเภอธาตุพนม สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของจังหวัดนครพนมยังมีข้อมูลน้อยมาก ทำให้ไม่สามารถศึกษาสภาพโดยรวมได้ ดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของจังหวัดนครพนมจึงได้จากการเปรียบเทียบวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านแก่งโพธิ์และชาวบ้านโพนุดมดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของบ้านแก่งโพธิ์

สภาพพื้นที่เป็นที่ราบเรียบเกือบตลอดทั้งหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านใช้พื้นที่เกือบทั้งหมดในการทำนาปลูกข้าวและยังใช้พื้นที่บางแห่งสลับกันปลูกพืชชนิดอื่น เช่น ถั่วเหลือง ยาสูบ มะเขือเทศ และอื่น ๆ อีกด้วย เนื่องจากบ้านแก่งโพธิ์มีพื้นที่อยู่ติดกับแม่น้ำ ซึ่งมีน้ำไหลตลอดปีเป็นลำน้ำเก่าทำให้สามารถทำโครงการช่วยเหลือในรูปเครื่องสูบน้ำ นำน้ำมาใช้ทางการเกษตรในฤดูแล้งได้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะพื้นที่หมู่บ้านมีขนาดไม่ใหญ่มากจึงมีการทำคลองส่งน้ำกระจายไปยังที่ของชาวบ้านได้เกือบทั่วทุกแปลงนา สภาพเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ทำการศึกษาทางวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจมีดังนี้

1. **ทุนดั้งเดิมบ้านแก่งโพธิ์** บ้านแก่งโพธิ์มีวิถีชีวิตในการลงทุนด้านการเกษตรโดยใช้ทุนส่วนตัว เนื่องจากชาวบ้านเป็นผู้ประกอบอาชีพเสริมอยู่ตลอดเวลา ทั้งเพาะถั่วเขียว ขายข้าวเม่า ปลูกยาสูบส่งโรงงานตามโควต้า ทำให้มีทุนของตนอยู่แล้วสำหรับการลงทุนทางด้านการเกษตร และไม่พบว่ามีมีการกู้ยืมเงินทุนจากสถาบันทางการเงินอื่น ๆ

2. **กลุ่มเศรษฐกิจบ้านแก่งโพธิ์** แม้ว่าบ้านแก่งโพธิ์มีการแตกต่างของสาขาอาชีพอยู่มาก เช่น การทำข้าวเม่า การขายถั่ว สานชกลม ปลูกยาสูบ ปลูกผักสวนครัว และอื่น ๆ ซึ่งอาชีพเหล่านั้นเป็นที่นิยมกันในบ้านก็ตาม แต่วิถีชีวิตในการรวมกลุ่มกันมีน้อยมาก และไม่มีการรวม

กลุ่มอาชีพนั้น ๆ กันเลย เนื่องจากมีการแข่งขันกันเองระหว่างชาวบ้านด้วยกัน แต่จะพบการรวมกลุ่มในรูปของการมีผลประโยชน์ร่วมกันในส่วนรวมต่าง ๆ ดังนี้

1) **กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าบ้านแก่งโพธิ์** ชาวบ้านจะรวมตัวกันลงทุนทำกิจการร้านค้าในหมู่บ้านขึ้นมาโดยมีทุนประเดิมจากทางราชการ จำนวน 10,000 บาท และจะต้องมีการระดมทุนอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อเปิดกิจการทำร้านค้าขนาดเล็กขึ้นในหมู่บ้าน โดยชาวบ้านผู้ใหญ่เป็นที่ทำการของสหกรณ์การจดบันทึกจำนวนเงินผู้ซื้อที่เป็นสมาชิกเพื่อปันผลกำไร และให้ผลตอบแทนกับผู้ดำเนินการคือผู้ใหญ่วัยด้วย เพื่อให้สามารถทำงานอยู่ได้ การทำสหกรณ์จะต้องนำผลกำไรส่วนหนึ่งเก็บรวมไว้ให้ครบ 10,000 บาท เพื่อนำไปดำเนินการอย่างอื่น หรือพัฒนาด้านอื่น ๆ อีก การทำสหกรณ์จะไม่มีปัญหาในช่วงแรก ๆ แต่ระยะหลัง ๆ จะเกิดปัญหขึ้นเพราะผู้ดำเนินการจะต้องทำงานหนักขึ้นทำให้เกิดความเบื่อ และไม่คุ้มกับรายได้ที่ได้รับจึงมีความคิดที่จะเลิกกิจการแสดงว่าชาวบ้านยังขาดความเข้าใจในระบบสหกรณ์ และการดำเนินงาน ซึ่งมีขั้นตอนในการทำที่ซับซ้อน แม้ว่าจะได้รับการแนะนำจากเกษตรอำเภอก็ตาม

2) **กลุ่มผู้ใช้น้ำตามโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า** เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมาโดยการที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้น้ำในการเกษตรซึ่งผู้ใช้น้ำจะต้องเป็นสมาชิกเท่านั้น และชาวบ้านผู้ใช้น้ำจะต้องรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มย่อย ๆ อีก เพื่อสะดวกในการจ่ายน้ำให้กับสมาชิกกลุ่มย่อย โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีพื้นที่อยู่ในเขตชลประทานด้วยกัน สมาชิกในกลุ่มจะต้องจ่ายค่าไฟฟ้าที่ใช้ในการสูบน้ำเป็นกลุ่มเฉลี่ยกันเพื่อเป็นเงินทุนในการใช้สูบน้ำครั้งต่อไปโดยจะเรียกเก็บมากกว่าค่าไฟฟ้าปกติอยู่แต่ละ 10 สตางค์ ทำให้กลุ่มมีกำไรสำหรับเป็นทุนในการทำางานทางด้านอื่น ๆ ต่อไป แต่จากการรวมกลุ่มย่อย โดยผู้ใช้เกณฑ์จากพื้นที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน มักเกิดปัญหาโดยผู้ที่มีพื้นที่อยู่ใกล้กันมิได้มีกิจกรรมทางการใช้น้ำเหมือนกัน เช่น กลุ่มหนึ่งมีสมาชิกเป็นชาวนา ชาวไร่ และอีกกลุ่มหนึ่ง มีสมาชิกทำบ่อเลี้ยงปลา กลุ่มหลังนี้จะต้องใช้น้ำเป็นปริมาณมาก ซึ่งค่าไฟฟ้าก็จะมากด้วย แต่สมาชิกจะต้องเสียค่าไฟฟ้าเท่ากัน จึงเกิดความไม่ยุติธรรมขึ้นในกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องต่อไป

3. **แรงงานผู้มีการศึกษา** การเคลื่อนย้ายแรงงานของบ้านแก่งโพธิ์มีวิถีชีวิตในการเคลื่อนย้ายไม่มากเพราะมีอาชีพมากมายที่ชาวบ้านสามารถเลือกทำได้ และสามารถกระจายแรงงานออกไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ภายหลังจากการที่บุตรหลานของชาวบ้านได้ศึกษาจนมีความรู้สูงขึ้น ทำให้แรงงานเหล่านั้นอพยพโยกย้ายออกไปทำงานตามความรู้ของตนที่ได้เรียนมา จึงพบว่าการอพยพมากขึ้น แรงงานเหล่านั้นจะทำงานรับราชการเป็นครูและทำงานในกรุงเทพมหานครหรือในตัวจังหวัดนครพนม

4. ค่าใช้จ่ายอุปโภค - บริโภคแก่งโพธิ์ ชาวบ้านยังคงมีวิถีชีวิตในการใช้จ่ายแบบดั้งเดิม มีการซื้อเครื่องอุปโภค ที่ให้ความสะดวกสบาย และก็มีแนวโน้มจะซื้อมากขึ้น ราคาที่ดินในหมู่บ้านมีราคาสูงทำให้สภาพเศรษฐกิจต่าง ๆ ดี และคล่องตัว ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่พบมีดังนี้

1) ค่าใช้จ่ายทางการเกษตร ชาวบ้านยังคงใช้แรงงานจากสัตว์เป็นส่วนใหญ่ และพบว่าการใช้แรงงานจากเครื่องจักรบ้าง เช่น มีการขายควายเพื่อซื้อรถไถ และการเสียค่าใช้จ่ายกับการจ้างแรงงานช่วยในการเกษตร ทั้งถอนต้นกล้า บักดำ เก็บเกี่ยวเนื่องจากแรงงานมีไม่พอ ค่าใช้จ่ายจากค่าไฟฟ้าที่ใช้สูบน้ำในการทำนาในหน้าแล้ง ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นจากการเกษตรทั่วไป

2) ค่าอุปโภค-บริโภค แม้ว่าชาวบ้านจะมีความนิยมที่จะซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกกันยังไม่มาก แต่ก็พบว่าแนวโน้มในการใช้จ่ายด้านนี้มีสูงมากขึ้น ทั้งตู้เย็น ทีวีสี แม้กระทั่งวิดีโอ แต่สิ่งที่ชาวบ้านขาดไม่ได้คือรถมอเตอร์ไซด์ ซึ่งใช้ในการสัญจรและขนส่งสินค้า และมีความจำเป็นมาก โดยจะมีรถพ่วงเป็นรถเข็น 2 ล้อไว้พ่วงท้ายในการขนส่ง นอกจากนี้ยังพบว่าการซื้อเครื่องสูบน้ำขนาดเล็กมาดัดแปลงเพื่อใช้ในการกิจการทำข้าวเม่าโดยทำคันโยกไว้ดำข้าวเม่าให้ได้ทีละมาก ๆ ซึ่งในอดีตต้องใช้แรงคนจึงใช้เวลามาก ค่าใช้จ่ายในการบริโภค ชาวบ้านจะหาอาหารกินเองตามแหล่งอาหารของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นอาหารพื้นเมือง เช่น กบ เขียด ปลา กุ้งฝอย และผักสวนครัวที่ปลูกไว้บริโภคเอง จึงนับได้ว่าค่าใช้จ่ายในการบริโภคน้อยมาก นาน ๆ จะซื้อเนื้อมาบริโภคกัน

การขายผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้าน จะมีพ่อค้ามารับซื้อภายในหมู่บ้าน และเป็นผู้กำหนดราคาที่ดีกว่าราคาตลาดเล็กน้อย สินค้าบางประเภทเช่น ถ่าน ข้าวเม่า บางครั้งชาวบ้านจะขนไปขายเองในตลาด ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านเพียงไม่กี่กิโลเมตรเท่านั้น จึงนับได้ว่าชาวบ้านจะมีรายได้ที่เหลือเก็บจากการขายผลผลิต และนำไปซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จนทำให้ชาวบ้านอยู่กันอย่างสุขสบายพอสมควร

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจบ้านโพธิ์ชุม

บ้านโพธิ์ชุมมีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบแคบ ๆ สลับกับเนินเขาทำให้การใช้พื้นที่ทางการเกษตรส่วนใหญ่ต้องใช้ทำไร่หรือปลูกพืชทั่วไป แต่ปรากฏว่าพื้นที่ส่วนใหญ่จะปลูกข้าว เพราะผลผลิตของข้าว ไม่พอกับความต้องการ จึงต้องพยายามเพิ่มพื้นที่การปลูกข้าวให้มากขึ้น สภาพทางเศรษฐกิจอื่น ๆ มีดังนี้

1. **เงินทุนจากธนาคารบ้านโพนตูม** วิถีชีวิตในการลงทุนของชาวบ้านโพนตูมจะใช้แหล่งเงินทุนของตนเอง ส่วนบางคนจะกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์บ้าง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยมกู้ยืมจากธนาคาร ดังนั้นแหล่งเงินทุนที่สำคัญจึงยังคงเป็นทุนส่วนตัวซึ่งก็ใช้ไม่มากในการทำการเกษตรในแต่ละฤดูกาล เพราะจะใช้แรงงานของตนเองและพันธุ์ข้าวที่มีอยู่แล้ว การใดจะใช้แรงงานจากควายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก

2. **การรวมกลุ่มที่เริ่มใหม่** วิถีชีวิตในการรวมกลุ่มของชาวโพนตูมในอดีต เคยรวมตัวกันเป็นอย่างดี แต่มักประสบปัญหาการขายผลผลิต ทำให้ขาดเงินทุนเวียนและเลิกล้มไป ปัจจุบันเริ่มมีการส่งเสริมมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านหันกลับมาร่วมมือกันมากขึ้น กลุ่มต่าง ๆ ที่พบมีดังนี้

1) **กลุ่มผู้ที่ทำที่นอน** ชาวบ้านได้รับการสนับสนุนทางด้านจักรเย็บผ้าจากมูลนิธิระหว่างประเทศเป็นผู้ซื้อให้ และรับเอาสมาชิกผู้สนใจมาฝึกอบรมจนสามารถใช้จักรเย็บผ้าได้ ภายหลังจึงมีการรับงานจากภายนอก และมีการเย็บที่นอนตามการสั่งซื้อเป็นส่วนใหญ่ และจะแบ่งกำไรส่วนหนึ่งเข้ากลุ่ม เป็นทุนในการดำเนินการต่อไป

2) **กลุ่มทอผ้า** ปัจจุบันมีการเริ่มก่อตั้งกลุ่มทอผ้าขึ้นมาใหม่ โดยมีการสร้างที่กระตุกขึ้นมาในหมู่บ้านเพื่อใช้ทอผ้าให้เร็วและมีผลผลิตมากขึ้น ซึ่งอยู่ขั้นดำเนินการ และยังมีการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงไหมขึ้นมาเพิ่มเติมอีก

3) **สหกรณ์ร้านค้า** เป็นกลุ่มที่เริ่มทุนประเดิมจากทางราชการ ให้ทุนดำเนินการ และเปิดรับสมาชิกเพิ่มเติม โดยเปิดเป็นร้านค้าในหมู่บ้าน และชาวบ้านสมาชิกเป็นที่ก่อตั้งร้านค้า

3. **แรงงานสู่กรุงเทพฯ ของโพนตูม** วิถีชีวิตในการเคลื่อนย้ายแรงงาน จะพบได้มากและเป็นการย้ายแบบชั่วคราว โดยอพยพกลับมาในฤดูกาลเกษตร แหล่งย้ายที่สำคัญคือ กรุงเทพฯ ซึ่งจะย้ายเข้าไปทำงานกรรมกรและขับรถแท็กซี่บริการ นอกจากนั้นยังพบว่าการเคลื่อนย้ายไปที่ต่างจังหวัดในภาคกลางเพื่อทำงานในด้านการเกษตรอื่น ๆ เช่น ตัดอ้อยที่จังหวัดกาญจนบุรี คนงานสวนในจังหวัดนครปฐม ซึ่งมีรายได้วันละ 60-80 บาทโดยเฉลี่ย

4. **ค่าใช้จ่ายในการบริโภค** วิถีชีวิตในการใช้จ่ายหลักของชาวบ้านคือการทำงานเพื่อหาเงินพอที่จะซื้ออาหารรับประทานให้ครบปี เพราะข้าวที่ปลูกมักไม่พอบริโภคต่อปี จึงต้องมีการซื้อเพิ่มเติม ซึ่งต้องซื้อในราคาแพง ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถหารายได้มาพอต่อการใช้จ่ายในด้านนี้ จึงต้องมีการอพยพแรงงาน และการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อหาหน่อไม้มาขายในตลาด เนื่องจากสภาพความแห้งแล้ง ขาดน้ำในการทำการเกษตรของหมู่บ้าน การขายผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวบ้านผลิตนอกเหนือจากข้าวที่พบคือ ยาสูบ และถั่วเหลือง ซึ่งจะมีพ่อค้ามารับซื้อที่หมู่บ้านและมักพบปัญหา

การกตราคาสินค้า ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจแต่ก็ต้องขายออกไปเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในด้านอื่น หรือไว้ดำรงชีวิตต่อไป

สรุปวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจของภาคอีสานเหนือ

จากการศึกษาถึงวิถีชีวิตทาง เศรษฐกิจของหมู่บ้านต่าง ๆ ของจังหวัดเลย อุดรธานี และนครพนม พบว่าชาวบ้านยังคงมีรายได้จากการเกษตรเป็นหลัก และจะทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ทำให้มีรายได้ต่อครัวเรือนน้อย ถ้าสังคมของชาวบ้านยังเป็นสังคมแบบดั้งเดิม มีการช่วยเหลือกัน ก็จะทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่มีการอพยพแรงงานออกไปหารายได้ในต่างจังหวัด ซึ่งแหล่งรับแรงงานส่วนใหญ่อยู่ที่กรุงเทพฯ และภาคกลาง ซึ่งจะมีลักษณะเป็นแรงงานทางกรรมกร และทางเกษตรตามลำดับ แต่ถ้าหมู่บ้านใดมีการพัฒนาอาชีพ และรวมกลุ่มกันมาก ก็จะทำให้ปัญหา การเคลื่อนย้ายแรงงานมีแนวโน้มลดลง และรายได้ของชาวบ้านก็จะมีมากขึ้น รวมไปถึงสภาพ เศรษฐกิจโดยรวมก็จะดีขึ้น แต่แนวโน้มของการใช้จ่ายเงินไปกับการซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จะมีมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาการขาดเงินทุนและมีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นการพัฒนา ทางด้านต่าง ๆ ควรมีการเริ่มพัฒนาอาชีพให้กับเกษตรกรเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งจะเป็นการลด ปัญหาแรงงานทางอ้อมได้มาก และควรจะมีองค์กรที่รับผิดชอบโดยตรงกับกลุ่มอาชีพ เพื่อจะได้มี การตรวจสอบ และแนะนำข้อผิดพลาดเพื่อจะได้มีการพัฒนาให้ดีขึ้นอย่างจริงจังและลดปัญหาได้อย่าง ต่อเนื่องต่อไป

บทที่ 9

วัฒนธรรมทางการเมือง

	หน้า
คำนำ	149
วัฒนธรรมทางการเมืองของภาคอีสาน	149
1. คณะกรรมการหมู่บ้าน	150
2. ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ	150
วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดเลย	151
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านวังทอง	151
1. คณะกรรมการหมู่บ้านวังทอง	151
2. กลุ่มเศรษฐกิจก้าวหน้า	152
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านนาบึง	152
1. ผู้ใหญ่บ้านคนขยัน	152
2. กลุ่มพัฒนา	152
วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดอุดรธานี	153
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านโนนสะอาด	153
1. ผู้ใหญ่บ้านประจำสกุล	153
2. กลุ่มที่โนนสะอาด	153
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านนาข้าวซุ่ม	154
1. ผู้ใหญ่บ้านพัฒนา	154
2. การไม่รวมกลุ่มของบ้านนาข้าวซุ่ม	154
วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดนครพนม	154
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านแก่งโพธิ์	155
1. ผู้ใหญ่บ้านสกุลใหญ่	155
2. ผู้กำเินดกลุ่มทางเศรษฐกิจ	155
กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านโพนตูม	156
1. ผู้ใหญ่บ้านกับกลุ่มผู้ปรึกษา	156
2. การรวมกลุ่มจากการส่งเสริม	156
วัฒนธรรมทางการเมืองของภาคอีสานเหนือ	157

วัฒนธรรมทางการเมือง

วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแบบแผนของทัศนคติ ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม แนวคิด และพฤติกรรมที่บุคคลในสังคมมีต่อระบบการเมืองและต่อส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง คำว่า "ส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง" มีความหมายถึงการรวมกลุ่มทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้นว่า พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล แบบแผนของทัศนคติที่มีต่อการรวมกลุ่มทางการเมืองต่าง ๆ มี 2 แบบใหญ่ ๆ คือแบบประชาธิปไตย และแบบอำนาจนิยม¹

วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย เป็นแบบแผนที่พลเมืองสนใจงานการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองการปกครอง ติดตามข่าวสารของบ้านเมือง สนทนากถึงปัญหาของสังคม พยายามมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม และมีความสำนึกในหน้าที่ของพลเมือง

การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวอีสานเหนือ เนื่องจากเป็นกรณีศึกษาเฉพาะหมู่บ้าน การศึกษาจึงมุ่ง เน้นเฉพาะความรู้สึกหรือทัศนคติที่ชาวบ้านมีต่อผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และการรวมกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

วัฒนธรรมทางการเมืองของภาคอีสาน

ภาคอีสานเป็นภาคที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศประกอบด้วย 16 จังหวัด และมีพื้นที่ส่วนใหญ่ทำการเกษตร ซึ่งจากการที่มีสังคมเกษตรกรรมมาช้านาน จึงยังคงยึดถือระเบียบประเพณีเป็นหลักในการดำเนินชีวิตอยู่อย่างเหนียวแน่น การเปลี่ยนแปลงในด้านทัศนคติ ประเพณี ความเป็นอยู่ของชาวไทยยังนับว่ามีอยู่น้อยมาก หรือมีปรากฏในวงแคบ ๆ แนวความคิดทางสังคมของคนชนบท มีทั้งการอาศัยความสัมพันธ์ภาพแบบสายโลหิต และมิตรสหาย กำหนดความสัมพันธ์สนม การเป็นคนเชื่อถือนาโฆกลางของคลัง และมีความรักในถิ่นที่ตนอยู่ไม่ชอบโยกย้าย เป็นค่านิยมที่มีอยู่อย่างแพร่หลาย

¹พลศักดิ์ จิรากรศิริ, วัฒนธรรมทางการเมืองของไทย (กรุงเทพมหานคร: แสงรุ่ง การพิมพ์, 2524), หน้า 41.

ความจริงแล้วผลการวิจัยพบว่า คนไทยส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงอุดมคติ ระบบการปกครอง และวิถีชีวิตทั้งแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ ถึงแม้ว่าระบบการปกครองของไทยในปัจจุบันเป็นประชาธิปไตยที่มีการต่อสู้พัฒนามา และส่งเสริมความเข้าใจตามระบบการปกครองมากกว่า 50 ปีก็ตาม สาเหตุที่สำคัญคงเนื่องมาจาก ลักษณะของสังคมที่กำลังพัฒนาของไทย เป็นสำคัญ คือมีลักษณะการผสมผสานกันของระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองและมีพื้นที่ทันสมัย บนอยู่ในส่วนที่ล้าสมัยในเวลาเดียวกัน แม้ว่าจะมีส่วนต่าง ๆ มาเกี่ยวข้องมากมายในการที่จะศึกษา วัฒนธรรมทางการเมือง แต่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นส่วนประกอบที่จะทำให้สามารถเข้าใจถึงวิถีชีวิตทางการเมืองได้เป็นอย่างดีและในการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองจะศึกษาถึงความสัมพันธ์ ของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน และกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

1. คณะกรรมการหมู่บ้าน² เป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นเพื่อทำงานชุมชนในระดับหน่วยย่อย ที่สุดของระดับการปกครองท้องถิ่น โดยมีกลุ่มผู้ทำงานตามตำแหน่งต่าง ๆ คือมีผู้ใหญ่บ้านเป็น ประธาน และมีรองประธานซึ่งประกอบด้วย กรรมการโดยตำแหน่ง ได้แก่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง และกรรมการโดยการเลือกตั้ง ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิไม่น้อยกว่า 2 คน คนเหล่านี้จะเป็นผู้นำ ในด้านความคิด และมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน ที่สำคัญก็คือผู้ใหญ่บ้าน การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมือง จึงควรเน้นความสัมพันธ์ของผู้ใหญ่บ้านกับชุมชน

2. ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ การรวมกลุ่มของคนในชุมชนถือได้ว่าเป็นการรวมตัวเพื่อพัฒนา และส่งเสริมกิจกรรมของคนในหมู่บ้าน ซึ่งสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และการพยายามมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน และถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของชุมชน จึงควรมีการศึกษาถึงการรวมกลุ่มและผู้นำกับลักษณะการทำงาน เพื่อความเข้าใจในวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกันของชาวบ้าน

ในการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของอีสานจะใช้พื้นที่ของ 3 จังหวัด คือ เลย อุดรธานี และนครพนม ซึ่งจะมีหัวข้อในการศึกษาเป็นกรณีศึกษาระดับหมู่บ้าน ดังนี้

²ชัยอนันต์ สมุทวณิช, หมู่บ้าน ราชการ และการพัฒนา (กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์ พลชัย, 2528), หน้า 18.

วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดเลย

จังหวัดเลยมีประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมจึงมีรายได้จากการทำไร่ และปลูกข้าวสำหรับบริโภค ส่วนที่เหลือจากการบริโภคก็ขายหารายได้เพิ่ม วิถีชีวิตของประชาชนยังเป็นสังคมเกษตรกรรม เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดเลย การศึกษาวิถีชีวิตทางการเมืองของชุมชนหมู่บ้าน จะศึกษาเป็นกรณีหมู่บ้านตัวอย่างดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านวังทอง

จากลักษณะของภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการทำไร่ และมีการแบ่งพื้นที่สำหรับปลูกข้าวเป็นแปลง ๆ ตามลักษณะของพื้นที่แล้ว ชาวบ้านวังทองยังคงมีความกระตือรือร้นที่จะมีการรวมกลุ่มกันพัฒนาอาชีพและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งจะแสดงถึงวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกันและสะท้อนวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านวังทอง โดยมีความสัมพันธ์กับหน่วยการปกครองระดับหมู่บ้าน และกลุ่มดังนี้

1. **คณะกรรมการหมู่บ้านวังทอง** บ้านวังทองมีการจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน เช่นเดียวกันกับทุก ๆ หมู่บ้านและทำงานประสานกับหน่วยงานทางราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กำนัน ออมาชัย ตำบล เกษตรตำบล ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้านวังทองมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทางการเมืองของบ้านวังทองดังนี้

1) **ผู้นำบ้าน** เป็นผู้ที่คอยประสานงานทางด้านการพัฒนาและให้การสนับสนุนโครงการต่าง ๆ ด้วยดี มีการเข้าประชุมกับสภาตำบล และนำข่าวสารมาประชุมลูกบ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ทั้งในเรื่องขอความร่วมมือจากชาวบ้านให้ทำตามนโยบายของทางอำเภอ แต่ไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน

2) **ผู้ทรงคุณวุฒิ** เป็นผู้นำของกลุ่มเยาวชนคนเก่า เป็นผู้ที่มีบทบาทมากในการพัฒนาหมู่บ้าน และยังเป็นผู้ริเริ่มโครงการต่าง ๆ เช่น ธนาคารข้าว กลุ่มผู้เลี้ยงวัว ควาย โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านค่อนข้างดี เพราะเป็นการทำประโยชน์ และเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว โดยได้รับคำปรึกษาจากครูใหญ่ของโรงเรียนในหมู่บ้าน และยังได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากองค์กรของเอกชนในการจัดตั้งกลุ่มผู้เลี้ยงไหม และอื่น ๆ จึงถือได้ว่าผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านเป็นอย่างมาก

2. **กลุ่มเศรษฐกิจก้าวหน้า** การรวมกลุ่มของบ้านวังทองจะ เป็นการเริ่มต้นรวมกันเป็นส่วนใหญ่ซึ่ง เกิดจากการมีผู้นำความคิดจากประสบการณ์ที่ผ่านมาของผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นผู้นำเยาวชนคนเก่า เป็นผู้นำมาผสมผสานกับทรัพยากรพื้นฐานและอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านและพัฒนาขึ้นมาใหม่ กลุ่มที่รวมขึ้นมีหลายกลุ่มคือ กลุ่มผู้เลี้ยงไหม กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มผู้เลี้ยงควาย กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มเยาวชน ซึ่งชาวบ้านจะให้ความสนใจกับกลุ่มเหล่านี้และคอยให้การสนับสนุนและมีการประชุมปรึกษากันเป็นครั้งคราว ซึ่งมีรูปแบบของประชาธิปไตยค่อนข้างมาก แต่ก็เห็นได้ว่ากลุ่มส่วนใหญ่จะรวมตัวกันขึ้นมาเพื่อที่จะมีผลประโยชน์ทางด้านกลุ่มเศรษฐกิจมากกว่ากลุ่มที่ทำหน้าที่พัฒนา เช่น กลุ่มเยาวชน

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านนาโป่ง

บ้านนาโป่ง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับตลาดในเมืองและยังมีลักษณะชุมชนแบบมีที่อยู่อาศัยหนาแน่น จึงมีแนวโน้มที่จะเป็นสังคมเมืองมากขึ้น วิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านที่มารวมตัวกันมีน้อยกว่าบ้านวังทอง และลักษณะของผู้นำและกลุ่มที่ตั้งขึ้นต่างกับบ้านวังทองด้วย โดยมีลักษณะดังนี้

1. **ผู้นำหมู่บ้านคนชยัน** คณะกรรมการหมู่บ้านของนาโป่งจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหลักในการบริหารงาน ผู้นำหมู่บ้านเป็นคนทำงานในหลายด้าน เพื่อการอยู่ร่วมกันของสังคมหมู่บ้าน เช่น การเป็นผู้นำในการทำงานรับผิดชอบโครงการที่ได้รับมอบหมายที่เห็นได้ชัดคือ การก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ แม้ว่าจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านน้อยมาก แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ทำต่อไปได้จนสำเร็จ ซึ่งจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านของชาวบ้านมีน้อย รวมไปถึงกิจกรรมอื่น ๆ ด้วย ซึ่งได้รับความร่วมมือทุกครั้ง การให้ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านจะเป็นในรูปของการขอแรงช่วยเป็นครั้งคราว

2. **กลุ่มพัฒนา** การรวมกลุ่มต่าง ๆ ของบ้านนาโป่งจะต้องล้มเลิกไปเป็นส่วนใหญ่ เพราะชาวบ้านไม่ค่อยจะมีเวลาเข้ามามีส่วนร่วม ชาวบ้านต้องไปประกอบอาชีพในการเกษตรของตน ทำให้ขาดความร่วมมือในหลายรูปแบบ แต่กลุ่มในรูปการพัฒนาหมู่บ้านยังคงเหลืออยู่คือกลุ่มแม่บ้าน โดยจะมีแกนนำเพียง 2-3 คน ส่วนสมาชิก จะเข้ามาช่วยเหลือกันในบางโอกาส ทำให้มีโอกาสดูแลร่วมมือกันทำงานต่าง ๆ ของหมู่บ้านได้บ้าง เช่น งานบุญเลี้ยงพระ ทำให้การรวมกลุ่มยังคงอยู่และเริ่มมีการพัฒนาในกลุ่มอาชีพขึ้นมาใหม่ ในอนาคตก็ได้รับความร่วมมือจากกลุ่มเล็กๆ เท่านั้น ไม่เหมือนกับที่บ้านวังทอง ซึ่งชาวบ้านจะมีการให้ความร่วมมือกันมาก

วัฒนธรรมทางการเมืองของอุดรธานี

ชาวบ้านของจังหวัดอุดรธานีส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการทำนา เพราะมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ค่อนข้างเรียบ ชาวบ้านมีอาชีพคล้ายคลึงกัน เพราะมีลักษณะพื้นที่เหมือน ๆ กัน ดังนั้นการมีวิถีชีวิตคล้ายกันของชาวบ้านจึงอาจทำให้มีการรวมกลุ่มหรือตั้งกลุ่มขึ้นได้ ซึ่งเป็นลักษณะของการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมอาชีพได้ การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดอุดรธานีจะใช้การศึกษาในกรณีของหมู่บ้านตัวอย่างในจังหวัดอุดรธานี เพื่อให้ทราบถึงวิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองบ้านโนนสะอาด

บ้านโนนสะอาดเป็นหมู่บ้านแห่งการทำนา ชาวบ้านส่วนใหญ่จะยังใช้แรงงานจากควาย และมีความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน ประกอบอาชีพเหมือน ๆ กัน คือทำนาปลูกข้าวเหนียว วิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกันของชาวบ้าน และผู้นำหมู่บ้านจะมีลักษณะดังนี้

1. ผู้นำหมู่บ้านประจำสกล คณะกรรมการหมู่บ้านโนนสะอาดจะมีการให้ความช่วยเหลือต่องานพัฒนาและงานส่วนร่วมเป็นอย่างดี โดยผู้นำของคณะกรรมการจะเป็นผู้นำหมู่บ้านที่ได้รับการเลือกตั้งแบบมีคะแนนนำมาคนเดียว จากการตรวจสอบนามสกุลพบว่า ผู้นำจะมีนามสกุลเดียวกับชาวบ้านส่วนใหญ่ และจากการสอบถามพบว่าเกือบทุกหลังคาเป็นพี่น้องในตระกูลเดียวกัน พี่น้องของผู้นำหมู่บ้านคนปัจจุบัน ก็เคยเป็นผู้นำหมู่บ้านของโนนสะอาดมาแล้ว แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมที่อาศัยสัมพันธ์ภาพแบบสายโลหิตและมีตรสหายที่พบได้มากในสังคมเกษตรกรรมของไทย

2. กลุ่มที่โนนสะอาด จากการที่สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบและเป็นที่น่า ทำให้ชาวบ้านต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเดินทางไปยังที่นา ในการทำนาและดูแลสัตว์เลี้ยง การรวมกลุ่มจึงเกิดขึ้นได้ยาก เช่น กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ชาวบ้านจะมีการรวมกลุ่มกันเฉพาะเมื่อมีภาวะความจำเป็นจริง ๆ เช่น ในเทศกาลงานบุญ กลุ่มแม่บ้านจะรวมตัวกันช่วยเหลืองานทำอาหารและจัดสถานที่ที่วัด บางครั้งจะร่วมกันไปธนาคารเมื่อถึงเวลาที่จะต้องเริ่มฤดูกาลทำนา เพื่อการกู้เงินร่วมกัน โดยปกติชาวบ้านจะอยู่กันโดยไม่มีการรวมตัวกัน เป็นลักษณะต่างคนต่างอยู่ ทำงานในครอบครัวของตน และมีแรงงานบางส่วนที่เคลื่อนย้ายไปทำงานในต่างจังหวัด

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองบ้านน่าน้ำขุ่น

บ้านน่าน้ำขุ่นเป็นหมู่บ้านที่มีการอพยพแรงงานกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อหารายได้เพิ่มจากการทำการเกษตร ซึ่งจะทำให้ได้เฉพาะหน้าฝนเท่านั้น จึงมีการคิดพัฒนาให้เกิดความชุ่มชื้นในหมู่บ้านเพื่อชาวบ้านน่าน้ำขุ่นสามารถทำการเกษตรได้หน้าแล้ง จะได้ไม่ต้องอพยพไปทำงานในต่างจังหวัด วิถีชีวิตของกลุ่มผู้นำและการรวมกลุ่มของบ้านน่าน้ำขุ่นมีดังนี้

1. **ผู้นำหมู่บ้านพัฒนา** คณะกรรมการหมู่บ้านน่าน้ำขุ่นไม่ค่อยมีบทบาทในการพัฒนา ผู้นำหมู่บ้านจะเป็นผู้นำทั้งความคิดและการทำงานพัฒนาหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นขึ้น แต่การที่จะนำเงินมาพัฒนาหมู่บ้าน จะต้องอาศัยการพิจารณาจากสภาตำบล ซึ่งมีกำนันเป็นผู้นำ การพิจารณาโครงการจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้านที่กำนันอยู่อาศัย ซึ่งมีลักษณะของการพัฒนาไปตามอำนาจหน้าที่ของกำนัน ทำให้ชาวบ้านน่าน้ำขุ่นมักจะวิพากษ์วิจารณ์ถึงการทำงานของสภาตำบล และการพัฒนาหมู่บ้านของตน และมีความเอือมระอาในระบบการทำงานของสภาตำบล ที่มักทำงานเพื่อประโยชน์ของกลุ่มของตน ซึ่งไม่เอื้ออำนวยต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ทั้งที่ผู้นำหมู่บ้านเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการประชุมสภาตำบลและแจ้งการประชุมกับลูกบ้านโดยผู้นำหมู่บ้านเป็นผู้ที่มีแนวความคิดที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนเช่นเดียวกับชาวบ้าน แต่ก็มีอุปสรรคอยู่เสมอ

2. **การไม่รวมกลุ่มของบ้านน่าน้ำขุ่น** เนื่องจากมีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากหมู่บ้านกันมาก จึงทำให้การพัฒนากลุ่มอาชีพและการรวมกลุ่มอื่น ๆ เป็นไปได้ยาก ชาวบ้านที่ไปทำงานในต่างจังหวัดจะกลับมาทำนาทำไร่ในฤดูฝนกันเป็นส่วนใหญ่ ในฤดูฝนจะมีคนทำนามาก และมีการจับกลุ่มพูดคุยถึงประสบการณ์ของตนที่พบมา และหาแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้านของตน เช่น มีการพูดคุยถึงพืชพันธุ์ใหม่ที่ตนนำพันธุ์มาเพาะปลูก และนำผลผลิตไปขาย เป็นต้นว่า ผักกาดขาวพันธุ์ใหญ่และเล็ก การขุดบ่อบาดาลในที่สูงแล้วปล่อยน้ำไหลสู่ที่ดินของตน ซึ่งมักได้รับความสนใจจากคนในหมู่บ้าน และมีการทดลองทำกันเองตามที่ดินของตนเพื่อเป็นตัวอย่าง และมีการพัฒนาในส่วนที่ติดต่อไป เช่น การขุดบ่อน้ำขนาดเล็ก เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งในที่ดินของตน

วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดนครพนม

จังหวัดนครพนมมีพื้นที่ที่มีระดับความสูงแตกต่างกันมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่มักยังมีอาชีพในการเกษตรกรรม ปลูกข้าว ดังนั้นการรวมกลุ่มและการมีวิถีชีวิตของประชาชน จึงยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมอยู่ เช่นเดียวกับจังหวัดเลย และอุดรธานี แต่อาจมีลักษณะของผู้นำและกลุ่มที่แตกต่าง

กันออกไปได้ การที่จะศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองในจังหวัดนครพนมนั้น จึงใช้การศึกษาจากกรณีของหมู่บ้านตัวอย่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวิถีชีวิตทางการเมืองมากขึ้นดังนี้

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านแก่งโพธิ์

บ้านแก่งโพธิ์มีสภาพภูมิประเทศที่มีความชุ่มชื้น และเอื้ออำนวยต่อการทำการเกษตร เพราะมีระบบการชลประทานการสูบน้ำช่วยในการทำการเกษตรในหน้าแล้ง ทำให้พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น บ้านแก่งโพธิ์จะมีลักษณะของผู้นำ และการรวมกลุ่มแตกต่างจากบ้านที่แห้งแล้งดังนี้

1. **ผู้นำหมู่บ้านสกุลใหญ่** คณะกรรมการหมู่บ้านของแก่งโพธิ์ไม่ค่อยมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือในการทำงานเพื่อส่วนรวม ผู้นำบ้านกลับเป็นผู้ที่มีบทบาทความสำคัญและ เป็นผู้ทำงานเป็นส่วนใหญ่ จากการสังเกตและสอบถามพบว่าผู้นำบ้านเป็นผู้ที่มีนามสกุลเดียวกันกับลูกบ้านเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็เป็นลักษณะสังคมการเมืองแบบเดิม คือมีความสนิทสนมกับเครือญาติและมิตรสหาย ผู้นำบ้านเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในทุก ๆ เรื่องของการพัฒนา เช่น เป็นคณะกรรมการของกลุ่มสหกรณ์ และกลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

2. **ผู้นำเณรกลุ่มทางเศรษฐกิจ** การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านแก่งโพธิ์จะเป็นการรวมกันของผู้ที่มีกิจกรรมในการทำการเกษตรคล้าย ๆ กัน และต้องการสิ่งเหมือน ๆ กัน เช่น น้ำ พันธุ์พืช และอื่น ๆ โดยกลุ่มทางเศรษฐกิจที่พบจะมีผู้นำบ้านมาเกี่ยวข้องในรูปของคณะกรรมการและประธานกลุ่ม เป็นผู้บริหารงานกลุ่มและเรียกประชุม โดยจะได้รับคำแนะนำจากเกษตรอำเภอ ซึ่งจะ เป็นผู้มาให้คำปรึกษาเป็นระยะ ทำให้งานต่าง ๆ ดำเนินไปได้ด้วยดี แม้บางครั้งชาวบ้านจะขาดความรับผิดชอบและความเสียสละ เวลาต่อส่วนรวม ทำให้กลุ่มต่าง ๆ มีปัญหา บางกลุ่มก็คงอยู่ บางกลุ่มต้องเลิกล้มไป เช่น ในกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าจะพบว่าไม่มีชาวบ้านคนใดที่จะช่วยผู้นำบ้านในเรื่องการบริหารและทำบัญชี ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย รวมทั้งการกู้ยืมเงินก็มักจะ ไม่ยอมคืน ทำให้เป็นการระงับผู้นำกลุ่ม ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชุมชน นอกจากกลุ่มที่รวมกันขึ้นทางด้านเศรษฐกิจจะมีปัญหาแล้ว กลุ่มอื่น ๆ จะประสบความล้มเหลวและขาดการให้ความร่วมมือเช่นเดียวกัน

กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของบ้านโพนคุดม

บ้านโพนคุดมมีลักษณะภูมิประเทศแตกต่างจากบ้านแก่งโพธิ์ โดยมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูงและที่ราบสูง ดังนั้นจึงมีปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำทำการเกษตร ซึ่งต้องอาศัยจากน้ำฝนเท่านั้น ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงจำเป็นต้องอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานในต่างจังหวัด เพื่อหารายได้ส่งมาจุนเจือครอบครัว การรวมกลุ่มและวิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกันจึงพบได้น้อย ปัจจุบันได้มีการเริ่มพัฒนากลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านซึ่งได้รับความสนใจมากขึ้น ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตทางสังคมกับการอยู่ร่วมกันจะ เกี่ยวข้องกับกลุ่มและผู้นำดังต่อไปนี้

1. **ผู้นำบ้านและกลุ่มผู้ปรึกษา** คณะกรรมการหมู่บ้านโพนคุดมมีการปรึกษารือกันอยู่เสมอ โดยมีกำนันผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่คนเก่า และหลวงพ่อบุญของวัดประจำหมู่บ้านเป็นผู้เสนอความคิดและผู้นำบ้านจะเป็นผู้รับแนวความคิดไปปฏิบัติ จึงถือได้ว่าเป็นแนวการบริหาร และการพัฒนาชุมชนของหมู่บ้านแบบประชาธิปไตย จากการสังเกตพบว่าพระมีส่วนในการเสนอความคิดและการพัฒนาอยู่มาก เพราะมีการปรึกษารือกันที่วัด โดยจะมีพระ เป็นผู้รับและ เสนอความคิดร่วมอยู่ด้วยเกือบทุกครั้ง

2. **การรวมกลุ่มจากการส่งเสริม** การรวมกลุ่มของชาวบ้านโพนคุดมได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐบาล เป็นต้นว่า เกษตรอำเภอที่แนะนำพันธุ์พืชมาปลูกโดยชาวบ้านจะให้ความร่วมมือกันดี แต่ผลผลิตของกลุ่มมีปัญหาทางด้านการตลาดซึ่งมักขายไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านขาดความศรัทธาต่อหน่วยงานของรัฐ สำหรับโครงการสร้างงานในชนบทเป็นโครงการที่ชาวบ้านให้ความสนใจกับฝ่ายเพื่อทำอ่างเก็บน้ำขนาดกลาง สำหรับใช้ในการเกษตรของหมู่บ้านโดยชาวบ้านได้เสนอและแสดงความต้องการ โดยปรึกษารือกันเสนอโครงการกับสภาตำบล และกรมชลประทาน แต่ก็ยังไม่มีผลสนองตอบความต้องการ ทำให้ชาวบ้านหมดกำลังใจที่จะพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเป็นความไม่เข้าใจกันของระบบการทำงานของภาครัฐบาลและหน่วยงานพัฒนาชนบทของชาวบ้านว่า ต้องมีขั้นตอนการเสนอโครงการและการอนุมัติการสร้างและการพัฒนามากมาย ปัจจุบันการส่งเสริมอาชีพเป็นกลุ่มอาชีพในหมู่บ้านจะได้รับความสนใจจากชาวบ้าน เพราะมีการพัฒนาอาชีพพื้นฐานของชาวบ้าน เช่น กลุ่มอาชีพที่มีการสร้างเครื่องทอเป็นกึ่งกระตุกให้มีความรวดเร็วในการผลิต โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการอีสานเขียว และกลุ่มทำที่นอนที่มีการลงทุนทำในเรื่องจักรเย็บผ้าขององค์การให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศ โดยชาวบ้านจะ เข้าร่วมในกลุ่มและจัดตั้งผู้นำขึ้นมาบริหารงานกลุ่ม และมีผู้สืบทอดงานโดยการอบรมในช่วงแรก จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีความพยายามที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านของตนเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของชุมชนซึ่ง เป็นการพัฒนาวัฒนธรรมแบบรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน

วัฒนธรรมทางการเมืองของภาคอีสานเหนือ

จากข้อมูลในการศึกษาวิถีชีวิตของชาวชนบทระดับหมู่บ้านในจังหวัดเลย อุดรธานี และ นครพนม พบว่าชาวบ้านยังคงมีแนวความคิดทางการเมืองเป็นแบบดั้งเดิมและอยู่ใต้วงแคบ เป็นวิถีชีวิตของสังคมทางการเมืองเกษตร เป็นต้นว่า ยังคงมีความสัมพันธ์กันในเครือญาติและมิตรสหาย และทำงานเพื่อญาติมิตร การพัฒนาแนวความคิดทางการเมือง และความกระตือรือร้นในเรื่องการรับข่าวสารบ้านเมือง และสนใจถึงปัญหาของสังคมยังมีน้อยมาก ชาวบ้านยังมีความรู้สึกที่ไม่ค่อยไว้วางใจในคณะกรรมการหมู่บ้าน เช่นเดียวกับชาวบ้านยังขาดความเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ผู้ใหญ่บ้านยังคงเป็นแกนหลักในการทำงาน และพัฒนาชุมชนอยู่อย่างมาก ความสัมพันธ์กันในกลุ่มไม่แน่นแฟ้น เพราะได้รับประโยชน์น้อยและขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากกลุ่ม ทำให้ไม่ประสบความสำเร็จในเรื่องกลุ่มเท่าที่ควร ผู้นำของกลุ่มมักจะมีการคัดเลือกกันขึ้นมาเพื่อบริหารงาน ในช่วงแรกจะทำได้อย่างต่อเนื่อง ภายหลังชาวบ้านขาดการดูแลควบคุม และขาดการเอาใจใส่ต่อกลุ่ม ความร่วมมือก็ลดน้อยลงไปจนมีหลายกลุ่มต้องล้มเลิกไปเพราะขาดความร่วมมือที่ดี หมู่บ้านส่วนใหญ่ขาดแรงงานในการพัฒนาชุมชน เพราะมีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปในต่างถิ่น การพัฒนากลุ่มจึงกระทำได้ยาก วิถีชีวิตทางการเมืองของชาวอีสานเหนือจึงเป็นแบบดั้งเดิม เพราะขาดปัจจัยส่งเสริมทางเศรษฐกิจ ยิ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาการเช่าไถ การพัฒนาวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยก็ยากขึ้นเท่านั้น

บทที่ 10

สรุป ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

	หน้า
คำนำ	160
วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน	161
1. ลักษณะที่ดิน	161
2. ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน	161
3. การอนุรักษ์ดิน	162
วัฒนธรรมการใช้น้ำ	162
1. น้ำเพื่อการเกษตร	162
2. น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค	162
3. การพัฒนาแหล่งน้ำ	163
วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้	163
1. สภาพป่าไม้	163
2. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้	163
3. โครงการปลูกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวและฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อม	164
วัฒนธรรมการเพาะปลูก	164
1. ข้าว	164
2. พืชเศรษฐกิจ	165
3. ตลาดการเกษตร	165
4. การพัฒนาการเกษตร	165
วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์	166
1. การเลี้ยงสัตว์ทั่วไป	166
2. การเลี้ยงสัตว์แบบพื้นบ้าน	166
3. แนวโน้มในอนาคต	167

	หน้า
วัฒนธรรมทางหัตถกรรม	167
1. สิ่งทอ	167
2. เครื่องจักสาน	167
3. การสืบทอดวัฒนธรรมทางหัตถกรรมพื้นบ้าน	168
วัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจ	168
1. การใช้บริการจากแหล่งทุนการเกษตรของรัฐ	168
2. การรวมกลุ่มอาชีพ	169
3. การเคลื่อนย้ายแรงงาน	169
4. รายได้และรายจ่าย	169
วัฒนธรรมทางการเมือง	170
1. คณะกรรมการหมู่บ้าน	170
2. การรวมกลุ่ม	170

สรุป ข้อเสนอแนะ และข้อเสนอแนะ

โดยภาพรวมของแนวการพัฒนาประเทศไทย ยังคงยึดแนวการพัฒนาประเทศแบบสากล เป็นหลักการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มุ่ง เน้นความเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรม พร้อมกับการสร้าง-สรค์เทคโนโลยีและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเต็มที่ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต จึง บังเกิดผลให้ชุมชนต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะชุมชนชนบทแห่ง เกษตรกรรมของประเทศ กลายเป็นชุมชนที่เป็นปัญหาต่อการพัฒนาประเทศ และเป็นชุมชนที่เป็น เป้าหมายของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ โครงการอีสานเขียวเป็นโครงการพัฒนาพื้นที่ สำหรับจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่รัฐบาลมอบหมายให้กองทัพบกประสานงานกับหน่วย ราชการต่าง ๆ ร่วมกันวางแผนพัฒนาภาคอีสานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่จะยกระดับรายได้ การ จ้างงาน และการพัฒนาสภาพแวดล้อมของชาวชนบทให้ดีขึ้น

สภาพทั่วไปของวิถีชีวิตชาวชนบทนั้น มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ตน อาศัยอยู่อย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่าไม้ และการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีพ การ พัฒนาประเทศที่จะ ได้ดลนั้น น่าจะคำนึงถึงพื้นฐานของลักษณะการดำรงชีพแบบดั้ง เดิมของชาวบ้าน หรือวัฒนธรรมของชาวชนบทด้วย เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็น เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างท้อง ถิ่นกับเมือง ที่มีระยะทาง เป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม นอกจากนี้ความแตกต่างของ วัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นจะมีส่วนช่วยสนับสนุนและ/หรือขัดขวางการพัฒนาได้ ดังนั้นในการพัฒนา ประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม จึงน่าจะคำนึงถึงความสำคัญของลักษณะการดำรงชีพแบบดั้ง เดิมของชาวบ้านในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ซึ่งจะมีผลต่อพื้นฐานของกระบวนการ พัฒนาแบบผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมพื้นบ้านกับวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

การวิจัยครั้งนี้จึงมีจุดประสงค์ที่จะรวบรวมเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ของชาวอีสานในชนบทเกี่ยวกับเรื่องการใช้ดินและที่ดิน การใช้น้ำ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ ทัศนกรรม เศรษฐกิจและการเมือง เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคสนาม ด้วยการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ และการสัมภาษณ์ ตลอดจนการสังเกตของนักวิจัย ที่ประจำอยู่ใน พื้นที่ศึกษาแต่ละแห่ง เป็นเวลา 30 วัน ในสามจังหวัดของภาคอีสานตอนบน คือ หมู่บ้านนาบ่ง (ต.นาบ่ง อ.เมือง) หมู่บ้านวังทอง (ต.หนองหญ้า อ.วังสะพุง) ของจังหวัดเลย (หมู่บ้านโนน สะอาด (ต.บ้านธาตุ อ.เพ็ญ) หมู่บ้านน่าน้ำขุ่น (ต.บ้านโคก กิ่ง อ.สร้างคอม) ของจังหวัดอุดร ธานี และหมู่บ้านแก่งโพธิ์ (ต.น้ำก่ำ อ.ธาตุพนม) หมู่บ้านโพนตูม (ต.ก้านเหลือง อ.นาแก) ของจังหวัดนครพนม แล้วนำข้อมูลในภาคสนามและ เอกสารมาวิเคราะห์รวบรวม สำหรับเป็นแนว

ทางประกอบการพิจารณาการวางแผนพัฒนาภาคอีสานในลักษณะของการพัฒนาแบบผสมผสานที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมการใช้ดินและที่ดิน

ที่ดินเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญของมนุษย์ แต่การนำทรัพยากรดินมาใช้ประโยชน์มีข้อจำกัดทั้งในเรื่องของปริมาณและคุณภาพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่ประสบปัญหาในด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดิน จากสาเหตุลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เนื่องจากเป็นภาคที่มีภูมิอากาศแห้งแล้ง คุณสมบัติทางกายภาพของดินไม่ดี เช่น ดินเค็ม ดินตื้นมีลูกรัง ดินทรายจัด และดินมีศักยภาพในการผลิตต่ำ เพราะอินทรีย์วัตถุประเภทโบทัสเซียมและฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืชต่ำ การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวอีสาน จึงต้องพึ่งพาทรัพยากรดินที่ตนอาศัยอยู่ ผลการศึกษาทรัพยากรดินและการใช้ที่ดินในพื้นที่ศึกษาพบว่า

1. ลักษณะที่ดิน มีความสัมพันธ์กับศักยภาพของดิน ดังนี้

1) ลักษณะดินร่วนปนทราย จะพบได้ในบริเวณที่ราบสูง ที่ราบเชิงเขา ที่ราบลูกคลื่น เป็นลักษณะดินที่พบมากที่สุด ในบ้านโพนตูม (นครพนม) บ้านวังทอง (เลย) บ้านโนนสะอาด และบ้านนาข้าวซุ่ม (อุดรธานี)

2) ลักษณะดินเหนียว ของบริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ และที่ราบทั่วไป พบตามบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำฮวย ห้วยชีวาใหญ่ ห้วยชีวาเล็ก ที่บ้านนาโง่ง (เลย) บริเวณที่ราบลุ่มลำน้ำก่ำ ที่บ้านแก่งโพธิ์ (นครพนม) และมีกระจัดกระจายอยู่บริเวณห้วยดู่ ห้วยโค่นที่บ้านโนนสะอาด (อุดรธานี) ตลอดทั้งบริเวณห้วยหินกอง ห้วยขี้หมูของนาข้าวซุ่ม (อุดรธานี)

นอกจากนี้พบลักษณะดินร่วน ดินลูกรัง และดินเหนียวปนทรายกระจายอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ

2. ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน ยังไม่ได้ผลประโยชน์สูงสุดต่อพื้นที่ แม้ลักษณะดินส่วนใหญ่ของพื้นที่นี้จะ เป็นดินร่วนปนทรายมากกว่าดินเหนียว และลักษณะพื้นที่จะเป็นเนินเขา เชิงเขา มากกว่าที่ราบลุ่มลำน้ำ ชาวอีสานเหนือในพื้นที่นี้ก็ยังนิยมทำนามากกว่าทำไร่ ทั้งในบริเวณที่ราบและที่ดอน หรือไม้ก็ทำนามสลับกับการทำไร่ พื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การเกษตรที่อาศัยน้ำฝน ที่ดินนำมาใช้ประโยชน์เฉพาะช่วงฤดูฝนเพียง 5-6 เดือน หลังจากนั้นจะถูกปล่อยทิ้งว่าง ซึ่งสภาพความเป็นจริงแล้ว ในพื้นที่การเกษตรอาศัยน้ำฝนนี้ เกษตรกรสามารถเพาะปลูกพืชบางชนิดที่มีอายุสั้น และใช้น้ำน้อยในการเพาะปลูก ก่อนหรือหลังการเก็บเกี่ยวพืชหลักได้ ได้แก่พืช

ตระกูลถั่ว ซึ่งนอกจากจะทำให้เกษตรกรได้รับผลตอบแทนเพิ่มขึ้นจากรายได้การขายผลผลิตหลักแล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์ดินด้วย

3. การอนุรักษ์ดิน แบบแผนของการอนุรักษ์ดินในพื้นที่นี้ เป็นการอนุรักษ์แบบดั้งเดิม เช่น ทำคันนา มีการปลูกพืชตระกูลถั่วคลุมดินบ้าง เป็นส่วนน้อย แต่ไม่ค่อยพบระบบการเพาะปลูกพืชแบบหมุนเวียน การไถพรวนดิน การปลูกพืชตามแนวขวางในบริเวณที่ลาดชัน และการใช้ปุ๋ยหมักผสมปุ๋ยวิทยาศาสตร์ วิธิดังกล่าวนี้น่าจะเร่งให้มีการประชาสัมพันธ์ แนะนำ ผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ หรือสาธิตให้เกษตรกรในหมู่บ้านนำไปปฏิบัติ นอกจากจะสามารถช่วยแก้ปัญหาลักษณะทางกายภาพของดินแล้ว นับเป็นการอนุรักษ์ที่ดินเช่นกัน

วัฒนธรรมการใช้น้ำ

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยอยู่ในเกณฑ์ต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ปริมาณน้ำฝนที่ตกยังมีลักษณะการกระจายแตกต่างกันแต่ละพื้นที่ค่อนข้างมาก แต่ชาวอีสานเหนือสามารถนำทรัพยากรน้ำจากอากาศ บนผิวดิน และใต้ดิน มาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีพของตนตามลักษณะท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ดังนี้

1. น้ำเพื่อการเกษตร พื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่ของหมู่บ้านที่ทำการศึกษาคือ เป็นพื้นที่เกษตรน้ำฝนเหมือนพื้นที่เพาะปลูกทั่วไปของภาคอีสาน เกษตรกรต้องอาศัยน้ำฝนช่วงแรกประมาณเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม ซึ่งเป็นฝนที่มีปริมาณไม่มากพอที่จะสามารถปลูกพืชไร่บางชนิดได้ หรือตกกล้าไว้รอฝนช่วงสองที่เริ่มกลางเดือนสิงหาคม-ปลายตุลาคม พื้นที่เกษตรของหมู่บ้านจึงทำนาเป็นหลัก หลังจากนั้นจะถูกปล่อยทิ้งไว้ และพื้นที่เกษตรบางแห่งอาศัยน้ำจากแม่น้ำ ลำห้วยต่าง ๆ ซึ่งมีน้ำฝนเป็นต้นกำเนิดแหล่งน้ำ

2. น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค อาศัยแหล่งน้ำบาดาล ในลักษณะบ่อบาดาลทั้งที่มีคันโยกหรือดัก แต่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการใช้น้ำให้เพียงพอได้ แม้ชาวบ้านจะขุดบ่อบาดาลนำน้ำมาใช้เอง และหน่วยงานของราชการ เช่น รพช. กทช. อน. พยายามเร่งขุดบ่อน้ำบาดาลระดับตำบลให้ทั่วถึงก็ตาม นอกจากนี้ยังพบสารบางอย่างปะปนอยู่กับน้ำบาดาล ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการบริโภค เช่น สภาพน้ำกร่อยของบ้านโนนสะอาด (อุดรธานี) น้ำมีเกลือคลอไรด์ของบ้านแก่งโพธิ์ (นครพนม) และเป็นที่น่าสังเกตว่า ทุกหมู่บ้านยังมีภาชนะเก็บน้ำบาดาลไม่ครบทุกครัวเรือน การที่รัฐมีโครงการรณรงค์สร้างโรงขนานใหญ่ในชนบท จะช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคของชาวอีสานให้ทุเลาลงได้

3. การพัฒนาแหล่งน้ำ แหล่งน้ำผิวดินของบริเวณนี้ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำฮวย ห้วยปาง-แล้ง ห้วยตู ห้วยขี้หมู เป็นแหล่งน้ำชั่วคราวที่มีน้ำเฉพาะหน้าฝน ยกเว้นแม่น้ำท่าของบ้านแก่งโพธิ์ (นครพนม) เป็นแหล่งน้ำถาวรที่มีน้ำตลอดปี เมื่อถึงฤดูฝนแหล่งน้ำเหล่านี้จะมีน้ำหลาก มีการทำลายชะล้างตลิ่งให้ชันและมีดิน-หิน ไหลลงไปในลำน้ำจนลำน้ำตื้นเขินเป็นช่วง ๆ การนำน้ำมาใช้ประโยชน์จึงสามารถทำได้เฉพาะฤดูฝน ด้วยการทำฝายขนาดเล็ก ติดตั้งเครื่องสูบน้ำ ทำท่อน้ำหรือรางน้ำด้วยสังกะสี การพัฒนาแหล่งน้ำของพื้นที่นี้จึงน่าจะสนับสนุนให้มีแหล่งน้ำขนาดเล็กประเภทสระมากกว่าการพัฒนาแหล่งน้ำชั่วคราว เพื่อเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้ในฤดูแล้ง ดังเช่นบ้านโนนสะอาด (อุดรธานี) ชาวบ้านขุดสระเป็นแอ่งน้ำ เพื่อใช้อุปโภคบริโภคในฤดูแล้ง และเป็นแหล่งประมงหมู่บ้าน

วัฒนธรรมการใช้ป่าไม้

จากข้อมูลดาวเทียม LANDSAT ในปี พ.ศ. 2531 ระบุถึงเนื้อที่ป่าทุกชนิดของภาคอีสานมีเพียง 148 ล้านไร่ หรือร้อยละ 14.03 ของเนื้อที่ภาค และภาคอีสานยังเป็นภูมิภาคที่เนื้อที่ป่าไม้มีน้อยเป็นที่สุดรองจากภาคใต้ ภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคเหนือตามลำดับ แนวโน้มในอนาคตนี้พื้นที่ป่าไม้ของภูมิภาคนี้จะลดลงด้วย เนื่องจากการขยายตัวของประชากร การขยายเนื้อที่เพาะปลูก และการทำลายป่าจากส่วนราชการ-เอกชน เพื่อวัตถุประสงค์นานับประการเพราะป่าไม้เป็นแหล่งวัตถุดิบทางด้านอาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ป่าไม้ของหมู่บ้านต่าง ๆ ในอีสานเหนือ สรุปได้ดังนี้

1. สภาพป่าไม้ สภาพป่าสมบูรณ์ยังปรากฏค่อนข้างหนาแน่นในพื้นที่ขอบภูเขาของบริเวณเขตอุทยานแห่งชาติ ในบ้านนาบึง (เลย) บ้านแก่งโพธิ์ (นครพนม) ซึ่งเป็นเขตที่เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้มาตรการเข้มงวดในการอนุรักษ์ป่าไม้ ไม้ที่ปรากฏส่วนใหญ่ของบริเวณนี้ เป็นป่าไม้เบญจพรรณกระยาเลย ประกอบด้วย ไม้ตะแบก พะยอม ยาง มะค่า เป็นต้น ส่วนหมู่บ้านที่เหลือนั้น แม้เดิมเป็นหมู่บ้านที่มีภูมิประเทศล้อมรอบด้วยป่าไม้ แต่ปัจจุบันชาวบ้านได้ถากถางเป็นพื้นที่ทำกินและนำไม้ไปใช้สอย สภาพป่าโดยส่วนรวมของพื้นที่ศึกษานี้ จึงแปรสภาพเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมมีชาวบ้านมาตั้งถิ่นฐานและ เป็นพื้นที่การเกษตรมากกว่าพื้นที่ป่าสมบูรณ์

2. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ นอกจากพื้นที่ป่าไม้โดยส่วนใหญ่จะแปรสภาพเป็นหมู่บ้านและที่ทำกินแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่แต่ละครัวเรือนจะใช้ไม้พื้นเป็นแหล่งพลังงานเช่นเดียวกับถ่าน คาดว่าป่าไม้ที่ยังเหลือประปรายของหมู่บ้านจะค่อย ๆ หดไป จึงเป็นการสมควรที่กระทรวง เกษตรและสหกรณ์เสนอให้รัฐกำหนดมาตรการการใช้เชื้อเพลิงจากไม้ ในภาคอีสานให้

ลดน้อยลงจากเดิม โดยสนับสนุนการใช้พลังงานอื่นทดแทนไม้ เช่น น้ำมัน แก๊ส โดยรัฐจำเป็นต้องยอมจ่ายเงินทดแทนในเรื่องนี้ เพื่อลดราคาค่าเชื้อเพลิงทดแทนลงไปให้ชาวอีสาน จัดหาซื้อได้ตามความเหมาะสม

3. โครงการปลูกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวและฟื้นฟูสภาวะแวดล้อม เป็นนโยบายเร่งด่วนสำหรับพื้นที่นี้ เมื่อป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทำลายเป็นป่าเสื่อมโทรม เพื่อใช้เป็นพื้นที่การเกษตรเป็นสำคัญ ป่าไม้บางส่วนยังถูกทำลายลงด้วยนายทุนว่าจ้างให้ชาวบ้านตัดไม้เพื่อใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปไม้ อีก สภาพป่าไม้ที่เคยเป็นแหล่งดูดซับความชุ่มชื้น เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำ เป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่าและแหล่งทำมาหากินของชาวบ้านย่อมลดน้อยลง โครงการปลูกป่าเพื่อใช้สอยในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ถูกบุกรุกทำลาย และลักษณะดินเลวหรือดินเค็มด้วยชนิดไม้โตเร็ว ประเภท สะเดา ไม้ กระถินณรงค์ ยูคาลิปตัส จึงเป็นมาตรการที่พึงจะนำมาปฏิบัติในพื้นที่นี้ให้ทั่วทุกหมู่บ้าน แม้โครงการนี้จะเริ่มแล้วในบ้นโนนสะอาด (อุดรธานี) ก็ตาม หากชาวบ้านทุกหมู่บ้านร่วมมือร่วมใจกันเพาะปลูกพืชโตเร็ว เหล่านี้แซมลงในคันนาหรือพื้นที่การเกษตรบางส่วน ให้ทุกครัวเรือน ในระยะเวลาเพียง 3-5 ปี ชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนไม้ใช้สอย ปัญหาการตื่นเขินของลำน้ำ และสามารถพัฒนาอุตสาหกรรมไม้แปรรูป ที่ไม่ต้องทำลายทรัพยากรป่าไม้ดั้งเดิม

วัฒนธรรมการเพาะปลูก

ในปี พ.ศ. 2529 ภาคอีสานมีประชากรการเกษตรประมาณ 13,891,990 คน คิดเป็นร้อยละ 79.7 ของประชากรทั้งภาค และเป็นประชากรเกษตรที่มีจำนวนมากที่สุดของประเทศ ชาวอีสานส่วนใหญ่จึงมีอาชีพเพาะปลูก แม้สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ค่อยเอื้ออำนวยเท่าที่ควร เนื่องจากเป็นภาคที่มีพื้นที่เหมาะสำหรับการเพาะปลูกเพียงครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ทั้งภาค จำแนกเป็นดินเหมาะสำหรับทำนามีร้อยละ 38.39 ดินเหมาะสมสำหรับทำไร่มีร้อยละ 29.07 นอกจากนี้สภาพดินค่อนข้างเป็นทราย ความอุดมสมบูรณ์ในดินค่อนข้างต่ำ ภาวะเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำสูง ชาวอีสานก็ยังเพาะปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ส่วนมันสำปะหลัง ถั่วลิสง ข้าว อ้อย ปอ เป็นพืชเศรษฐกิจ การศึกษาวัฒนธรรมการเพาะปลูกจึงเปรียบเสมือนการศึกษาการดำรงชีวิตของประชาชน ส่วนใหญ่ที่พยายามใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและหมู่บ้าน ผลของการศึกษาในพื้นที่พบว่า

1. ข้าว เป็นพืชหลักของหมู่บ้านทั้งหลาย บริเวณที่เพาะปลูกจะปรากฏตั้งแต่ที่ราบของลำน้ำ แม่น้ำขึ้นมาถึงบริเวณที่ดอน ซึ่งเป็นพื้นที่การเกษตรน้ำฝน เนื้อที่เพาะปลูกในแต่ละปีมีแน่นอน ถ้าปีใดมีน้ำเพื่อการเกษตรมากจะขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว ถ้าปีใดมีน้ำน้อยก็จะจำกัดพื้นที่

เพาะปลูกเฉพาะบริเวณใกล้แหล่งน้ำ การเพาะปลูกข้าวสามารถทำได้เพียงปีละครั้ง ยกเว้นบ้านแก่งโพธิ์ (นครพนม) จะทำนา 2 ครั้ง เพราะอาศัยแหล่งน้ำถาวร (แม่น้ำก่ำ) พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว

2. พืชเศรษฐกิจ ที่ปลูกในพื้นที่นี้ มีดังนี้

1) ข้าวโพด เกือบทุกหมู่บ้านจะปลูกข้าวโพดในบริเวณที่ถัดจากพื้นที่ทำนา ผลผลิตเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะขายแก่พ่อค้าที่มารับซื้อถึงหมู่บ้าน

2) อ้อย เป็นพืชเศรษฐกิจที่มีแนวโน้มจะขยายพื้นที่เพาะปลูกแทนที่ข้าวโพดของแต่ละหมู่บ้าน เพราะอ้อยเป็นพืชที่ลงทุนเพียงครั้งเดียวแต่ให้ผลผลิตถึง 3 ครั้ง มีโรงงานเป็นแหล่งรับซื้อ และแหล่งให้สินเชื่อการลงทุน ปัจจุบันปลูกมากที่บ้านวังทอง (เลย)

3) มันสำปะหลัง เป็นพืชที่เหมาะสมสำหรับภาคนี้ เนื่องจากเป็นพืชที่ทนความแห้งแล้งและ เป็นพืชที่ชาวบ้านนิยมปลูก เช่นเดียวกับข้าวโพด พบมากในบ้านนาน้ำขุ่น (อุดรธานี) และอีกสองหมู่บ้านในจังหวัดนครพนม

4) พืชตระกูลถั่ว ทุกหมู่บ้านปลูกพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ลงในพื้นที่ทำนา ในช่วงก่อนหรือหลังการทำนา แต่จะปลูกเฉพาะบริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำเท่านั้น

5) พืชอื่น ๆ ได้แก่ แดงไทยของบ้านโนนสะอาด (อุดรธานี) ยาสูบของบ้านแก่งโพธิ์ - บ้านโพนตูม (นครพนม) ฝ้าย - ปอ ของจังหวัดเลย มะเขือเทศของบ้านแก่งโพธิ์ (นครพนม) มีการปลูกเล็กน้อย

3. ตลาดการเกษตร แหล่งขายผลผลิตทางการเกษตรของพื้นที่นี้มี 2 ระบบคือ

1) พ่อค้าคนกลาง สินค้าที่ขายจะเป็นพืชเศรษฐกิจทั่วไป ที่พ่อค้าเดินทางเข้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน พร้อมตักชั่งและราคาซื้อที่ต่ำกว่าท้องตลาด

2) โรงงาน จะรับซื้ออ้อยจากเกษตรกรโดยโรงงานเป็นผู้กำหนดโควตาพื้นที่เพาะปลูก สนับสนุนเงินลงทุน และรับซื้อโดยตรงจากชาวไร่

4. การพัฒนาการเกษตร สามารถจำแนกได้ดังนี้

1) การเพาะปลูกแบบยังชีพ ยังคงพบอยู่ทั่วไป การทำนาของพื้นที่นี้จะเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ที่เหลือเล็กน้อยจึงนำไปขาย กรรมวิธีการเพาะปลูกใช้แรงงานสัตว์เป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยมีการใส่ปุ๋ย-ใช้ยากำจัดศัตรูพืช

2) การเพาะปลูกเพื่อการค้า พบในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจหลัก เช่น ข้าวโพด อ้อย มะเขือเทศ มันสำปะหลัง เกษตรกรยอมลงทุนใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ใส่ปุ๋ย ใช้ยาฆ่าแมลง - ปราวัชพืช ใช้รถไถพรวนดิน เมื่อผลผลิตเก็บเกี่ยวได้จะขายแก่พ่อค้าและโรงงาน

ในราคาต่ำกว่าท้องตลาด พื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจหลักของเขตนี้จะน้อยกว่าพื้นที่ทำนา และมีพื้นที่เพาะปลูกไม่แน่นอน เพราะมีสาเหตุหลายประการ เช่น ราคาผลิตไม่แน่นอน การเลือกชนิดของพืชที่เพาะปลูกอยู่ที่ความนิยมมากกว่าอาศัยหลักการเกษตรและหลักการตลาด ตลอดทั้งการขาดน้ำเพื่อการเกษตร เป็นต้น เกษตรกรน่าจะมีการรวมกลุ่มเพื่อจะได้แลกเปลี่ยนเทคโนโลยีการเกษตร ขยายผลผลิตผ่านกลุ่มของตน มีกองทุนหมุนเวียน ช่วยพัฒนาการเพาะปลูกทั้งข้าวและพืชเศรษฐกิจในหมู่บ้านของตน

3) การพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกนาใหม่ อาจจะอยู่ในรูปของการเกษตรแบบผสมผสาน หรือการเกษตรแบบเข้ม ยังไม่พบในพื้นที่นี้ เพียงแต่พบว่าในพื้นที่ทำนาของหมู่บ้านบางส่วนมีการปลูกพืชตระกูลถั่วเท่านั้น การสนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยขึ้นจากพื้นที่ด้วยการเพาะปลูกมากกว่าหนึ่งชนิด นอกจากเกษตรกรจะมีรายได้บางส่วนเพิ่มขึ้น ลดปัญหาการว่างงาน ที่นาสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เต็มที่แล้ว ยังเป็นการพัฒนาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งน่าจะมีการสนับสนุนและขยายแนวทางการพัฒนาการเกษตรแผนใหม่อย่างจริงจัง เข้าไปในพื้นที่นาทั่วไปและพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

วัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์

ลักษณะภูมิประเทศที่ราบสูงและพืชพันธุ์ธรรมชาติประเภททุ่งหญ้าของภาคอีสาน เป็นภูมิภาคเหมาะสำหรับการปศุสัตว์ การเลี้ยงสัตว์จึงเป็นอาชีพสำคัญอาชีพหนึ่งนอกเหนือจากการเพาะปลูก วัวและควายเป็นสัตว์เลี้ยงที่เกษตรกรเกือบทุกรายเรือนในภาคอีสานถือครองไว้ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันและสัญลักษณ์ทางเศรษฐกิจ เพราะถือว่าเป็นการเลี้ยงไว้ใช้งาน และเป็นทุนทรัพย์ของครอบครัว สัตว์ประเภทอื่น เช่น สุกร เป็ด ไก่ ก็มีการเลี้ยงบ้าง ชาวอีสานมีความผูกพันกับสัตว์เลี้ยงของตนมาก จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตในครอบครัว มากกว่าจะเลี้ยงเพื่อการค้า ดังจะเห็นได้จากการศึกษาวัฒนธรรมการเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่นี้ว่า

1. สัตว์เลี้ยงทั่วไป วัวและควายเป็นสัตว์ที่พบได้เกือบทุกรายเรือนในพื้นที่นี้ โดยเฉพาะควาย (ยกเว้นบ้านวังทองและบ้านนาบ่ง ในจังหวัดเลย) เนื่องจากเป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งาน ทั้งไถนาและลากเกวียน นอกจากนี้เกษตรกรของเขตนี้นิยมมีค่านิยมในการเลี้ยงวัว-ควายเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจทั้งในรูปของมรดกตกทอดให้ลูกหลาน เป็นทุนเพื่อขยายการผลิตราคาต่ำ ได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากปุ๋ยคอก และลดการว่างงานของคนชราและเด็ก ส่วนหมู เป็ด ไก่ ปลา มีเลี้ยงอยู่บ้าง เพื่อบริโภคภายในบ้านและหมู่บ้านมากกว่าจะเลี้ยงเพื่อขาย

2. การเลี้ยงสัตว์แบบพื้นบ้าน สามารถพบเห็นได้ทั่วไป เกษตรกรมักทำคอกใต้ถุนเรือนให้ควายอยู่ หลังฤดูเก็บเกี่ยวจะนำไปเลี้ยงตามทุ่งนาในตอนเช้า ตอนเย็นต้อนกลับมาขังในคอก ฤดูกาลทำนาหาหญ้าจากที่อื่นมาให้ ยกเว้นในหมู่บ้านโพธิ์ตูม (นครพนม) เกษตรกรมักจะต้อนวัว-ควาย ไปปล่อยบริเวณเทือกเขาภูพานตลอดฤดูกาลทำนา หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวจะนำมากลับมาเลี้ยงใต้ถุนบ้าน วัว-ควายที่เลี้ยงจะช่วยเกษตรกรทำงานประมาณปีละ 60 วัน และจะขายเมื่อสัตว์เลี้ยงนั้นมีอายุมาก สำหรับ เบ็ด ไม้ จะเลี้ยงในบริเวณบ้านให้หากินตามธรรมชาติไม่มีอาหารเสริม ไม่มีการฉีดยาป้องกันโรคระบาด

3. แนวโน้มในอนาคต คาดว่า จำนวนควายที่ใช้แรงงานของภูมิภาคนี้จะลดน้อยลง เพราะ เกษตรกรจะใช้รถไถเดินตามเข้ามาแทนแรงงานสัตว์ ดังเช่นหมู่บ้านในจังหวัดเลย ส่วนวัวจะมีการเลี้ยงมากขึ้น เนื่องจากรัฐสนับสนุนให้เกษตรกรจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงวัวแบบคู่สัตว์ในบริเวณอีสานใต้ และคาดว่าโครงการนี้จะ เข้ามามีบทบาทต่อชาวอีสานเหนือในไม่ช้า จึงเป็นนโยบายที่น่าจะกระจายไปนหมู่บ้านที่มีลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทุ่งหญ้าที่เอื้ออำนวย เช่นเดียวกับการสนับสนุนให้เกษตรกรเลี้ยงปลาตามสระ แอ่งน้ำ เพื่อเป็นแหล่งอาหารโปรตีนประจำหมู่บ้าน

วัฒนธรรมทางหัตถกรรม

หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือเครื่องใช้อย่างง่าย ที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้สอยเองมากกว่าจะนำไปแลกเปลี่ยน โดยใช้วัตถุดิบภายในท้องถิ่น ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และใช้แรงงานจากสมาชิกภายในครัวเรือน หัตถกรรมในแต่ละท้องที่จึงมีความแตกต่างไปตามถิ่นกำเนิดทั้งรูปแบบ วิธีการ วัสดุ ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี คติและความเชื่อ หัตถกรรมที่นิยมทำในภาคอีสานโดยทั่วไปได้แก่ การทอผ้า เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา และการตีเหล็ก สำหรับเกษตรกรพื้นบ้านของพื้นที่ศึกษาจะพบแต่การทอผ้า และ เครื่องจักสานเท่านั้น ดังผลการศึกษาต่อไปนี้

1. สิ่งทอ ได้แก่

1) การทอผ้า พบในหมู่บ้านของจังหวัดเลย ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าที่สำคัญของประเทศไทย ทั้งการทอผ้าไหมและผ้าฝ้าย และยังพบที่บ้านโพธิ์ตูม (นครพนม) มีการทอผ้าฝ้ายโดยซื้อวัตถุดิบจากตลาด หมู่บ้านที่ทอผ้าฝ้ายมักจะมีที่ทำที่นอนและผ้าห่มจากวัตถุดิบฝ้ายด้วย

2) การทอเสื่อ มักจะทำควบคู่กับการทอผ้า ใช้วัสดุจากกกหรือต้นไหลที่ขึ้นตามห้วยหนองทั่วไป

2. **เครื่องจักสานไม้ไผ่** เครื่องจักสานในพื้นที่ส่วนใหญ่ทำมาจากไม้ไผ่ แม้จะไม่มีกรรมวิธีซับซ้อน แต่มีคุณค่าด้านความคิดสร้างสรรค์และประโยชน์ใช้สอย ที่สัมพันธ์กับอาชีพเกษตรกรรมของชาวอีสาน เครื่องจักสานที่พบจัดอยู่ในประเภทภาชนะ และใส่ของเพื่อบริโภค เช่น หาดกระดัง กระต๊อบ หม้อบ้านที่ยังสามารถพบเครื่องจักสานเหล่านี้บ้าง ได้แก่ บ้านโพนคุ่ม (นครพนม) บ้านน้ำชุ่มและบ้านโนนสะอาด (อุดรธานี) และบ้านวังทอง (เลย)

3. **การสืบทอดวัฒนธรรมทางหัตถกรรมพื้นบ้าน** คาดว่าอยู่ในสภาวะการที่ต้องฟื้นฟู เนื่องจาก

1) **หัตถกรรมพื้นบ้าน** ในปัจจุบันมักจะทำอยู่ไม่กี่ครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้าน แรงงานที่ทำเป็นแรงงานคนแก่ โอกาสจะถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ก็น้อย เนื่องจากแรงงานหนุ่มสาวของหมู่บ้านอพยพไปทำงานอื่น

2) **วัตถุดิบที่ใช้** ไม่สามารถจะหามาได้ในพื้นที่ของตนให้เพียงพอต่อความต้องการ ต้องซื้อจากที่อื่น ดังเช่น การเย็บที่นอน การทอเสื่อ ของบ้านโพนคุ่ม การทำชะลอมของบ้านแก่งโพธิ์ ในจังหวัดนครพนม เป็นต้น

3) **ความนิยม** ในปัจจุบันการคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านสะดวก หมู่บ้านมีไฟฟ้าใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้เข้าไปแทนที่หัตถกรรมพื้นบ้าน

4) **การรวมกลุ่ม** เป็นหนทางเดียวที่สามารถสืบทอดวัฒนธรรมหัตถกรรมได้ เช่น การรวมกลุ่มเลี้ยงไหมของบ้านวังทอง (เลย) เป็นการพัฒนาลิขสิทธิ์การทอผ้าในลักษณะของอุตสาหกรรมท้องถิ่นสู่ตลาด เพื่อเป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ ให้ความรู้ในการเพาะเลี้ยงตัวไหม ถ่ายทอดเทคโนโลยีและกรรมวิธีการทอ ตลอดจนถึงการหาช่องทางสู่ตลาดผู้บริโภค

วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ

วิถีชีวิตทาง เศรษฐกิจดั้งเดิมของชาวอีสานเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ในลักษณะของการพึ่งพาตนเองภายในหมู่บ้าน การผลิตก็เพื่อการบริโภคและการบริการก็เพื่อการอุปโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก ต่อมาได้มีการอพยพแรงงานไปทำงานในต่างถิ่น ก่อให้เกิดการเลียนแบบทางการผลิตระหว่างกัน ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายกระจายรายได้ให้ชาชนบท จึงได้ตั้งสถาบันการเงินเพื่อให้สินเชื่อทางการเกษตรแก่ชาวบ้าน ก็ได้ให้สถาบันทางการปกครองท้องถิ่นและส่วนภูมิภาคสนับสนุนในการรวมกลุ่มการผลิต เพื่อให้สามารถช่วยเหลือกันเองได้ ความพยายามของรัฐบาลดังกล่าวนี้ เป็นการสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจอย่างใหม่ในวัฒนธรรมทาง เศรษฐกิจอย่างเก่า

คือ การเปลี่ยนจากวิถีชีวิตทาง เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง มาเป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม และจากการศึกษาวิถีชีวิตทาง เศรษฐกิจของชาวอีสานเหนือในปัจจุบัน ได้ค้นพบข้อเท็จจริงดังนี้

1. **การใช้บริการจากแหล่งทุนการเกษตรของรัฐ** ชาวอีสานเหนือส่วนใหญ่จะมีทุนส่วนตัวในการประกอบการเกษตรประจำปี โดยนำมาจากการขายแรงงานในท้องถิ่นและการมีอาชีพเสริม ถ้ามีปัญหาขาดเหลือเงินทุนจำนวนเท่าใด ก็สามารถยืมจากญาติพี่น้องในหมู่บ้าน ถ้าหมู่บ้านใดได้รับการส่งเสริมด้านเงินทุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ก็จะมีการกู้ยืมจากสถาบันการเงินแห่งนี้ ส่วนหมู่บ้านอื่น ๆ อาจจะกู้จากพ่อค้าคนกลางในรูปของพันธุ์พืช ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง และชำระเป็นผลผลิตในราคาต่ำกว่าราคาตลาดทั่วไป ถ้ารัฐบาลสามารถขยายสินเชื่อไปทุกหมู่บ้าน จะสามารถช่วยเหลือชาวอีสานเหนือที่เดือดร้อนได้ แม้ว่าหมู่บ้านละไม่กี่คนก็ถือเป็น การช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากไร้และลำบากในการประกอบอาชีพ

2. **การรวมกลุ่มอาชีพ** เป็นวิถีชีวิตทาง เศรษฐกิจที่เริ่มเกิดขึ้นมาประมาณหนึ่งทศวรรษ ในบริเวณภาคอีสานเหนือ สาเหตุสำคัญในระยะแรกเป็นความต้องการของราชการที่จะจัดตั้งกลุ่มทางสังคม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน เพื่อช่วยกันพัฒนาหมู่บ้าน ในระยะต่อมาได้มีการริเริ่มตั้งกลุ่มอาชีพขึ้น เพื่อช่วยเหลือและส่งเสริมการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้นว่า กลุ่มเลี้ยงไหม-ทอผ้าไหม กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มทอผ้าและกองทุนในรูปแบบต่าง ๆ โดยทั่วไปชาวอีสานเหนือสามารถรวมกลุ่มอาชีพกันได้ ยกเว้นบางหมู่บ้านที่มีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากหมู่บ้านมาก ๆ และนับวันการรวมกลุ่มจะมีแนวโน้มเข้มแข็งขึ้น ถ้ารัฐบาลสามารถสร้างงานอาชีพภายในท้องถิ่น ให้ชาวอีสานเหนือมากขึ้น

3. **การเคลื่อนย้ายแรงงาน** วิถีชีวิตแห่งการเคลื่อนย้ายแรงงานไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ ของชาวอีสาน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานาน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมดั้งเดิม ชาวอีสานเหนือก็เช่นเดียวกัน มีพฤติกรรมโยกย้ายแรงงานเข้าสู่กรุงเทพมหานครมานานชั่วอายุคนแล้ว สาเหตุมาจากความแห้งแล้งตามฤดูกาลและการขาดการส่งเสริมอาชีพในท้องถิ่น ปัจจุบันพฤติกรรมแห่งการโยกย้ายแรงงานกำลังเปลี่ยนไป คือแทนที่จะอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองหลวง ก็อพยพแรงงานไปสู่จังหวัดที่ขาดแคลนแรงงาน เป็นต้นว่า ชลบุรี ระยอง ภูเก็ต สงขลา กาญจนบุรี ราชบุรี นครปฐม โดยจะมีผู้มาติดต่อถึงหมู่บ้าน การอพยพแรงงานจะรวมกลุ่มกันไปทำงาน และจะกลับมากินฤดูฝน พร้อมทั้งเงินที่สะสมทั้งปี เพื่อนำมาเป็นทุนในการเพาะปลูกข้าวเหนียว พอหลังฤดูเก็บเกี่ยว การอพยพแรงงานก็จะเริ่มขึ้นใหม่ เป็นวัฏจักรอย่างนี้ตลอดมา

4. **รายได้และรายจ่าย** แบบแผนของรายได้และรายจ่ายของชาวอีสานมีลักษณะคงที่มานาน กล่าวคือด้านรายได้ ชาวอีสานเหนือมีรายได้หลักมาจากการเพาะปลูก รายได้รองมาจาก

การเลี้ยงสัตว์ ทำหัตถกรรมพื้นบ้าน การรับจ้างทั่วไปในท้องถิ่นและต่างถิ่น ส่วนรายได้แบ่งก็มีการปลูกสวนครัว จับสัตว์น้ำ หาของป่า ซึ่งตามสภาพแวดล้อมเดิม ที่ยังมีป่าไม้สมบูรณ์ ชาวบ้านยังพอยังชีพอยู่ได้ด้วยระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ ปัจจุบันรายได้จากการขายแรงงานกำลังกลายเป็นรายได้หลัก เพราะประเทศชาติกำลังพัฒนาทางอุตสาหกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก ราคาของแรงงานจึงเพิ่มสูงขึ้นทุกปี ทำให้การขายแรงงานมีรายได้ดีกว่าการเพาะปลูกบนพื้นที่ครอบครัวละ 5-10 ไร่ ส่วนพฤติกรรมการอุปโภคบริโภคนั้นกำลังเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สะดวกสบายยิ่งขึ้น กล่าวคือ อาหารการกินยังคงเรียบง่ายเหมือนเดิม โดยบริโภคจากพืชผักตามที่เพาะปลูกเป็นสวนครัวไว้ แต่การอุปโภคด้านวิทยุ โทรทัศน์สี รถมอเตอร์ไซด์ ตู้เย็น และจักรเย็บผ้าไฟฟ้า กำลังเป็นที่นิยมกันทั่วไป ทำให้เกิดการกู้เงิน ถ้าบิดการเพาะปลูกไม่ได้ผลผลิตเต็มที่ ปีนั้นก็ต้องกู้เงินเพิ่มขึ้น กลายเป็นดินพอกหางหมู พฤติกรรมการบริโภคและอุปโภคเช่นนี้ น่าจะห้ามกันไม่ได้ รัฐบาลจึงน่าจะหันมาส่งเสริมอาชีพอุตสาหกรรมในภูมิภาคให้มากขึ้น เพื่อเพิ่มรายได้ให้ชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

วัฒนธรรมทางการเมือง

วิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านอีสาน จะอยู่รวมกลุ่มเป็นหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประสานงานระหว่างอำเภอกับชาวบ้าน มีวัดเป็นศูนย์กลางแห่งจิตใจ และมีข้าราชการอำเภอเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือดูแลทุกข์สุขของชาวอีสานชนบท วิถีชีวิตเช่นนี้ได้ค่อย ๆ เปลี่ยนไป ตามการพัฒนาการปกครองท้องถิ่น ที่ต้องการให้ท้องถิ่นสามารถกำหนดเป้าหมายของหมู่บ้าน ร่วมพลังกันพัฒนาหมู่บ้านตามที่ตนเองต้องการ นั่นคือพยายามให้หมู่บ้านปกครองตนเองตามระบอบประชาธิปไตย โดยให้ตำแหน่งผู้นำหมู่บ้านมาจากการเลือกตั้งบางตำแหน่ง แล้วจัดตั้งขึ้นเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อร่วมมือกันพัฒนาสภาพแวดล้อมแห่งชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้น โดยอาศัยกำลังของชาวบ้านเอง ตามอุดมการณ์ของการปกครองท้องถิ่นในรูปคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่กระทำกันมานานนับสิบปี ย่อมเป็นเครื่องชี้ทางให้ชาวบ้านอีสานมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยบ้าง แต่จากการศึกษาได้พบข้อเท็จจริงดังนี้

1. **คณะกรรมการหมู่บ้าน** ชาวอีสานเหนือได้ค่อย ๆ เรียนรู้ที่จะปกครองตนเองในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้าน แม้ว่าผู้ใหญ่บ้านยังทำตัวเป็นผู้นำในทุกเรื่องตามหน้าที่ แต่คณะกรรมการหมู่บ้านก็ได้เริ่มทำงานกันเป็นคณะ ทั้งปรึกษาหารือและช่วยกันทำงานพัฒนาของหมู่บ้าน ชาวบ้านอาจเข้ามาช่วยคณะกรรมการหมู่บ้านในกรณีของแรงงานช่วยเหลือเป็นครั้งคราว นอกจากนั้นชาวบ้านยังรับรู้และ เข้ามามีส่วนร่วมในงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน ถ้ามีโอกาสเอื้ออำนวย

2. การรวมกลุ่ม ชาวอีสานเหนือมีการรวมกลุ่มไปตามสภาพการบังคับและรวมกลุ่มไปตามการเลียนแบบหมู่บ้านอื่น กล่าวคือจะมีการส่งเสริมการรวมกลุ่มแบบใด ก็เข้าร่วมกลุ่มกันครั้งหนึ่ง แล้วก็ล้มเลิกไป ส่วนกลุ่มที่ชาวบ้านตั้งขึ้นเอง โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเข้าร่วมด้วย จะเป็นกลุ่มที่แข็งแรง เพราะเป็นการรวมกลุ่มอย่างใจสมัคร สมาชิกเข้ามีส่วนร่วมในกลุ่มอย่างมาก และให้ความร่วมมือกับกลุ่มอย่างดี แสดงว่าชาวบ้านอีสานเหนือมีจิตสำนึกการรวมกลุ่มและทำงานเป็นกลุ่มได้ ถ้ากลุ่มนั้นทำเพื่อปากท้องของสมาชิกอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กระทรวง เกษตรและสหกรณ์. แนวทางการพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดนครพนม.

กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2529.

_____. แนวทางการพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดเลย. กรุงเทพมหานคร:

กระทรวง เกษตรและสหกรณ์, 2529.

_____. กรมพัฒนาที่ดิน. แผนการใช้ที่ดิน จังหวัดเลย. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน
จำกัดทวี, 2527.

_____. กรมพัฒนาที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินของจังหวัดเลย. กรุงเทพมหานคร: กระทรวง
เกษตรและสหกรณ์, 2529.

_____. กรมพัฒนาที่ดิน. แผนการใช้ที่ดิน จังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพมหานคร: อักษร-
พิทยา, 2526.

_____. กรมพัฒนาที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2527.

_____. กรมพัฒนาที่ดิน. กองอนุรักษ์ดินและน้ำ. แผนแม่บทงานวิจัยการอนุรักษ์ดินและน้ำ.

กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2530.

เกียรติศักดิ์ อ่ำบุญธรรม. "การเปรียบเทียบบทบาทที่กรมส่งเสริมการเกษตรมอบหมายกับบทบาท
ที่ปฏิบัติจริง ของเกษตรตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2522.

คมหวัง คงประยูร. "กระบวนภาคอีสาน." วารสารศิลปพื้นบ้าน 5 (กรกฎาคม 2527):
159-160.

_____. "การทอผ้าไหม." วารสารศิลปพื้นบ้าน 5 (กรกฎาคม 2527): 221-230.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย, 2528.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. หมู่บ้าน ราชการ และการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์พลชัย,
2528.

ทิพวัลย์ พรหมลาภ. "การศึกษาการดำเนินงานตามโครงการพัฒนากลุ่มอาชีพในจังหวัดชัยภูมิและ
นครราชสีมา." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2514.

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. วัฒนธรรมทางการเมืองของไทย. กรุงเทพมหานคร: แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.

พิม พรณศิริ. โครงการพัฒนาปศุสัตว์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527.

วรรณ โพธิสา. "อีสานกับการสร้างงานด้านเกษตร." วารสารเศรษฐกิจและสังคม 14 (พฤษภาคม - มิถุนายน 2528): 29-30.

วิจารณ์ ศรีสุร. "เครื่องปั้นดินเผาอีสาน." วารสารศิลปวัฒนธรรม 7 (ธันวาคม 2528): 86-91.

ศิริศักดิ์ แย้มศรี และสมจิตต์ ยอดเสรี. "ความสำคัญของการเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน." วารสารแก่นเกษตร 8 (2523): 262-267.

สุทธิพงศ์ อริยะพงศ์สรรค์. "เกษตรกรผู้เลี้ยงวัวนมอินโดจีน." วารสารแก่นเกษตร 14 (มกราคม - ธันวาคม 2529): 226-229.

อรรนต์ พัฒนชัย. "การวิจัยการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." วารสารแก่นเกษตร 4 (กรกฎาคม - สิงหาคม 2520): 51-52.

อุทิศ นาคสวัสดิ์. การศึกษาสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2512.

อุทุมพร หมั่นทำการ. "ก้นดรัม." วารสารอุตสาหกรรมสาร 11 (พฤศจิกายน 2528): 33-41.